

СЪЮЗ НА ТРАКИЙСКИТЕ ДРУЖЕСТВА В БЪЛГАРИЯ
ТРАКИЙСКИ НАУЧЕН ИНСТИТУТ

ИЗВЕСТИЯ
НА
ТРАКИЙСКИЯ
НАУЧЕН
ИНСТИТУТ

КНИГА ДЕСЕТА

СЪЮЗ НА ТРАКИЙСКИТЕ ДРУЖЕСТВА В БЪЛГАРИЯ
ТРАКИЙСКИ НАУЧЕН ИНСТИТУТ

*Книгата се посвещава на първия български екзарх Антим I
по повод 195-ата годишнина от рождението му в Лозен-
град, Одринска Тракия.*

*Със своята непримиримост в борбата за църковна не-
зависимост и укрепване на новата българска държавност
той заема достойно място в нашата история.*

ИЗВЕСТИЯ НА ТРАКИЙСКИЯ НАУЧЕН ИНСТИТУТ

КНИГА ДЕСЕТА

СОФИЯ • 2010
АКАДЕМИЧНО ИЗДАТЕЛСТВО „ПРОФ. МАРИН ДРИНОВ“

СТУДИИ И СТАТИИ

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Проф. д-р Иван Филчев — главен редактор

Проф. д-р Сево Явашчев — зам. гл. редактор

Н.с. д-р Ваня Стоянова — секретар

Проф. д-р Георги Хаджиев, н.с. Стефан Шивачев,
доц. д-р Христо Ганев, доц. д-р Йонка Каснакова-Иванова

Част I

СИМВОЛ НА НЕПРЕХОДНОТО БЪЛГАРСКО РОДОЛЮБИЕ

Слово на президента Георги Първанов
при честването на 165-годишнината
на Капитан Петко войвода в София

За мен е чест, че мога да се изправя тук пред вас на финала на многобройните тържества и събрания, с които през цялата година отбелязахме достойно една забележителна годишнина — 165 години от рождението на Капитан Петко войвода, един от символите на българската храброст и мъжество, един от символите на непреходното българско родолюбие.

Няма никак да бъде пресилено, ако името на Капитан Петко войвода бъде поставено в пантеона на българската национална революция, редом с такива апостоли на българската свобода като Васил Левски, Христо Ботев, като Каблешков, Панайот Волов и много други, които жертваха живота си за свободата и обединението на българската нация.

Славен, героичен е действително пътят на Петко войвода. Много са примерите за самоотвержената му битка, негова и на неговите четници, из цяла Тракия за закрила на поробените, на неоправдани българи. И не само на българите. Както справедливо отбеляза председателят на Съюза на тракийските дружества в България, той е един от онези български революционери, които символизират идеята за социалната справедливост и затова обект на неговата закрила са и гърци, евреи, арменци, онеправданите турски селяни, всички онези, които са страдали от османския гнет.

Разбира се, дължни сме да припомним, че мащабната революционна дейност на Капитан Петко войвода не се затваря само в рамките на Тракия. Знаем добре, че има момент, в който той отива

© Съюз на тракийските дружества в България, Тракийски научен институт, 2010
© Константин Атанасов Жеков, художник на корицата, 2010
© Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2010

ISSN 1312-6741

на италианска територия и там е оценен лично от Гарибалди, който му повериava да води чета, същата тази чета, която по-късно участва и в Критското въстание. Споменавам тези факти не защото не са известни, а защото те идват да покажат,уважаеми дами и господа, че българската национална революция е част от освободителните борби на европейските народи, на борбите за национален просперитет и европейско развитие.

И тук не спира Капитан Петко войвода. Нека да си припомним, че в годините, във времето на Руско-турската освободителна война, начало на една чета от 200–300 български патриоти той разгромява башибозука на известния Сенклер и по този начин спасява от погром немалка част от родопското население. И това е една от причините той не просто да бъде приет от руския император, но и да е единственият българин, получил офицерско звание, без да е учил, дори без да е бил част от самата Руска армия.

След Освобождението Капитан Петко войвода е имал своите възможности за държавна служба, за спокойно развитие, за, може би, личен просперитет, но неговата неспокойна, търсеща, свободолюбива душа не приема този вариант. Капитан Петко войвода отказва всички служби.

Нешо повече, той е един от опонентите на тогавашния режим и затова е обект на тежък политически терор. Това обаче не снема от него отговорностите на човек, ангажиран с българската кауза, с казата на тракийските българи. И затова го виждаме в тези трудни години като един от учредителите на тракийското дружество „Странджа“ във Варна и на дружество „Тракия“ в Бургас – прототипа на сегашния Съюз на тракийските дружества в България.

„Много важно е да прочетем внимателно големия урок, богатото наследство, което имаме от времето на Капитан Петко войвода и многобройните му съратници. Това е наистина образецът на автентичния български патриотизъм, който мотивира за родолюбива дейност, който мобилизира силите, енергията на нацията, но който не отрича правата на другите етноси на българската територия и в региона. Това са може би корените на днешния голям лозунг на тракици – „Не забравяйте, но не отмъщавайте!“.

Това е голямото послание, което заляга в основата на съвременния български патриотизъм. Това ни прави още по-горди, че в българската история, модерната българска история, за последните 130 години има такива дейци на нашата революция, които биха могли да бъдат поставени редом с подобни дейци от европейската история.

Тъкмо заради това днес сме се събрали в този студен зимен ден, за да направим своя дълбок поклон пред светлата памет на голямия български родолюбец Капитан Петко войвода.

КАПИТАН ПЕТКО КИРЯКОВ – МЯСТО И РОЛЯ В БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ И В НАРОДНАТА ПАМЕТ

Проф. дин ДОЙНО ДОЙНОВ

В предговор към юбилеен сборник от документи и материали за капитан Петко войвода, излязъл във Варна през 2000 г. и посветен на 100-годишнината от смъртта на войводата, колегата Борислав Дряновски отбелязва: „Личността и делото на войводата са били обект на изследване от страна на мнозина краеведи, историци, писатели и т.н.“, а „по темата е публикувана многобройна литература“ и все „по-трудно е за изследователите да откриват нови документи“.

Сега, близо 10 години след тази вярна констатация и във връзка с отбелязването на 165-годишнината от рождението на бележития войвода да се надяваме, че по-младата колегия на настоящата юбилейна сесия все пак ще ни поднесе нови, малко познати данни, но преди всичко ще преосмисли отделни страни, пък и цялостната дейност на бележития българин.

Такава е моята задача: да направя опит да открия мястото на Петко Киряков в съпротивата на българския народ срещу поробителя, по-точно в хайдушкия борба и четническото движение и да проследя дейността му по време на Руско-турската освободителна война и заслугите му в отстояването на българската кауза в Родопите и Беломорска Тракия, в опазването на българския характер на изкуствено създадената на Берлинския конгрес т.нар. „Източна Румелия“.

И ако това донякъде може да даде отговор на въпроса: каква е ролята на прочутия войвода в освободителната борба – на втори план изпъква законният въпрос: адекватно ли е мястото му в официалната история и в народната памет?

Искам да започна със самооценката на самия войвода. Струва ми се, че за първи път Петко Киряков прави плах опит в писмо до

Стоян Заимов от 1 октомври 1889 г., да обясни причините, поради които не разказва за миналото и заслугите си: „Бях Ви се обещал – пише той, а не изпълних обещанието си. И аз си имах причини: бях осъден от държавните мъже на свободна България“. Все пак, въпреки че пише писмото си в годините на Стамболовия режим и във върха на антируската българска държавна политика, Петко войвода се осмелява да отбележи, че е бил „главатар“ на въстаническо движение в Родопските планини през 1872–1879 г., че е „припознат“ не само от Русия за ръководител, но е обявен и за главен виновник от Международната комисия на Великите сили за изследване на българската съпротива, а турското правителство е обявило награда от 10 000 лири за главата му.

До падането на Стамболов се подписва само с името си „Петко Киряков“, след това – „Капитан Петко Киряков“, а в молбата си до Народното събрание за отпускане на пенсия от 1899 г. – вече самоуверено ще пише: „Бивш родопски войвода капитан Петко Киряков“.

Ако направим сравнение с подписите и самооценките на Панайот Хитов, Филип Тотьо, Цеко Петков и др., които се изтъкват като общобългарски войводи и революционери, прави впечатление скромността на Петко Киряков. Наричайки се „Родопски войвода“ той държи чрез името си да подчертава регионалността на действието си. Едва по-късно се доуточнява и се разширява регионът, чрез определението „южно тракийски войвода“ (виж: Ст. Н. Шишков). В по-ново време, бележитият българин вече се титулства „тракийският войвода капитан Петко Киряков“.

Регионален или общонационален борец и революционер е Петко Киряков?

Безспорно неговата хайдушка и войводска дейност започва локално – в района на родния му край, около Доган Хисар, постепенно се разширява и се разпростира в Беломорска Тракия, като обхваща и територията на Източните Родопи.

Регионализът е характерен за първия етап от дейността и на Панайот Хитов, Хаджи Димитър (за пример действията им в Сливенския край), Филип Тотьо (в Габровско и Търновско) и на още много други хайдути, войводи, революционери. Той е общовалиден и може да се обясни с липсата по това време на българска държава, на българска столица и на общ национален център.

Този етап в дейността на Петко Киряков е толкова богат на слuchки, херойски дела и благородни пориви на защита и покровителство над бедни и онеправдани, на българи, гърци и дори на турци, че прелива в легенди. Строгият историк тук трудно може да разграничи действителното от митичното, още повече, че сведения за

това време могат да се открият само в разказите на самия Петко Киряков, на неговите четници, съмишленици, почитатели. За съжаление няма турски архиви, няма и консулски донесения. Нищо не ни е оставил и Найден Геров, който дълги години като руски консул в Пловдив е наблюдавал и този район. За дейността му липсват сведения и в донесенията на чуждите консули в Одрин, Солун и другаде.

Петко Киряков съзнава, че младостта му е изпълнена с пориви и дела, но след това не желае сам да украсява биографията си, защото тя трябва да отразява действителните му заслуги. В писма до редакцията на в. „Юнак“ през 1898 г. той пише: „Не мога и аз да се въздържа да кажа, че от досегашната практика се вмъкват нередности в биографиите“, затова заедно с Отон Иванов настояват поборническите биографии да се основават преди всичко на документи. Затова може би в изложението си за поборническа пенсия малко или твърде общо и скромно описва първоначалната си хайдушка и войводска дейност.

Наистина не само местни, не само легендарни, не само недокументирани са действията на Петко Киряков, но са и първоначално ограничени по територия, по мащаб и въздействие. И все пак по мое мнение те надхвърлят строго местното, селищното. Този етап от живота и дейността на бореца и войводата с основание можем да определим като етап на израстване – от локалното, местното – в случая доганхисарското към регионалното – източнотракийското. Това вече е един по-обширен район – от Беломорието до Родопа, със смесено население, в който кипи етническа и верска борба и конкуренция. В такъв район Петко войвода става олицетворение на баща и закрилник на християните – българи и гърци, на приятел и покровител на бедните, на отмъстител на изедници без разлика на националност и религия.

В тази си дейност Петко войвода е съпоставим само с Ильо Марков, който почва и разгръща дейността си първо в Малашевския край, за да се прочуе впоследствие от Рила и Пирин по цяла Македония, за да бъде сочен от Найден Геров през 1861 г. като личност, способна да оглави общобългарската освободителна борба.

Историчното, същественото в случая обаче е друго: както войводата Ильо Марков събуди македонския българин за борба и свобода, така Петко Киряков разшири и обогати географията на българското освободително движение в Родопите, включително постави началото на по-организирана съпротива – ако изключим делата на Ангел войвода – и в цяла Източна Тракия.

Само това да бе направил, и това би било достатъчно да има място в регионалната, а защо не и в националната ни история! Но

дерните историци напоследък изтъкват не само геройските дела и житейските факти — те търсят и оценяват трансмисиите на националното осъзнаване, на пътищата за формиране на нацията. Приобщаването на българите от периферните области към българската идея и националност почти навсякъде тръгва от борба като хайдушка, и от дейци като войводата Петко Киряков.

За мен лично, делото на Петко Киряков като борец и войвода до 70-те години на XX в. е влог в изграждането на общобългарско национално пространство, в раждането на българската възрожденска нация.

Участието на Петко войвода в гръцкото, а по-късно и в италианското освободително и обединително движение не само разширява обсега на неговата дейност, но дава отражение и върху израстването му на борец, на истински революционер. Българският войвода се докосва до идеите и практиката на европейското национално движение, опознава програмите на Мацини за осъществяването на „Млада Европа“, участва в дружините на легендарния Гарибалди.

За съжаление той не ни е оставил документи и за тази негова дейност данните черпим само от свободните му разкази, няма запазени документи и в италийските архиви, а гръцките са слабо проучени. Въпреки това няма съмнение, че бележитият войвода участва в едно от големите гръцки въстания — това на остров Крит, което от 1866 до 1869 г. заема централно място не само в Източния въпрос, но и в дейността на европейската дипломация, в практиката на европейските политически и освободителни движения.

Проследявайки българското участие в тези движения, с основание можем да приемем, че Петко Киряков е най-значителната личност сред българите, участвали в гръцкото и италианското националноосвободително и обединително движение от 60-те години на XIX в. Той е деец и радетел не само за българската, но и за балканската и европейска личностна и национална свобода. Това вече по думите на Стою Шишков му открива „друг хоризонт“, поставя му други — по-зрели и обосновани революционни задачи и дейности за следващия етап — връщането му през Александрия, Марсилия, Атина в родния край и създаването на революционна дружина — по-скоро тайна организация.

Малко, твърде малко, сериозната историческа наука е отделила за тази организация — дружина или дружество, позната ни вече и в един документ — Устав на Първата българска родопска дружина „Зашита“. Документът се пази в Историческия архив на Народната библиотека и носи ясно, отчетливо датата „23 април 1873“. Лично аз и преди време, и сега смятам, че документът е преписан през 1878 г., но в него по политически съображения не са внесени задачите на ос-

вободителната борба, с оглед на Сенклеровия бунт и защитата на българското население след Санстефанския мирен договор и на опасността от реставрация на османското господство. Още в дописка във в. „Марица“ от 22 септември 1878 г. се казва, че лично императорският комисар, в случая княз Дондуков-Корсаков, прочел документите на Петко войвода и се „уверил още, че Петко и неговата дружина работели сами и само с цел да защитят родопските християни от башибозушките чети на англичанина Сенклер и други разбойнически предводители“. Сам Петко изтъква, че през март—април 1878 г. „според многото покани отидох в планинските места и основах изново дружина“ (к.а., Д. Д.).

Изводът ми е, че е съществувала организация и дружина от 1873 г. в Родопите и Източна Тракия, тя е имала и свои Устав, т.е. движението още тогава е институционирано. На тази основа — приемствено, се създава и движението в Родопите за съпротива и опазване на българското население — вече със съдействието на руската армия и власти. При новата обстановка Уставът е бил преработен, в него освободителни и политически цели, ако е имало в първия „Устав“, не се оповестяват, а се регламентират само единоначалието, устройството, дисциплината, наказанията. Това вече е военен устав, който опровергава турските, пък и английските, френските и пр. Твърдения за „разбойнически“ характер на дружината на Петко войвода и за дейността му изобщо през този период на неговата революционна борба. Сложната политическа обстановка — обвиненията на Портата, международната интервенция, задълженията на Временното руско управление са наложили и името „Зашита“, пък и характера на документа — една строго организирана военна дружина, с право на легитименост за действия, в които е гарантирана сигурността на местното население — независимо от етнически или религиозния произход.

Лично за мен дейността на Петко войвода по време на Освободителната руско-турска война и Временното руско управление заема най-същественото място в неговата борческа автобиография. Тя е не само най-документирана — в български, руски, английски и пр. военни и дипломатически преписки, но и най-значима като място и роля за опазване на българската кауза в тези съдбоносни и драматични времена в българската съдба и история. Още по-съществено е, че от регионален деец и революционер с име и дейност в европейски освободителни борби, той прераства в национален герой — „главатар“ и ръководител на общобългарската съпротива и опазването на българския характер на Източна Румелия. Това е неговият връх — неоспорван от свои, атакуван от Портата, от дипломатите на

Англия, Франция, от турски, гръцки и пр. държавни и политически мъже.

Сам Петко Киряков е запазил благодарствените адреси на десетки селища от Родопите и Източна Тракия — като се почне от Хасково, Райково, Чепеларе и се стигне до селищата в Чепинската долина и Пловдивското поле. Тук ще се спра и на документ който му е даден от един от най-видните българи от Македония, съратник на Раковски и покровител на Левски — Охридския владика Натаанайл Охридски. Като председател на ЦК на въстанието в Македония той му го дава още в края на 1878 г.

Още в началото на Кресненското-Разложко въстание, търсейки единодействието с тракийци Натаанайл, заедно с войводата Ильо Марков заминава за Самоков и Пловдив. В писмо от 25 октомври до Петко Киряков в Чепеларе той го приканва за общи и съгласувани действия на македонските и тракийските патриоти. „Понеже Вашето свидждане е много потребно с г-н Димитрия п. Георгиев, който се намира в Дупнишка Джумая и е главатар на тамошните по границата народни стражари, за да се разговорите за един много важен въпрос за в полза на всичките българи, които от Берлинския конгрес останаха пак под турско тиранско управление“. Натаанайл моли, ако войводата сам не може да дойде, да изпрати свои представител и завърши писмото си с признанието: „Като Ви поздравя от името на македонските българи, оставам все Ваш съдружник за освобождението на неосвободените българи в Турско. Един родолюбив македончанин.“

Мисля, че не е нужно да изброявам други документи, а те са десетки, които разкриват недвусмислено ролята и заслугите на Петко Киряков в българската съпротива за отстояване на българщината в Източна Тракия и родопските селища от турска республика, за отстояване на българската кауза и характер на Източна Румелия. Всички тези усилия, последвани от протестите и демонстрациите в Пловдив, Чирпан, Сливен, от дейността на комитетите „Единство“ и гимнастическите дружества предопределиха и акта на 6 септември 1885 г. — Съединението на Княжество България с Източна Румелия.

Днес, когото сме в навечерието на честването на 124-годишнината на Съединението, сред имената на дейците, допринесли за този голям акт в българската история, името и делото на Петко войвода не може да не бъде произнесено. Ако не пряко, със своята дейност и заслуги през паметните 1877—1879 г., той и неговите съратници подсигуриха безкървното му осъществяване, предопределиха щастливия завършек на една титанична борба.

Дейци от мащаба на Петко войвода всяка самоуважаваща се нация би определяла като национални герои, би им отреждала първи места в историческия си пантеон!

Научна конференция, като днешната, наред с приносите си, с новото и непознатото в науката, са и равносметка за направеното, за безспорното, но и за спорното. И преди всичко — с отговор на въпроса: законното място на дейци като Петко Киряков в националната история и народната памет.

И така: направила ли е историческата ни наука нужното за разкриване същинското, действителното място и роля на Петко Киряков в българската история?

Безспорна благодарност дължим на старите родопски краеведи като Хр. п. Константинов за очерка му „Петко войвода — бранител на родопските българи до 1879 г., черти от живота и подвизите му“ (Пловдив, 1885), както и за статията му „Маронийската битка в 1878 г. (Варна, 1889); на книжаря Г. Димитров за поместеното в „Княжество България в историко-географическо отношение“ (ч. II. Пловдив, 1896); на Стою Шишков за „Петко войвода — родопски войвода (1844—1900). Животописни бележки“ в сп. „Родопски напредък“ (1905, № 1) — най-пълната публикация на спомените на войводата; статиите — очерци на Ив. Бобевски във в. „Юнак“ (№ 13, 1898), спомените на хаджи Димитър Стоилов, Константин Божков и др.

Особено място при изследването и популяризирането личността и делото на Петко Киряков заемат сборникът „Петко войвода 1844—1900“ (ред. Н. Спиров, С., 1954), биографичният указател „Капитан Петко войвода — Петко Киряков. 150 години от рождението му“ (Варна, 1994), както и сборникът „Капитан Петко войвода“ (съст. и бележки Б. Дряновски, Варна 2000). През последните години ред автори, сред които проф. Йоно Митев, Константин Н. Петканов, Николай Хайтов, Андрей Печилков, Иван Алексиев и други написаха очерци и внесоха допълнения към вече познатото ни в биографията на войводата.

И все пак направеното, ако и да е полезно и обемно, не е достатъчно, за да внесе по-пълна, точна и исторически прецизирана характеристика за приносите на капитан Петко Киряков в българското освободително и революционно движение, в национална история. Може да звуци пресилено, но според моето убеждение (и критерии!) ние все още нямаме истинска научна биография на бележития родопски, тракийски и общобългарски войвода, борец и революционер Петко Киряков.

Дано конференция като днешната отвори пътя за осъществяването на подобна благородна задача!

Има ли място и живее ли Петко Киряков в народната памет? Струва ми се, че макар и априорно на този въпрос можем да отговорим утвърдително. Това стана благодарение на направеното в Родопите в края на XX в., след Балканската война и Освобождението на тези краища от турско иго, но особено след 50-те години на XX в. и нагоре — от българската общественост. В това отношение заслуги имат общините и селищата в Родопския край и Източна Тракия, земляческите общности и организацията във Варна, Бургас, Хасково, Стара Загора, Смолян, на преселниците-бежанци, а в последно време — на Съюза на тракийските дружества и на местните му поделения в страната. Голяма роля за това играят и традиционните сборове, като тези в Хасково, на Петрова нива, на Славейно и Маджарово, честванията на дейци и събития и особено изданията на Тракийския научен институт, списания като „Родопи“ и вестници като „Тракия“, отделни юбилейни листове и брошури.

Обърнем ли се назад във времето обаче, ще трябва да призnam, че най-голяма роля за популярността на капитан Петко войвода изигра многосерийният телевизионен филм, посветен на живота и делото на тракийския войвода по сценарий на писателя акад. Николай Хайтов, под режисурата на Неделчо Чернев и чрез играта на един „прероден Петко войвода“ — артиста Васил Михайлов.

В него днешният българин не само „откри“ един забравен български герой, но и се съпричасти със страданието на бореца и общественика, жертва на политическите страсти, на нелицеприятната ни народнопсихологическа черта — неблагодарността и късата историческа памет!

Жалко, че събитията след 1989 г. донякъде показваха, че новите политически елити и поколения не само са взели от една житейска съдба, като Петковата, но и повтарят историческите грешки на отречени предшественици, възобновяват пагубното за българските национални интереси „филство“ и „фобство“ в новата ни европейска битност — членството ни в ЕС.

Само преди две години БНТ си позволи един експеримент, ползвайки чужд лиценз: телевизионната игра „100-те велики българи“. Колкото и непремерено (не бе отчетено, че има велики, популярни, заслужили дейци), резултатът все пак не бе за пренебрегване — Левски безспорно бе поставен на първо място, в десетката бяха Ботев и Паисий, а капитан Петко войвода бе наречен на 35-о място, но сред първите 20—25 исторически личности — пред Каравелов, Хаджи Димитър и ред други исторически, революционни и държавни дейци.

И още нещо: от една импровизирана анкета за монументи, издигнати в страната в чест на български исторически дейци, се ока-

за, че след тези на Левски и Ботев, най-много са паметниците, издигнати в чест на капитан Петко Киряков. При това един от най-значимите паметници, издигнат на българин в чужбина е този на капитан Петко в Рим. Освен че се извисява до Гарибалди и героите на италианското Ресорржименто и по място, и по въздействие, той е и ще бъде гордост за всеки българин — посетител на Вечния град.

Завръща ли се в народа и историята му героят и легендата капитан Петко Киряков? Струва ми се, без да ангажирам цялата ни историческа колегия, убедено Да! Тръгнал от бреговете на Егея, от върховете на Родопа, от полята на Тракия, преминал през катакомбите на древния Одесос и превратностите на бурния ни политически живот след Освобождението, той е жив в българската историческа памет, в необятната душа на народа!

ВОЕННОТО НАСЛЕДСТВО В БОЙНАТА ПРАКТИКА НА КАПИТАН ПЕТКО ВОЙВОДА

Доц. д-р ДИМИТЪР ЗАФИРОВ

По различни поводи, особено при отбелязване на юбилейни годишници, изследователите проследяват обстойно живота на водачите на националноосвободителното движение. Те обръщат поглед както към тяхната политическа и идеологическа дейност, така и към прилаганите от тях методи на въоръжена борба. В публикации от подобен характер редица авторитети на историческата наука разглеждат стратегическите и тактическите им възгledи, а също бойната им практика, преди всичко тези на Раковски, Левски, Каравелов, Ботев и Бенковски, но и на останалите ръководители на националната революция¹. Случаят с капитан Петко Киряков-войвода стои по друг начин. Легендарната му личност на самобитен хайдушки войвода, на борец за човешки права и защитник на българската идентичност и националреволюционер още приживе е на вниманието на изследователите, особено на тези от Родопите². Техният интерес като автори е насочен към цялостното описание на живота и дейността на „горския цар“, на легендите и на мълвата, която се носи за него сред населението, към преживелиците и перипетиите, които е преодолявал в борбата срещу насилищите и притеснителите не само на българи, но и на гърци, турци и други народности. Във връзка с юбилейните годишници на Капитан Петко войвода, през последните няколко десетилетия редица автори започват да изследват и анализират по-обстойно отделни страни от живота и дейността му. Особен интерес се проявява към неговите военни възгledи и бойната практика³, защото той е един от малцината националреволюционери с военнопрофессионална квалификация и участие в реална въоръжена борба.

В живота и практическата си дейност Капитан Петко е ярък пример и проекция, в цялата пълнота, на еволюцията и периодите

от развитието на българското националноосвободително движение, от втората половина на XIX в. При него, както в самата борба за освобождение от османския гнет, началото се поставя с хайдутството, като форма на лично отмъщение. То е последвано от осъзнаното и организирано четничество срещу игото, за да достигне до идеологията за политическото освобождение на българите чрез революция и за възстановяване на държавността. Защото дружината на Капитан Петко участва и води въоражена борба срещу османската войска и полиция по време на Руско-турската война (1877–1878). Тя действа в тила на противника срещу различни по състав турски войскови и полицайски сили. Поради което те не могат да бъдат използвани на фронта. Така дружината на Капитан Петко изпълнява ролята на своеобразен съюзник на освободителната руска армия, въпреки че поради исторически сложилите се обстоятелства районите ѝ на действие били изолирани и географски отдалечени от развиващата се националноосвободителна борба на север и на юг от Балкана. Той не познава отблизо натрупания опит от въоръжената съпротива на българските емигрански чети, на Легиите на Раковски, на войводите Хаджи Димитър и Стефан Караджа, на Панайот Хитов и Филип Тотю, на априлци, но е добре информиран за практическата борба на дългогодишния местен и легендарен закрилник на българите – Ангел войвода. Характерна особеност за борческия път на Капитан Петко войвода е фактът, че следва примера на гръцката съпротива и особено на освободителната и обединителната практическа бойна дейност на италианския герой Джузепе Гарибалди. Той е един от малцината възрожденци с офицерско звание, приложил на практика военната теория и похвати за водена на въоръжената борба в различни условия – от четническите действия до участие в организирано въоръжено въстание. По тази причина, когато коментираме живота и борбата, водена от капитан Петко Киряков, следва да изхождаме от позицията, че става дума за действително военен командир. Без да е професионално обвързан с армията, той приспособява своята бойна практика към конкретните обществени потребности, към различните терени и климатични условия. Капитан Петко войвода ръководи некадрови, а паравоенни формирования, с всички произтичащи от това особености и трудности, които оказват влияние върху прилаганите от него форми, способи и прийоми при водене на въоръжената борба.

В преобладаващата част от публикациите на другите автори⁴ подробно са описани акциите и дейността на ръководените от него формирования, както български и така и чуждестранни. Фактологията на събитията е представена от тях добросъвестно, но в опита си

за коментар и анализ на военната практика те страдат от липсата на професионален поглед. Боравенето с тактическа терминология е не-коректно, поради непознаване на нейната същност, което води до неосъзнато преувеличение на събитията. В настоящето изложение ще спрем вниманието си преди всичко на военнопрофесионалния анализ, на приложената от капитан Петко войвода тактика, което означава, че ще се фокусираме върху използваните от него форми, прийоми и способи за организиране, подготвка и водене на въоръжена борба.

Значителна част от животописците и изследователите на Капитан Петко войвода определят два периода в неговата борческа и революционна дейност. Първият е от 1861 до 1869 г., а вторият от 1870 до 1878 г. Те обаче изключват времето, когато той натрупва военни знания и практически опит за водене на въоръжена борба, както и странстванията му по света. Това е времето, когато той съзрява като борец срещу османското иго, обогатява знанията си за методите на борба и се утвърждава като военен ръководител. От военно-профессионални позиции, като изхождаме от причините и мотивите, които са го движили и от практическата му бойна дейност по наше мнение израстването и развитието на войводата като военен ръководител се осъществява в четири периода. Те са пряко свързани с военната му реализация, оттам и с използваните форми и способи за въоръжена борба и са повлияни от способностите на обстановката в Османската империя.

Първия период е от излизането му като водач на малка хайдушка чета през 1861 г. до заминаването му за Атина през есента на 1864 г. По това време, хайдутинът Петко Кириаков води малка група съмишленици, готови като него да мъстят за извършенияте зулуми от чифликчи, черкези-разбойници (кърсердари) и местни представители на турската власт. Главният мотив за действие е личностното отмъщение. Войводата Петко Кириаков избира терора, като способ за противодействие на противника. За този период са характерни различни форми на засади, отвлечания на злосторници и издеватели сред полицейската власт и администрацията, персонални наказания, предупреждения и заплахи към отделни мъчители на населението, към полицейски части и към платени черкези и бashiбозушки групи. За да бъде компенсирано превъзходството на противника като численост и въоръжение, капитан Петко Кириаков прилага широк маневър и след всяка акция се премества от един в друг район, от едно в друго селище. По този начин той постига внезапност и изненада — изключително важни тактически прийоми за действие. Избягва се опасността от залавяне, поради бързото прехвърляне

към друг набелязан обект. При организираните засади най-често са прилагани вихрени нападения и налети, като форми на настъпателния бой.

Като военен ръководител, войводата през цялото време на въоръжената борба е придавал голямо значение на друг важен елемент от тактиката — използване изгодите и предимствата на местността и на нейните теренни особености, на метерологичните и денонощните условия. Компенсирането на надмощието на противника той постига чрез избор на подходящо място за нападение — използва предимно горите, които създават възможности за укритие и внезапност на действията. По същия начин войводата сполучливо използва прикритието на ношта, намалената видимост поради мъгла, а също и другите обективни дадености на географските и климатичните условия.

През втория период — от есента на 1864 до 1869 г., той усвоява част от елементите на военната теория и бойната практика. Изучава чуждия военен опит и реално командва въстанически формирания. Паралелно с това изучава и започва да говори няколко чужди езика — гръцки, италиански и френски, а турски владее от най-ранни години. Благодарение на това Петко Кириаков се запознава с културата, начина на живот и традициите на европейските народи — италианци и французи, което има своео важно значение за военната практика. Възприема и елементи от техния маниер и поведение. Чете много и придобива познания в различни области на човешкото знание, в това число и военното. По тази причина този период от живота му има особено важно значение за формирането на неговия светоглед като деен участник в националноосвободителната борба. Именно тогава той съзнава и разбира, че борбата трябва да се води не за отмъщение, а за политическо и национално освобождение, за отхвърляне на чуждото иго и за запазване на българската идентичност от посегателствата и асимилацията на духовните завоеватели.

Третият период обхваща времето от завръщането му в Южна Тракия и Родопите до приключването на Руско-турската война. Той е особено важен за формирането на Капитан Петко войвода като революционер — изоставя личното отмъщение като форма на борба и тръгва по пътя на четничеството. То не можело да бъде и другояче, защото в революционните среди, в които се движели бойните действия, четите са главният инструмент на борбата. Използвайки натрупаните знания и опит капитан Петко организира внушително за съществуващите по това време условия в Османската империя бойно формиране. То е сериозна заплаха за властта и ѝ създава го-

леми грижи и главоболия. Тук съзираме един паралел с идеолога Георги Раковски и другите изтъкнати водачи на чети – национал-революционери. Те по същия начин са виждали в четническото движение възможност за политическото освобождение. Липсата на контакти с организация от типа на Въгешната революционна не му позволява да се запознае с идеите на Левски за всенародна борба, но това е компенсирано с по-късната му бойна дейност.

Паралелно с еволюцията във възгледите на Капитан Петко войвода се променят формите и способностите за воюване, прилагани от неговите бойни образувания. В най-голяма степен те зависят от действията на противника и от неговия количествен и качествен състав – полицайски, паравоенни и по-рядко войскови потери.

Вторият и третият период в бойната практика на Петко войвода съществено се отличават от първия, независимо че противникът е същият. През тези периоди той ръководи многократно по-големи по състав формирования в сравнение с първата хайдушка чета. Обогатява се арсеналът от методи за действие. Когато коментираме прилаганата от него тактика, все пак трябва да се отчита обстоятелството, че това е паравоенно формирование. По тази причина у него не могат да се видят различните видове бой, във вида характерен за редовните военни формации. Въпреки това, с голямо приближение, в бойната дейност на дружината (четата), се очертават традиционните видове – настъпление, отбрана и техните разновидности. След успешна акция на Петковата чета в защитата на населението турската власт най-често насочва многобройни полицайски сили за нейното унищожаване. В такива случаи, ако превъзходството им е значително, дружината се отброява, като за целта се избира удобна и защитена позиция: покрайнини на гори и селища, устойчиви сгради – къщи и църкви или усилени зидове. Противникът обикновено се допуска на относително близко разстояние. Едновременно с воденето на точен огън, в хода на боя се провежда разузнаване, за да се открие най-уязвимата част от фронта му. В най-подходящия момент, особено когато се почувства никакво разколебаване сред неговия състав, дружината предприема удар. Напластва се на тесен фронт, създада превъзходство и разкъсва веригата на потерята. Следва бързо прегрупиране и прилагане на друго тактическо действие – маневър и промяна на направлението за изтегляне, последвано от ускорен и продължителен преход за напускане на опасния район, преместване в друг ареал за действие, с което на практика се провежда серия от акции и набези срещу предварително планирани обекти.

За целта командването на дружината предварително разработва съответен план за действие според годишния сезон. Съставянето му обаче, предполага предварително разузнаване от дружинните съгледвачи (разузнавачи) и ятаци за различни престъпни деяния – изdevателства и насилия над населението или за мащабни военни и полицайски акции. Във връзка с това се добива информация за състоянието и количеството на противника, метоноахождението, неговите намерения, силните и слабите му страни. За целта съгледвачите на Капитан Петко са пръснати из цялата зона за действие. Чрез канали за свръзка информацията се доставя в командването на дружината и на тази база се вземат решения и се планират акциите.

През третия период през 1873 г., макар и по чужд образец, но адаптиран към местните условия, той се добижава до идеите на гениалния Левски, който смята, че без специално установени правила и разпоредби, борбата се изражда в самоуправство и анархия. Губи се нейният организиран характер и последиците са пагубни за самото дело. Без определена субординация, дисциплина и твърдо установени правила за нелегална дейност провалът е неминуем. Разбира се Апостола не е откривател на тези принципи. Той следва стратега Раковски.

По свой собствен път войводата Петко Киряков, като се възползва от опита на италианските и гръцките революционери разработва нормативно-правен регламентиращ документ – Устав на първата българо-родопска дружина „Зашита“. Той е учудващо малък по обем, но богат на съдържание и изразява революционното съзряване и израстване на своя автор. В член първи са заложени целите на бойната дейност на дружината, а именно „защита на българския народ, страдащ под турско иго“ и ролята на неговото формиране „всячески да спомага неговото развитие – религиозно и политическо“. Именно в него се появява борецът за политическо освобождение Петко войвода. Той отдавна е скъсал с хайдутството за отмъщение и вече участва в борбата, чиято цел е възкресението на българската държавност.

Уставът определя основните организационни и функционални принципи, на които се основава дружината като доброволно въоръжено формиране. Регламентира механизмите на нейното ръководство и субординация, както и категориите, на които се поделя личният състав според функционалните си задължения. Управлянието на дружината в бойни и ежедневни условия е разработено в седем члена на този документ. В него са разработени важните дейности по бойното осигуряване, способите за въоръжаване и за снабдяване със средства за живот и борба.

Съществено място в Устава е определено на вътрешния порядък и взаимоотношенията. Тежест в него е приадена на дисциплината, задължително условие за действащта на дружината, и на съответните санкции при нейното нарушаване. Определено място в документа е отделено на ритуалите – клетвата и клетвопрестъпничеството. Въпреки че като основен военен принцип е прието единоначалието, Капитан Петко войвода разбира, колко са важни колективното мнение, и обсъждането най-важните проблеми. Приетите решения се превръщат в закон и се изпълняват безпрекословно. Макар и необичайно за подобни регламентирани документи, в Устава на дружината са определени въздействията и санкциите, прилагани и върху противника.

Краят на третия период от действията на Капитан Петковата дружина съвпада с Руско-турската война (1877–1878). По това време българското население от Беломорска Тракия е подложено на жестоки издевателства на бashiбозушки банди. От средата на юни до края на 1877 г. Петковата дружина води 9 боя с военни, полицейски и бashiбозушки потери. Тези „формени боеве“ с противника завършват със значими резултати. Освен убитите турци, чийто брой е неизвестен, в плен попадат няколко офицери и десетки низами с тяхното бойно знаме⁵.

Бойната действащност на Капитан Петковата дружина става особено интензивна през зимата на 1877–1878 г. в тила на турска армия. След падането на Плевен Руската армия преминава в решително настъпление на целия Балкански театър на военни действия. Турските групировки започват оттегляне и внушителни маси от панически бягачи низами, редифи (войници) и бashiбозуци се групират в големи безчинстващи банди. С особената си жестокост се прославят тези, които се формират в Родопите и долното течение на р. Марица. Като отмъщение те подлагат на грабежи и терор, християнските селища (български и гръцки). Турското командване и администрация не само, че не успяват да се справят с дезертьорите, но дори умишлено ги толерират. Единствено дружината на Капитан Петко им се противопоставя и защитава беззащитните българи и гърци. Същевременно неговата дружина единствена действа в дълбокия тил на турска армия и безпокой турското военно командване и полицейските сили. Паметни остават отбранителните боеве на дружината при селищата Голям дервент, Ипсала, Исьорен и районите около Макри и Дедеагач.

Особено ожесточен е двудневният бой на 19 и 20 март 1878 г. при Марония. Срещу дружината в състав от около 300 души турците настъпват с три табора и няколкостотин бashiбозуци, водени от Хасан паша и Ехя паша⁶. По най-груби изчисления те възлизат на

повече от 1500–2000 души, защото нормалният боен табор е в състав повече от 700 низами (редифи). По това време обаче той не би могъл да наброява повече от 300–400 души, тъй като армията на Сюлейман паша е достатъчно разбита. Това е типичен пример, от практиката на Капитан Петко как се водят бойни действия в обкръжение и как благополучно се излиза от него. Към градчето се насочват сили от разбитата в Родопите армия на Сюлейман паша, които увеличат със себе си помаци и цивилни турци, бързящи към Гюмюрджина и Дедеагач (Александриполис), за да се спасят от преследващите ги руски войски. При Марония озверели и огладнели те щурмуват селището, но там се натъкат на Петковата дружина, която ги посреща с огън. С численото си превъзходство турците се опитват да проникнат в селото от различни направления. Решението на войводата е дружината, отбранявайки се упорито, да не ги допусне да безчинстват. По този причина той заповядва „кръгова отбрана“, като отделните направления се подсилват, според напора на противника. В продължение на почти 30 часа българските патриоти, допускайки противника на близко разстояние, с точен огън му нанасят поражение. От строя са извадени повече от 70 нападатели – войници, черкези и бashiбозуци. Понесените загуби разколебават противника, което позволява на войводата да го атакува в три участъка от обръча на обкръжението. В резултат то е разкъсано и дружината на части се изтегля почти невредима, дадени са само 6 жертви⁷.

Четвъртият период от бойната му действащност е след Руско-турската война, продължила до 1879 г. Тя се характеризира с действия в защита на българското население от метежниците на полковник Сенклер и английската агентура. По това време дружината на Капитан Петко е многобройна, съставът ѝ е съизмерим с тактическо военно формиране. Предвид ограниченията за руските военни части и администрация, наложени от Берлинския договор, дружината се превръща във фактор за противодействие на метежниците. С финансова и материална подкрепа на руското командване Капитан Петко попълва личния състав на дружината до този на турски табор или почти до руски батальон. Въоръжава я и стъкмява по начин, който ѝ придава автентичен военен характер, което се отразява и на приложената тактика на боя.

Противникът, срещу когото воюва Петковата дружина, е различен от полицейските и военните потери. Това са банди, съставени от изключително ожесточени турски дезертьори и големи маси бashiбозук от родопски помаци. Почувствали безвластието зад демаркационната линия и увлечени от английския агент – полковник Сен-ционната линия

клер и полски офицери на турска служба, те тръгват да грабят, ма-
родерстват и отмъщават на беззащитното българско население за
поражението на Турция във войната с Русия. Броят им е твърде раз-
личен — от няколкостотин до няколко хиляди души. Най-често бандите
са трудно управляеми и недисциплинирани, което ги прави не
особено боеспособни, но много опасни. За да бъдат обезвредени от
войводата се изисква изобретателност и бойно майсторство. При-
ложена от него тактика за воюване е свързана преди всичко с пре-
възходството на противника като численост. По тази причина най-
изгодно е воденето на отбранителния бой в различни условия — на
пътни възли, в селища и гори, около водни препядствия, на харктерни
и доминиращи височини. За целта Капитан Петко използва всички
възможности за своевременно разкриване намеренията на ме-
тежническите банди, в това число маршрута им за движение и набе-
лязаните обекти за нападение. Той мобилизира и активизира в съот-
ветния район цялата си мрежа от съгледвачи и ятаци. Получил досто-
верните сведения за силата и намеренията на противника, най-
често дружината с ускорени маршове изпреварва метежниците по
заемане на обекта (селището). Соеувременно скрито организира от-
браната, използвайки изгодите на релефа на терена. Силите си той
разполага според достъпността на местността и наличните пътища.
При подхода на метежниците, които обикновено се движат неорга-
низирано и на тълпи, дружината ги допуска на разстояние, позволя-
ващо висока ефективност на пушечния огън. По даден сигнал се от-
крива залпов или единичен огън, загубите на противника са впечат-
ляващи, той изпада в паника и напуска боя. При достатъчно демо-
рализиран противник, дружината се хвърля в атака и го преследва
до пълното му унищожаване. Не случайно в боевете срещу метеж-
ниците загубите на дружината са десетки пъти по-малко, отколкото
на сенклиеристите. Не е случайно, че през този период на въоражена-
та борба е завоювана територия в Източните и Средните Родопи,
която се контролира от дружина и респектира антибългарски наст-
роеното помашко и турско население, надъхано от английските
агенти-емисари.

Оценката за бойното майсторство на Капитан Петко, може да
се направи по още един важен показател на военното изкуство —
пространствените граници на въоражената борба. През тези четири
периода размахът на неговата бойна практика непрекъснато се раз-
ширява. В началото (1861—1864) четата на войводата действа в ог-
раниченото пространство на Енос, Ипсала, Димотика, Гюмурджи-
на, Ксанти, Дедеагач. Това означава, че тя води бойни действия на
територията между долното течение на р. Марица, южните скло-

нове на Родопите и северното Пиринско лаго. След завръщането му в
Тракия през 1869 г. чак до края на Освободителната война районът
за действия на новата дружина се разширява на север до билото на
Сръмни рид, т.е. до линията Еридере (дн. Златоград), Мастьнъль
(дн. Момчилград), Кащукавак (дн. Крумовград) и на изток до Ке-
шан и Узункьопрю. От 1878 до 1879 г. действията на дружините на
Капитан Петко се разпростират от Беломорското крайбрежие до
Брацигово, Асеноград, Хасково, крайбрежието на Мраморно море
при Родосто и шийката на Галиполския полуостров⁸.

Военното наследство на Капитан Петко войвода е значимо, от
гледна точка на продължителността на участието му във въоръже-
ната борба срещу поробителя. Същевременно в него намираме ори-
гинални решения във формите и методите за постигане на успех при
схватките с противника. Характерна особеност за това наследство е
воденето на бой при превъзходство на противника в численост и
въоръжение. Въпреки това, дружината, с малки изключения в бой-
ната практика, винаги е завършвала схватките като победител. От
друга страна, като паравоенно формиране тя е неосигурена с
бойни и материални средства. Те са набавяни по правило от против-
ника след успешни акции. Това е доказателство за военните способ-
ности на капитан Петко Киряков, достойно оценени от защитавано-
то население, от противника в лицето на турските потери и метеж-
ници, а също и от военните специалисти на освободителите. Към
това следва да се добави неговото благородство и хуманното му от-
ношение към падналия противник, качества на воин-рицар.

БЕЛЕЖКИ

¹ Стойчев, И. Връзки на Хр. Ботев с българи — офицери и юнкери до Осво-
аждението. — Военноисторически сборник, 1946 № 60; Нови сведения за живота
и дейността на Хр. Ботев. — Ипр., 1957, № 3. Венедиков, Й. Калиников, А.
Христов, Д. Дойнов, Д. Чолпанов, Ц. Геноев. Военнопреволюционното на-
следство на В. Левски, Л. Каравелов, Хр. Ботев, Г. Бенковски. С., 1964; Пейчев, А.
Зараждане и развитие на българското военно изкуство (681—1945). Зафиров, Д.
Основоизложник на военнопреторичната мисъл и строител на българските въоръ-
жени сили. — В: 180 години от рождението на Г. С. Раковски, юбил. вестник, С.,
2002, с. 10; Военното познание в документалното наследство на Апостола. — Из-
вестия на ВИНД, 62, 1998.

² Поп Константинов, Х. Петко войвода, бранител на родопските бълга-
ре до 1879 г. Чърти от живота и подвигите му. Пловдив, 1885; Шишков, С. Бело-
морска Тракия в Освободителната война през 1877—1878 г. 1929. 133 с. Печери-
ков, А. Петко войвода — бранител на родопско-тракийските българи (1861—1876).
Пловдив, 1929; Хайтова, Н. Капитан Петко войвода. С., 1984.

³ Димитров, Г. А. За военният възгледи на капитан Петко войвода и бойните действия на неговата дружина. — Известия на ТНИ, С., 2004, 46—76.

⁴ Шишков, Ст. Беломорска Тракия в Освободителната война през 1877—1878 г. Печилков, А. Петко войвода — бранител на родопско-тракийските българи (1861—1876). — Изв. на ТНИ, 5, С., 2004; Димитров, Г. Цит. съч.

⁵ Шишков, Ст. Цит. съч., с.270.

⁶ Так там, с. 271.

⁷ Так там, с. 271.

⁸ Петко войвода. С., 1954.

ДУХОВНИТЕ И НРАВСТВЕНИ ДОБРОДЕТЕЛИ НА КАПИТАН ПЕТКО ВОЙВОДА

Доц. д-р ХРИСТО ГАНЕВ – Варна

Времето неумолимо тече и ни отдалечава от епохата, в която е творила някоя известна личност, затова трябва да се намерят възможности за по-пълното разкриване на нейното място и роля в историята.

Това напълно се отнася и за Петко Киряков. Роден е преди 165 години в многолюдно семейство, в което християнските добродетели и положителните български традиции са на почит и уважение. Възпитаването в обич към родители, братя и сестри предполага и развиване на чувството за съпричастност към обществените дела, готовност за участие в благородната борба за защита на личното достойнство, за прояви на родолюбие и стремеж към свобода.

Природата е била щедра към живеещите в село Доганхисар. Неповторимата околнна среда — висока планина, пълноводна река, безбрежно море, подхранва любознателността, разкрива полета на мисълта и вдъхва сили на мечтателите, на смелите и непокорните. В условията на османското владичество доганхисарци намират реализация на своите сили и способности в традиционни отрасли — земеделие, скотовъдство, занаятчийство. За селянина земята е основно средство за производство, материален източник за оцеляване, а единовременно с това тя е и Родина, Отечество. Затова е единствена, незаменима и сакрална. Трудолюбието и любовта към земята са не само добродетели, но и средство за поддържане на родовата памет. Това е забелязал, преди повече от 180 години, пътешественикът Бланки. Прекосявайки земите ни той придобива лични впечатления и прави обективни оценки: „Българинът дълбоко в себе си съзнава превъзходството си на християнин сред мюсюлманите и на трудолюбив човек в общество на безделници.“¹ За многобройното население (около 400 къщи и 3000 жители) на Доганхисар обработ-

васмата земя е недостатъчна. Затова голяма част от момчетата още в детското-юношеската си възраст, по настояване на родителите и по житейска необходимост стават овчарчета. Петко е само на десет години, когато по волята на баща си става овчарче в село Дуралъкъй. Цели две години той има възможност да усвоява тънкостите на овчаръкъ. Очевидно раздялата с родители и приятели често пъти е мъчилна и е наложително приспособяване към новия ритъм на труд и живот. Условията, които предлага животът на открито – по полета и пасища, в гори и планини, са сурови и изискват воля и всекидневни усилия за преодоляване на неизбежни трудности. Дебнат и безброй опасности: не само вълци, но и хищническата напаст на крадци, разбойници, турци и черкези.

Проклета да е девойка коя овчаря любила.
Овчар е жалба голяма. Лете летува по гора.
Зима зимува по поле. Сух му е лебец вечеря.
Постеля му е зеленина. Възглаве му е камено.
Дружина му са зли псета².

Инстинктът за самосъхранение налага здраво да се държи овчарската гега, а понякога пищов или нож. По-сетне здравият разум ще подскаже, че индивидуалното непокорство трябва да прерастне в организирана съпротива. Двегодишното овчаруване на Петко е кратка, но полезна житейска школа, сложила темела на неговото преждевременно физическо и социално възмъжаване. Той още не е навлязъл в юношеската възраст, когато отива в градчето Фере на „печала“. Да си изкарва хляба, в който потта и солта са повече от брашното и водата.

Петко Кириаков е на двадесет години, когато пристъпва прага на метоха на даскал Лефтер. Макар и за кратко време той започва да опознава един нов свят – света на знанието. Поради липса на житейски опит юношата не може да прецени какво богатство е образоването и какви перспективи открива пред свободния човек. Но от беседите на учителя разбира за постоянното противоборство между добрите и злите сили. Обича да се вслушва в разговорите на по-възрастните, които се вълнуват от проблемите за построяване на нова двуетажна училищна сграда; наемане на учители, непремирими към гръкоманите и османските поробители. Селските първенци трезво и отговорно считат, че всяко училище е и дом на родолюбието и крепост на българщината. Не случайно след обсъждане те приемат училището в Доганхисар да носи името на светите братя Кирил и Методий. Точно по това време (1857) по предложение на Найден Геров в Пловдив за първи път на 11 май (нов стил – 24 май)

се чества като ученически празник. Скоро той започва да се празнува в много български селища. За него Христо Ботев с възторг пише: „...празник на нашето историческо возраждение..., който трябва да ни въодушевява с идеята за пълно духовно и политическо освобождение“³.

Наред с постиженията на новобългарското училище и учителите през Възраждането, безспорен е приносът на Българската православна църква и нейните служители: монаси, свещеници и владици, за утвърждаване на националната ни идентичност. При ярко изразена обща воля през 1835 г. в центъра на селото Доганхисарци вдигат най-голямата в околността каменна църква с шестнадесет колони и висока камбанария. Тя, наред с трите малки църкви, изпълнява не само пряката си християнска мисия, но е и солидна нравствена опора. Нейният олтар е отворен за духовно и социално преображение. За ужас на фанариотите от амвона ѝ се носи българска реч и прям зов към миряните: „Помогни да те возвися!“ Доганхисарци, на храмовия празник 15 август (Успение на Света Богородица), слушат молитви и споделят малкото радости в трудния си живот. А най-будните и „луди глави“ кроят планове за слагане край на всички мъки и теглила. Положението на т.нар. от турците „гяури“ непрекъснато се влошавало. Картината на хаос, анархия и беззаконие не би била пълна, ако не добавим и насилията на въоръжените арнаутски шайки, използвани за събирането на поголовни и специфични данъци, с които е било облагано българското население. Официалните турски власти вдигнали ръце и от многобройните турски разбойнически групи. Техните чести набези и поразии създавали измамното впечатление за сила, превъзходство и „вечност“ на склерозираната Османска империя. Високата порта традиционно разчитала не само на подкрепата на големите западни държави, но и на притока „свежа“ кръв от Крим. От там били преселени няколко хиляди полудиви черкези и татари, които водели живот на професионални крадци и убийци. Те имали исторически пример на нашественицитеnomadi (турски орди), които „...се опитват да се справят с покореното от тях отседнало население, като че то е човешко стадо, и се мъчат от пастири на животни да се превърнат в пастири на хора“. „Османлиите – добавя световноизвестният английски професор Арнълд Тойнби – са хъртки, които се превръщат във вълци, които измъчват човешкото стадо на падища.“⁴

Тези „вълци“ продължават да вилнеят, въпреки обещанията за реформи, ред и спокойствие в империята. На 15 август 1860 г. трагедия върхлита и семейството на Петко Кириаков. Брат му Матю и братовчед му Вълчо, които били аргати овчари, били убити по по-

дъл и жесток начин от платени главорези на чифликчията Мехмед Кеседжи. Причините са достатъчно сериозни ненавършилият 17 години Петко в началото на май 1861 г. да сформира и оглави шестчленна чета. През следващите месеци и години четата нараства и води редица битки с турски полицейски и военни потери. Нейният войвода придобива боен опит, но чувства, че му липсват системни знания по военно изкуство.

През 1864 г. Гръцкият революционен комитет му отправя покана да постъпи в Атинското военно училище. Сериозни са мотивите Петко Кириаков да избере именно Атина, а не Букуреш или Одрин, за да продължи образоването си и да придобие тъй необходимите му знания и умения. Атина, като наследница и продължителка на велика древна цивилизация, като столица на независима от 1829 г. държава, е притегателен център за всички свободолюбиви и духовно извисени личности. Той е осведомен, че преди да се озове в гръцката столица там са получили светско и религиозно образование стотици български младежи. Един от най-известните между тях — доктор Иван Селимински, в духа на европейските революционни и хуманитарни традиции споделя: „Каква полза от твоята индивидуална свобода, когато виждаш, че твоите братя робуват? Каква полза от твоята лична слава, ако тя не се отрази върху народната слава?“⁵ Тези тревожни въпроси цял живот ще вълнуват и държат будно съзнанието на човек, който никога няма да се помира със социалната несправедливост и тиранията. Постепенно у него се изгражда убеждението и самочувствието, че големите цели и идеали могат да се реализират само чрез обединените усилия на народите и най-светлите умове на Европа. В борбите за национална независимост на Гърция участват хиляди българи-доброволци. Между тях е Хаджи Христо Българин — командир на гръцката конница, взела участие в големи победоносни битки срещу османците.

След едногодишното си военно обучение Петко Кириаков твърдо следва пътя на професионален революционер. Затова без колебание взима решение и в началото на 1866 г. се отправя към имението на Джузепе Гарибалди на остров Капрера. Ръководителят на италианското националосвободително движение го приема с отворено сърце. Съдбата била благосклонна и срещнала житейския опит и мъдростта (Гарибалди е на 59 години) с полета на мечтите и ентузиазма (П. Кириаков няма навършени 22 години). Естествено разговорите между тях са на теми, от които цял живот са се вълнували и въодушевявали: за свободата и робството; за човеколюбието и родолюбието; за обществения дълг и личната отговорност. След години войводата със законна гордост ще сподели: „Наставленията,

които ми даде тоя прочут италиански юнак-родолюбец, аз пазех строго и те много ми помогнаха отпосле, па и аз самият почнах съвсем иначе да гледам на себе си, на задачата си“. Определено време можем да твърдим, че „италианският период“ от живота на Петко Кириаков, макар и сравнително кратък, е насытен с факти и събития, които оказват трайно и положително влияние върху него. Необходимо е всичко ценно от европейската политическа мисъл да се възприеме творчески и съобразно конкретните особености на Балканите. Солидарността изисква под бойните знамена да се наредят борци от различни страни и народи. За Петко Кириаков е висока чест да се озове на поканата на Джузепе Гарибалди за сформирането на въоръжен отряд, който да се сражава за свободата на остров Крит. Заедно с италианския революционер Фридрих участва в ръководството на доброволците от т. нар. „Гарибалдийска дружина“. За личната си храброст и проявен героизъм заслужено е удостоен със званието „капитан“. Тежко изживява неуспеха на Критското въстание. Бурята на неизвестността го отвява за два месеца в гр. Александрия в Египет.

Неспокойният му дух не може да се примери с принудителното бездействие и в началото на есента на 1868 г. се отправя за Франция. Установява се в Марсилия — градът, дал името на националния химн — Марсилезата. Разполага с достатъчно време, за да опознае забележителностите на големия индустриски и пристанищен център: Исторически музей, градската крепост, паметните места, свързани с името на император Наполеон Бонапарт. На пристанищния кей се среща с докери, уволнени за участие в стачка. От тях научава за великия им сънародник Виктор Юго (1802—1885), който в Женева през 1867 г., заедно с Джузепе Гарибалди, Михаил Буканин и други видни европейски политици и мислители, основава „Международна лига за мир и свобода“. В Програмата ѝ, наред с общите постановки, е записано, че ръководителите ѝ горещо подкрепят борците за „независимост на България“⁶. Към призыва се присъединява и великият руски революционер демократ Александър Херцен: „Нашата сила е в силата на мисълта, в силата на правдата, в силата на словото“⁷.

Петко Кириаков преценява, че трябва да приключи с шестмесечния престой във Франция. Не само носталгията, но и осъзнаният дълг на борец го зове да се върне в родината. Пътува с гемия до гръцката столица. Първото неотложно и полезно дело, с което се захваща, е да отпари едно печатно Възвание към българите в Атина и към „... всички, които желаят да помогнат на потиснатите християни в Турско“, като се запишат доброволци в неговата дружина. На 12 май 1869 г. под негово водителство е наета гемия, на която се

качват 82 решителни и смели български мъже и се отправят към Беломорския бряг на Тракия.

П. Киряков е убеден, че поради променящите се условия трябва да се разнообразят формите на борба и да се обогатява съдържанието ѝ. Това означава преосмисляне тактиката на хайдушкото движение и доуточняване на крайната му цел. Революционният инстинкт, демократическата нагласа и организационните качества на Петко Киряков го мотивират да бъде разработен и на 30 април 1873 г. е приет Устав на Първа българска родопска дружина „Зашита“. В член първи на този забележителен документ се подчертава, че: „Целта на настоящата дружина е да се защитава морално българския народ, страдаш от турско иго и му се помогне всячески за развитието му религиозно и политически“. Включването в Устава на идеи за политическо развитие недвусмислено разкрива, че от хайдутство се преминава към всенародна борба. Само от революционер с висок морал, с чувство за отговорност пред подчинените и всички потомци, може да бъде приет документ с такава стойност и уникалност. В цялата история на българското хайдушко движение само Петко войвода е водил „СМЕТКА за 1872 година от 20 май до 31 декември“. Тя е съвсем кратка, само една страничка, но каква необикновена (не цифри, а морален код!!!) информация е запазила! На нея се удивляват не само любителите на точността, но и онези, които повече от всичко ценят честността, скромността, а признателните ще се поклонят пред човешкото величие!

Революцията е дело народно. За нейната подготовка и материално осигуряване са необходими значителни финансови средства. Притежават ги заможните и богати слоеве. Но мнозинството от тях не са имали намерение да развържат кесиите си. Независимо един от друг и Васил Левски, и Петко Киряков стигат до идеята чрез революционен терор да бъдат събрани пари за закупуване на оръжие и боеприпаси. Апостолът на свободата педантично е отбелязъл в личния си бележник, че оказва скромна помощ на сирота жена (105 гроша), а Войводата изпраща 80 лири на другари затворници в Одрин и пари на козарче, които да предаде на родителите си за закупуване на чифт волове. В архива на Левски е запазена квитанция за дарени 3 франка на новоучреденото приз 1869 г. Българско книжовно дружество в Браила (дн. Българска академия на науките). Всяко българско сърце ще се трогне от благородния жест на Войводата: подарява за църкви и училища 168 лири. С лични средства закупува камбаните на новопостроената църква „Свети Илия“ в село Дунево (в околностите на Райково). „Покрай свои залисии и преследване, бой и надхитряване с турците и задъхване до смърт от безкрайно

бродене из планините, Петко Войвода намира време да помисли и за свещите на свещениците, и за перата на учениците, и за прехраната на даскалите.“⁸ Тази съпоставка на решенията и действията на двамата велики българи правим не от пристрастеност към цифри и подробности, а за да се убедим, че техният пример има историческа стойност и непреходност.

Въпреки, че борбата е на живот и смърт тя има не само своите политически, но и морални измерения. Показателен е случаят с когодера от гр. Марония, гъркът Тома Янушев (Калън Тома). През пролетта на 1875 г. той получава благословията на Истанбул турски потери да се справят с Петковата дружина. Съгласува действията си с одринския кърагалар Джадфер ага. При село Кадъкъй самонадеянният ага заедно със седемдесетте „юнаци“ е пленен. Победените са изненадани от жеста на рицарство, човешина и великодушие: всички пленници (без предводителя) са освободени. Моралните добродетели на истинския борец за свобода стоят по-високо от теорията и практиката за безщадна и кървава революция. Този проблем дълбоко е вълнувал и създателя на Възгрешната революционна организация Васил Левски. В писмо до Любен Каравелов той пише:

„На такива хора дай работа, които са разсъдителни, постоянни, безстрашни и великодушни (к.а., Хр. Г.) без тия едно да липсва на вода на тая св[ета] работа, то той ще я улайняни, както то и да е“⁹. Какво удивително съчетание на разум, мъдрост и благородство на духа.

Великодушието е висша степен на човешина. Без него справедливостта, великите идеали и големите истини на живота са непостижими. И свободата е недостижима, ако злото безнаказано царува... Пощадените 70 вървачи в Мохамед и прекият им началник Джадфер ага е възможно да оценят милосърдието и добрата душа на един християнин. За част от тях то може да се окаже по-силно, по-въздействащо от молитвите на ходжата.

И през следващите години Петко Киряков ще продължи борбата до пълното освобождаване на българския народ. Верен на идеите и идеалите на Възраждането активно и безкористно ще участва в обществения живот. Ще понася тежките удари на съдбата, но ще бъде благодарен към всички, които дълбоко го уважаваха и възприемаха като истински тракийски и национален герой.¹⁰

БЕЛЕЖКИ

- ¹ Бланки, А. Пътуване в България през 1841 г. — В: „България — френска хроника 1841—1878 г.“ (Съставител В. Василев). С., 1988, с. 199.
- ² Генчев, Н. Социално-психологически типове в България. Исторически очерци. С., 1987, с. 55.
- ³ Ботев, Хр. Знаме, № 15, 9 май 1875
- ⁴ Тойнби, А. Изследване на историята. Т. 1. С., 1995, с. 274, 281—282
- ⁵ История на българския политически живот. Извори, Ч. 1. Варна, 2000, с. 77.
- ⁶ Л. Каравелов, препечатал цялата програма в редактирания от него в. „Свобода“ (№ 21, 27 март 1870).
- ⁷ Герцен, Ал. Полн. собр. сочин. Т. XXVII. Кн. 2. М., 1954—1956, с. 588.
- ⁸ Хайтов, Н. Капитан Петко войвода. С., 1984, с. 73.
- ⁹ Страшимиров, Д. Васил Левски. Живот, дела и извори. С., 1929, 33—34.
- ¹⁰ За повече подробности: Ганев, Хр. Петко Кирков: Двадесет години във Варна (1880—1900). — Известия на Тракийския научен институт, 7, 2007, 122—139.

РОЛЯТА НА ПЕТКО ВОЙВОДА

ЗА РАЗГРОМЯВАНЕТО НА СЕНКЛЕРОВИЯ МЕТЕЖ В РОДОПИТЕ И ЮЖНА ТРАКИЯ

Ст.н.с. СТОЯН РАЙЧЕВСКИ

През 1877—1878 г., още преди идването на руските войски, част от Тракия на запад от р. Марица е вече под контрола на Петко войвода. В очакване на пристигането на напредващите руски части, той урежда тук временно управление с център Марония. По-късно след установяване на руската администрация в Одрин, Капитан Петко войвода продължава да подпомага руските войски и има голям принос за ликвидирането на остатъците от разбитите турски части и башибозушките банди под командването на Сенклер. Център на метежа става Кърджалийската каза, която по силата на мирния договор е включена в границите на България, за разлика от Ахъчелебийската каза (Смолянско), която остава в пределите на Турция. Впоследствие метежът обхваща и западните части на Родопите, а през пролетта на 1878 г. сенклеристите преминават демаркационната линия, заплашват Хасково и железопътната линия Цариград — Пловдив. Извършват погроми над български християнски селища, нападнати и опожарени от тях са и някои българомюсюлмански села — Дреново, Борово, Богутево, Лъквица и др.¹

Целта на Сенклеровия метеж, в който участват главно войници от разбитата турска армия и башибозуци из средите на мюсюлманското население от Родопите, Беломорието и от вътрешността на страната, е да се даде повод за ревизия на Санстефанския мирен договор и съответно да се променят определените от него граници на България, а след Берлинския конгрес — да се откъснат от Източна Румелия Харманлийско, Хасковско и северните склонове на Родопите и да се присъединят отново към Османската империя.

Наченките на този метеж се появяват, когато Сюлейман паша панически отстъпва през Пазарджик и Султан ери към Галиполи.

Тогава много войници от неговата армия се скриват в Родопите и образуват първото ядро, около което започват да се присъединяват дезертьори от турска армия, всевъзможни авантюристи и др. Те заставят и уличат в своите действия известна част от родопските българи мохамедани. Начело на този метеж, който туркофилската преса в Европа представя като голямо въстание на мюсюлманите против наложението по силата на мирния договор руски окупационен режим, застава англичанинът Сенклер. По време на Освободителната война, преди да застане начало на тези вълнения, той служи в турска армия и се сражава в състава на Шуменския корпус.

Със своите действия, широко отразявани в английската преса, Сенклер успява да създаде погрешна представа за положението на мюсюлманското население в освободените земи. Туркофилско настроените вестници в Европа внушават на европейската общественост, че руските войски и освободените българи вършили насилия над мирното турско население. Тези слухове раздвижват до такава степен духовете в Европа, че се съставя специална комисия, която е изпратена да разследва причините за смутовете. Комисията само установява, както вярно е отразено и в репортажите на в. „Дейли Нюз“, че обвиненията в насилия над мюсюлманите в освободените земи са неоснователни и което е най-важно, че т. нар. „въстание“ не е „плод на местните условия“, а е „подклаждано главно от Цариград“².

Като водач на бунта формално се явява Исмаил ага Джаварлията, а за командир на въоръжените сили на метежа е назначен Сенклер под името Хидает паша. Той фактически ръководи не само военните операции, но и цялото движение за ревизия на Санстефанския договор, а след Берлинския конгрес — за възстановяване на султанската власт в Родопите на север от демаркационната линия и за изместване на границата с Източна Румелия.

Сенклер е англичанин по народност, но майка му е полякиня. Още при обявяването на Руско-турската война (1877—1878) той постъпва на служба в турска армия, където го произвеждат в чин паша и става известен под името Хидает паша или Сенклер паша. Като негов адютант през войната служи англичанинът Джон Пейджет, а като помощник и началник щаб — полякът Конрад бей.

Сенклер организира и ръководи метежа в Родопската област, застанал начало на 4000 бивши турски войници и бashiбозуци, които извързват редица жестокости над българското население в Родопите и Беломорска Тракия през 1877 и 1878 г.

Той не е обикновен авантюрист, който случайно взима участие във войната на страната на турците. Много преди да започне Руско-

турската война изпълнява дипломатически длъжности и същевременно разузнавателни мисии по българския бряг на Черно море. През 1862 г. Сенклер е чиновник в английското консулство в Бургас, а две години по-късно (през 1864 г.) е консул във Варна. От тези две най-важни пристанища по западния бряг на Черно море той има възможност непрекъснато да следи морския трафик към и от османската столица и Босфора.

Има една местност край гр. Обзор, която и днес населението нарича „Инглизина“³. Там се е намирал чифликът на английския дипломат Сенклер, където той е пребивавал продължително време, изпълнявайки своите тайни мисии, уреждал срещи, приемал гости и водел разговори с местни мюсюлмански дерибеи и черкезки главатари.

Когато Феликс Каниц посещава Емонската планина, той се запознава с установилия се в този край англичанин капитан Сенклер. После описва впечатленията си от него, без да подозира каква деструктивна роля ще играе този англичанин във войната за освобождението на България. Разказът му ни въвежда неволно по следите на една от многото конспирации на тайната британска дипломация. Ето как го е видял тогава Каниц: „Капитан Сенклер — пише той в своето тритомно изследване „България и Балканът“ — е почитан и обичан по течението на Козарска река и макар да е християнин, [мюсюлманите — б.а., С.Р.] го считат за свой човек. Той управлява един чифлик, недалеч от Акдере (край несъществуващото днес село Иракли, южно от гр. Обзор), който чифлик предлага една много красива гледка към морето. Без да се придържа към какъвто и да е лукс, той води тук живот на господар и ловец като истинските и правоверни турски дерибеи. Той отхвърля всякакви контакти с европейската цивилизация, отбягва всякакъв западен комфорт и всичко ново, което е скъпо за европееца. Капитанът е влюбен във всички мюсюлмани, до последния разбойнически балкански челебия, но затова пък мрази всички българи християни — от миролюбивия християнин до хайдутина.“⁴

Сенклер издава през 1868 г. в Лондон в съавторство с Чарлз Брофи, консул в Бургас, книгата „Пребиване в България“⁵, замислена, както се изразява Каниц, край Емона и произнасяща тежка присъда над българския народ. Самият Феликс Каниц упреква Сенклер, че той се опитва да изследва и да изгради пред света образ на българите в едно най-малко подходящо за тази цел място „където те живеят само спорадично в няколко села, жителите на които притежават от заобикалящите ги гърци и турци обичаи, нрави и суеверия“.

Сенклер оневинява жестокостите на черкезите и турците по време на Априлското въстание, а приписва такива на българите по време на Руско-турската война. Той застава начело на черкезки конни групировки и на части от разбитата турска войска, които след Санстефанския мирен договор се опитват да водят първоначално партизанска война срещу руските войски в Родопите, а след това организират голем по мащабите си метеж, на който успешно се противопоставя родопският и тракийски герой Капитан Петко войвода. Сенклер не успява да увлече масово българите мохамедани в Родопите, където той се подвизава известно време под името Хюдаш паша, нито му се удава да организира недоволните от промяната мюсюлмани за ефективна съпротива.

Последната роля на английския капитан Сенклер хвърля нова светлина върху продължителното му пребиваване в Емонската планина край брега на Черно море. Той явно не е живял в такова идично усамотение, както то се е сторило на Каниц, защото са известни постоянните му връзки с английските консулства във Варна и Бургас. От пристана на несъществуващото вече село Иракли, по време на многото години прекарани в чифлика, той изнасял с яхта си антиките, които събирал из околността. Писането на книгата за българите не е било основното му занимание.

Той е харесал това най-стратегическо място по морския път между Цариград, устието на Дунав и Одеса, тъй като след Кримската война този път привлича всички представители на Великите сили, интересуващи се или загрижени за съдбата и наследството на Османската империя.

Подвзите на Капитан Петко войвода в началото на Освободителната война са свързани най-вече с района на Гюмюрджинско и Дедеагачко (Доганхисар, Малък Дервент, Голям Дервент). По време на военните действия до края на 1877 г. той провежда редица сражения с потери от турски заптии и бashiбозуци, по-значими от които са следните⁶:

Дата на сражението	Място на сражението
15 март 1877 г.	в планината Чобан даг, Дедеагачко
13 юни 1877 г.	при с. Павлю Кюпрюсу, Узункуприйско
23 юни 1877 г.	в гористата местност Домуз буджак, Испалска каза
20 юли 1877 г.	при махалата Куру чай, Ксантийско
10 август 1877 г.	при планината Шапкъна, Димотишко
31 август 1877 г.	в планината Боз тепе, Дедеагачко
18 септември 1877 г.	в планината Боз Индже, Дедеагачко
10 октомври 1877 г.	в планината Чобан даг, Дедеагачко
23 октомври 1877 г.	в местността Мармарса, Маронийско
6 декември 1877 г.	при с. Ташълк дере, Дедеагачко

Когато руските войски преминават на юг от Стара планина и се насочват към Одрин и Цариград, като преди това прекъсват при Пловдив пътя за отстъпление на разбитите части на Сюлейман паша, много от бягащите и панически отстъпващи турски войници се насочват към Родопската планина, за да се влеят в организирания от Сенклер метеж, който се представя като въстание на мюсюлманско население против руската военна окупация.

Преди още руските войски да се придвижат до Южна Тракия, Петко войвода успява да прочисти от бashiбозушки тълпи и да прогони турските административни власти от Маронийско и Ференско и да установи там временно управление. Тези негови действия спасяват тамошното българско население от злодействията на бashiбозушките банди, на които стават жертва много български села на юг от Стара планина преди да пристигне там руската войска.

Оценявайки високо заслугите на Петко войвода и неговите изпреварващи действия, главнокомандващият — великият княз Николай Николаевич, поканва Петко войвода на лична среща в Одрин.

Одринското примирие обаче оставя овладяната от Петко войвода територия извън демаркационната линия, тъй като то заварва руските части далеч от нея. Върху Петко войвода ляга голямата отговорност да брани мирното християнско население. Той се прославя особено с битката при Марония⁷, след която продължава да общика с дружината си из Гюмюрджинско и Димотишко, за да всява репресии и да пази населението от всякакви посегателства и репресии, било от страна на властите, било от набезите на бashiбозушки и разбойническите банди.

След подписването на Санстефанския мирен договор на 3 март 1878 г. обстановката се променя. По инструкции от Цариград в Родопите започват да се концентрират турски бежанци, войници от разбитата турска армия и бashiбозуци. Те трябвало да увлекат част от местното мюсюлманско население, за да се създаде в Европа впечатлението, че е избухнало мюсюлманско въстание. Целта е да се облекчат задачите на европейската дипломация, подготвяща вече конгреса в Берлин за ревизия на Санстефанския мирен договор, в който границите на България са съобразени с територията, на която живее българската етническа общност. Те получават преди това и международно признание на Цариградската посланическа конференция.

С изпълнението на тази задача е натоварен някогашният английски капитан и дипломатически чиновник Сенклер, т.нар. Хидает паша, който предвожда метежниците. Той привлича в щаба си други англичани и поляци, както и сътрудничеството на някои мест-

ни дерибеи, сред които Исмаил ага от Кърджалийско и Керим Паша от Тъмраш.

Срещу Сенклер се изправя отново Петко войвода, който бързо увеличава своята дружина на 500 человека, въоръжава ги добре и с тях успява да запази от разорение много български села, попаднали в територията, обхваната от метежа.

От началото на март до юли 1878 г. Петко войвода влиза в многократно в кръвопролитни сражения със сенклеристките метежници, най-значими от които са следните⁸:

Дата на сражението	Място на сражението	Състояние на силите и загуби
8 март 1878 г.	Марония	45 Петкови бойци срещу 3 табора войска и отделно бashiбозуци Петко загуба 6 души, а метежниците – 72
16 март 1878 г.	м. Жан чешма, Маронско	70 Петкови бойци срещу 2 табора войска
29 март 1878 г.	При с. Карак, Ференско	
13 април 1878 г.	В голинината Китка, Димотишко	200 Петкови бойци срещу 3000 метежници 2 ранени Петкови бойци, 60 души загуби за метежниците
28 април 1878 г.	При Индере, Дедеагачко	19 убити и ранени Петкови бойци срещу 150 от метежниците
6 май 1878 г.	При Голям Дервент, Димотишко	400 Петкови бойци срещу 1000 метежници 11 души убити и ранени от Петковите бойци, 35 убити метежници
21 май 1878 г.	В село Плаво	3 Петкови бойци и 3 присъединили се търговци срещу 3000 сенклеристи 1 убит, а Петко войвода е ранен, 50 убити метежници
22 май 1878 г.	При селата Демирлер и Миселим, Димотишко	7 убити и ранени Петкови бойци, повече от 200 убити метежници
5 юли 1878 г.	Голинината Алмалъ даг, Димотишко	300 Петкови бойци срещу 4000 на Сенклер 4 ранени Петкови бойци, 20 убити и неизвестен брой ранени метежници

В битката на 5 юли отново е ранен самият Петко войвода и то на 3 места. Сражението при Плаво на 21 май е едно от най-драматичните, защото тогава Петко войвода с двама свои бойци и трима присъединили се към тях гърци – търговци от Одрин, се оказват ограбени от 3000 метежници и въпреки това той успява да спаси всичките жители на селото. На 15 май, когато бойците му са разделени на три отряда, разположени по цялото протежение на демаркационната линия, за да спират набезите на сенклеристите, Петко войвода е извикан в руското комендантство в Одрин. Там са пристигнали разтревожени пратеници от гръцкото село Плаво, разположено зад демаркационната линия, за да молят за защита от настъпващите към селото им бashiбозуци. Руското комендантство възлага на Петко войвода да изведе хората от селото и да ги прекара отсам демаркационната линия. Той веднага потегля за изпълнение на задачата, придружен само от две свои момчета и четирима конни казака. Към малката група по пътя се присъединяват и трима случайно минаващи търговци, въоръжени с по една мартини.

Ето и самият разказ на Петко войвода за битката с бashiбозуците на Сенклер в село Пелевун, Ивайловградско (тогава Плаво, Димотишко):

„Плаво не беше много далеч от демаркационната линия, ала не беше и твърде близо, тъй че русите не можаха нищо да направят. От комендантството ми дадоха четири конника казака под моя заповед и ми възложиха да отида в Плаво, и ако има възможност, да изведа селяните и ги прекарам отсам линията. Взех си и двама от моите момчета, а из пътя случайно ли, как ли, не зная, присъединиха се и още трима одринчани, които отиваха уж и те за Плаво да купуват тютюн. Те бяха въоръжени с мартинки. След това аз поръчах на моята дружина да бъде готова при първо известие от моя страна, какво да прави, като предизвестих къде отивам. На 20 май стигнахме благополучно в Плаво, без да забележим по пътя нещо, па и в селото никой не бе идвал. Свиках първенците начело със свещеника и им казах кой ме е пратил и защо, като ги поканих, ако се опасяват и ако искат да пригответ селяните на другия ден да напуснат селото и ги заведем зад демаркационната линия, дето няма от що да се боят. Въпростът остана окончателно да се реши на утрото, когато по случай празника Св. Константин ще бъдат всички в черква. Сутринта бяхме на литургия в черква, когато ми известиха, че край селото приближават бashiбозуци и ни обграждат от всички страни. Стана голяма паника между всички в черквата, аз заповядах на мъжете никак да не мръдне от черквата, а същевременно да усмиряват жените и децата, доде видим каква е работата и какво трябва да правим.

Черквата беше хубава каменна сграда, с широк наоколо двор, тоже обграден с каменни зидове. На единия край имаше и висока камбанария, на която аз се изкачих с двамата си другари, а на казаците поръчах да пазят тишина в черквата, като заповядах да им доведат конете от квартираната аз видях, че работата съвсем зле отива: бashiбозуците са оградили вече цялото село наоколо, но още не навлизат, а при това са и голяма сган. За мене беше лесно, но за селяните аз мислех, като какво ли да се стори, за да не станат жертва на турския фанатизъм. Нямаше какво, взех бързо решение какво да се прави и обявих на другарите си и тримата въоръжени наши спътници, че ще се противим и брамим селяните, додето ни дойде помощ, която скоро ще стигне. Друго оръжие нямаше, за да имаме помощ и от самите селяни. След това разпоредих всичките жени и деца да стоят в черквата, мъжете да ги успокояват, като им казах, че който се опита да излезе вън или не се покорява, ще бъде на минутата застрелян. В това време почнаха да прииждат изплашени и други жени, деца, бабички, които не бяха по-рано в черква.

Заповядах да ги пущат, па пратих 5—6 по-сърцати бабички да обикалят из селото и предизвестят и на другите хора, които биха се намерили из къщите. В същото време написах четири еднообразни записки до близкия руски военен пост и моята дружина, па ги връчих по една на всеки казак и им заповядах по четири посоки да излязат от селото и се постараят да стигнат колкото се може по-скоро на местоназначението си. Казаците се метнаха на конете си, прекръстиха се и пуснаха конете си към четири страни точно тъй, както им заповядах, а аз наблюдавах от камбанарията. Когато се щурнаха през редовете на бashiбозузите, нададоха се изстрили и в дима аз не можах да видя никого от четиридесетата, сполучи ли да мине някой от тях през колелото. Отпосле се оказа, че тримата паднали убити, убили и конете им, а четвъртият сполучил да избяга невредим, ала без кон и поради това пеш чак след пладне едва стигнал и занесъл записката на руския военен пост и оттам на дружината ми.

По едно време бashiбозузите почнаха да навлизат в селото и като видяха де са хората, наблизиха към черквата. В черковния двор имаше струпани дъски и дървета, готови от селяните да си строят училище. Аз заповядах всичките да ги залостят на двете врати на черквата, оставих по един от въоръжените ми другари на пет места около черквата на позиции и им поръчах, щом доближи някой от бashiбозузите, да стрелят на мясо, а аз се покачих изново на камбанарията. Започна се ожесточена битка и десетки трупове вече се търкаляха около черковната ограда, а в черквата жените и децата пищят. Трябваше да се дава отпор на две страни: на бashiбозузите отвън и на хората отвътре, които по едно време почнаха да насишват да се предават. Наблизаваше вече икиндия, у нас патрони не останаха, а пък бashiбозузите сполучиха да запалят струпания дървен материал при едната врата. Аз пък бях ранен в бузата и рамото и когато ме видяха хората в черквата превързан, още повече се отчаяха и обезумяха. Тогава аз прибягнах до следната хитрост: дигнах от камбанарията бяла кърпа в знак, че се предаваме. Гърмежите престанаха и настъпи едно весело брожение между обсадителите. В това време извиках да дойдат при горящите врата двама души да се уговорим. Дойдоха не двама, десетина, на които казах, че повече няма да се противим и че сме в техните ръце вече, обаче да ни дадат два часа време да поусмишим изплашените жени и деца и да приберем оръжието и да убедим тези, които би ни упорствали на предаването. Това време аз исках, защото се надявах, че все ще могат да пристигнат момчетата, ако би да им е отишло с време известието за положението ни, или ако не, да се засмрачава и (да) се опитаме да избягаме.

Като направихме договора, аз влезох в черквата, успокоих обсадените и им казах, че ако жалят живота си, да ме слушат и изпълняват каквото им кажа. В това време бashiбозузите се разшаваха из селото, напостлаха черги близо до черковния храм на една хубава поляна и след малко насядаха големците им водители, на които донесоха ракия и разни мезета. Тогава аз извиках моите двама другари скрито на камбанарията и им посочих, кой кого ще застреля, когато им дам знак, от насядалите бashiбозушки големци. Аз избрах и познах кои им са водителите, като гледах на кого най-напред подават да черпят, като знаех как строго се пази и почита йерархическия ред и чин от турците. Сънцето вече залязваше зад хоризонта, а нашите обсадители бяха се вече добре утложили, па сигурно и попрекалили в пиенето си. В това време аз заповядах на другарите ми да изпразнят пушките си и в същия час трима от големците бashiбозуци — водители се търкалиха на местата си. Това неочеквано убиване внесе една паника между всички бashiбозуци и както се разбра, помислили си, че са ги нападнали наши хора, новопристигнали в селото. В един миг оставиха всички черги, убитите и всичко друго, що имаше на поляната, а някои и оръжието си, и с един устрем се подбраха и излязоха към края на селото. Почна и да се смрачава. Тогава обаждам на селяните в черквата да излизат и без да се отбиват или делят, да следват подире ми, ако искат да бъдат избавени от бashiбозузите. На двамата въоръжени гърци одричани, единият беше убит вече, казах да вървят напред, а аз с другарите и още някои от селяните, на които дадохме по някое оръжие от оставеното от бashiбозузите, останахме най-отдире. След като изведохме по този начин всички селяни от селото вън, упътихме се из нивите по прък път по-скоро да доближим до линията. След два часа нас ни посрещнаха моите 200 момчета, между които имаше и десетина руски войници, изпратени тутакси след пристигането на оцелелия един от четиридесетата казаци.

Селяните изпратихме с няколко момчета зад демаркационната линия, а аз с дружината, макар и ранен на две места, гонихме през нощта бashiбозузите. Влязохме в селото Плаво, жив човек не намерихме и не видяхме. Подминахме Плаво и преди разсъмване сгасихме бashiбозузите между селата Демирлер и Миселим, съседни на Плаво. Схватката беше кръвопролитна: бashiбозуци паднаха 200 души, ранени неизвестно, а от нашите 1 убит и 4 ранени. Бashiбозузите се разбягаха и от този ден в Димотишко и Дедеагачко на Сенклеровите золуни се тури край, като завлече силите си към Кърджалийско и Ахъчелебийско (Смолянско).⁹

След изтеглянето на метежниците към Родопите, жителите на Димотика изпращат на Петко войвода вълнуващо благодарствено

писмо, в което те споделят и голямата си болка, че са оставени откъснати от своите братя в освободена България:

„Идем да изразим нашата дълбока преданост от все сърце за Вашите неоценими заслуги за българския народ, особено за нашия окръг. Пренесете нашите молби на нашите северни освободени братя да не ни забравят, понеже слънцето за нас отведнъж светна и завчас се закри и дано помолят Царя освободителя и нашия едноплеменен руски народ, да не ни оставят много да пъшкаме от турския ярем...“¹⁰

В началото на май Хидает паша (Сенклер) потегля с дружините си към Централните Родопи в Смолянския край, за да организира оттам настъпление към Пловдив. Подгответният от него набързо поход на север към Тракийската низина започва на 11 май 1878 г. Там сенклеристите се чувстват по-сигури, тъй като казашкият отряд на генерал Чернозубов и генерал Черевин, след като освобождава през първата половина на януари 1878 г. Павелско, Хвойна, Чепеларе и Устово заминава за Палас (Рудозем) и Златоград и през Крумовград продължава към Димотика.

Голяма тревога обхванала тогава селата Петково и Карлуково (дн. Славейно) по поречието на р. Малка Арда, през които минава пътят на сенклеристите от Кърджали през Виево за Девин. В Петково били ограбени 20 къщи, населението избягало, арестуван и измъчван бил и поп Костадин, който се освободил среци откуп от 30 лири¹¹. Убийства и грабежи станали в Устово, Левочево, Алами дере (дн. Полковник Серафимово), Добралък и в други села.

Метежниците заемат всички пътища от Петково за Давидково, Долашар и Тополово, от Устово за Дерекьой (дн. Момчиловци), за Калъчборун, Дряново и Югово. За да затвърдят своето влияние, сенклеристите внушават на местното мюсюлманско население, че имало вече решение границата с България да се измести чак на Стара планина и че цяла Тракия оставала в пределите на Турция. Разпространявали и лъжливи слухове, че от Одрин към Пловдив вече се движела турска войска, която трябало да заеме тези територии¹².

Според сведенията на Васил Дечов организираните от Сенклер метежници в Смолянско и Девинско наброявали около 2500 души с 150 конника. Според други сведения броят им бил по-голям.

Сенклер заповядва да се отстрани каймакаминът на Ахъчелеби и да се назначи препоръчан от него човек. По това време Сенклеровата „армия“ в Средните Родопи е разделена на три групи, съсредоточени на три места¹³:

Първата — под местността Момина вода над с. Кършилъ (дн. Виево) с командир Емин ага от с. Дряново;

Втората — над Джубралица, североизточно от Пашмакли (дн. Смолян) с командир Кара Сюлейман от Павелско;

Третата — над Кумгедик, над с. Беден, Девинско, с командир Керим (с прякор Керим паша) от с. Кестенджик.

Активно участие в организирането на метежа вземат и някои местни първенци, като Ахмед ага Тъмрашлията, брат му Исмаил ага, Еюб ага от с. Мугла, Хаджи Хасан от Триград, Ахмед ага Барутинлията, Дели Мехмед Лакавски, Ахмед ага Дорковлията и др.¹⁴

На 12 май 1878 г. сенклеровите метежници влизат в Чепеларе и се насочват към селата Павелско и Орехово, преминават демаркационната линия и превземат 12 села в Рупчос и поречието на р. Чая (Асенница). Главатарят на единия отряд бashiбозуци Кара Сюлейман, който не знаел, както разказват, местния т. нар. „ахрянски“ говор, назначава за мухтар на Чепеларе българомохамеданина Черкеза. След като дава своите разпореждания, той се връща в Смолянско, а отрядът му продължава към Асеновград.

В ожесточено сражение, проведено на 19 и 20 май с.г., две руски роти и отряд български доброволци нанасят тежък удар на сенклеристите в Рупчос и ги принуждават да се изтеглят към коритото на р. Арда. Самият Сенклер оцелява, изтегля се на юг и започва да застрашава селата в Ивайловградско, където отново се сблъска с Петко войвода.

Българското население от средните и западните части на Родопите търси защита от Петко войвода. На 15 август 1878 г. българите от Смолянско се обръщат с писмо към Петко войвода, с което го молят да дойде в техния район¹⁵. Покъртителни са думите, които те отправят към войводата:

„Като сме подложени на турски теглила, ние цялото тukaшно християнско население, мало и голямо, падаме пред твоето подно-
жение (т.е. пред твоите нозе — б.а., С. Р.) и Ви молим с нажалени очи
да се съжалите над нас, бедните под хомот, да дойдете като еднове-
рец българин, да завардите с храбростта си и нашите бедни селца
от такива едини турски нападения.“

Когато Петко войвода пристига в Чепеларе, той установява там своя щаб и с чета от 300 души влиза в сражение с бashiбозуците на Сенклер, които в целия район към края на август наброяват вече около 4000 души. Въпреки превъзхождащия го по своята численост противник той успява в поредица от сражения да разбие сенклеристите и да отхвърли бashiбозушките дружини отвъд демаркационната линия, с което запазва територия в дълбочина 56 км до идването на руския отряд. Така Петко войвода осуетява плана на метежниците да присъединят тази територия към Турция.

Дата на сражението	Място на сражението
18 август 1878 г.	В местността Ешекулак
30 август 1878 г.	В местността Момина вода, източно от Рожен
8 септември 1878 г.	В местността Карамандере

През цялото лято на 1878 г. Петко войвода обикаля селата в Смолянско и Девинско, събира сведения за обстановката и ги изпраща на руското командване. Отрядът му води успешно сражение и в с. Стойките. Провежда през септември успешна акция в местността Караманджа над Смолян и започва усилена подготовка за нова по-широка операция, за която събира оръжие, храна и мулета. Околностите на Чепеларе добиват вид на военен лагер.

В разгара на тази подготовка и много скоро след проведената среща с Международната комисия на 24 септември 1878 г. Петко войвода неочаквано е арестуван от руските военни власти и отведен в Пловдив, което предизвиква протести на изненаданото от тези действия родопското население. Причината за тази стъпка на руските власти най-вероятно е намеса на европейската дипломация, затова че той е действал и зад пределите на демаркационната линия. Петко войвода скоро е освободен и дори награден с орден за заслуги във войната. Той веднага се връща в Рупчос и възстановява отряда си, който става по-многочислен и достига 400 души.

Завръщането на Петко войвода има голямо значение за неутрализирането на отделни сенклеристки групи, които продължили да действат в Родопите докато не били напълно разгромени.

След окончателното определяне и уреждане на границата, Сенклеровият метеж постепенно загълхва. Самият Сенклер влиза в конфликт с властните бейове в Гюмюрджина, Ксанти и Драма и с разочаровалите се от него башибозуци. Той едва успява да се спаси с бягство в Цариград, а после, както съобщава Христо Попконстантинов, е бил и съден в Солун. Дали това е било действително съдебно производство или само прах в очите пред европейската общественост, остава тепърва да се уточнява, но едва ли някой в България ще се заеме скоро да го прави. За Петко войвода — защитника на Тракия и на Родопите, дълго време ще се говори и пише. Родопските и тракийските българи продължават да разказват за подвизите на Капитан Петко войвода и да възпроизвеждат епизоди от неговия живот в своя героичен епос, в произведения на изкуството, кинематографията, художествената и историческата литература¹⁶.

БЕЛЕЖКИ

¹ П ейков, И. Националноосвободително движение в Родопите (1876—1878). — В: Родопите в българската история. С., 1974, с. 122.

² Радев, С. Строители на съвременна България. Т. 1. С., 2004, с. 21.

³ Райчевски, С. Инглизингът от Иракли. — Черноморски фронт, Бургас, № 9378, 1 ноем. 1978.

⁴ Райчевски, С. Брегът на Свети Влас. С., 2002, 58—59.

⁵ A Residence in Bulgaria, 1869.

⁶ Таблицата е изготвена по: Капитан Петко Войвода. Сборник от документи и материали. Варна, 2000, с. 64.

⁷ Константинов, Хр. П. Маронската битка в 1878 г.

⁸ Таблицата е изготвена по: Капитан Петко Войвода. Сборник от документи и материали, 65—66.

⁹ Тракия, № 3, 1927: Родопски напредък, 1905, № 1, 19—29; № 2, 88—94; № 4, 176—182.

¹⁰ Панайотов, Л. Национално-революционното дело в Родопите (1878—1912). — В: Родопите в българската история. С., 1974, с. 132.

¹¹ Ташев, Г. Село Петково. С., 1966, 174—175.

¹² Василев, К. Родопските българи мохамедани. Пловдив, 1961, 270—271.

¹³ Дечев, В. Миналото на Чепеларе, кн. II, с. 44.

¹⁴ Василев, К. Цит. съч., с. 272.

¹⁵ Петко войвода. Сборник статии и материали. С., 1954, док. № 26, с. 193.

¹⁶ Вж. Хайтов, Н. Капитан Петко войвода. — В: Хайтов, Н. Публицистика. С., 1975, 308—312.

КАПИТАН ПЕТКО ВОЙВОДА ВЪВ ФОЛКЛОРНИТЕ ПЕСНИ НА БЪЛГАРИТЕ – ИНТЕРПРЕТАЦИИ В МИНАЛОТО И ДНЕС

Ст.н.с. д-р НАТАЛИЯ РАШКОВА

В търсене на информация от различни източници за фолклорни песни, посветени на Капитан Петко войвода, попаднах на тема, отворена в интернет-форум¹ от млади любители на фолклора. В нея няколко души са развили следния диалог:

laliza: Здравейте! Какви песни знаете за Капитан Петко войвода освен най-известната от едноименния филм? Днес чух една по радиото, беше бавна тракийска песен, изпълняваше я жена, беше и с рецитал. Разказващо как майката на капитан Петко го моли да се откаже от хайдутлука, а той ѝ отговаря, че чака хабер от неговите пратеници, а хаберът е, че скоро оттука ще мине султанската дъщеря с голямо богатство. Когато вижда четата на Капитан Петко, нейната свита се разбягва, но не и султанската щерка. И така нататък... Ако някой знае тази песен, моля да ми напише текста ѝ. А пък ако знае кой я пее, цена няма да имате. Сигурно има много други песни за този известен хайдутин, нека да съберем някои текстове тук.

Sanella: Имам една песен за Капитан Петко войвода на оркестър „Родопи“. Мога да ти я пратя. Интересна песен.

laliza: О, супер, мерси много. Сега се сещам, че и Канарите или Конушенският оркестър също имаха една. Пееше се, че в Стамбула султан царува, а в Тракия Петко войвода. Трябва да я изровя, имах я на една самоделна касетка.

Partsalev: Дайте никакъв линк, бре, няма ли в нета нещо по въпроса (за песента, де).

Sanella: Сега се сетих, че преди време имаше национален фестивал „Песни за Капитан Петко войвода“.

(По-нататък *Sanella* обещава да изпрати песента на оркестър „Родопи“ по ICQ, а после е написала текстовете на три от най-из-

вестните песни за капитан Петко войвода. Едната песен пресъздава историята за наказанието на Томо чорбаджи от Марония, другата е за нападението над Керима кадъна, а третата — как капитан Петко войвода защитава Марония от хората на Смаил ага. След това друг участник във форума продължава диалога.)

Ragna: Ето тук интересна интерпретация на песен за Петко войвода. Открих два клипа с песни за Петко войвода и единият е на Лот Лориен и Теодосий Спасов.

Sanella: Днес открих в колекцията си още една песен в изпълнение на Николай Славеев. Току-що намерих една песен на Калинка Згурова. Ако ме подсетиш кои песни ти трябват, ще ти ги пратя, иначе ще забравя.

TonySD: Наистина Петко войвода е един от най-възпяваните от народа хайдути. Няма да забравя един слънчев ден във варненската морска градина, когато случайно попаднах на концерт на хора към тракийското дружество с ръководител Георги Германов. Изпълниха освен химна на Странджа „Българе глава вдигнали“, „Петко лъо, капитанине“ и една песен, която аз лично не бях чувал — „Петковото алънче“. И сега са ми пред очите. А като стана въпрос за архиви, в моя открих освен три изпълнения на „Петко лъо, капитанине“ (хорово, солово и на Лот Лориен) и „Мама си Петко думаше“ (следва текстът на песента — б. а., Н. Р.). Освен това не мога да не спомена и „Във едно царство два царя“, записана в село Башклисе, Димотишко. Тази песен най-ясно говори как хората са възприемали Петко.

laliza: Бихте ли ми изпратили тези песни по е-мейла. Много ви благодаря предварително.

Откъсите от този интернет-форум, които привеждам, съвсем не са случайни. Всъщност в кратките реплики е концентрирана голяма част от проблематиката, която възниква за изследователя около създадените във фолклорната култура песни за Капитан Петко войвода и тяхното днешно възприятие. Особено интересен е погледът на съвременните млади хора към значимите личности в нашата история чрез надникване в културната памет на народа, съхранена във времето и намерила нови форми за изява и разпространение. Съвременните информационни технологии пренасят до днешния човек наследено фолклорно знание, преминало дългия път от традиционното звучене до модерния, творчески подход към музиката от миналото. Изминатият път се простира от личното свидетелство на Димитър Дунков от с. Бадома, Дедеагачко, до модерната интерпретация в стила на етномузиката на Лот Лориен и Теодосий Спасов. Димитър Дунков, 13-годишен по време на Освобождението, си спомня как след руските войски през 1878 г. в селото му идва и Ка-

питан Петко войвода с четниците си: „Те бяха облечени във фустани. На хорището, което бе до селската черква, играха и Петковите хора. Петко войвода водеше хорото. Аз свирех на кавал песента за залавянето на Тома бей от Марония, а съселяните ми я пееха“². Между простицкото изпълнение на селското кавалджийче Д. Дунков и виртуозните етноимпровизации на „първия кавал на планетата“ Теодосий Спасов, съпровождащи песенните текстове за Петко войвода, са изминали повече от 130 години. Песните от селското хорище са стъпили на сцена, фиксираны са в песенни сборници, звукозаписи и клипове.

Нека да проследим накратко начините на тяхното възникване и разпространение, сюжетите и отношението им към историческите събития, изразните средства на неизвестните фолклорни творци.

Откъде идват песните за Капитан Петко войвода, кои са техните създатели? Фолклорните архиви, сборниците с фолклорни материали, записвани по различно време, съдържат десетки образци, в които се споменават името и делата на бележитата историческа личност. Изпълнителите на песните произхождат предимно от селища на Беломорска Тракия (Дедеагачко, Гюмюрджинско) и от Родопите. Това са и териториите, в които е действал хайдутинът революционер с дружината си. Локализацията на сюжетите подсказва, че те очевидно са създадени в районите на действие на Капитан Петко войвода и това е естествен процес за създаване на песни по определен повод, с познати герои и събития.

Реалностите в историческата съдба на тази част от българското население се фиксираят задълго в текстовете на една локална фолклорна култура. Специфичен за Беломорска Тракия е начинът за създаване на нови песни по конкретен случай³. Творец и носител на фолклорната традиция е моминската певческа група, която по сила на своя социален статус и на социалната норма е призвана „да изведи песен“ и така да представи пред селищната общност значими събития от живота. В някои села на Гюмюрджинско в съчиняването на песни участват момци и мъже⁴. Местата, на които се изпява песента, са селското хоро и седянката. Хорището е място за социално общуване, където всички ще чуят новата песен, ще я запомнят и оттук ще тръгне нейното разпространение. Новосъчинените текстове се изграждат по традиционния модел, с мотиви и езикови стереотипи, характерни за фолклорния песенен репертоар на селото. Песенните мелодии се „нагласят“ върху образци от местния музикален фонд, в характерния музикален диалект със специфични интонации. Затова и по мелодията, както и по езиковия диалект, можем да разпознаем регионалния произход на съответната песен.

Песните за Капитан Петко войвода очевидно следват същия път на възникване и разпространение. Има свидетелства за изпълнението им на хорото — и в спомените, а и в музикалната им характеристика (хороводни мелодии в различни тактови размери, най-често 2/4). Съществува и по-различна музикална реализация — бавни, безмензурни мелодии, носещи особеностите на седенкарската и трапезната песен от съответния район. Това означава, че интересните сюжети за свързаните с Петко войвода събития са навлезли в различни селищни функционални песенни цикли. Докато песните на хоро имат за цел да поставят акцент върху значимостта на възпяваната личност за селската общност чрез публичното изпълнение на селския мегдан, присъствието им в седенкарския и трапезния цикъл показва и тяхната стойност като песни за слушане, за музикално „разказване“ на исторически събития и утвърждаването им в колективната памет.

Песенните текстове за Капитан Петко войвода са израз на фолклорното превъплъщение на историята. В начина на тяхното сюжетно изграждане откриваме органична приемственост с по-старите пластове на фолклорната история — юнашкия епос, хайдушките песни. Песента се оказва продуктивна фолклорна форма за съхранение на знание и памет за събития от историята. Същевременно обаче след Възраждането тя се разгръща във вече променените условия на функциониране на класическата фолклорна култура в системата на националната култура⁵. Така както Капитан Петко войвода е наричен „последният рицар на хайдушкия XIX век“ (Н. Хайтов), така и песните за него са последен отглас от хайдушкия тематичен цикъл, на границата с новосъздадения комитски и революционен фолклор. Когато се вглеждаме в текстовете, разпознаваме сходно (както и в хайдушките песни) отношение към реални исторически събития — не изчерпателна хроника, а осмисляне чрез специфични художествени изразни средства. Историчността във фолклорното знание не е хронологичен ред от събития, а е по-скоро оценъчно отношение към случилото се, което не цели достоверност⁶. Затова в песенните текстове няма да намерим точно възпроизвеждане на познати от историята факти от живота и делото на Петко войвода. Всъщност много от сюжетите се наслагват върху познати от по-стари песни стереотипни схеми. Изследваните песни са създадени върху няколко сюжетни ядра с многобройни локални варианти. Сходните по сюжет образци, записани от различни места и изпълнители, представляват верига, произлязла от общ новосъчинен, вече неподлежащ на възстановяване първоизточник.

В каталога на сюжетите, публикуван в най-изчерпателния досега тематичен сборник и изследване на българския хайдушки и рево-

люционен песенен фолклор⁷, съществуват 10 обобщени сюжетни линии за Капитан Петко войвода с по няколко варианта в разгръщането им. Източници за обобщение са отпечатаните през годините образци в сборниците на Васил Стоин „Народни песни от Източна и Западна Тракия“⁸ и „Родопски песни“⁹, на Анастас и Никола Примовски „Родопски народни песни“¹⁰, от академичните архиви на Института за музикознание, Етнографският институт с музей и Института за фолклор при БАН. Към тях се добавят и песните от Беломорска Тракия, записани и публикувани по-късно от Мара Михайлова¹¹, както и сборникът с песни за Петко войвода, съставен от Михаил Букурещлиев¹². Най-популярни и многобройни са следните варианти:

- Майката на Капитан Петко войвода моли сина си да се откаже от хайдутството, а той ѝ казва, че очаква да се върне пратеникът му от Стамбул. Пратеникът съобщава, че ще мине Керима кадъна с голямо имане, което ще вземат и ще раздадат на бедните;
- Капитан Петко войвода и дружината му отиват в дома на марионския чорбаджия Томо, искат парите му, изгарят разписките за заеми, а Томо извеждат в гората и го наказват за лошите му дела;
- Сеймени не намират в селото Петко войвода, заляват майка му и я хвърлят в тъмница. Ядосан, Петко заръчва гюмюрджинските бейове и чорбаджии да пуснат майка му.

Песенните текстове са фрагментарни, нямат за цел подробно да опишат определени обстоятелства. Тяхното предназначение е да маркират събитие, което слушателите, негови съвременници, добре познават. Песента е схематизирано напомняне за събитието, а не негово описание. Затова за изследователите възниква необходимост да съпоставят историческите сведения, за да могат да разшифроват фолклорното знание, и това е направено в бележки и коментари за всяка песен.

Тракийските бежанци, преживели превратностите на историята в личната си житейска съдба, пренасят това родово и селищно знание в новите места на обитаване. Връщат се в миналото на рода си чрез различни форми на културно наследяване. Сред тях е песенният репертоар, предаден на поколенията като наследена ценност от отминал живот.

Песните за Капитан Петко войвода не остават само спомен за отдавна отминалото време и за неговите герои. Новите поколения музиканти им дават нов живот, поднасят тези песни на публиката, като осъвременяват звученето на старите мелодии, за да бъдат възприети с интерес от съвременните слушатели. Една от любимите

стари песни „Петко лъо, капитанине“ може да се чуе вече в най-различни аранжименти и музикални стилове — солови изпълнения, близки до фолклорния първообраз; хорови фолклорни обработки на групи за народно пеење; инструментални аранжименти на т. нар. сватбарски оркестри; специфичния певчески стил на Слави Трифонов с Ку-ку бенд; характерната звучност на варненската група Лот Лориен с кавалджийските етноджаз-импровизации на Теодосий Спасов и т.н. Всяка интерпретация носи вариации в светоусещането на модерния човек и пробужда специфичен емоционален отклик. Клипове и звукозаписи на най-популярните песни за Капитан Петко войвода са част от безкрайното аудиовизуално съдържание на сайтовете за видеосподеляне YouTube и Vbox7. Прослушването им предизвиква коментари не само за стила и качеството на музикалните изпълнения, но и за личността на героя от българската история. За младите българи днес интернет е основен източник на познание за всички области на живота заради неизчерпаемите информационни ресурси, лекотата на визуалното възприятие и т.н. Присъствието на Капитан Петко войвода в света на информационните технологии за тях е знак за значимост и стойност. (Вече се смята, че ако те няма в интернет, все едно не съществуваш.) Като споделят клипове, откъси от филми и музика, свързани с името и делото на тракийския герой, потребителите на мрежата го правят част от своя свят без граници. Затова не е странно, че в една от най-големите социални интернет-платформи за личностна популяризация Facebook е създадена страница на Капитан Петко войвода с информация за личността му, снимки, видеоклипове. През последните два месеца списъкът на неговите почитатели нарасна три пъти и продължава да се увеличава с всеки изминал ден.

Ще рамкирам моето изложение с няколко реакции на млади хора в интернет-пространството по повод видеоклипове с песни за Капитан Петко войвода¹³. Предизвиканите чувства не се отнасят единствено до песента и нейния герой, а насочват към високите ценности на патриотизма, родовата памет, българската идентичност:

„Велика песен, настръхвам всеки път, като я чуя, поклон пред Петко войвода!“

„Капитан Петко войвода е единствената личност на Балканите, възпята едновременно в песните на българи, гърци, турци и евреи. Велик българин, величествен човек.“

„Човеколюбие — без национални граници — това е главният пример, който ни дава Капитан Петко войвода.“

„Боже, не съм плакал така, като от този клип.“

„Ревем на пустата песен, любимата ми народна просто...“

„Allah zdravie da vi dava bracho bolgari. ego sam pomak - bolgari musliman ut Ksanti - Grcia. izvinite shto ne guvora ubavo bolgarcki amo go nashia ezik go guvorime samo koshti. Mnogu ubava e taia pesen shto e poiat tuka. znaite shto na Ksanti (selono na kapitan Petko? e blizu do nego) i oshte ima bolgari muslimani blagodaria bracho bolgari!!!!“

„Поклон пред една велика българска песен! Обичайте родината, българи!“

БЕЛЕЖКИ

¹ <http://forum.abv.bg/index.php?showtopic=23007>

² Петко войвода (1844–1900). Статии, документи и материали. С., 1954.

³ Примо в ски, А. Момински певчески групи в Беломорска Тракия (Дедеагачко, Гюмюрджинско и Ксантийско). — Известия на Етнографския институт с музей, 6, 1963, 381–391.

⁴ Михайлова, М. Виена китка с алтынче. Народни песни от Беломорска Тракия. С., 1999.

⁵ Вж. Жиково, Т. И. Етнокултурно единство и фолклор. С., 1987, 152g167.

⁶ Демирев, В. История ли е фолклорната история, или още веднъж за историчността във фолклорното знание. — Конференция „Проф. Тодор Ив. Живков и съвременната българска фолклористика, етнология и антропология“. Чипровци, 2007, с. 234.

⁷ Сборник за народни умотворения и народопис. Т. 61. Български хайдушки и революционен песенен фолклор. С., 2001.

⁸ Стоян, В. Народни песни от Източна и Западна Тракия. С., 1939.

⁹ Сборник за народни умотворения и народопис. Т. 39. 1934.

¹⁰ Родопски народни песни. С., 1968.

¹¹ Михайлова, М. Цит. съч.

¹² Де се е чуло, видяло — в едно царство два царя... Народни песни за Капитан Петко войвода. С., 1999.

¹³ <http://vbox7.com/comments:316f7a18>

ЕПИЗОД ОТ ЖИТЕЙСКИЯ ПЪТ НА КАПИТАН ПЕТКО ВОЙВОДА

(Капитан Петко войвода в Тополовград)

Дин НЕВЕНА ДАСКАЛОВА-ЖЕЛЯЗКОВА – Стара Загора

В досегашни публикации, посветени на Капитан Петко войвода, не е отразен или по-точно не е изяснен от ракурса, от който аз съм се опитала да изясня един малък, но съществен епизод от житеийския път на войводата. На пръв поглед този епизод няма голямо значение. Може да говори само за известно недоразумение, допуснато от тогавашните областни и правителствени власти. Съпоставката му обаче с други моменти от живота на капитан Петко Кириаков, дава основания за формулиране на определени изводи. По същество, те са относно политическата обстановка у нас преди началото на 90-те години на XIX в., както и значението на личността Капитан Петко войвода. Епизодът се отнася до изпращането на Капитана, под силен конвой, в Тополовград през 1890 г. Възниква въпросът защо Петко войвода е изпратен като арестант там. Отговорът търсим в съществуващата криминална и в същото време политическа обстановка по границата ни със съседна Турция. За целта разгръщаме архивни документи от тези години. Четем в рапорт на околийския управител на Тополовград (някогашното му име е Каваклий) до сливенския окръжен управител от 1887 г.: „Имам чест да ви заявя, че по-доле означените укриватели на четата Деведжи Алиева и съчастници в някои кражби биде произведено лично от мене. В манастира „Св. Тройца“ на 20 март т.г., въз основа на сведенията, които започнах лично да събирам по разбойничествата в Каваклийска околия. От 19 март т.г. и до деня на залавянето им бях подпомаган от подвластните ми полицейски стражари... Направени са следните открития: Тодор Гъльбов Тулумбаджията самопризнава, че през 1887 г., когато четата на Деведжи Али е спряла на пътя между бъл-

гарската и турска граница, на територията на турската е ограбила повече от 150 души жители на селата: Урумбеглий (дн. Лесово), Дермендере (дн. Мелница). Същият се е явявал въоръжен с винчестер с други още въоръжени разбойници. Христо Вангелов Бондарма, родом от с. Козлуджа (дн. с. Орешник, на 3 км от Тополовград), от малък заселен в Турция, но държи къща в Козлуджа. Той през 1887 г. провел Деведжията и четата му в българска територия, довел я в гората на манастира „Св. Тройца“. Яни Куманов от Дервишка могила (селото тогава все още е под турска власт) е заловен в Соуджак (дн. с. Студена, Хасковска област) под команда на Петко войвода от Кауралан (дн. с. Българска поляна). Нападнали керемидчиите под с. Ново село. Петър Жечков от с. Чомле-къой (Турция), заселен в с. Пандаклий (дн. с. Тенево, община Тунджа, Ямболска област) бил под команда на Петко войвода от Кауралан, въоръжени идвали да нападнат с. Доганово (дн. с. Капитан Петко войвода, Тополовградска община) и взели участие при нападане на керемидчиите под Ново село.“ Изброяват се по-нататък имена на турци и българи — укриватели на разбойническата чета на Деведжи Али и причисляващи се често към него Петко от с. Българска поляна. Иван Вълков — укривател от с. Ново село, признал, че носил хляб на разбойниците. В Тополовградско са заловени и трима турци, които разбойничествали в Шуменско и Варненско¹. В същата архивна единица — лист 11, четем телеграма от околийския началник на Къзълагач (дн. гр. Елхово, отстоящо на 25 км от Тополовград). Според нея става дума пак за четата на Деведжи Али, която се намирала близо до селата: Дерекъй (дн. Воден) и Кайбилари (Странджа), община Болярово. В края на XIX в. с. Странджа е митницата с най-голям трафик на стоки в сравнение с тези в другите български земи². Намирала се тогава все още в „Турско на един час разстояние от нашата граница“³. В друга телеграма на л. 12, в същата архивна единица, четем телеграма пак от околийския управител на град Елхово. В нея обявява, че „е изпратил полицейски стражари на границата да узнаят дали разбойниците са в Текето, отстоящо на половин час от с. Голам дервент. Ако са там нашата гранична стража ще ги залови живи.“⁴ Пак към същата архивна единица на л. 76 е поместена телеграма от тополовградския околийски началник от 10 май 1890 г. до сливенския окръжен управител: „От Одрин се готвели да минат границата 8 души въоръжени помаци... търсят за проводник някой си Петко Кърмичов син от Кавуралан. Друга въоръжена чета маджири, неизвестно колко и какви още с тях лица се готвели да преминат границата по Долината на р. Тунджа“⁵. На л. 11 е поместена телеграма до Сливен „бърза поверителна окръжен управител,

копие Министру Въгрешни дела“ пак от тополовградския околийски управител от 3 юни 1890 г. в отговор на изпратена до него телеграма 2629 за издирането на разбойника Петко от Българска поляна. „Вчера дванадесет Соуджак хванаха Яни Куманов от Дервишка могила, другар на прочутия разбойник из Кауралан, с четата на кого са нападали Доганово, Ново село извършили са обири и са върлували по Сакар. Моля предприемете да се хване и изпрати под конвой строг находящий се от 3—4 дена в града Ви Пану Георгиев, бакалин от Соуджак, другар на същия разбойник.“ и.д.началник Николаев⁶. Изпратена е и поверителна телеграма до околийския началник в Ямбол: „Съобщава Ви се, че Пану Георгиев от Сливен е заминал за Ямбол и, че е наредено да се търси и залови въпросното лице⁷. Поредица още архивни документи се отнасят до разбойническите действия и издирането на Петко Кърмичов син от Българска поляна⁸. Писмо на сливенския окръжен управител до околийските началници на Елхово и Тополовград съдържа нареддане за вземане на мерки за охраната на границите, често нарушавани от революционни чети и катрабандитски банди⁹. Интерес буди и рапорт на елховския околийски началник Турчев до сливенския окръжен управител за вземане мерки по охрана на границата. Рапортът е от 8 април 1887 г.¹⁰. Следва да проследим и действията на политическите емигрантски чети, които действително са против управлението на Стамболов. Все условия удобни за правителството да нанесе удар върху капитан Петко Киряков.

По южната граница и в Турция се формира движение на русофилите на Драган Цанков и Марко Балабанов против стомболовистите. Те поддържат тактиката на военни заговори и пристъпват към изпращане на въоръжени чети. През есента на 1887 г. бившият капитан от българската армия П. Боянов организира чета, която преминава границата с Турция и стига до околностите на Стара Загора¹¹. В края на същата година от турска територия в България се прехвърля четата на капитан П. Набоков¹². В телеграма от 8 септември 1887 г. до елховския околийски началник се известява, че емигрантите в Одрин — Кюмюров, Бахаров и др., заедно с някой си бивш офицер Боянов, се готвят разбойнически някоя вечер да нападнат „Каваклийското и Къзълагаческото околийско управление да изколят стражарите, оберат касите и произведат смут“¹³. През същия месец 1887 г. е изпратено поверително писмо до Елхово и Тополовград, в което се съобщава: „някои си бежанци под команда на Драсов, Боянов и Калатинов се готвели да минат Тракия около Дервишка могила, в което село пренесли оръжието си, което по-напред били скрили в една каваклийска черква. Окръжният управи-

тел на Сливен телеграфира до Елхово и Тополовград, че в Дервишка могила имало 15 души и се очаквали още. Замислено било нахлуване към България откъм няколко страни, една от които била откъм Дервишка могила¹⁴. Според телеграма на сливенския окръжен управител до Околийско управление, в Елхово се подготвяло нахлуване през с. Странджа на емигрантски групи под водачеството на капитан Мико (Черногорец) със задача да вдигнат моста на с. Инджекли, Елховско, и унищожат телеграфната линия¹⁵. Действията против правителството на Стамболов не се изчерпвали само с подготовкa и изпращане на чети. В много градове и села, в това число и в Тополовград „стали противоправителствени демонстрации“. Продължила и агитационната дейност. „Някой си Белев, ямболец, дал в Одрин на Г. Костадинов от с. М. Дервент (дн. Лалково) един запечатан плик, без адрес, да го предаде на Паракьойския (дн. Боляровски) кмет. Преди да го предаде, Костадинов бил заловен и в плика се оказали прокламации... с наставления за изгонване на господаря.“ Авторите на прокламациите били Др. Цанков и М. Балабанов¹⁶. Действията на емигрантските чети продължавали почти през цялото време, докато управлявал Стамболов, въпреки затварянето на гранични пунктове, преследването на политически личности, извършвното на арести. През юни 1888 г. в Одрин имало 74 души, между които черногорци и български емигранти. Там бил и Атанас Славов, родом от Сливен, бивш писар на владалата (документи за собственост на земя) в Елхово, капитан Белов, също от Сливен и един офицер, наскоро избягал от Сливен и бившият кмет на с. Студена¹⁷. Рапорт на околийския началник на Елхово до сливенския окръжен управител съдържа сведение за намерението на въоръжени емигранти, начело със Ставри Дражев от Ямбол и Табаков, бивш началник на митнически пункт в Урум-беглий (дн. с. Лесово) да нахлуе в Елхово и Тополовград, да обере ковчежничествата, да събира правителства и пр. Четата се приготвяла в едно село близо до Одрин. В състава ѝ имало много дезертьори от армията, каквито били Ставри Дражев и Табаков. Готовели се да оберат митницата. „Предполагаме, че разбойниците, що бяха се появили в Каваклийска околия по няколко души тук и там да са от същите емигранти. Командировах стария стражар по границата да добие още по-обширни сведения. Направено е разпореждане до крайграничните кметове всяка вечер да изкарват резерви по линията.“¹⁸ Същевременно правителството строго съблюдавало дали някои емигранти заемат чиновнически длъжности. Често явление било да се проверява личната кореспонденция. „Влязох в споразумение с местния началник на телографопощенската станция — четем в рапорт от 1889 г. на ок-

лийския управител на Елхово — да се отварят и контролират всички писма идещи от чужбина, за да се хващат ония, които идат от Цанкова или негови събрата — емигранти.“¹⁹ В друг рапорт се посочва необходимостта от ползването на шифрови телеграми, тъй като „разсиленият разгласява бързо тайните телеграми“.²⁰ Търде се усложнява обстановката по границата ни с Турция по време на изборите през 1890 г. Окръжният управител на Сливен изпраща бързо нареждане до околийските началници на Сливен, Ямбол, Елхово, Тополовград и Котел. „Навярно знаете, че шест емигранти преминаха тайно от Румелия в България. Имало и други, които се готвят да сторят същото. Вземете най-enerгични мерки... Ако някой се яви арестувайте го! Внимателно го претърсете и за резултатите да ми се съобщава“²¹. При изпращане на списък с имената на лицата, избрани за общински съветници, околийският началник на Елхово записва срещу всяко име, съгласно правителствените изисквания, съответни названия, означаващи вярност или не към правителството. Срещу имената на някои се отбелязва буквата „н“ (т.е. не е верен на правителството), срещу други пише „слабо доверен“. Към имената на преданите към власта се записва „лозинката“²².

Представената в документите криминална и политическа картина на южната ни граница с Турция е благоприятна да се скальпи (не ми допада тази дума, но тя най-подходяща за случая) процес срещу капитан Петко Кириаков. В архивите под Дело № 7 от 1890 г. честем: „Преписка за хващане на лицето Петко Кириаков, съмнително да е...и Петко войвода, разбойник в Каваклий.“²³ С една дума поводът е намерен. Към него непременно следва да добавим още един повод — процеса срещу майор Коста Паница. През 1890 г. той, героят от Сръбско-българската война става организатор на заговор срещу княз Фердинанд и премиера Ст. Стамболов. Майор Паница е разстрелян зад местността „Лагера“ в София на 16 юни 1890 г. По време на съдебния процес е арестуван капитан Петко Кириаков. Той е обвинен, че е дошъл в София да събере „харамии“ за освобождаване на майора.

Поводи винаги се намират, но коя е причината за арестуването на Петко Кириаков. Войводата не е съгласен с политиката на Стамболов. Привърженик е на русофилите. Не се съблазнява от предложения му от Стефан Стамболов пост. Отказва да бъде окръжен управител на Варна и по този начин да застане в редиците на управляващите, чиято политика той не подкрепя²⁴. Водачи на опозиционни сили срещу правителството на Ст. Стамболов са Драган Цанков и Марко Балабанов. Последният също отказва предложения му правителствен пост — да оглави Държавния съвет. Защо политически

съмишленици в миналото сега стават врагове? Всъщност, това явление е познато в историята не само у нас. Проблем възниква обаче, когато започват жестоки преследвания и убийства на политическите опоненти. От едната страна е Стефан Стамболов. Оценките за него са твърде разнообразни и понякога коренно противоположни. Това неминуемо произтича от мястото му в националноосвободителното движение и от факта, че е сред строителите на Следосвобожденска България. За него четем, че „бил крупна политическа фигура, увличал след себе си много хора...“, създад вътрешен ред, по-грижил се да укрепи търговията и производството, запазил България от външна опасност като укрепил трона на държавния глава, разчистил страната от разбойници, организирал боеспособна патриотична армия и силна власт, издигнал културно държавата. Стамболов строил железници и пътища, грижил се за народното образование...“. За Македония той издействал няколко митрополити, както и някои общинско-просветни придобивки. В същите страници от историята на Никола Станев не липсват и следните оценки: „Мнителен за своята личност, ожесточен към противниците си, скован с много свои другари и дейци, напуснат от напредничавата интелигенция той получил епитета „тиранин“. В личните си отношения бил демократичен и приятен. Ала не се възползвал винаги от тези дарби, а предпочитал да остави приятели и противници да извършат някакво престъпление, за да ги държи след това в ръцете си. Той не се колебаел и да заплаща народните представители...“ Обвиняван е в безчестие... с безотчетните фондове разполагал като с лични пари, първи почнал да подкупва вестникарите...“²⁵.

По това време капитан Петко Кириаков поддържал връзки с изявени русофили. Той бил убеден, че българският народ дължи признательност към Русия. Тези му убеждения, както посочихме по-горе, са причина да бъде преследван, а впоследствие и арестуван. Към поводите бихме добавили и писмото на Руси Иванов Тамбаров, другар и четник на Капитан Петко войвода, с дата 3 март 1890 г.²⁶ Петко Кириаков е арестуван на 2 юни 1890 г. в София. На 3 юни е освободен, но същия ден отново е арестуван и отново освободен на 4 юни. Наредено му е да се приbere във Варна. Петко Кириаков пътува до Пловдив и пак е арестуван²⁷. Според поредни правителствени телеграми е арестуван, за да бъде изпратен до Тополовград за очна ставка. Внимателният прочит на тези телеграми подсказва за преднамерени действия, целящи нанасяне на морален удар и развенчаване славата на добилия популярност както сред българи, така и сред гърци Капитан Петко войвода. Към същия извод ни води една съпоставка за отношението на политическите му противници, под-

дръжници на правителството на Стамболов, един от които е варненският властник Турчев. Той години наред е по следите на войводата. Любопитен факт се използва от преследвачите на капитана, за да осъществят очната ставка. Нека посочим за какво става дума. По това време в цялата околност на Тополовград се търси Петко Кьормихов-син от близкото село Българска поляна. Околийското управление на града изпраща телеграми до Ямбол, Сливен и София и търси съдействие за залавянето на посоченото лице. А кой и какъв е всъщност Петко Кьормихов-син от Българска поляна? При посочените по-горе документи относно криминалната обстановка на границата ни с Турция неговото име присъства като главен водител на кражби и убийства. В телеграма, част от която преднамерено повтаряме, изпратена до Сливенското окръжно управление и с копие до Министерството на вътрешните дела в София, се чете: „Вчера дванадесет в Сoudjak, Яни Куманов от Дервишка могила — Турция, другар на прочутия разбойник Петко от Кауралан с четата, на когото през 1888 г. са нападнали с. Доганово (дн. с. Капитан Петко войвода) и с. Ново село, извършил обири и върлуval из Сакар планина²⁸. Околийският началник на Тополовград изпраща до околийския началник на гр. Ямбол поверително: „Съобщава се, че Пану Георгиев от Сливен е заминал за Ямбол и че ямболският околийски началник е наредил да се търси въпросното лице. Издирва се, защото също е другар на разбойника Петко от с. Българска поляна“²⁹. В някой от телеграмите като се съобщава за злодеянията на Петко Кьормихов-син от с. Българска поляна същият е назован и с името Петко войвода³⁰. Този човек неведнаж влизал в допир с прочутата по това време разбойническа шайка на Деведжи Али и с други разбойнически шайки, които години наред не оставят на мира пограничното българско и турско земеделско население. При тези условия, освен разбойническите шайки от рода на тези на Петко Кьормихов от с. Българска поляна и на прочутия Деведжи Али, чиято чета понякога наброява до 120 души, се раздвижват, както посочихме по-горе и русофилите. Те започват да изпращат чети, които се готвят да нападнат „Тополовградско и Елховско.“ Противоправителствените действия продължават и през следващите години. В телеграма от 1890 г. се съобщава за опозиционна противоправителствена дейност на група лица от Елховско³¹. Терорът над противниците на правителството продължава. Ясно е защо през тези години усилено се преследва войводата Петко Кириаков и дори се допуска да се отъждествява с отявлен разбойник, какъвто е Петко от с. Българска поляна. При направените проучвания в с. Българска поляна и близки до него околни села хората не си спомнят да е живял някакъв тежен или на

предците им закрилник на име Петко. Името на Петко Кърмихов се споменава в народна песен, записана в близкото с. Хлябово. Народната памет отграничава имената на разбойниците от тези на закрилници, борещи се за свобода и правдини. Така е и в песента:

„...събрали ми събрали
хайдути-башибозуци
Михов Петко от Кауралан,
Стефан ми юбруклийчето,
Къор Стою от Балабунар,
Ватал Коста от Джадагъол.
Че си са вярно сдумали,
ходили та печелили,
много пари спечелили,
че ги холън зароили на
Пъндаклийската мирия...“
Че са вярно сдумали
сербез Димитър да убият
сербез Димитър от Левка –
три го месеца вардили
парите им са свършили...“
* (дн. с. Тенево, Ямболско)

По-нататък народният певец описва злодеянията им по пътя, водещ към заровеното откраднато богатство. За тяхна изненада земите, където скрили откраднатите пари били изорани. На мястото били издигнати чардаци. Разбойниците начело с Петко Кърмихов-син открили, че собственикът е Христо Папазов от Тополовград (тази личност е известна в историята на Тополовград). Успяват да хванат сина на Христо Папазов „главата са му отрязали и я бакшиш пратили“. В родното място на разбойника само се помни и се знае, че в селото има чешма наричана Петкова, защото там бил убит някой си Петко³². За съжаление името на такъв прославен българин, какъвто е Капитан Петко войвода, преднамерено се преплита с името на един разбойник, за да се унижи морално и да се намери възможност да бъде предаден на турските власти, по чито закони той е обвиняем най-вече за действията са на закрилник на населението от Беломорска Тракия и Родопите. За целта се използва съвпадението по време на пристигащите до София съобщения за преследването на разбойника Петко от с. Българска поляна и арестуването на капитан Петко Кириков. Не закъсняват бързите телеграми от София до Сливенското окръжно управление. В търде бърза телеграма от 4 юни 1890 г. четем: „В предписанието Ви № 2552 от 30 май... се по-менува за някой си Петко войвода. Молим по заповед на министъра

съобщете и ми доставете точни сведения за кратко време. Градоначалник Радославов.“³³ От Сливен се нареджа на тополовградския околийски началник за събиране на сведения за Петко войвода (става дума за разбойника от с. Българска поляна). В нова телеграма с дата 6 юни от София се настоява за „бърз отговор по телеграма № 5740 от 4 того, понеже лицето е заловено в Пловдив и задържано“ (тук вече става въпрос за задържането на капитан Петко Кириков)³⁴. Околийският началник на тополовградското околийско управление нареджа да се съберат още данни за издирания в този край Петко Кърмихов от Българска поляна. В отговор на телеграма № 5835 тополовградският околийски началник изпраща бързо Поверително до окръжния управител на Сливен. В поверителното се чете: „Според показанията на Христо Желязков Деведжиев, ятак и участник под команда на Петко войвода в една кражба, извършена в Сакар, Петко войвода бил от Кауралан, разбойничествал в Турско около селата: Дрипчево, Кюстикъй, Дервишка могила и по границата с Харманлийска околия се явил с четата си през 1887 г. и е върлуval из Сакара в 1888 г., и е нападал, и ограбил киречниците (варници) около Ново село в 1889 г. и е пленил един каваклиец, който после заклал. Вън от него друг някой Петко войвода по означените местности не се е явявал“ (к.а., Н.Д.). Това утвърждава верният му другар от първата кражба Яни Куманов от Дервишка могила. По техни указания Петко войвода (разбойникът от Българска поляна) имал среден бой, 28–30 годишен, желтолик, червени, редки и тънки мустаци, очи сивожълтеникави, малко дълголик, гравав и имал на лявата страна под окото брадавица.³⁵

Повече от очевидна е коренната разлика между Капитан Петко войвода и Петко от с. Българска поляна както по външен вид, така и по възраст, а още повече по извършени дела. Въпреки това на 7 юни 1890 г. от София е телеграфирано до сливенския окръжен управител: „На № 2730 телеграфирах в Пловдив до градскому началнику да ви се изпрати задържания Петко войвода, когото ще разпитате и ако стане нужда може да направите очна ставка със заловения в Каваклийско разбойник, след което ако не се обвини в нищо моля освободете го за Варна.“ В същото време се внушава, едва ли случайно: „При това имайте предвид, че Петко войвода (отнася се за Петко Кириков — б.а., Н.Д.) през цялото лято на 1888 г. и 1889 г. е отсъстввал по един месец и се е знаело там (Варна — б.а., Н.Д.), че е бил на Сливенските и Бургаските бани.“³⁶ Следователно можело да се приеме, че в това време е бил из Тополовградско.

Независимо от разпореждането на софийския градоначалник от 7 юни 1890 г. за изпращането на Капитан Петко войвода от Плов-

див за Сливен, той е преследван и изтезаван в Пловдив до 9 юни 1890 г., когато вече е преведен в Сливен на разпореждане на сливенския окръжен управител. На 9 юни 1890 г. пловдивският градоначалник изпраща рапорт до Господин сливенския управител. „Следствие на телеграма на господин Софийския градоначалник, от днес под № 5877 имам чест да Ви изпратя, г. управителю, Петко войвода за надлежно от Ваша страна разпореждане.“³⁷ В своето изследване, посветено на Капитан Петко войвода, Борислав Дряновски посочва, че Сливенският управител изпраща войводата чрез Ямбол за Тополовград. Гражданин от Ямбол, с писмо уведомява Христо п. Константинов, че „прочутият Петко войвода беше докаран в нашия град с голяма стража“. Събитието предизвиква интерес у ямболци. Стремят се да влязат в контакт с Войводата, но достъпът до конвоирания е невъзможен. Оттам нататък започват действия за освобождаването на Капитан Петко войвода както в София, така и във Варна, Ямбол и Тополовград, за да не се допусне предаването му на турските власти³⁸. На ден 13, месец юни 1890 г. от Сливен до Тополовград се съобщава: „Хванатият в град София Петко войвода и оттам през Пловдив пратен тук (Сливен – б.а. Н.Д.) Ви изпращам. След като направите очна ставка със заловените разбойници и се окаже, че не е това лицето, което се дири, съгласно приложената тук телеграма № 5875 освободете човека да си отиде за Варна.“³⁹. Търде благосклонно звучат последните думи от тази телеграма, съпоставими с поверителен рапорт от градоначалника на Пловдив до сливенския окръжен управител, изпратен на 14 юни: „В допълнение на рапорта ми от 9, този под № 3014, имам чест да ви изпроводя, господин управителю, препис от писмото до капитан Петко Кирков писано от някой си Руси Иванов Тамбаров, сега словослагател в Държавна печатница, от съдържанието на което ще съгледате, че се крият никакви престъпни от Киркова и споменатите в него лица, намерения. Тия намерения по всяка вероятност са: или да устроят никаква разбойническа шайка вън по горите и плетищата, или да направят никак едър обир в градовете.“ Отново е очевидно, че правителствените власти се стремят да представят Капитан Петко като престъпник-разбойник. И нека отново предоставим възможност на уважаемите читатели да се запознаят със съдържанието на въпросното писмо, въпреки че части от него, а и целият текст са публикувани⁴⁰.

„Уважаеми Киряков!

В гр. Варна

След поздравът си идвам да Ви отговоря на писмото Ви от 15 май миналия януари, в което питате за Никола Кирков, най-после

подробно разяснение върху Костовата работа, при все това аз мисля да съм Ви описал подробно за всичко и няма нужда повторно да Ви описувам. Аз Ви бих писал, че как исках да ида да видя Никола, но аз отложих отиването си следствие нямане средство и тежката зима, която падна от 20 януари и до днес още трае. Освен това и тютюна още не сме разправили, благодарение на бай Йовка, който брои 80 лири, да си освободихме стоката от общи разноски, които последваха върху тютюна, и днес утре очаквам стоката да пристигне в Пловдив, която ще депозираме в Йовковата маза и после ще дам обявление във вестниците да се продаде. Сега да додем върху нашия въпрос. Тези дни Киркоул случайно доде в Пловдив по своя частна работа, с когото се и разговорих за всички въпроси подробно, заедно отидохме в Станимака на гости у брата му Стефана, тъй щото върху Илия взема грижата сам да се разпореди без наше присъствие, понеже още му е в ръцете и Ваши писма му прочетохме, и разбра за всичко и той изяви желание да се срещне с Вас. На пролетта може да дойде със стока в Пловдив, понеже той всяка година върши желеплик (търговия с добитък – б.а., Н.Д.) понеже там, где то живее стоката е евтина, освен това той мисли тази пролет да иде къде отечеството ни, затова очакваше Вашето мнение да ми пишете. С една реч Вий щом дойдите в Пловдив, Вашата среща ще бъде лесна. Или той ще дойде в Пловдив или Вие можете да излезете до София и там да Ви бъде срещата. Затова, каквито и писма да изпращам, чрез Обрейкова, понеже той е нашият единствен приятел и който знае нашите дела.

А колкото за моето положение е следующото: Първо Кирков ме въздържа до пролет да не хващам работа, та заедно да идем, второ от София получих писмо, че уж в Държавната печатница имало вакантно място и зададох прошение, и не знам какъв отговор ще получа, не знам какъв път да хвана.

Кирков много е сърдит на Радева, следствие когато бил Радев кърагасът го преследвал, но недейте обажда на Радева, какво намерение има за надолу и ако да доде в Пловдив, трябва съвършено тайно да доде, защото винаги се преследват, както той тъй също и другарите му, както преди един месец едно от другарите му като грабнаха нощно време от хана и хайде за границата, благодарение на един мой приятел, който нощес ми извести и аз на втори ден приварих го в Станимака и с големи мъки, поръчителства го освободихме.

Браян П. Калоянов живее от лани в Пловдив и доколкото си узнал сърцето му, той е наш пръв гонител, следствие страданието му три и половина години от нас го знае, и второ Бобевото приключе-

ние и много други, аз нищо не му продавам, само купувам. Освен това той трябвало да знае всичките наши дела, без нещо да крием от него, аз отколе се каня да ти пиша за него, но едвам днес Ви пиша да знаеш.

Очаквам отговор за всяко едно нещо, т.е. за каквото е потребно и наставление.

Ваш сърдечен приятел/подп/ Руси Иванов Тамбаров.

Преписът е направен от секретаря на Пловдивското окръжно управление/подп/ Х.Кунов.⁴³

И така, следвайки своята цел, управляващите „откриват“ по-горе посочените „конспирации“ и изпращат Петко Киряков под силен конвой за Тополовград. От очната ставака настъпва обрат в полза на капитана и изчистване на името му. Околийският управител на Тополовград телеграфира на 16 юни 1890 г. до Сливенското окръжно управление следното:

„Телеграма Каваклий

Поверителна Сливен окръжен управител

2853 Петко войводата Киряков пристигна сноще и се оказа, че няма нищо общо с Петко от Кауралан войвода на върлувашите тук разбойници, следствие на което го освободихме. началник и.д Николаев“⁴⁴.

Дали това освобождение се дължи на добронамереността на околийския началник на Тополовград — Николаев. Възможно да е имало и известен натиск от страна на личности из средите на първата вълна тракийски бежанци, заселили се в близките градове Тополовград, Ямбол Елхово, Сливен, Стара Загора и Пловдив, подкрепени от личности от местното население. От изследвания на Б. Дряновски става ясно, че значителна роля за освобождението има и Хр.п. Константинов. Освен това. „В региона се създало брожение, което стреснало властта... ямболските граждани предприели активни действия за недопускане предаването на Петко Киряков на турските власти. Тяхното присъствие в Тополовград неминуемо е привлякло и местни жители. За случилото се Петко Киряков по-късно разказва на Хр. П. Константинов, който пише следното: „в 7.30 часа стига в Каваклий. Правителственият дом, където щял да слезе, бил наобиколен от любители — интересанти, които са го посрещнали като извънреден гост... здрависал го (отнася се за околийския управител) Николаев (б. а., Н.Д.) от файтона и го повел като любим гост към една от полицейските стаи, където като го изпитал, дал му честна дума, че ще бъде непременно освободен.“⁴⁵ Освен добронамереността на околийския управител, може да се говори за неговата осведоменост и убеденост в коренните различия

между Петко — разбойника от Българска поляна, Тополовградско и Петко Киряков — войводата от Варна. Освен това едва ли му било безразлично отношението на местните жители и тези от околните градове и села. Исторически факти говорят, че населението от тези и други селища не веднаж излизат на протести срещу политиката на стамболовистите, особено по време на арестуването и разкарването на Капитан Петко войвода по разни затвори. След освобождаването му началникът Николаев и населението му устройват два дена тържества и му отдават своята обич, признателност и почит⁴⁶. Напразни остават усилията на управляващите да опетнят името на прославения Капитан Петко войвода. А тополовградчани изпитват особено задоволство, когато във филма на Н. Хайтов се отразява тази картина на посрещането на героя Капитан Петко войвода. Уверени са, че става въпрос за Каваклий (Тополовград), а не за Кошукавак (Крумовград). По този повод четем следното: „През април 1950 г. се подготвя честване на 50-годишнината от смъртта на капитан Петко Киряков. И дори става дума за паметник на войводата в града. Точно каваклийските тракийци са тези, които посрещат с хляб и сол вързания си войвода, освобождават го и не позволяват да бъде предаден на турските власти няколко години преди смъртта му. Писателят Н. Хайтов прави грешка, като посочва, че това е станало в Кушукавак (дн. Крумовград). И още тогава жителите на Каваклий настояват Петко войвода да се чества наравно с Ботев и Левски“⁴⁷.

БЕЛЕЖКИ

¹ ДА Сливен, ф. 295к., оп.1, а.е. 9, л. 6, 7 и сл.

² История на град Елхово и Елховския край. С., 1988; Алманах 1897 г., с. 1140.

³ ДА Сливен, ф. 295к., оп.1, а.е. 9, л. 11.

⁴ Пак там, л. 12.

⁵ Пак там, а.е. 11, л.76.

⁶ Пак там, л. 56, 103, 118, 125.

⁷ Пак там, л. 82.

⁸ Пак там, л. 103, 118, 125.

⁹ Пак там, а.е. 2, л.108.

¹⁰ Пак там, л. 126.

¹¹ Пак там, а.е. 4.

¹² Пак там.

¹³ Пак там.

¹⁴ Пак там, л. 10.

¹⁵ Пак там, л. 36.

¹⁶ Пак там, а.е. 1, л. 14.

¹⁷ Пак там, а.е. 6, л. 191.

¹⁸ Пак там, а.е. 8.

¹⁹ Пак там, а.е. 7, л. 5.

²⁰ Пак там, а.е. 11, л. 32.

²¹ Пак там, л. 31.

²² Пак там, л. 225, 226–231.

²³ Пак там, л. 54.

²⁴ Димитров, Т. <http://balder.prohosting.com>. Процесът срещу майор Коста Паница през 1890 г.; ЦВИА 1, оп.1, а.е. 59, л. 226; Н. Хайтов За капитан Петко войвода <http://www.chitanka.info:82/lib/text/2247/1>

²⁵ Станев, Н. История на Нова България (1878–1941). В. Търново, 1992, с. 78.

²⁶ Дриновски, Б. Жivotът и дейността на капитан Петко Киряков след Освобождението (1879–1900). — Изв. на ТНИ, 5, С., 2004, с. 16; Даскалов, Н. За пребиваването на капитан Петко войвода в Тополовград. — Народен другар, Ямбол, № 22, 20 февр. 1982 г.

²⁷ Дриновски, Б. Цит. съч. с. 18, 19.

²⁸ ДА Сливен, ф. 295к, оп. 1, а.е. 11, л. 81.

²⁹ Пак там, л. 82.

³⁰ Пак там, л. 83.

³¹ История на Елховско и Елховския край. С., 1988, с. 130.

³² Лични теренни изследвания от с. Българска поляна и съседното с. Хлябово, 1981 г., записани са от Колю Господинов Атанасов, роден през 1907 г. в с. Българска поляна; Колю Иванов Куманов, роден през 1912 г. от същото село; Тона Златева Божева, родена 1897 г. в с. Хлябово (Тополовградска околия).

³³ ДА Сливен, ф. 295к, оп. 1, а.е. 11, л. 83.

³⁴ Пак там, л. 84.

³⁵ Пак там, л. 86.

³⁶ Пак там, л. 88.

³⁷ Пак там, л. 90.

³⁸ Дриновски, Б. Цит. съч., с. 19, 20.

³⁹ ДА Сливен, ф. 295к, оп. 1, а.е. 11, л. 127

⁴⁰ Дриновски, Б. Цит. съч., 18, 19; Даскалова, Н. Цит. съч.

⁴¹ ДА Сливен, ф. 295к, оп. 1, а.е. 11, л. 93.

⁴² Дриновски, Б. Цит. съч., с. 19, 20.

⁴³ Пак там.

⁴⁴ Тракийците в Тополовград. — Тракия, № 1, 11 ян. 1996.

КАПИТАН ПЕТКО ВОЙВОДА – ПОБОРНИК-ИНТЕРНАЦИОНАЛИСТ

Д-р МАРИЯ БАКЪРДЖИЕВА – Хасково

Човеколюбив и състрадателен Капитан Петко войвода винаги е приявявал съпричастност към мъките и болките на поробените. Неговото желание да бъде закрилник на онеправданите, става причина да се включи в освободителните борби на територията на Македония, Гърция, Турция, Италия, остров Крит. Неволята го отвежда в Александрия (Египет), Марсилия (Франция), Русия. Той прегръща идеята за съгласие, братство и равенство между всички угнетени и потиснати и се явява предшественик на идеята за мирен, задружен живот в българските, гръцките, турските, албанските, македонските селища в Тракия и Македония. Тази идея се родее с разбирането за Тракия – без граници в обединена Европа. Делото му получава възвала и признание в много държави. Един връх на остров Ливингстън в Антарктида носи името на Капитан Петко войвода (Petko Voyvoda Peak). В сърцето на Рим, в централния исторически район, в алеята на Гарибалди се издига негов бюст-паметник. Такъв е изграден и в село Доганхисар, на частен терен, в имота на грък. Контролно-пропускателният граничен пункт при с. Капитан Андреево се нарича Капитан Петко войвода. Има над 25 негови паметника, разположени в различни краища на България. Села, квартали, улици, площади, тракийски дружества носят неговото име. Българи, гърци, турци, арменци, евреи – с различна култура, вяра и език са обединени в почитта си към легендарния българин. Няма войвода, чието дейност и популярност да са надхвърлили толкова широко рамките на България. Няма войвода, за когото да са изпети повече песни, да са написани повече стихотворения. Петко войвода е защитник на поробените бедни свои братя и за своята дейност получава най-голямата награда – народното признание.

Капитан Петко войвода е най-яркият представител на революционното движение в Тракия в епохата на разпад на феодализма в

Турската империя и развитието на капитализма на Балканите, когато потиснатите народи започват да надигат глава за самостоятелен политически и стопански живот. Революционните борби обхващат всички поробени народи, но са особено ясно изявени в районите на Беломорието, пресечено от главните съобщителни артерии Атина—Солун—Цариград и Белград—София—Одрин—Цариград.

Борбата, която Капитан Петко войвода води в продължение на 18 години надхвърля националните рамки. По дух, по душа, по поведение той е интернационалист. Своята дейност започва като народен хайдутин, извървява дълъг път на развитие, за да достигне до идеята за организирана революционна борба. Факторите, които са решаващи за оформянето му като революционер-интернационалист са семейството, селото, в което се е родил, връзката му с гръцките революционери, свързването с руските войски. Петко се ражда в семейството на Груда и Кирко Каракиркови. Баща му е доста заможен. Всички деца в семейството са отгледани и възпитани в труд, уважение, взаимна обич и подкрепа. Петко израства сред четири братя и сестри, към които е силно привързан и на които винаги е готов да помогне. По-късно те и семействата им са най-верните му ятаци, а най-малкият му брат се оформя като войвода по примера на поголемия брат. Доганхисар е будно българско село. По физически данни, произход, бит и език доганхисарци са местни родопчани — едри, юначни българи от рупски сой. Те са извънредно честни, гостоприемни, любезни и приказливи. Откритият им дух към знание и природната им интелигентност са предпоставка за оформяне на национално самосъзнание. Стремежът към установяване на българския език е ясно изразен. Всеки ден, както на празник, звучало клепалото и се чували думите: „Търчете, бре, да чуете българска книга“. Духовно-културният живот на доганхисарци се проявява в църковните и други празненства, сватбите, хората, чрез които се съхранява българското и се възпитават децата. Сред борбеност, себеуважение, непримирийственост към неправдата, жаждата за информация за това, което става по широкия свят, се оформя светогледът на Петко. Преследвайки убийците на брат си, той се натъква на безброй престъпления от страна на турската власт и бейовете над поробеното население. Това затвърждава решението му да стане закрилник на онеправданото население в Тракия. Когато оглавява малката си дружина за пръв път, той е едва седемнадесетгодишен и става най-младият български войвода. По-късно в дружината му има няколко четници гръци. Самият Петко говори много добре гръцки и турски и често се представя за грък, за да се предпази от шовинистичните настроения на някои гръци. Гръците се гордеят с него наравно с българите.

Особено популярен е Петко сред гръцкото население в крайморските градове и паланки. В Марония гърците пеели песни за него и възпявали юначество му. Освен общата на местното бедно гръцко население, тормозено от турските поробители, Петко привлича вниманието на революционно настроената част от гръцкото население, която се бори за освобождението на още неосвободените гръцки земи. Името на Петко войвода и подвигите му стават известни в Атина и в цяла Гърция. Гръцките революционери виждат в негово лице опитен боец и съюзник в борбата срещу общия поробител. Петко установява връзки с тях. На своята борба той започва да гледа не като на хайдушка дейност за отмъщение на противника, а като на дейност с по-висока цел — революционна борба за свалянето на турската власт. За промяната на отношението му към борбата допринасят връзките му с гръцките революционери. Петко с готовност приема поканата от тяхна страна да замине за Атина. През есента на 1864 г. разпуска дружината си и се озовава в гръцката столица. Приет е радушно от Гръцкия революционен комитет, който подготвя Критското въстание. Комитетът изпраща Петко в Атинското военно училище, за да се подготви за бъдещата си революционна и въстаническа дейност. През зимата посещава училището. Занятията спомагат да разшири политическия си кръгозор, да усвои методите и средствата за борба. Изучава политическите проблеми на Балканите. Пред юли 1865 г. е изпратен от Комитета в Македония с мисия да се запознае с политическото положение и възможностите за въстание в Македония, което да избухне едновременно с това в Крит. Сътрудничеството на Петко с Гръцкия революционен комитет изиграва решаваща роля в неговия живот. То му помага да се изгради като патриот-революционер, привърженник на идеите за взаимопомощ между балканските народи. За съжаление архивите на Гръцкия революционен комитет и Атинското военно училище не са напълно проучени. Друг ненапълно изследван период е дружбата му с Гарибалди. Петко предвожда боен отряд, сформиран с помощта на Гарибалди, който се бие за освобождението на остров Крит и за присъединяването му към Гърция през 1866 г. Рибарат от Ница живее с разбирането, че „борбата е истинският живот на човека“. От 1848 до 1872 г. Гарибалди, със силата на оръжието, обединява разпокъсаната на отделни княжества и графства Италия и я прави модерна европейска държава. Българите са осведомени за събитията в Италия от първа ръка. Търново, Габрово, Дряново, Хасково, Враца оживено търгуват с бубено семе в Италия. В Габровското класическо училище се изучава италиански език, а стотици италианци работят на Баронхиршовата железница и железопътната линия Нова Загора—Сви-

ленград. Известни са имената на тридесет българи, които са се били под ръководството на Гарибалди. На трима българи Гарибалди отделя специално време за среща. През 60-те години на XIX в. той посещава Букурешт и говори с Г. С. Раковски и Хаджи Димитър. Гарибалди е съпричастен към българите и тяхната съдба. Той съчувства на поробените от Турция християнски народи. През 1876 г. изпраща телеграма на българските емигранти във Влашко, която гласи: „Драги ми приятели, италианският народ има към вашия народ симпатии, заслужени поради неговите злощастия и неговия героизъм. Аз скърбя, че не мога лично да участвам във вашите боеве. Пожелавам ви постоянство във вашата светла мисия“. Малко известен е фактът, че българинът от Охрид Георги Илиев Капчев спасява от вражески куршум съпругата на легендарния борец в драматично сражение през 1849 г. като я изнася от полесражението.

Третият българин, с когото Гарибалди се среща, е Петко войвода. Той прекарва два месеца в жилището му в Капрера. Посрещнат е с радост. От него Петко получава уроци по революционна борба. Те водят разговори за политическото положение на Балканите и за националноосвободителните борби на балканските народи. Петко войвода търси помощ и съдействие. Гарибалди съдейства изтъкнатият италиански революционер Фридрих да се отзове на поканата и да подпомогне Петко войвода в организирането на голям отряд от революционери, чиято задача е да вземат участие в Критското въстание. Доброволците наброяват 220 души. Отряда се нарича „Гарибалдовата дружина“. От Италия „Гарибалдовата дружина“ заминава за Атина, където се увеличава с още 67 други доброволци. Оттам, начело с Петко и Фридрих се отправят за Крит, където въстанието вече е в разгара си. Двадесет и две годишният войвода попада под ръководството на един от главните ръководители на въстанието – Коронеус, който му определя район на действие планината Силик. Там дружината води много сражения, пет от които са особено кръвопролитни. Във всички боеве Петко войвода излиза победител.

Въпреки героизма на въстаниците Критското въстание е жестоко потушено от турска войска. Съгласно примирието въстаниците трябвало да предадат оръжието си и да минат като победени между строените части на турска армия. Такава заповед получава и Петко от своя началник Коронеус. Петко смята това за „вътрешен срам“ и не изпълнява заповедта. Той събира 18 души от своите въстаници доброволци и успява да избяга в Александрия, Египет. След двумесечен престой там отпътува за Марсилия, Франция, където прекарва 6 месеца. От Марсилия, през Италия се завръща в Атина и подновява революционната си дейност. По това време пише възва-

ние към българите в Атина и ги призовава да се включат в подготвяната от него дружина, която ще развива революционна дейност в поробена Тракия.

Дългогодишната бунтовническа дейност на Петко войвода укрепва борбения дух на населението в Османската империя и го подготвя за въстание. За подготовка за въстание от страна на поддръжниците на войводата свидетелства един от членовете на комитета в Одрин с център Одринската гара Караагач. Неизяснен докрай остава въпросът за връзката на Капитан Петко войвода с подготовката на Априлското въстание и Българския централен революционен комитет в Румъния. След въстанието Петко продължава своята революционна дейност в Тракия до освобождението на България.

През 1869 г. Петко войвода организира отряд, който се включва в Руско-турската освободителна война от 1877–1878 г. Още преди преминаването на Дунава от руските войски през 1877 г. Петковият отряд контролира почти цяла Тракия и част от Родопите. По този начин спасява местното население от отстъпващите турски войски. Участието на Петко войвода в Освободителната война на страната на руските войски, както и борбата му против башибозука и мюхамеданския бунт в Родопите, подстрекаван и ръководен от английския офицер Сенклер, се явяват естествено продължение на дейността му срещу тиранията на султана. Заради голямата му храброст Петко войвода е произведен два пъти капитан – на Руската армия и на о. Крит.

Участието на Петко войвода в Критското въстание го характеризира като представител на националноосвободителното движение на балканските народи срещу военно-феодалната турска империя.

Капитан Петко войвода е велик българин от Тракия, който българи, гърци, турци, арменци, евреи – хора с различна култура, вяра и език почитат като свой защитник.

ЛИТЕРАТУРА

Петко войвода (1844–1900). Сборник от статии, документи и материали за капитан Петко Киряков. (Под ред. на Н. Спиров) С., 1954.

Н е д е л ч е в, Й. Юбилеен вестник „160 години Капитан Петко войвода“. Варна, 2004, с. 1.

К о л е в, Б. Родовото предание на Каракирковци. Разказват потомците на Капитан Петко войвода. – Труд, 5 февр. 1987, № 30.

Д р я н о в с к и, Б. Капитан Петко войвода. Варна, 2000, с. 12 и др.
Известия на Тракийския научен институт, 5, С., 2004.

**КОГО ЧЕСТВАМЕ?
ИЛИ ЗАЩО ТРЯБВА ДА ИЗПИСВАМЕ
ИМЕТО НА КАПИТАН ПЕТКО ВОЙВОДА
С ТРИ ГЛАВНИ БУКВИ?**

**ХРИСТИНА СТОЕВА,
ДИМИТРИНА КОЛИНКОЕВА – Варна**

Преди 15 години, когато по случай 150 години от рождениято на Петко Киряков подготвяхме „био-библиографски указател“, се наложи да прегледаме много материали, написани за него. Тогава констатирахме, че името му се изписва по най-различен начин: през 1881 г. той е Петко Киряков, през 1885 – Петко войвода, през 1925 г. прибавят още капитан Петко войвода, като до издаването на сборника от статии, документи и материали за Капитан Петко войвода (1957) започва капитан да се пише с главна буква, но войвода с малка. Някои продължават да го изписват, като капитан и войвода пишат с малка буква.

На издялания надпис върху т. нар. „Тракийска чешма“ край град Аксаково, Варненско, тракиецът Димитър Вангелов е написал: „В памет на загиналия наш тракиец Капитан Петко войвода“. Това ни провокира да потърсим и други източници, където и трите названия на Войводата се изписват с трите главни букви. Открихме и други податки и решихме, че и ние, подобно на правописа на наименованията Васил Левски, Дякона и Константин-Кирил Философ имаме право да изписваме Капитан Петко войвода с трите главни букви. Основание за това ни даваше социологическото проучване на тема: „Коя историческа личност или литературен герой утвърждават гордостта, че сте българин?“ Резултатите, публикувани във в. „Труд“, брой 163 от 12 юли 1984 г., сочеха, че Капитан Петко войвода е класиран на четвърто място след Георги Димитров, Васил Левски, Христо Ботев. Но и в тях думата войвода не бе изписана с главна буква.

Съюзният вестник „Тракия“ възприе предложението ни и няколко години чествахме Капитан Петко войвода като изписвахме името му с три главни букви. Бяхме уверени, че след излизането на „Правописен речник на съвременния български книжовен език“, издание на Института по български език при БАН по силата на § 30, заб. 3 (с. 29) имаме основание да изписваме Капитан Петко войвода.

Каква беше изненадата ни, когато на наше писмо № 45 от 22 май 1999 г. учени от БАН ни отговориха, че правилното изписване на името е Капитан Петко войвода. Те възприемат думата войвода като нарицателно съществително, което не е членувано и не носи белег на неповторимост и затова се изписва с малка буква. Ние възприемаме тази дума като съставна част от името на легендарния войвода Петко Киряков. Ръководим се от указанието, че „нарицателните съществителни имена, употребявани като приложения към собствено име, се пишат с главна буква тогава, когато цялото – истинското собствено име заедно с приложението към него – се употребява и се възприема като собствено име“. Като пример са посочени имената на Отец Паисий, Патриарх Евтимий, Хаджи Димитър и др.¹ И още: „При някои псевдоними и двете съставки поначало се създават или по-късно започват да се възприемат като собствени имена – лично и фамилно – и се пишат всяко поотделно с главна буква“. Като примери са посочени Сирак Скитник и Елин Пелин² (пак там, с. 35). Рядко ще се намерят вече хора, които да помнят, че рожденото име на Капитан Петко войвода е Петко Киряков (Каракирков, Калоянов), но всеки знае кой е Капитан Петко войвода. В негова памет са издигнати 19 паметника не само в Република България, но и в Рим, на хълма на гарибалдийците, в Дуганхисар – родното му място, в Киев и др. Не ни удовлетворява твърдението, че думата трябва да бъде членувана. Това означава, че ако К. П. войвода беше Филанкишията или Пантата щахме да можем да го уважим и напишем името му с главна буква, но понеже той, Чавдар, Сирма, Индже и много други избраха да станат войводи на чети и да посветят живота си на борбата за свобода да останат с нарицателното име войвода и само с едно или две собствени имена. Ако напишем опашката на Кума Лиса или ушите на Зайо Байо ще изпишем техните имена с главни букви, а на паметника Капитан (беше време, когато и капитан се изписваше с малка буква) Петко войвода с малка буква. По същия начин както пишем клоните на дървото. Защо нашето дружество, нашата улица, нашето село, училище да се наричат Капитан Петко войвода? Как да се обърнем към него, когато искараме да му кажем, че и днес той ни е нужен? Капитан Петко, войвода, твоят живот е пример за нас. Или „Капитане, войводо, ние помним

заветите ти“. Бяхме обнадеждени, когато вместо старото патриарх Евтимий или отец Паисий се реши да се пише Патриарх Евтимий и Отец Паисий и вместо старото капитан Петко войвода вече се пише Капитан Петко войвода. Твърдо вярваме, че бъдещото издание на нов правописен речник ще наложи необходимостта да се уважи паметта на войводите, които народът назова така, с изписването на главна буква в имената им. Но защо да не започнем отсега?

Така съм разсъждавала и аз преди 15 години. Благодарна съм на колегията на в. „Тракия“, че ме подкрепи и доста време изписвахме, и сега продължаваме да изписваме Капитан Петко Войвода с трите главни букви.

Преди 9 години във варненския вестник „Черноморие“ на 3 март е публикувана моя статия, озаглавена „Кого чествахме?“. Оказа се, че не можах да убедя редакционната колегия в необходимостта да изписват Капитан Петко Войвода с трите главни букви. Те продължиха да пишат войвода с малка буква. Дори и в. „Тракия“ отстъпи от решението си да изписва приложението войвода с главна буква. Като следях колко много статии се пишат за легендарния войвода, колко паметници се издигат, как името му се произнася на тържествените зари, с какво уважение се ползва, как с названието Капитан Петко Войвода са наречени няколко тракийски дружества, няколко училища, улици, фондация изписаната с малка буква дума войвода сякаш вадеше очите ми и след дълго колебание реших да напиша писмо до редакцията на в. „Тракия“, която ми отговори с открито писмо, публикувано в бр. 20 от 28 октомври 2004 г. Отговорът ме задоволи и успокои, но все още в други вестници, списания, книги, виждам изписано името и с малки букви.

Сега, когато Съюзът на тракийските дружества в България, Регионална библиотека „Пенчо Славейков“ — Варна и нашето тракийско дружество „Капитан Петко Войвода“ преиздадоха като допълниха Био-библиографския указател за Капитан Петко Войвода, разбрах кое ме е накарало с такава упоритост да настоявам за уеднакяване правописа на името на нашия патрон. И това уеднакяване да изисква писането с три главни букви името на Капитан Петко Войвода. Не може една личност, за която са написани повече от 600 материала, някои от които са обемисти книги, за която са писали повече от 316 автори, за която е създаден многосериен филм, издигнати са повече от 19 паметника и поставени паметни плочи, на името на която са наречени училища, улици, дружества, селище, контролно пропускателен пункт, когото назоваха ВЕЛИК БЪЛГАРИН да не носи признак на неповторимост, както ни уверяват в писмото си до нас учени-филологи от БАН. Още по-малко може да се съгла-

сим, че причина за изписването с малка буква било нечленуваното название войвода. Та кое собствено име в българския език се членува? (Е, мой състудент в Прага ми казваше Христинката Димитрова, за да покаже, че знае някои детайли от нашия език). Пък и много примери за изписването с главна буква на нечленувани приложения има: Владислав Варненчик, Борис Покръстител, Константин Кирил Философ, Елин Пелин, Баба Тонка, Бай Ганьо, Бачо Киро, Дядо Иван, Крали Марко, Настрадин Ходжа, Поп Богомил, Поп Пейо, Хитър Петър, Черноризец Храбър...³

Ако разгледаме по- внимателно Био-библиографския указател за Капитан Петко Войвода, ще разберем, че още приживе Петко Кириakov е знаел, че го наричат Петко войвода. Още в животописния указател с дата 10 март 1878 г. „селяни от Димотишко търсят Петко войвода да защити техния роден край от нападателите и веднага след това „от средата на март до началото на август, в съгласие с руските окупационни власти, повече от четири месеца Войводата отбранява Димотишко, Софлийско, Дедеагачко и Ортакъйско (Ивайловградско) с. 20. На същата страница с дата 5 юли 1878 г. е отбелязано: „С 300 свои момчета Петко Войвода се сражава срещу 4 000 сенклеристи в планината Алмалъдаг, Димотишко“. И първата кореспонденция от 1885 г. авторът Христо Попконстантинов е озаглавил „Петко войвода, бранител на родопските българе до 1879 г.“. В списъка на дописките за него през 1893 г. (№ 7) е написано, че Капитан Петко Войвода, интерниран в Трявна е освободен. /седмични бележки. — Черно море, (Варна), № 77, 14 септ. 1893, с. 1/ От авторите, които изписват К.П.В. ще спомена само някои от тях: Никола Константинов в труда си „Родна Тракия“, Петко Караделков, Константин Карамитрев, Стойко Касабов, Никола Инджов, Мария Бакърджиева, Иорданка Инглизова и почти всички варненски автори. Доц. Христо Ганев в книгата си „В Пантеона на българщината“ и тези автори, чиито материали са поместени в Юбилейния вестник на Варненското тракийско дружество, посветен на 160 години от рождението на Войводата също го изписват с трите главни букви. Вестник „Тракия“ през 1995 и 1996 г. също изписва Капитан Петко войвода, после след кратко прекъсване възстанови правописа на Капитан Петко Войвода с трите главни букви.

Как ще се изписва името на Капитан Петко Войвода зависи много от коректорите и от редакционните колегии на издателства. И от авторите, разбира се. Има разлика в изписването в публикацията на варненския автор Любен Георгиев „Капитан Петко Войвода — докога ще се сещаме за него от филмови сериали и юбилейни годишнина“, отпечатана във в. „Варна Експрес“ (№ 16, 20 ян. 1994,

с. 5) и пак негова публикация в Народно дело (Варна, № 169, 25 авг. 1994), където в заглавието „Ще се открият ли вещите на капитан Петко войвода“ правописът се различава. Различия има и в публикациите, поместени в Известия на Тракийския научен институт и в трудовете на автори, които издават самостоятелни книги. Дори и в книгите на един и същи автор и дори в една и съща книга има колебания за правописа и се допуска написването и по трите начина.

Не съм сигурна дали можах моята убеденост за изписване името на Капитан Петко Войвода да предам и на вас, но ще бъда безкрайно доволна, ако старанието ми се е увенчало с успех.

КАПИТАН ПЕТКО ВОЙВОДА – СВЕТЛА ЛИЧНОСТ „В ПАНТЕОНА НА БЪЛГАРЩИНАТА“

ХРИСТИНА СТОЕВА

През тази юбилейна 165-та годишнина от рождениято на Капитан Петко Войвода ние се обръщаме назад, за да проследим колко много се е писало и продължава да се пише за живота и дейността на патрона на нашето, Варненското тракийско дружество. В био-библиографския указател за него са включени 594 заглавия на статии, монографии, сборници и книги, които разкриват богатия му на подвиги и слава живот. Но и живот на преследвания, борби и страдания.

Най-голямото достойнство на книгата на доц. Христо Ганев, озаглавена „В Пантеона на българщината“, издадена във Варна през 2007 г. от издателство „Контур“ е, че личността на Капитана в глава I „Възмъжаване: Доганхисар—Атина—Италия—остров Крит е разгледана на фона на историческите събития, както в национална ни история, така и в международен аспект.

Той живее и се бори в епоха на тъмно османско робство. Под робство е цяла България, включително и родния му Доганхисар. Всекидневно чувства тегобите на поробителя, които достигат до най-страшното — отнемане живота на хората, към които се отнасят като към рага. Особено много боли, когато това са родните майка и баща, брат или сестра, син или дъщеря. Не може в такива случаи да не пламне яростна омраза към завоевателя, независимо от това къде се намира той. Затова Капитан Петко Войвода проявява своята готовност и се включва в борбата както на българския, така и на

гръцкия народ. Той се бори и се учи на военно изкуство от такива героични личности като Джузепе Мацини, Джузепе Гарибалди, ген. Л. Мирославски, Ярослав Домбровски и Валерий Врублевски, вдъхновява се от подвигите на Хаджи Христо Българин, кап. Хаджи Ставри и най-вече от „динамичната и народополезна дейност на вечния мислител и оптимист Георги С. Раковски“.

Капитан Петко Войвода е рождба на своето време. Много са факторите, които влияят за неговото оформяне като революционер. Освен родното място и непокорният дух на родопчани, освен супровата школа на възпитание, каквато се оказва овчарският живот, под влиянието на която изпада още от 10-годишна възраст, върху харектера му влияе още училището, което е крепост на българщината, църквата и селската община, които укрепват жизнените сили на населението и чувството му за взаимопомощ. Силно въздействие върху личността на Петко Войвода оказват легендите за „страшни хайдути — народни закрилници, познанството му с идеолога на национално-освободителните борби на народа ни Георги Раковски, по-рядките на Атинското военно училище, гръцкото въстание, животът във Франция. След очертаващия се неуспех на Критското въстание Петко Киряков заедно с 18 души заминава за град Александрия — Египет, а в началото на 1868 г. се отправя за Франция, като се установява в Марсилия, където по време на 6-месечния си престой се запознава с дейността на Джузепе Мацини. Оттук той поема пътя на осъзнания революционер.

Читателят на книгата „В памет на българщината“ изпитва чувство на преклонение пред решимостта и смелостта на 82 български мъже при описание на пътуването им с наетата стара гръцка гемия, с която се отправят към българско пристанище. Със затаен дъх следи премеждията на остров Милитин и щастливото избавление. Високо ерудираният автор на книгата доц. Ганев избира най-подходящото заключение на тази първа глава: „Съдбата е благосклонна и закриля ония, които служат на светли идеали. Умни и проницателни, с интелектуалния си героизъм те служат не само на своя народ, но и на Човечеството“.

Голямо достойнство на глава II, озаглавена „Отново по хайдушките пътеки на Родопа“ е, че успява да очертае образа на Капитан Петко Войвода на висотата на великия българин, който допринася за спасението на много сънародници, които го боготворят и който внася респект и сред враговете си.

Капитан Петко Войвода има лични впечатления от живота и дейността на българските емигранти в Румъния, Сърбия и Русия. Запознат е с идеологията на Васил Левски и изцяло приема негово-

то верую, че изходът от борбата зависи „от нашите собствени задружни сили“. Макар и самобитен революционер, Капитан Петко Войвода е народен водач, който възприема изцяло Вътрешната революционна организация. А тя няма аналог нито на Балканите, нито в Европа. По примера на Левски и той пише Устав на първата българска родопска дружина „Зашита“. И той води „сметка за 1872 от май до 31 декември“. На едно мнение е с Левски за революционния терор при събиране на средства за въоръжаване и за смъртните присъди. Намира се влиятелен човек, който нарича хората му страховици, но те атакуват канцеларията на „храбреца“ и побеждават. За 6 месеца неговата чета от 300 души води 9 битки с турски военни и полицейски части.

Най-голямата победа на четата на Капитан Петко Войвода е превземането на гр. Марония, където води най-голямата и кръво-пролитна битка през цялото си хайдутстване. Капитан Петко Войвода, по определението на доц. Ганев проявява „удивително съчетание на разум, мъдрост и благородство на духа“. Води сражения в Кадъкъй, в Пелевун, при планината Китка, при Индере, Дедеагачко, където противникът дава 150 жертви срещу 19 четници. После в село Дервент, Тимошко 400-те четници на Войводата влизат в сражение срещу 1000 сенклери. Още по-неблагоприятно е събитието на силите при битката в планината Алмалдаг, където 400 четника се сражават с 4000 сенклери. Това е част от борбата за потушаване метежа на Джордж Сенклер, която води в Широка лъка, в Чепеларе и в други съседни християнски села. Висока оценка и морална подкрепа получава не само от български автори, но и от чуждестранни представители на интелигенцията: Виктор Юго, Дж. Макгахан, Чарлз Дарвин, Оскар Уайлд, Лев Толстой, Ф. М. Достоевски, И. С. Тургенев, Д. И. Менделеев, И. М. Сеченов, Ил. Мечников, И. Н. Крамской, К. Е. Маковски и др. И турските султани са принудени да се отнасят по-внимателно с него. Най-голяма благодарност и признателност получава от руския император. По препоръка на ген. Столетов Капитан Петко Войвода е награден с почетното звание капитан, с орден за храброст и с имение в Киевска губерния.

Всяко изречение от книгата носи стойностна информация, която увлича читателя да прочете и следващото изречение и така до края на изложението. Уж описва познати по съдържание явления, но така че кара читателят да преоткрива още много новости. Например, двегодишното овчаруване на Петко характеризира като „кратка, но полезна житейска школа — школа, сложила темелите на преждевременно физическо и социално възмъжаване“. А училището и

църквата определя като „важни фактори за социализиране на българското селско население“. Авторът показва умение от конкретния факт да направи глобално обобщение. Пример е погърченото име на баща му — от Кирко на Киряк, като „благоразумният Петко дипломатически премълчава тези опити на гърците да си го присвоят стига да помага на дружината и дори започва да се именува Киряков вместо Кирков с цел да хвърли мост между себе си и тях“. В Атинското военно училище се запознава с многостранната „действност на държавника, стратега и строителя Перикъл, с подвизите на митическия Прометей и с живота и творчеството на Сократ — пръв поставил въпроса за смисъла на човешкия живот“. Прави социалния извод и възприема призовите на Хр. Ботев „да отсекат корени те на злото на онзи аномален обществен строй, който създава безмерно богати и безмерно бедни люде“.

Не по-малко достойнства притежава и глава III, в чийто художествен фокус попадат заслугите на Войводата към град Варна, където живее 20 години и мъките, на които е подложен от управляващите тук. Верен на своя подход, авторът започва с обществено-политическия живот във Варна, която е сравнително малък град с 24 561 жители. След като разглежда семейната среда и приятелското обкръжение на Капитан Петко Войвода, Хр. Ганев обобщава: „Всички човешки същества имат общ корен; духовната щедрост и доброта са богатството на озарените от мъдростта“. И още: „За мнозина... политиката винаги е била поминък, затова се изражда в политианство, а партийността в партизанство“. Неговата характеристика на т. нар. „режим на Стамболов“ е безпристрастна. Авторът се стреми да характеризира възможно най-вярно това, което се случва в държавата и в отношението между двама заслужили деятели на национално-освободителната борба. И пак обобщението, характерно за стила на Ганев: „Гневът е не само лош съветник, но когато е необуздан се превръща в поразяваща сила“. Той често се понася „На крилете на мъдростта“, което прави четивото му не само увлекателно, но и много поучително. „В центъра на света стои човекът и съдбата на човека определя съдбата на света чрез него“. Капитан Петко Войвода е в обкръжение то на добри хора: главният секретар на четата му Атанас Келпетков, Стою Н. Шишков, който е оставил най-вярното описание на външността и душевността на Войводата. Във Варна по едно и също време работи с Драган Цанков, Михаил Колони, Кръстю Мирски, Отон Иванов, Иваница Данчов, Петър Еичев, Никола Корчев и други заслужили поборници за свободата на България. При непосредственото негово участие се основават първото в страната тракийско преселническо дружество „Странджа“, Демократическата партия и Македоно-одринско дружество „Родопи“.

БЕЛЕЖКИ

¹ Правописен речник на българския език. С., 2003, с. 34.

² Пак там, с. 35.

³ Правописен речник на съвременния български книжовен език. БАН, С., 1983,

с. 29.

Въпреки че тази глава завърши със смъртта на Войводата, тя открива възможност за размисли, които го поставят на пиедистала на инспиратор на патриотични въждения, вдъхновител на духовно израстване, разработени със завидното майсторство на автора да увлича читателя. Като отговаря на въпроса коя личност е историческа, доц. Ганев разкрива конкретния образ на Капитан Петко Войвода, за когото са издигнати паметници. Те ни карат не само да се преклоним пред подвите му, но и да се замислим в какво време живеем и какви са неговите повели към нас. „Човечеството усилено търси пътища за нова икономика, ново общество, нови ценности, нова политика, нов световен ред. Ние не присъстваме на края на историята, а на старта на една качествено нова епоха в нея.“ Като се противопоставя на тези, които издават смъртна присъда на нациите, авторът заявява: „Космополитизъмът е кораб без компас. Той не може да избере пристанище, защото вълните, които изтласква, са ерозирали и чувства, и мисли“. В пледоария за българския език той го сравнява с ролята на Бах сред композиторите. И в заключение изказва крилатата фраза: „Няма по-топла стреха от бащината и по-успокоително небе от родното“.

Последната глава IV е озаглавена „Второ българско възраждане“. Тя свързва историята със съвремеността. Има формата на есе. Показва ролята на читалищата, училищата, църквата, на отделния човек, какъвто например е Джон Атанасов. Като най-важен, приоритетен въпрос издига умението „да се научим да живеем заедно въпреки различията си, да изграждаме един по-отворен свят, който да притежава в същото време възможно най-голямо разнообразие“.

Написването на такова увлекателно четиво, емоционално умерено и романтично, не е по силите на всеки автор. За това са нужни големи познания, здрав мироглед, голяма ерудиция. Умело вмъкнатите цитати от изказвания на чуждестранни и български автори свидетелстват за много години прекарани над книгата, за усет към художественото. Авторът подхожда към фактите с отговорност и патриотично съзнание. Близка му е личността не само на Войводата, но на цяла плеада от автори, чиито публикации намира в издадените от тях книги, в местния, националния и чуждестранния печат. Достатъчно е да погледнем 112-те бележки към отделните глави и списъка на 19-те заглавия в посочената литература, за да се убедим, че разговаряме чрез белия лист на книгата с ерудиран и утвърден писател, общественик и български патриот.

Книгата „В пантеона на българщината“ е съвременно, поучително и много ценно четиво и заслужава вниманието на всеки сериозен читател.

ДОКУМЕНТИ, СВЪРЗАНИ С ЖИВОТА И ДЕЙНОСТТА НА КАПИТАН ПЕТКО ВОЙВОДА, СЪХРАНИЯВАНИ В ТДА – ВАРНА

ГЕРГАНА ГЕОРГИЕВА – Варна

За живота на Капитан Петко войвода има публикувано голямо количество научна и художествена литература. Още приживе за него пишат редица наши историци, етнографи и краеведи като Хр. Константинов, Г. Г. Димитров, Филип Симицов и Константин Иречек¹, а по-късно материали публикуват Стою Шишков, В. Дечов, Ан. Примовски, Илчо Димитров, Йоно Митев, Николай Хайтов и Борислав Дряновски.

Документи, свързани с живота и дейността му, се съхраняват в Централния държавен архив – София², в Българския исторически архив при Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – София³, в ТДА – Варна, Пловдив и Кърджали и др. Със съжаление трябва да признаем факта, че част от личния архив на Капитан Петко войвода е изчезнал, след обиска на къщата му през лятото на 1892 г., и е изгубен за българската история.

През 1880 г. Капитан Петко войвода се завръща в България и се заселва във Варна, купува си къща, жени се за Радка Кравкова, сестра на известния казанлъшки общественик Иван Кравков⁴, опитва се да води мирен живот далеч от политическите страсти, но на 27 юли 1892 г. е арестуван и обвинен в опит за убийството на министър-председателя Стефан Стамболов. След два месеца на изтезания и тормоз, е изпратен на заточение в Трявна, а през 1893 г. – в Казанлък. След падането на Стамболовисткия режим получава съдебна реабилитация. През 1896 г. Капитан Петко войвода става подпредседател и учредител на дружеството на преселниците на Одринския вилаает „Странджа“. В края на живота си участва в политическата дейност на Демократическата партия. Умира на 7 февруари 1900 г. от рак на стомаха в дома си във Варна.

В частично постъпление № 281, се съхраняват 3 снимки (копия) на Капитан Петко войвода: На първата снимка той е в цял ръст, облечен като родопски войвода⁵. На втората е в руска военна униформа, а на следващата – заедно със съпругата си Радка Кравкова⁶.

В същото частично постъпление № 281 е записан спомен на Никола Иванов Димов, на 90 години от с. Аксаково, който разказва, че Капитан Петко войвода е имал „около 80 декара земя, фурна и кафене в селото“.

Този факт се потвърждава и от документите на Църковно настоятелство при храм „Успение Пр. Св. Богородица“ в с. Аксаково. В архивен фонд № 286К, оп. 1, а.е 1, л. 4. е запазена оригиналната книга от 1897 г. с имената на дарителите при строителството на храма, в която откриваме името на Капитан Петко войвода, който е трябвало да предостави на настоятелството 40 лева (всеки жител или притежател на собственост в селото е трябвало да внесе определена сума или да положи доброволен труд според състоянието си).

Най-много информация за обществената дейност на войводата се съхранява в архивен фонд № 828К на дружество „Странджа“ – гр. Варна, като голяма част от документите са вече публикувани⁷. Сред по-интересните и оригинални е: резолюция от митинг, председателстван от Капитан Петко войвода, на дружество „Странджа“, проведен на 29 декември 1896 г. във Варна, в която се казва, че „македонците и тракийците..., не ще се умиротворят, докато не извоюват пълната си политическа свобода, своята независимост и своето самочувствие“. Исковите данни на документа са: ТДА – Варна, архивен фонд № 828К, оп. 1, а.е 3, л. 1.

В архивен фонд № 828К, оп. 1, а.е 1, л. 1–9 е запазена оригиналната протоколна книга, документираща дейността на дружество „Странджа“ за периода 1898–1899 г. Тя съдържа 6 протокола.

В Протокол №1 от заседание на дружество, проведено на 25 ноември 1898 г. във Варна, е взето решение за подготовка на обръщение до Европейските страни по Одринския въпрос и за издаването на вестник „Странджа“. (ТДА – Варна, ф.828К, оп. 1, а.е 1, л. 2,3. Оригинал. Ръкопис.)

В друг Протокол от заседание на дружество „Странджа“, провеждано на 10 декември 1898 г. във Варна, е взето решение за уреждане на паричните сметки с клоновете и за подпомагане на одрински затворници. (ТДА – Варна, 828К, оп. 1, а.е 1, л. 3–5. Оригинал. Ръкопис.)

С Протокол от 28 декември 1898 г. е приет проект на Меморандума, който на 1 януари 1899 г. ще се предаде от българското правителство на Великите сили и проектообръщението до одринските

емигранти в Княжество България. (ТДА – Варна, 828К, оп. 1, а.е 1, л. 6. Оригинал. Ръкопис.)

Капитан Петко войвода, в качеството си на подпредседател на дружеството и като човек голям авторитет сред средите на тракийските българи, получава и няколко писма.

Първото писмо е от Петър Драгулев (известен варненски адвокат и председател на дружество „Странджа“) и съдържа информация за пътуването му из Русия и за отношението на руската общественост към България. Написано е в Одеса на 4 януари 1897 г. Исковите данни на писмото са: ТДА – Варна, ф. 828К, оп. 1, а.е 7, л. 1–2, Оригинал. Ръкопис.

Капитан Петко войвода получава писмо и от Найден Недков⁸, затворник в Лозенградския затвор, с молба за отпускане на парична помощ от дружество „Странджа“. То е изпратено от Лозенградски затвор на 21 септември 1898 г.⁹. Исковите данни на документа са: ТДА – Варна, 828К, оп. 1, а.е 10, л. 1, Оригинал. Ръкопис.

Петко Киряков се е интересувал и от достоверността на информацията публикувана в пресата, относяща се до участниците в националноосвободителните борби. В архивен фонд 77К, оп. 1, а.е 10, л. 3–7 е запазено оригиналното отворено писмо от 2 април 1898 г. на Петко Киряков и Отон Иванов¹⁰ до редакцията на в. „Юнак“, относно отговорността на пресата за верността на биографиите на поборник-опълченците. В писмото се настоява преди да бъдат публикувани, биографиите на поборник-опълченците да се проверяват с документи и факти, защото е съществувала практиката да се публикуват статии с неверни, измислени или преувеличени данни.

В архивен фонд № 818К, оп. 2, а. е. 2, л. 1 е запазен и призив от членове на Демократическата партия, с обръщение към варненските избиратели да подкрепят кандидатурите на Кръстьо Мирски, Никола Кънев и Добри Филов в парламентарните избори през април 1899 г. (сред изброените членове на Демократическата партия фигурира името на Петко Киряков).

След смъртта на Капитан Петко войвода, започват спорове относно наследството му. В непубликувани документи, в архивен фонд № 75К, оп. 1, а.е. 117, л. 127–128 е запазен Протокол № 62 от 5 септември 1900 г. на Варненския и Преславски епархиен духовен съвет, които разглежда молбата на Плутарх Петков, живущ във Варна, син на Капитан Петко от първия му брак с Кирана Петкова¹¹, чрез която се иска обявяване за недействителен бракът му с Радка Кравкова¹² въз основа на чл. 202 т. 3 от Екзархийския устав, на основание че Капитан Петко ня мал развод с първата си жена. В архивен фонд

№ 75К, оп. 1, а.е. 118 л. 140 с Протокол № 7 от 6 февруари 1902 г. Варненският и Преславски епархиен духовен съвет взема решение бракът на Капитан Петко със съпругата му Радка да бъде анулиран, а свещеникът Христо Върбанов, който ги е венчал, да понесе наказание. През същата година с Протокол № 17 от 13 март 1902 г. Варненският и Преславски епархиен духовен съвет, след молба на Радка Кравкова за изслушване на свидетели, преразглежда решението си и признава за законен брака ѝ с Петко Киряков. След нейната смърт през 1905 г. в Букурешт, имуществото на войводата се наследява от неговият осиновен племенник Кръстьо Петков¹³, които се занимавал с търговия на зърнени храни, яйца, птици и сушени плодове. Данни за това намираме във фонд № 49К, оп. 1, а.е. 2,7;8, фонд № 112К, оп. 1, а.е. 1180, 1358 и фонд № 665К, оп. 1, а.е 135, 212 и 261.

В гробницата на Капитан Петко във Варна са погребани и двама от синовете на Кръстьо Петков и Люба Петкова – Станислав Кръстев Петков (18 февруари 1920–12 декември 1933) и Асен Кръстев Петков (20 декември 1915–3 януари 1938). В Регистрите за гражданско състояние – фонд № 853К откриваме актовете им за раждане и за смърт¹⁴.

Настоящото научно съобщение прави кратък преглед на известните досега документи, свързани с живота и личността на Капитан Петко войвода, които се съхраняват в ТДА – Варна. Голяма част от тях са включени в документална изложба по повод 165-годишнината от рожденията на Капитан Петко войвода, подредена в залата на архива.

БЕЛЕЖКИ

¹ Петко войвода 1844–1900. Тракийски научен институт, С., 1953, 334–349.

² ЦДА, ф. № 173 – Народно събрание.

³ Документите са предадени от Иван Кравков, шурей на Капитан Петко войвода.

⁴ Га н е в, Хр. – В пантеона на българщината. Варна, 2005, с. 55.

⁵ Това е най-популярната снимка на Капитан Петко войвода, използвана за корица на книгата на Х а й т о в, Н. – Капитан Петко войвода. С., 1984.

⁶ Според Николай Хайтов това е сватбената им снимка. Цит. по Х а й т о в, Н. Капитан Петко войвода, с. 112.

⁷ Б и л я р с к и, Ц., Б. Д р я н о в с к и. Документи за дейността на Одринкото дружество „Странджа“ 1896–1900 г. – ИДА, 69, 1995, 225–253.

⁸ Найден Николов е участник в четата на Минчо Томов, изпратена и подкрепена след решение на дружество „Странджа“ през април 1897 г.

⁹ С протокол от 10 дек. 1898 г. на дружество „Странджа“ е взето решение за „подпомагане с пари на всички затворници, които са взели участие в дейността на дружеството“.

¹⁰ Участник в Априлското въстание, след Освобождението заемал административни длъжности в Пещера и Пазарджик, уволен по личен доклад на Стамболов, той се преселва във Варна и упражнява занаята си часовникарство, умира през 1932 г. на 85 години.

¹¹ Петко Киряков се жени за Кирана Ламбова през 1869 г. и има 2 деца — Плутарх, роден на 5 януари 1870 г., и Мария, родена 14 ноември 1873 г. Виж ТДА — Варна, ф. 75К, оп. 1, а.е. 117, л. 128.

¹² Сключчен през 1879 г. във Варна. Вж. ТДА — Варна, ф. 75К, оп. 1, а.е. 117, л. 127 гръб.

¹³ Кръстю Петков (син на сестра на Капитан Петко) и Люба Петкова (дъщеря на сестрата на Радка — Мария имат 5 деца (Петко, Радка, Борислав, Асен и Станислав (Славчо).

¹⁴ Акт за раждане на Станислав Кръстев Петков (ТДА — Варна, ф. 853К, оп. 3, а.е. 21, л. 87 гръб.); Акт за смърт на Станислав Кръстев Петков (ТДА — Варна, ф. 853К, оп. 3, а.е. 264, л. 152 гръб); Акт за раждане на Асен Кръстев Петков — ТДА — Варна, ф. 853К, оп. 3, а.е. 16, л. 50 гръб; Акт за смърт на Асен Кръстев Петков (ТДА — Варна, ф. 853К, оп. 3, а.е. 279, л. 24).

КАПИТАН ПЕТКО ВОЙВОДА — ВОЙВОДАТА, НА КОГОТО РОДОПЧАНИ СА ДЛЪЖНИЦИ

БЛАГА ИЛЧЕВА,
уредник в РИМ „Стою Шишков“ — Смолян

Популярен и обичан и в Родопите, и в цяла България възхитителният образ на Капитан Петко войвода е символ на мъжество и благородство, родолюбие и свободомислие, широта на духа и воля да се отстоява българският национален интерес. И тъй като след гордата му слава на борец и народен защитник по време на Освобождението, непосредствено идва горчивият удар на унищожението и забравата, смятам за почтено да бъде изразено уважение към изследователите и учените, които не го забравят и разкриват истината за него, представят на следващите поколения българи борческия му живот.

Историографски и библиографски преглед на трудовете, посветени на Петко Киряков показва голям и непреставащ интерес към личността и революционната дейност на този Тракийско-родопски войвода. И за голяма наша чест първата монография за Петко войвода е на видния родоповед и общественик Христо Попконстантинов. Стою Шишков е другият родопски книжовник, който също проучва и посвещава значителна част от трудовете си на капитан Петко Киряков.

Не е случайно, че Христо Попконстантинов е първият биограф на Петко Киряков. От наличните документи е ясно, че Стоян Заимов иска да направи това, но самият Петко се доверява само на Попконстантинов и не пожелава никой друг да пише за него.

С книгите си „Петко войвода, бранител на родопските българе до 1879 година. Черти от живота и подвигите му“ (Пловдив, 1885) и „Маронската битка в 1878 г. Материал по новата история на Родопите“, (Варна 1889) Попконстантинов се явява първият биограф животописец на Петко войвода.

Другият голям родоповед — Стою Шишков също се докосва до този „чутовен юнак Петко войвода“. В пет книжки на сп. „Ро-

допски напредък“ от 1905 г. той публикува животописни материали за него.

Преди 165 години, на връх Никулден (6 декември 1844 г. ст.ст.) в Доганхисар, Дедеагачко, Тракия, се ражда славният български войвода капитан Петко Киряков, известен между народа и в народните песни с легендарното си име Капитан Петко войвода. Когато бил 17-годишен се случва онази поразия (турски бей убил брат му Матьо и братовчед му Вълчо), която го запраща в гората като професионален отмъстител. Това се случва месеци преди главата на бродилия 30 години хайдутин Ангел войвода да се търкулне (на 8 ноември 1860 г.) в нозете на одринския Вали паша. От тогава до героичните му подвизи в Родопите (1878–1879) се нанизват цели 18 години. В тях са вписани четническите му действия в Доганхисарско, престоят му във военното училище в Атина и изучаването на гръцкия опит в организирането на националноосвободителната борба, срещите му с Гарибалди в Италия, организирането на гарибалдийска дружина в Гърция.

Знакова за родопчани е обаче 1870 г., когато благодарение на наученото в чужбина, Петко Киряков превръща дружината си в действаща въоръжена сила на тракородопското население със собствен печат и надпис: „Трак. Р. Бълг. В. Друж., 1870 г.“ (Тракийска Родопска Военна Дружина), защото с това воеводата заявява своята готовност да брани и Родопите.

След славните му битки за освобождението на Марония и околностите, след срещата му с руските войски и метежника Сенклер и оповестяването на Берлинския договор, който раздробява Санстефанска България на две и поставя границата ѝ с Турция през средата на Родопите, южно от гарнизоните в с. Павелско и с. Оряхово, до Смолянско оставала една неутрална зона с 56 км дълбочина. Капитан Петко напуска родната си Тракия и заминава за Средните Родопи, където се нагърбва с отбраната на неутралната зона.

От този момент започва нова героична страница от дълголетната негова борба за освобождаването на този край. Идвайки в Чепеларе, където се установява за известно време, Петко войвода сварва там една „боса команда“, в която възворява дисциплина. Само месец след появата на „Големия“ в Чепеларе под неговото знаме се нареждат около 200 души, готови да бранят Средните Родопи от съсредоточения в Смолянско башибозук.

На 18 август е първата схватка с башибозука при Ешекулак, втората среща е на 30 август при „Момина вода“, третата — на 8 септември на Караманджа. Тези престрелки, разразили се главно по вододела Рожен—Караманджа са свързани с необикновено раздвиже-

ване на местното население в приготовленията му да даде отпор на застрашаващия го от юг башибозук.

Новооснованото българско дружество „Единство“ се притичва в помощ на родопското население и към Чепеларе започват да пристигат товари с оръжие, пари, барут и др. Не по-малко трескави са бойните приготовления в самата Родопа. В Устово се коват казаните за Петковото опълчение. В Момчиловци се шият калцуни и калчечи, в Павелско сучат козиняви върви, а в Чепеларе дялат черешови дъски за приготвянето на два топа.

Този бунт можеше да заеме по-големи размери в Родопите, ако по настояване на турското правителство руските власти не залавят Петко с измама. Той е арестуван заедно с щаба си и отведен в Пловдив. Подир войводата тръгват към Пловдив и делегации за негово освобождаване. На 20 септември княз Дондуков-Корсаков освобождава Петко и го награждава с медал за заслуги, но му отнема правото да пребивава вътре в Княжеството и в новооснованата в Берлин Източна Румелия.

Руската власт подпомага Петко войвода да се върне и възстанови отряда си за нови действия в Рупчос, само че не през пътя за Чепеларе, а от Станимака, по преките коzi пътеки — към скътаното в непристъпните родопски пущаници с. Борово, където на коне донасят в денкове оръжие и патрони за четата му.

Новата насока в дейността на Петко войвода след освобождаването му, е свързана със създадените комитети „Единство“ за борба против Берлинския договор.

Петко известява чрез пратеници дружината си, да се събере на определено място. След няколко дни войводата стига с. Богутево и потъва в Родопите с отряда си. По същото време официалната власт го издири и изпраща в Смолян многообразна войска.

Тази мярка е насочена срещу движението на българите против Берлинския договор.

Натрупането на турски войски не отчайва Петко войвода. Той събира доброволци.

С писмо на полковия командир в Смолян, Петко е поканен в срок от 24 часа да се оттегли от „неутралната зона“, защото в противен случай турската войска ще превземе насила Широка лъка, Чепеларе и други села около тях.

Писмото гласи следното:

.... „Ордия 2 Алай
Тешрин сани 1295
(1 септември 1878 г.)
№ 1636
Пашмакли

До
Главатаря на въстаниците
Петко ефенди
Широка Лъка

Саадатлю Петко ефенди,

Вие сте завзели самоуправно селата Широка Лъка, Чепеларе, Чокуркъй, Савтъце, Богутево, Дряново и др. до точката Карабалкан, които граничат със селата в Шарк-Ручели, а именно Оряхово, Хвойна, Павелско и др., както върви линията от горната точка. От запад на изток южната страна от тая линия остава на Отоманската империя, съгласно Берлинския договор.

Види се, че Вий не сте прочели Берлинския договор.

Понеже имам заповед от висшето си началство да взема въпросните места и да възвроятишината в тях, затова чест имам, саадатлю Петко ефенди, да Ви моля да изпразните споменатите села до 24 часа от получаването на настоящото ми писмо, тъй като нашата войска се намира вече на път.

Вашите единоверци тук в Ахъчелеби ме увериха, че Вие сте били много добър човек и аз напълно вярвам, че Вий ще оставите селата доброволно и не ще се съгласите да се пролива невинна кръв за едни чужди за Вас места.

С нетърпение очаквам добрият Ви писмен отговор по моя пратеник.

Миролай Зия ефенди
Алай кетиб Хюсейн ефенди“

В противовес на тези турски териториални искания българите от Смолянско подават петиция до европейската комисия в Пловдив по изработване на Органическия устав за присъединяването на селата им към Източна Румелия.

Налице са две противоположни искания и сили, готови да се борят, но не и да отстъпват доброволно заетите от тях територии. В тази ситуация ролята на Петковия отряд е голяма, защото без него южно от Орехово и Цавелско турска войска щяла да окупира Рупчос и да постави Границната комисия пред свършен факт.

На ултиматума на турския полкови командир да се оттегли в срок от 24 часа, Петко войвода дава отговор, като вместо да се оттегли премества щаба си от Чепеларе в Широка лъка, засилва отряда си с общобългарска подкрепа, за да отбранява Рупчос от сенклеристите и от турската войска.

На 30 септември при с. Мугла Петко има стълкновение с башибозуци. На 2 ноември 1878 г. му съобщават, че турска войска е изпратена в това село с намерение да обсади Широка лъка.

Петковият удар на 14 ноември е прицелен в голямото българомохамеданско село Брезе. Приготовленията за тия удар стават няколко дена преди тази дата в новото седалище на Петко — Широка лъка, където се стичат много доброволци, за да участват в битката. Един от доброволците — Никола Капитанов, разказва за приготвленията и за самата битка. Първата чета от около 300 души е поверена на командата на поп Тодор от Сотир, а начело на другите две чети са Лазар Комитата и Наум Арнаутина. За себе си войводата запазва върховната команда. Преди започването на битката разузнавачи от отряда се въмъкват в с. Брезе, но не се връщат. Така в навечерието на похода брезките българомохамедани се сдобиват с информация и съумяват добре да се пригответ за приближаващия бой.

Когато при изгрев слънце четниците започват да се стягат за нападение на с. Брезе, от близките горици, камънаци и ярове изгръмяват ненадейно стотина пушки и куршумите „свиринали над четнишките глави“. Настава смут, а мнозина четници хукват да бягат назад. Петко войвода, който стои на 100—150 крачки от тях, със силен глас и насочена пушка спира бегълците. Ожесточеното сражение продължава няколко часа. Черешовият топ гръмнал, но гюлето му отлетява само на 10—20 м напред и от дрезгавия му глас ахрените разбираят с какъв противник имат работа, усилват стрелбата, излизат от позициите си на открито и започват да нападат. Те разкъсват на две бойната верига на Петковия отряд, разбиват и разпръсват едната му част, а другата обкръжават от три страни. Петко войвода я спасява от плен със своята храброст и съобразителност. Той опира пушката си на един камък и с бързи изстрели разстройва и отбива назад едното ахренско обходно крило. Капитанов пише за войводата, че според народното поверье:

„... Куршум го не лови, понеже носи „тимикишило“ — парче от кръста Господен...“

Обградените четници се измъкват от огнения обръч и бягайки, се пръсват нагоре по стръмнините, след което се прибрат един по един в Чепеларе, където преди тях се връща Петко войвода с 20—30 четници.

В това сражение, което е и първата сериозна проверка за бойните качества на дружината, на Петко войвода е съдено да преживее трагично огорчение. Той вижда колко неопитни са новите му четници във воденето на стрелба, как докато съседът стреля, другият до него се изправя да гледа дали куршумът отива на „месо“ и пада пронизан от врага. Ето как Никола Капитанов описва събитието:

„...До мене беше Тодор Сулинаджийски от Устово и с него се редувахме: когато стреля единият, другият наблюдаваше дали е улучил. Когато аз стрелях, Тодор се полуизправи да гледа и веднага падна смъртно пронизан...“

След военната несполука в Брезе, Петко намалява броя на четниците и с тъй подбраната нова дружина продължава до края на 1878 г. да брани Чепеларе, Широка лъка и съседните християнски села от налетите на башибозука. Най-сетне в края на декември в Рупчос идва руски гарнизон и в тая размирна област настъпва успокоение и сигурност.

Петковата дружина остава в Средните Родопи до март 1879 г. В началото на юни с.г. Петко разпуска своята чета и след 18-годишно, пълно с кръвопролития и най-тежки премеждия хайдутуване и четничество в горите, легендарният Капитан Петко войвода — Киряков, Калоянов — се отдава на мирен живот. Доколко е бил мирен или по-скоро обречен на политически гонения, заради русофилските му убеждения, е тема на отделно проучване.

Петко Киряков остава в паметта на народа като един от най-светлите образи в новата ни история. Той е последният и най-ярък представител на хайдутството, узрял за идеята за национална революция и освобождаването на всички потиснати, без да робува на някакъв ограничен национализъм. Сред четниците му има не само българи, но и хора от други народности.

Петко е комай единственият български хайдутин, надживял религиозните и народностните различия, затова стърчи, току речи, сам в тая кървава епоха — своеобразен рицар на своето време, посветил всичките си сили в защита на бедните, които му се отпращат с обич. Това е въщност тайното, всесилното оръжие на Петко войвода, което му дава възможност да се движи в планината и полето като у дома си и да се спасява от всякакви опасности.

Между родопските народни песни, съхранявани в научния архив на Регионален исторически музей — Смолян, за Петко войвода има запазен един много характерен вариант:

Речи им, мале, речи им,
че Странджа е българска,
че Тракия е българска,
че Родопа е българска,
та по-българска...

Този текст изразява не само неутолимия копнеж за българската цялост. Той изльчва и горещо послание за доизследване и доотдаване на дължимото към този изключително заслужил за Родопите герой. Родопа остава в дълг към него, независимо от направеното в негова памет в други български земи. Сраженията, които води неговата чета при потушаването на Сенклеровия бунт, паметните битки край с. Брезе, на вр. Ешекулак, срещата му с европейските дипломати в Инджекароското ханче край с. Проглед, закрилата на родопското население от издевателствата на отстъпващите турски войски и много други, са не обикновени борчески прояви, а върховни моменти от националноосвободителното движение в Родопите. Не случайно населението от Средните Родопи сътворява, пее и разказва десетки песни и предания за войводата.

„...Бащата на одринския войвода Н. Гюмюшев от с. Райково му разказал, че по онова време мохамеданите много се плашели от Петко войвода. Между тях имало повerie, че обикновен куршум не го хваша, затова в Смолян турската войска леяла куршуми от сребро, които свързвала с телче по два, за стрелба срещу неуязвимия Петко войвода...“

Сега те въщност са единственият паметник на признание към наречения от народа „цар на Родопите“.

Във фондовете на РИМ — Смолян се съхраняват не много, но ценни музейни образци. По инициатива на музея са поставени паметни плочи в гр. Чепеларе и в с. Широка лъка, където се помещава щабът му. В негова чест е издигнат и бюст-паметник в с. Широка лъка през 2001 г.

Но за личност като Капитан Петко войвода, в голямото сърце на Среднородопието има съществена празнота. Освен така необходимите специални документални, веществени, фолклорни и други попълнения, е време да се помисли и за по-мащабна отплата.

Зашо да не отдадем дължимото на человека, който обогатява историята на Родопите със своята храброст и със своя морал на благородник, патриот и демократ?

Става така, че войводата, който посвещава целия си съзнателен живот на националното освобождение на България е оценен не от Родината си, а най-напред от Русия. За заслуги във войната той е

награден с имение в Киевска губерния и му е присъдено званието капитан от руската армия.

За съжаление следосвобожденска България и по-специално рукофобски ориентираното правителство на Стамболов му осигурява пренебрежителност, политически гонения, арести, мизерия. Време, през което е наложено обществено мълчание. Единствен спомен за него пази бедният народ.

Тракия и Родопите са огласени от народни песни за Капитан Петко. В тях обикновените хора възпяват закрилата, себеотрицанието и храбростта му и влагат своята любов и признателност към него.

Името и делото на Капитан Петко войвода заслужават вниманието не само на изследователите. Те трябва да станат широко достояние на младото поколение, чрез различни обществени инициативи – конкурси за художествено пресъздаване на неговия образ, възобновяване на интереса към едноименния филм за него по сценарий на Николай Хайтов, специални издания за приноса му в българското освободително движение, а защо не и като реализация на цялостна програма за войводата под патронажа на Тракийския научен институт.

ЛИТЕРАТУРА

Попконстантинов, Хр. Петко войвода, бранител на родопските българи до 1879 г. Черти от живота и подвигите му. Пловдив, 1885.

Шишков, Ст. Петко Киряков – родопски войвода 1844–1900. – Родопски напредък, 1905, № 1–6.

Попконстантинов, Хр. Спомени, пътеписи и писма. Пловдив, 1970.

Дечов, В. Миналото на Чепеларе. Кн. 1. С., 1928.

Дечов, В. Миналото на Чепеларе. Кн. 2. С., 1936.

Сборник. Петко войвода 1844–1900. Тракийски научен институт, С., 1953.

Симидов, Ф. Войводата Капитан Петко Киряков. Непубликувани биографии. Верико Търново, 1994.

Широка лъка. Просветно огнище в Родопите. (Сборник статии под редакцията на инж. Д. Георгиев). 1947.

Д-р Ташев, Г. Село Петково. С., 1966.

ЧЕТНИЧЕСКА ДЕЙНОСТ НА КАПИТАН ПЕТКО ВОЙВОДА СЛЕД РУСКО-ТУРСКАТА ОСВОБОДИТЕЛНА ВОЙНА (1877–1878)

ДИЯНА СЛАВОВА – Хасково

Капитан Петко войвода е сред онези дейци на националноосвободителното движение, чието име предизвиква с основание гордост у много българи. Той посвещава 18 години от живота си на революционната борба за свобода.

Началото е през 1862 г., а прекратява дейността си година след Освобождението на България, т.е. през 1879 г. Верен на своите принципи и идеали той твърдо ги отстоява в нелеките си хайдушки години. Защитник е на онеправданите, угнетените и измъчените. Взема от богатите чорбаджии, за да даде на бедните. Многократно рискува живота си в името на свободата. Забравя за роден дом, за семейство, за дребни житейски благинки в името на възвишени идеали като свобода, независимост, равенство, равнопоставеност на България с другите държави. Тези светли идеали не остават само празни слова, той ги отстоява цели 18 години в неравна борба с чорбаджии и бashiбозуци. И в мирните години след Освобождението до смъртта му през 1900 г. постове, власт и пари не го омаскаряват. Такъв човек е светлина, пример за поддръжание на съвременниците си и бъдните поколения българи. Едва ли ще е пресилено да го сравним с най-светлия български образ, този на Васил Левски, защото и Капитан Петко войвода като него до края на дните си остава верен на себе си и на идеалите си.

Настоящата статия има за цел да осветли дейността на Капитан Петковата чета в последните две години от нейната дейност: от приключването на Руско-турската война до лятото на 1879 г. условно тя може да бъде разделена на два етапа:

1. От Освобождението (март 1878 г.) до Берлинския конгрес (юни—юли 1878 г.);

2. От Берлинския договор до лятото на 1879 г.

Руско-турската война от 1878—1879 г. носи освобождението на българския народ и възстановяването на българската държава. На 13 март 1878 г. е подписан Санстефанския мирен договор. Според него границите на българското княжество съвпадат в голяма степен с етническите територии на младата българска нация и така удовлетворяват нейните очаквания. Само малка част остават извън пределите на държавата. Северна Добруджа е дадена на Румъния, Западните покрайнини на Сърбия, а малка част от Тракия остава в Османската империя. Някои родопски селища също са откъснати от младата българска държава: от Димотика, през Дедеагач до Гюмюрджина.

Там по време на освободителната война действа четата на Капитан Петко войвода, която остава до края в очакване на руските войски, с цел присъединяване към тях. Но по силата на договора тези територии остават в Османската империя. Нещо повече, получава се заповед от турския главнокомандващ да се оказва пълна подкрепа на башивозушки банди, които започват ограбване и избиране на местното население. Такива пристигат от Солун, Драма, Скече, Гюмюрджина. Пристига и бандата на Джордж Сенклер. Тъй като войната вече е приключила, Турция официално не може да се намеси в родопските събития, но умело го прави чрез английския дипломат Сенклер. Той изпитва силна омраза към Русия, която пренася и върху българите. Взема участие във войната като доброволец-офицер. Следва неотлъчно Сюлейман паша, дори и в поражението му край Пловдив (1878). След това се насочва към Тополовград, а оттам към кърджалийските села. Там подтиква местното мюсюлманско население към бунтове и разправа с беззащитните християнски села. Останали на синура между България и Турция те търсят спасение в народния закрилник Капитан Петко войвода. Дейността му е толерирана и от руския Генерален щаб, по същата причина, поради която турците действат чрез Сенклер. Русия не може пряко да се намеси, защото войната е приключила, но дава възможност и поощрява Капитан Петко войвода със своята дружина да защитава българите, останали на произвола на главорези и осирепели башивозушки банди.

Сблъсъци между сенклеристи и четата на Капитан Петко войвода започват още от края на март 1878 г. Сражения се водят в Китка планина, Димотишко. През април при Йндере в двубоя е ранен дори самият войвода. През май тежко сражение се разиграва при с.

Голям Дервент. След това Сенклер се насочва към Родопите — към Смолянско, за да подготви сериозно настъпление към Пловдив. Още редица сблъсъци изправят народния закрилник срещу сенклеристите: при Чепеларе, с. Хвойна, с. Плевун. При Плевун става един от най-тежките сблъсъци. Дълга и неравностойна битка, която изтоварва силите на четниците и която само благодарение на умелата тактика и хитрост на войводата завършва на 21 май 1878 г. с разгром на цялата Сенклерова банда. Самият Капитан Петко войвода е ранен, което налага да замине на лечение в руски военен лазарет в Одрин. Там остава до края на юни. Нови събития обаче разтърсват Балканите. Великите сили след едномесечни заседания на конгреса в Берлин подписват злощастния Берлински договор на 1 юли 1878 г., а неговите решения залагат „бурето с барут на Балканите“.

Българските територии са разделени на 5 части. Създадено е Княжество България, което е поставено под васална зависимост от Османската империя и се задължава да изплаща ежегоден данък. То ще има собствени правителство и войска. В сила остават капитулациите, наложени от Великите сили на Османската империя до началото на Руско-турската война. Османската империя трябва да напусне територията на Княжеството.

Източна Румелия се определя като автономна област на юг от Балкана. Тя трябва да се управлява от главен управител с петгодишен мандат, назначаван от Високата порта и одобряван от Великите сили. Устройството на областта трябва да бъде уредено от представители на Великите сили.

Северна Добруджа е предадена на Румъния, като компенсация за Бесарабия, която се присъединява към Русия.

Западните български покрайнини, около градовете Пирот и Враня, се предават на Сърбия. Те са компенсация за Босна и Херцеговина, която Австро-Унгария окupира за срок от 30 години.

Македония, Източна и Беломорска Тракия остават в пределите на Османската империя под пряката и военна власт на султана, който приема задължението да предостави административна автономия на местното християнско население.

Така следващите 30 години са орисани да минат под знака на неправдата, наложена на българите от Берлинския конгрес. Надеждата за национално обединение обаче не умира. Българският народ се стреми да реши своя проблем чрез последвалите Сърбско-българска, Първа и Втора балканска война, както и по време на Първата и Втората световна война. Много българска кръв е пролита в името на националното обединение на Мизия, Тракия и Македония, което остава неосъществено и до днес.

Решенията на Берлинския конгрес заварват Капитан Петко войвода в отдалечения район на Беломорието. Това го кара да се изтегли към Средните Родопи, където започва нов етап от неговата героична борба. Той се явява единствената и голямата надежда на българите срещу настърхналото мюсюлманско население. Пристига през август 1878 г. и няма миг спокойствие. Първата му схватка с бashiбозука започва при с. Ешекулак, след това при Момина вода и Караманджа. В четата му се записват доброволци от всички краища на освободеното Княжество и от Източна Румелия. Особено ценна помощ оказва създаденият комитет „Единство“, който снабдява четата с оръжие, пари, боеприпаси. Седалище на Петковата чета е гр. Чепеларе. Оттук се разгръщат бойни сражения в целия район на Средните Родопи. Помощ получава и от руските представители в Източна Румелия, които правят всичко възможно да улеснят действията на четата, тъй като руските войски не могат да вземат участие в драматичната борба на местното население срещу решенията на Берлинския конгрес, а самото население не може да се справи с враждебните мохамедански сили, които разполагат с много оръжие и опит. Капитан Петко е извикан в областния център в Пловдив, където получава инструкции за четнически акции и по-предпазливи действия в планината. Така войводата се връща отново в Чепеларе като инженер, който трябва да участва във възстановяването на родопски селища, опожарени от сенклеристите.

Там в неговата част се събират около 200 человека, готови да се бият за защитата на населението в Средните Родопи от намиращия се в района бashiбозук. Освен помощта, получена от източнорумелийските власти, цялото родопско население също подпомага четата. Шият се дрехи и калпаци, приготвят се дъски за топове, събират се топузи за джепане, куриери осъществяват връзката с щаба на четата. Започват тежки и неравни битки с врага: през ноември при с. Брезе, по-късно при Чепеларе и Широка лъка. В тези две селища Капитан Петко войвода получава писма от Хасково с молба за помощ срещу намиращите се в района мюсюлмани.

Едното от тях е от хасковския комитет „Единство“, който кани войводата с дружината си в техния град. Подписано е от председателя Нестор Марков и от деловодителя С. Минчев: „Във вчерашното заседание на тукашния комитет се реши да Ви се пише да дойдете тук в Хасково. Затова като получите настоящето ни, без да губите време, пригответе момчетата си за поход и сам с изпратения ни Никола Русев елаете тук за да се разговорим закъде и как ще пътувате“.

Второто писмо е лично и благодарствено. То е от Никола Диев (Мавродиев), роден в Устово, но живеещ в Хасково. Той възхвалява

смелостта и героичните сражения на войводата. Нарича го предводител на българския народ:

„Считам се за щастлив, като намерил сгоден, за да ви препратя настоящето, с което ви поздравявам от гълбочайщи искрени чувства. Бъдете уверени Ви защищателни български, че се гордея с вас, като слушам да звънтят имената ви на всякой кът, където има двама или трима българи! Тукашний народ, в града и окръга е много във вълнение тези дни. Страшни заявления направиха против завземането на касата от Шмидта и утрепват се, но пак си не дават касата. Всички се приготвяват. Заседанията в комитета са непрестанно всяка вечер. Наконец, като ви поздравявам и целувам юнашките ви чети, оставям завсегда ваш доброжелателнейши.“

1879 г. 3-ти февруари, Хасково

Н. Д. Хитров

Поздравявам Георги Стоянов и всичката ви народна дружина. Бог да ви поживи всички!“

На гърба на писмото е написано от Петко войвода: „Получено на февр. 20-ти вечер“.

Дружината на Капитан Петко войвода остава в района на Средните Родопи до март 1879 г. След това по настояване на хасковския комитет „Единство“ тя се прехвърля в Хасково. За това свидетелстват редица писма. В някои от тях го умоляват да дойде в града, за да пази населението от кърджалийските издевателства. Такова е писмото от свещеник Георги Тилев, председател на Централния комитет в Южна България. В него той изразява своята молба към войводата да се откаже от заминаването си за Одрин и да се пренесе в Хасково:

„Но както вече говорихме с Вас, когато бяхме тута, в Южна България и особено в Хасковския окръг в скоро време Вий ще имате да принесете много по-голяма полза, отколкото да заминете в Одрински санджак. И наистина на Вас народът гледа с доверие и около Вас той ще добие дързост да противостои на кърджалиите, които чакат с нетърпение оттеглюването на руските войски, за да нахълтат в Хасковския окръг. Ний се надеем прочее, че като се водите от тия съображения, Вий ще останете в Хасковския окръг, за да принесете по-голяма полза на делото, което с пълно доверие очакваме от Вас.“

Споразумейте се по-често с Хасковски окр. Комитет.

С приличното си уважение сме.

Председател С. Г. Тилев“

Капитан Петко войвода остава в Хасково няколко месеца, от април до началото на юни, и усилено подготвя защитата на хасковското население от кърджалийски банди. Той настоява пред кметовете по селата да му изпратят информация за местонахождението на турските банди, както и за разположението на турските села в региона. Готов е да подпомогне военното обучение на местните младежи, но настоява неговите четници да бъдат приети по селата. Отговори на тези искания са получени от почти всички села в околността.

Стари от с. Новаково съобщават на Петко войвода разположението на турците около селата им и това, че ще си направят окопи (с. Новаково 1879 г., април 15-й). От с. Сърница също изпращат съобщение, че „село Сарнъч ще приеме негови четници и ще направи окопи срещу турците“. От Старо село е изпратено „съобщение до Петко войвода за непокорните турски села“. Искат от Петко войвода да изпрати в с. Ескикъй 20 момчета от дружината си. Подобно писмо идва и от с. Ковалнак. От с. Мусатли дават информация за „непокорните турски села колко разстояние имат: село Бейкъй — един час, село Ехен — разстояние един час“. Затова оттам настояват момчета от Петковата дружина да им осигурят защита. Границите села Енимахале, Давкию, Бокошли и Тепежик се оплакват от непрекъснатите кражби на добитък и настояват за помощ — искат да им бъдат изпратени 50 момчета от дружината. От с. Мандра искат 10 души от дружината, от с. Идебик — 20 души. На всички села Петко войвода оказва помощ срещу нападенията, обирите и безчинствата. До открыти сражения обаче не се стига, защото статутът на Източна Румелия скоро е напълно уреден. През юни той получава благодарствено писмо за тримесечната отбрана на Хасковски окръг, в което има 173 подписа, 11 печата на градските участъци в Хасково и 20 селски печата:

„Благодарително

Дава се настоящето на негово Благородие Петко Кирияков, герой, известен и познат нам, който със своята храброст в тримесечното си пребиваване в нашата страна умно и деятелно се стара, та заварди местата в страна, оттого преди башивозуците из Родопите се вмъкнаха и правеха убийства и кражби, но благодарение на гореказаний герой, като се повикна и завзе тези места със своята чета, можа да прекъсне всички злини, за това, за знание и истинност на неговите неуморими трудове и патриотическа длъжност удостоверяваме с печатите си и подписите си“.

Тук, в Хасково, след осемнадесетгодишна четническа дейност легендарният Капитан Петко Кирияков разпуска своята чета. Приключват кръвопролитията, тежките премеждия, срещите със смъртта.

Последните години от живота на Капитан Петко войвода са отدادени пак на България, пак на борба за Родината. Но тя е една друга борба — на свои срещу свои, за постове и власт. Борба между русофили и русофоби. Въпреки превратностите Петко Кирияков остава верен на идеалите си до края на своя героичен живот. Умира изоставен и в бедност във Варна през 1900 година.

Част II

ОДРИНСКАТА БЪЛГАРСКА МЪЖКА ГИМНАЗИЯ
„Д-р П. БЕРОН“ –
ДУХОВНО И РЕВОЛЮЦИОННО ОГНИЩЕ
НА ТРАКИЙЦИ

Проф. д-р ИВАН ФИЛЧЕВ

В националноосвободителните борби на тракийските българи изключително голяма е ролята на Одринската българска мъжка гимназия „Д-р Петър Берон“. Преди всичко тя се изявява като значимо просветно-културно учреждение за цялата поробена тракийска територия. Основните задачи на гимназията са:

— Възраждане на българския етнос в Тракия и издигане на неговото самочувствие като равноправен труженик и борец за свобода и човешки правдини;

— Политическо и духовно освобождаване от турския гнет и от гръцкия фанариотизъм чрез просвета и култура;

— Противопоставяне на господството на Гръцката патриаршия и на разпространяването на униатството (католицизма) сред българското население особено в селата;

— Подготовка на висококвалифицирани кадри, които да работят като апостоли сред безпросветните маси, за да бъдат истински народни будители и възрожденци в своите родни места.

В този дух напълно закономерно гимназията макар и нелегално се превръща в средище на националноосвободителната мрежа, а учителският състав е най-тясно обвързан с Одринския окръжен революционен комитет (ООРК) на Вътрешната македоно-одринска революционна организация (ВМОРО). Именно гимназиалните учители неизменно оглавяват ООРК като председатели, други пък са членове на комитета. Същевременно голяма част от възпитаниците

на гимназията са посветени в „светото дело“ и стават живата връзка между центъра и своите региони.

Одринската гимназия се утвърждава като учебно заведение с висок престиж и пред турската власт, и сред одринското гражданство.

* * *

Българското учебно дело в Одрин възниква значително по-късно и се развива със забавени темпове в сравнение с други селища на поробените земи. Макар че сведенията са осъкъдни и твърде ограничени, те свидетелстват, че първите просветни центрове трябвало да преодоляват значителни трудности. Причините се коренят не само в ретроградността на турската администрация. Яростна съпротива оказват и гръцките фанариоти, тъй като се посяга на тяхното господство по отношение на просветата и религията на православното население в Турската империя.

Ето защо едва през 1851 г. в одринския квартал „Калето“ се появява първото взаимно училище, издържано от чорбаджи Найден Кръстев, в което учител бил Грую Манев¹. След няколко години се откриват още 3 училища, по едно в трите български махали в града.

През 1863 г. се утвърждава идеята в Одрин да се основе българско централно училище. Междувременно, в града полски свещеници създават католическа школа за привличане на малки българчета, която по-късно прераства в българоуниатска гимназия. По същото време Найден Геров, като вицепрезидент в руското консулство в Пловдив, възприема предложението на Одринското руско консулство да се действа за откриване с руски средства на българска гимназия в Одрин. Този план по ред причини не се оства, но Найден Геров продължава да проучва условията и възможностите за създаването на българската гимназия в Одрин. Неговата настойчивост се усиливача особено много след запознаването му със завещанието на доктор Петър Берон от 1869 г. Още повече, че това завещание се явява решителен фактор за откриването и функционирането на българската гимназия в Одрин до нейното насилиствено закриване и преместване в Свиленград след Балканската война (1912–1913).

В тази връзка е целесъобразно да се запознаем предварително накратко с живота и делото на Петър Берон. На голямата част от българския народ той е известен само с неговия широко разпространен на времето „Рибен буквар“.

Петър Берон е роден в гр. Котел в семейството на хаджи Атанас хаджи Беров и съпругата му Стойка. Той е най-малкият син на многодетното семейство. За годината на раждането му се спори ка-

то се приема за най-правдоподобна 1799 г. Детството му преминава в благотворна среда, в трудолюбиво, заможно и будно семейство, изпълнено с патриотизъм. Завърши първоначално училище в родния си град. Известно време се труди във Варна. След това се озовава в Букурещ и учи в гръцкия лицей „Св. Сава“. Това му дава възможност по-късно да продължи своето образование в западни висши учебни заведения. След лицея обаче Берон се заселва в гр. Брашов, където работи и се самообразова. Там през 1824 г. издава своя знаменит „Рибен буквар“, а чрез него името му става популярно сред българите. За мнозинството от тях обаче другите му дейности остават неизвестни.

Замисълът на П. Берон е чрез една малка книга, достъпна за тогавашните български училища, да се дадат възможно най-много знания по граматика, физика, аритметика, история и нравствени поучения. Анализът на съдържанието на „Рибен буквар“ открива в лицето на неговия автор един нов светски човек, който извършва преврат в практикуваната дотогава образователна система. В него се препоръчва и нов метод на обучение — взаймоучителният, изиграл значителна роля в новото българско училище. „Рибният буквар“ е едновременно и учебник по различни дисциплини, и литературно произведение, и педагогическо помагало. Затова получава много висока оценка.

През 1825 г. П. Берон е вече студент във Философския факултет на Хайделбергския университет, едно от най-реномираните учебни заведения в Западна Европа. В него учи две години, но понеже се увлича по медицината се записва в Медицинския факултет на Мюнхенския университет. Наред с лекциите по медицинските науки, П. Берон проявява интерес и към други сходни предмети. В края на следването си защитава докторска дисертация и става доктор по медицина. Тогава променя и фамилното си име на Берон, с което остава в историята.

Започва работа в Крайова, Румъния, където се изявява като много добър специалист и бързо напредва в професията. Едновременно с това д-р Берон се занимава активно и успешно с твърде разнообразна стопанска дейност. Например, взема под аренда или закупува различна по размери работна земя, сгради или цели имения. Най-обширен е неговият имот „Скорила“, състоящ се от 10 000 дка, включващ разнообразни гори, посевни площи и стопански сгради. Това му осигурява годишно големи доходи и възможност да реализира крупни търговски сделки.

След като се осигурява финансово д-р П. Берон се отдава на научно творчество в различни области на науката. По този повод акад.

Димитър Михалчев пише: „Д-р П. Берон отива в Париж и тук в продължение на 30 години развива една спокойна научна работа. Неговите теоретични интереси засягат едва ли не всички главни разклонения на човешкото знание.“²

П. Берон се представя като авторитетен европейски учен. Оставил е огромно научно богатство, обемисти томове, периодични издания и други в областта на натурфилософията и панепистемията като единна наука за познаване на произхода, движението и единството на космоса и неговото разнообразие. „Много съществена част от 7-томната „Панепистемия“ заемат развитите от Петър Берон раздели, отнасящи се до проблемите на човека, обществото и обществения прогрес. Тези идеи намират по-широко място главно в том VII, известен още като „Небесна физика“, том II, издаден през 1867 г. в Париж, и са съществен дял от неговата научна система.“³

Д-р П. Берон е познат на обществеността като покровител на образоването и училищното дело, в това число и в Румъния, където е живял и творил много години, и в България, неговата истинска родина. В писмо от 1840 г. до котленските първенци той споделя своята народополезна идея за създаването на единно просветно дружество, което да бъде общобългарско национално дело. В него декларира: „Аз, както и всеки еднородец, не считам за мое отечество само Котел, но цяла България. Затова желая да се науча дали в други по-големи градове съществуват училища и в какво състояние се нахождат те“⁴.

Въпреки че живее в Румъния, той никога не забравя своя род и своята родина България. Неговият благороден и патриотичен порив се изразява много силно в завещанието му от 15 октомври 1869 г. В него, след като указва как да бъдат разпределени и оползотворени неговите имоти в Румъния, той се разпорежда да се отделят значителни средства за развитието на учебното дело в България (отвъд Дунав и Трако-Македония).

В завещанието му са посочени и редица задължения, които трябва да се спазват в училищата, а именно: в тях да се приемат на равни начала момчета и момичета, а курсът на обучение да е тригодишен. Издръжката ще бъде поета както от родителите, така и от управата на училищата. В Румъния основно ще се учи румънски език, а допълнително немски и италиански; в Трако-Македония — националният език, а немски и гръцки говоримо, за да го ползват.

Във всяко училище за момчетата да има работилница за железарство и дърводелство, а за момичетата — за шивачество.

В завещанието се споменава, че част от средствата се предоставят на старейшините (занаятчиите) в Одрин, Пловдив и Котел, които да организират по едно училище в своята област⁵.

През април 1871 г. д-р П. Берон прехвърля името „Скорила“ на Българското книжовно дружество в Браила. То е прието от Христо Георгиев, търговец и банкер в Букурещ, основател и най-активен член на Българската добродетелна дружина.

Д-р П. Берон умира при трагични обстоятелства на 21 март 1871 г. Наследниците му се отказват от правото си да го наследят и се съгласяват всички средства да се използват за развитие на българската просвета. По повод на това на 27 септември 1872 г. в Букурещ се създава дванадесетчленен комитет в състав: Евлоги Георгиев, митрополит Панарет Пагонянски, Маринчо Бенли, Михаил Колони, д-р Петър Протич, д-р Георги Анастасович, Теохар Папазов, Лука Радулов, Стефан Р. Беров, Петър Р. Беров и д-р Васил Беров, относно наследството на д-р П. Берон⁶.

Тъй като Христо Георгиев умира на 6 март 1872 г. Евлоги Георгиев поема председателството на Добротелната дружина. Същият оглавява и комитета на 12-те. Първото му задължение е да извърши продажбата на името „Скорила“ и да уреди всички изостанали вземания. Комитетът на 12-те взема решения по възникналите въпроси чрез гласуване. В него участват присъстващите членове. Изработва и устав за своята дейност. Получените парични средства са предназначени за българското образование, а проектираното учебно заведение трябва да носи името на д-р П. Берон.

Евлоги Георгиев през април—май 1873 г. уведомява писмено всички членове на Комитета, че на 14 май 1873 г. ще се проведе събрание за използване на Беровото наследство. По технически причини обаче заседанието е проведено на 18 юни 1873 г. В протокола от събранието се вижда, че е извършена фиктивна продажба на името „Скрила“ на Михаил Колони, Георги Николопуло и Евлоги Георгиев, без те да са дали свои пари, а за да употребят неговите приходи в полза на българското просвещение, чрез създаването на учебни заведения, които да носят името на д-р П. Берон⁷.

В следващата декларация от 30 юни с.г. М. Колони, Г. Николопуло и М. Бенки „упълномощават г-н Евлоги Георгиев да извърши всякакви разходи и аванси“⁸.

В инициативата за откриване на българска мъжка гимназия активно се включват П. Р. Славейков и Българската екзархия в Цариград. По това време (1874) П. Р. Славейков е учител към Екзархията. Именно по препоръка на Българската екзархия П. Р. Славейков отива в Одрин на 9 август 1874 г. и сключва договор с българската община да бъде учител в града. Освен трите български взаимни училища в махалите „Калето“, „Каика“ и „Керишканата“ Славейков открива на 14 август ново училище в заселената с българи махала

„Сарък мегдан“. Но вниманието му е насочено предимно към организирането на българската гимназия. Тези негови стремежи са подчертани в няколко писма, изпратени до архимандрит Йосиф I в Цариград. В писмо от 24 август 1874 г. той съобщава, че Букурещката българска община успяла да примиря роднините-претенденти за наследството на д-р П. Берон и да се откажат от своите искания в полза на просвещението на българския народ. И понеже проникнали слухове, че това ще бъде една гимназия в Одрин Славейков моли Екзархията да влезе във връзка с Букурещката българска община и се подтикне решаването на този въпрос в полза на Одрин. Той моли да се убедят всички отговорни лица, че „без Одрин няма Тракия, а без помощ за утвърждаването на българщината чрез образоването няма Одрин за българите“⁹.

В следващото писмо до архимандрит Йосиф от 26 август 1874 г. П. Р. Славейков излага план за просветна и училищна дейност в Одрин. На първо място моли там да бъдат изпратени 6 от неговите ученици от Цариград, с които да се поставят основите на проектираната гимназия. Защото в Одрин има рой неприятели от гръцките фанариоти и униатите-католици, а той трябва да покаже, че нещо се върши и да не се допусне разочароването у хората¹⁰.

Смесеният съвет при Екзархията в Цариград се отзовава на молбата на Славейков и осигурява издръжката на учениците в Одрин. Интересното е, че един от тях се оказва Димитър Благоев, бъдещият създател на Социалдемократическата партия в България. В своите спомени Благоев потвърждава, че за да започнат редовни занятия в българската гимназия е било необходимо да отидат няколко ученици от Цариград. За тях е намерена квартира в града, уредено е храненето в гостилиница, а издръжката им била поета от Екзархията. Покрай тях се записали и няколко ученици от български семейства. И работата потръгнала.

Обаче гърците, уплашени за влиянието си, започват интриги против Славейков, представяйки го като бунтовник. Турското правителство нареджа да го арестуват. Занятията спират и учениците от Цариград се завръщат обратно¹¹.

Опитът на П. Р. Славейков за създаване на гимназиално училище в Одрин е неуспешен. Но идеята не загасва. Увеличава се броят на взаимните училища, пробива си път и българското трикласно училище — прогимназията. През първите години училищата се финансираат от българския държавен бюджет посредством Българската екзархия в Цариград. На нея е възложено назначаването на учителите за различните училища в Тракия и Македония, оттам се изработват учебните програми, а също така се осъществява контрол

лът на учебния процес чрез училищни инспектори. В тая връзка е и отговорността на българския екзарх за състоянието на просветното дело. Завидна е настойчивостта на Екзарх Йосиф I във връзка с употребяването на завещанието на д-р П. Берон за откриване и издръжка на българска гимназия в Одрин. В писмо от 21 март 1880 г. до Евлоги Георгиев в Букурещ той описва бедственото положение на българите в Одринския вилает. Има цели населени места, където българите са загубили представа за българската си народност. Деца им са принудени да посещават гръцки училища, за да получат някаква просвета. Изходът може да бъде само един – създаване на добри български училища. И в тази връзка, съществуването на българска гимназия, може да има огромно въздействие върху българите в целия Одрински вилает.

Издръжката на такова просветно огнище е свързано с много средства, които българското княжество не е в състояние да отделя. Ето защо Екзарх Йосиф моли, ако в завещанието на д-р П. Берон има предвидени средства за българско училище в Одрин, „то по-скоро да се тури завещанието в действие“¹².

В този дух е и писмото на Екзарх Йосиф от 9 април 1880 г. до г-н Драган Цанков, министър на вероизповеданията, на когото предстои среща с Евлоги Георгиев в София. Молбата е да се изтъкне пред него жизнената необходимост да бъде подпомогнато изграждане на българска гимназия в Одрин¹³.

Както вече посочихме, за разпореждане със завещанието на д-р П. Берон е съставена 12-членна комисия, начело с Евлоги Георгиев. Едва след 16 години тази комисия взема решение за предоставяне средства на Одринската мъжка гимназия. В протокола на Комисията от 10 май 1889 г. се сочи, че се създава фонд за издръжка на българската гимназия в Одрин, носеща името на д-р Петър Берон. За издръжката на гимназията обаче ще се използват само лихвите, тъй като самият фонд никога и от никого не може да се накърни. Общата сума на фонда е 373 000 франка, с купони от 1 юли 1889 г. в румънски фондове и в брой 27 289 франка. Това се доказва от сметката, представена от Евлоги Георгиев пред Комисията, след като имотът вече е ликвидиран. Решено е всичките лихвоносни ефекти да се внесат в Българската народна банка в София за съхранение.

Освен това е решено до отварянето на гимназията, която ще носи името Българска мъжка гимназия на д-р Петър Берон, лихвите на горния фонд ще се събират и употребяват за покупката или за построяването на здание, в което ще се помещава гимназията.

Лихвите от горни фонд се поставят под разпореждането на Светата българска екзархия, под чието управление се намира гим-

назията, директорът, учителите и служителите, които се назначават и уволняват съобразно правилник, изработен от Екзархията. Ако ежегодните лихви надхвърлят неотложните нужди, с остатъка от средствата да се създаде библиотека към гимназията, в която да се осигурят по един екземпляр от всичките списания на български, гръцки, френски и немски език на покойния д-р П. Берон. Но понеже сумата от лихвите е недостатъчна, учениците плащат малки такси за обучение и пансион¹⁴.

В развитието на Одринската гимназия се очертават следните периоди: през учебната 1881–1882 г. се открива прогимназиален клас, през следващите две години – II прогимназиален клас, а през 1884–1885 г. – III прогимназиален клас. На следващата 1885–1886 г. вече се открива IV клас, с което се очертава бъдещият облик на гимназията. По неизвестни причини на това равнище тя се задържа цели 10 години, преди да се организира следващия V клас. Ето защо е целесъобразно да се запознаем с програмата на изучаваните предмети от автентичен документ.

С В И Д Е Т Е Л С Т В О

на Иван Стоянов, род. 15 февруари 1874 г. в с. Бунархисар
за завършено четирикласно училище в гр. Одрин
през учебната 1891–1892 г.

Изучавани предмети	Успех
Закон божий	Отличен 6
Български език	Мн. добър 5
Славянски език	Отличен 6
Математика	Мн. добър 5
Геометрия	Мн. добър 5
Физика	Отличен 6
Естествена история	Отличен 6
Химия	Отличен 6
История	Отличен 6
География	Мн. добър 5
Французски език	Мн. добър 5
Турски език	Мн. добър 5
Счетоводство	Мн. добър 5
Краснописание	Мн. добър 5
Рисуване	Отличен 6
Пение	Отличен 6

Одрин, 28 юни 1892 г.
Класний учител
Г. Раев

Екзархийски училищен настоятел
Архимандрит Софроний
Директор
Ив. Найденов¹⁵

Чак през учебната 1896—1897 г. се открива V клас, а след още две години — през учебната 1898—1899 г. се появява VII клас, с което вече напълно се оформя гимназиалният облик. Съобразно програмите профилът на учебното заведение първоначално има характер на педагогическа гимназия, а от учебната 1901—1902 г. започват реалните випуски. Те са общо 11, т.е. до Балканската война. През годините, когато имала педагогически профил задачата ѝ била да се подготвят възможно най-много учители, от които нуждата, особено по селата, била много голяма. Като реална, гимназията продължава да подготвя основно учители, но и кадри за други професии. Някои от нейните възпитаници продължили образоването си в различни университети. Принудителното ѝ закриване не позволило в гимназията да се организира VIII клас по образец на реалните гимназии в България.

На завършилите успешно пълния курс на гимназията се издават документи по следния образец.

СВИДЕТЕЛСТВО ЗА ЗРЕЛОСТ

Груев Димитър, род. в Лозенград на 18 септември 1878 г.
завършил I, II, III, IV, V, VI и VII клас
в Одринската мъжка гимназия
„Д-р Петър Берон“ през учебната 1898/99 г.

Изучавани предмети	Успех
Закон божий	Отличен 6
Български език и славянски език	Мн. добър 5
Старобългарски език	Отличен 6
Турски език	Мн. добър 5
Френски език	Отличен 6
Педагогика, история на педагогиката, дидактика и методика	Мн. добър 5
Практически занятия	Мн. добър 5
Всеобща история	Мн. добър 5
География	Мн. добър 5
Математика	Добър 4
Естествена история	Отличен 6
Физика	Мн. добър 5
Химия	Мн. добър 5
Рисуване	Мн. добър 5
Пение	Отличен 6
Психология	Мн. добър 5

Председател:
За екзарх. пратеник
Т. К. Тачев

Изпитна комисия:
Членове /7 представители/
Одрин, 29 юли 1899 г.¹⁶

Броят на учениците при първата година на IV-то класното училище е бил 50 души, а през учебната 1909—1910 г. достига 180 души. Това означава, че Одринската гимназия е изпълнила достойно предназначението си да подготви достатъчно учители и други просветители кадри за нуждите на цялата тракийска земя.

В действителност Одринската българска мъжка гимназия „Д-р П. Берон“ постепенно се утвърждава като образцово учебно заведение и към нея се насочват все повече български младежи. Кратката статистическа справка за нарастването на ученическия състав потвърждава тази оценка. Защото ако в началото е имало паралелки с по около десетина ученици, то в последните години картината ярко е променена. Затова сведетелства и таблицата за броя на учениците през септември на учебната 1899—1910 г.¹⁷

Класове	I	II	III	IV	V	VI	VII	Общо
Ученици	35	26	29	39	25	12	14	180

Ролята на българската гимназия в борбата срещу гръцките фанариоти и униатите-католици е забележително голяма. Защото, от една страна, фанариотите са се стремели да запазят и разширят своите позиции в Тракия чрез привличането на младите българи в гръцките училища и утвърждаването на гърцизма в духовния живот. Но това е равносилно на загубване на българската национална идентичност по пътя на общата религиозна принадлежност. От друга страна, униатите се изявяват главно чрез стремежа да се разпространява католицизъмът и насаждда западноевропейското влияние сред българското население, за сметка на изконното източно православие и естественото обединение около Русия.

За укрепването на българското класно училище, т.е. от първи до трети клас (равностойно на прогимназията в България), голяма е заслугата на Георги Живков, който две години е директор на училището в Одрин (1881—1882 и 1882—1883 г.). Роден е във Велико Търново през 1844 г. Имел солидно образование и учителска практика. Подготвил условията за откриването на IV клас, като подготвителен към гимназията. По-късно става регент и министър на просветата в България. Не е случайно, че нападките и клеветите на гърци и униати срещу Г. Живков не знаят граници. Те твърдят, че програмите на училището са събръкани и неполезни за учениците, а директорът е некадърен и неподготвен. Разпространяват се неверни слухове за състоянието на училищния пансион — храната била лоша, помещението било мръсно, децата гладували и т.н. Най-голямото престъпление на Г. Живков всъщност било, че успял да отклони

30—40 ученици от гръцките и униатските училища и ги записал в по-горен клас в българското училище. Клеветниците изпращат немалко дописки до в. „Народний глас“ в София, не само срещу него, но и срещу сестра му Вела, също учителка в Одрин.

След изграждане на цялата структура на гимназията се увеличава и броят на учителския състав. Редовни учители са 15—16 души. Те са с различна подготовка, но все повече преобладават учителите с висше образование. Ето какъв е учителският кадър в гимназията през учебната 1905—1906 г.:

1. Васил Йорданов, управител, 47-годишен, от Шумен, завършил Шуменската гимназия и Московския педагогически институт;
2. Петър Ваксов — 31-годишен, от Велес, завършил Физико-математически факултет в София;
3. Михаил Ангелов — 38-годишен, от Ловеч, завършил архитектура в Мюнхен;
4. Велю Ралев — 39-годишен, от Одрин, завършил Историко-филологически факултет в София;
5. Константин Николов — 34-годишен, от Ресен, завършил Загребския университет;
6. Иван Колев — 30-годишен, от с. Обиден, Неврокопско, завършил Казанската академия;
7. Георги Грашев — 27-годишен, от Прилеп, завършил Историко-филологически факултет в София;
8. Христо Шалдев — 30-годишен, от с. Гюмендже, Солунско, завършил Петербургска духовна академия;
9. Петър Андров — 26-годишен, от Стара Загора, завършил Софийския университет;
10. Йордан Анастасов — 26-годишен, от Краков, завършил Фрибергския университет;
11. Стоян Симеонов — 25-годишен, от Весел, завършил Лозанския университет;
12. Филип п. Димитров — 32-годишен, от с. Ембore, Костурско, завършил Софийския университет;
13. Михаил Д. Балджиев — 28-годишен, от с. Голям Дервент, Суфлийско, завършил Одринската гимназия.
14. Михаил п. Николов — 32-годишен, от Мустафа паша, Одринско идадие;
15. Йордан Кусев — 54-годишен, от Калофер, завършил Николаевско реално училище¹⁸.

Одринската българска мъжка гимназия „Д-р П. Берон“ става постоянно средище на македоно-одринското революционно движе-

ние от 1895 г. до Балканската война. ООРК намира най-добра опора сред учителския състав на гимназията. От самото начало на създаване до последната година учители са били председатели и секретари на Комитета. Приложеният списък дава ясна представа за мястото и ролята на учителите.

Председатели и членове на ООРК

1. Христо Коцев — основател на ООРК от септември 1895 г. и пръв негов председател;
2. Лазар Димитров — председател през 1896—1901 г.;
3. Спас Мартинов — председател през 1901—1902 г.;
4. Велко Думев — председател през 1902—1903 г.;
5. Павел Ковачев — касиер през 1902—1906 г.;
6. Васил Щанов — член на ООРК през 1896—1903 г.;
7. Никола п. Стоянов — член на ООРК през 1903 г.;
8. Андрей Мацанов — председател от 22.XI.1903 до 1904 г.;
9. Петър Ваксов — председател от IX. 1904 до 1907 г.;
10. Клемент Шапкарев — секретар на ООРК през 1904—1908 г.;
11. Георги Грашев — член на ООРК;
12. Христо Шалдев — член на ООРК, редактор на революционен лист;
13. Михаил Балджиев — член на ООРК;
14. Петър Андреев — член на ООРК;
15. Димитър п. Илиев — член на ООРК;
16. Стоян п. Симеонов — член на ООРК¹⁹.

Трябва да се подчертаят дейността и заслугите на някои от тях. Например Христо Коцев (Попкоцев) е поставил началото на организирането на Окръжния революционен комитет и низовите структури в града. В своите спомени той подробно описва как е посветен в революционната борба от Даме Груев, как полага клетва и с какви инструкции заминава за Одрин като учител в четвъртокласното училище. За него бившият ученик от гимназията Георги Василев пише: „Той бе обичан от учениците. Неговата фигура извикваше във въображението ни лица на Хр. Ботев, па и така го титулуваха всички ученици. С жив интерес следяхме неговите прояви в клас и често простиравахме всичките му недостатъци, защото го тачехме като общество²⁰.

Лазар Димитров е един от основоположниците на Одринската окръжна организация, тъй като е оглавявал комитета цели 5 години. Той създад и укрепил структурите, изграждайки околийски комитети в повечето от по-големите селища на окръга. А това са Лозенград, Свиленград, Дедеагач, Фере, чак до Гюмюрджина и Ксанти.

Председателството на Велко Думев е забележително с организирането и провеждането на Илинденско-Преображенското въстание в Тракия. Не може да не се подчертава и приносът на Петър Васков, който оглавява ООРК 3 години в трудния период след въстанието и загива на своя пост в бой с турска банда край с. Лъджацой, Дедеагачко, в края на 1907 г. Като последен организационен секретар на ООРК остава Клемент Шапкарев, който всеотдайно изпълнява своите функции, въпреки че е отстранен от учителската длъжност.

Гимназиалният учителски състав изпълнява самоотвержено своята високо отговорна и благородна мисия. Защото той не само дава качествени знания на своите възпитаници, но и ги подготвя като достойни борци за предстоящите националноосвободителни битки с вековния поробител. Не са малко примерите, когато завършилите гимназията ученици, назначени за учители в различните селища, умело съчетават просветната и революционната дейност. За пример можем да посочим трима от най-изявлените от тях.

Георги Василев след завършване на гимназията е назначен за учител в родния Свиленград. Веднага е включен в състава на Околийския революционен комитет като секретар. Изпълнява усърдно апостолската мисия по изграждане на революционни звена в различните селища. Малко по-късно е назначен за учител в Одринска гимназия, където поема и функцията на секретар на ООРК. Неговият принос е свързан преди всичко с укрепване и разширяване на организационната мрежа, участва в Пловдивския конгрес през април 1902 г., на конгреса на Петрова нива (1903) и във всички по-важни събития в региона. Има специална заслуга за разбиване на влиянието на върховистите в Беломорието и утвърждаване на революционния курс на ВМОРО.

Димитър Груев тръгва по същия път. Той е учител в родния си Лозенград и веднага става член на Революционния комитет. Включва се в организационната дейност в региона. По примера от Одринската гимназия създава в Лозенград струнен оркестър, който участва в публичните изяви в града и по селата. Работи успешно с Лазар Маджаров и другите окръжни ръководители. Лозенград се утвърждава като един от най-активните региони, но след Керемедчиоглу-вата афера започва погром на революционната организация. Почти целият актив попада в затвора и на заточение, в това число и Димитър Груев.

По-щастлива е съдбата на Анастас Разбойников. По предложение на Окръжния комитет той е назначен за учител в Бунахисар с идеята да оглави и ръководи революционната организация в район-

на, за да възстанови пораженията след аферата. Разбойников се захваща с ентузиазъм като легален функционер и резултатите не закъсняват. Висока похвала получава и от Михаил Герджиков при посещението му в Бунахисар.

Анастас Разбойников има честта да участва в заседанията на конгреса на ООРК на Петрова нива в навечерието на въстанието като секретар на бюрото на конгреса. Участва и в чета, която обикаля Бунахисарско по време на въстанието.

Извън учебния процес културно-просветният живот в гимназията бил разнообразен и изпълнен с множество изяви на учениците и учителите. Те са свързани преди всичко със завършване на учебната година и традиционния тържествен акт, с честване дена на българските просветители св. св. Кирил и Методий, с посрещане на пролетта и Дения на труда и др.

По спомени на Михаил Балджиев Първи май се чествал в местността „Хадъма“ на около 4–5 км извън града. Тръгвало се рано сутринта. По пътя и през целия ден околността се огласяла от песни и смех. Наоколо всичко било зелено, нивите били изкласили, а полето червенеело от макове. Младежите се пръскали да берят цветя, а след това започвали безкрайните хора и танци, защото празненството било организирано заедно с ученичките от девическата гимназия. Учениците от пансиона се чувствали като волни и безгрижни птички. Имало обща трапеза, макар и много скромна. При повишено настроение неусетно преминавал топлият слънчев ден²¹.

Празникът на славянските просветители се отбелязвал в града. Училищната сграда и черквата се обсипвали с цветя и гирлянди. Първо се извършвала тържествената литургия, в която вземало участие цялото духовенство. След това, обикновено учителят по история в черковния двор произнасял слово за делото на светите братя. Изслушвали го с особено внимание, защото ораторът свързвал тържеството с борбата за освобождение. Твърде често на другия ден ораторът бил викан за обяснение във вилаетското управление.

След словото оркестърът засвирвал и започвали кръшни хора. Музиката се разнасяла из целия квартал. Оттук всички вкупом се отправяли към острова „Сарая“, където се редила обща трапеза и до късно вечерта продължавали веселието и игрите.

В края на учебната година се провеждали изпити. Връчването на дипломите ставало в тържествената зала на училището, подходящо украсена за случая. Празника откривал оркестърът, който изпълнявал турски химн, а пристъпващите го изслушвали прави. След това директорът на гимназията изнасял годишния отчет, превеждан и на турски език. Следвала литературно-музикална

програма с декламации, хорови изпълнения и музикални сюити. Тържеството завършвало с посещение на всички училищни стаи, в които били изложени ръкodelия, рисунки и други предмети.

Накрая дипломите на завъшилите учебната година се раздавали лично от валията на Одрин²².

В доклад на управителя на гимназията Васил Йорданов до Екзарх Йосиф I от 28 юли 1909 г. се дава следната информация за общоградски изяви. На 17 май 1909 г. се организира екскурзия на учениците и техните учители до с. Хадъраа, на два часа далеч от града, а на 21 май до с. Суфилар, на два часа и половина от Одрин. В последното село учениците пренощували.

Целта на екскурзиията била не само научното запознаване с бита на българите, но и повдигане на националния дух в тези две села, в които имала влияние Гръцката патриаршия. Още повече, че в първото село преди две седмици били ходили с оркестъра си около 30 ученици от мъжката гръцка гимназия.

Екскурзиията на Одринската българска мъжка гимназия била организирана съвместно с девическата гимназия и това дало възможност за по-мащабно представяне пред селяните. Посещението съвпаднало с водосвета и молебна за дъжд, на който присъствали и селяни от близките села. Изнесена била богата програма от смесения ученически хор, който изпълнил народни и чужди песни. Особено добре се представил ученическият струнен оркестър. Селяните не само останали много доволни, но имали възможност сами да сравнят постиженията на българската гимназия с тези на гръцката и да почувстват превъзходството на българската. Похвалите бързо се разнесли сред населението. И при посещението на следващото село – Суфлар имало повече от хиляда гости от околните села, дошли да се възхитят от българските ученици и от техния хор и оркестър. Изяви от такъв характер утвърждавали авторитета и влиянието на екзархистите пред патриаршистите²³.

В своите спомени Анастас Разбойников подчертава благоприятната обстановка, която създавал пансионът към гимназията, в който били събрани ученици от най-различни краища на Тракия и където учениците прекарвали по-голяма част от времето си. Там те се опознавали най-близко чрез безкрайните беседи по най-различни въпроси, чрез организирани изяви и разнообразна самодейност. Уреждали се вечеринки и обсъждане по актуални въпроси. Наприимер били подгответи и изнесени пред учениците и гражданите писмите „Женитба“ от Гогол, „Доходно място“ от Островски и комедията „Училищният инспектор“ от К. Трифонович.

В основата на общите изяви е ученическият революционен кръжок, който умело се подбира и изгражда от преподавателя по турски език Васил Шанов, член на ООРК. Членовете на кръжока полагат клетва пред свещеник, целуват Евагелието, кама и пистолет и се обричат на революционното дело. Кръжокът скрито ръководи ученическите забави, подбира стихотворенията и рецитаторите, организира четенето на българските вестници.

След време кръжокът успява да закупи пушка от Закрития пазар и на подходящо място извън града членовете му се упражняват в стрелба.

Учениците следят с жив интерес съдбата на четниците на войводата Слави Мерджанов, заловени от турския аскер. На 27 ноември 1901 г. в деня на обесването на четирима души, в това число и на войводата, няколко ученици се озовават пред бесилките, поставени на различни места в града. Слави Мерджанов е с разрошени коси, гол глав, с очи черни, големи и дълбоки. Преди да увисне на въжето, Мерджанов се провиква на български език, че загива за свободата на българския народ. Многобройната тълпа спотаява дъх. Палачът мята примката и всичко свършва. Героичното поведение на войводата е благодатна тема за разговор и размишления сред учениците²⁴.

Онова, което силно отличава Одринската българска мъжка гимназия „Д-р П. Берон“ от другите гимназии в поробените земи са струнният оркестър и хорът към нея. Те допринасят много за издигането на нейния престиж, пред другите народности и кара българите да се гордеят, предизвиква слава и гордост сред тях, особено през периода 1903–1910 г. Основите на оркестъра полага учителят Иван Колев от с. Обидим, Гоцеделчевско, завършил Казанска духовна академия. И докато за хора изборът е по-лесен, то изключително трудно е да се организира струнен оркестър. Заслуга по неговото утвърждаване имат арменецът Максуд Якобиян и Михаил Шафранис – с унгарски произход. Оркестърът се състои от 3 първи цигулки, 3 втори, 6 трети цигулки, флейта, николо (малка флейта), контрабас, виолончело, тъпан и барабан – всичко 18 оркестранти.

От 1904 до 1908 г. диригент на оркестъра е Михаил Балджиев, който успешно продължава традицията на своите предшественици. Славата му може да се мери с тази на единствената турска военна музика в Одрин.

Оркестърът изнася самостоятелни концерти не само в Одрин, но и в други населени места – Свиленград, Дедеагач, Лозенград и др., с което допринася за привличане на повече младежи като ученици в Одринската българска гимназия²⁵.

Първоначално гимназията се помещава в една малка сграда, закупена от италианци. Тя се намира в квартал „Балък пазар“ и е преустроена за нуждите на учебния процес. Там остава само 5 години, защото по време на голям пожар в центъра на града изгаря. Учебните занятия се пренасят в сградата на пансиона, но в началото на 1909 г. и тя изгаря. И тогава се решава да се пристъпи към изграждане на собствена сграда в квартал „Калето“ на мястото на закупените преди това сгради.

Основният камък на новата постройка е поставен на 2 май 1910 г. Присъстват цялото българско духовенство, всички граждани и граждани, учениците и ученичките от двете български гимназии. Директорът на гимназията А. П. Стоилов произнася слово, в което между другото казва: „Издигат се паметници на царе, на полководци и на други велики хора, но по-велик паметник от този на просветата и на благодеянието не може да бъде. Нека великият дух на покойния благодетел д-р Петър Берон, който с благодеянието си зида паметник в сърцата и душите на всички български поколения, които ще черпят просвета и възпитание в този храм на науката за българския народ от гр. Одрин и цяло Одринско, бди над него.“

Реч държи и одринският валия, който подчертава значението на такива тържества и пожелава във всеки град всяка националност в Турската империя да се краси с такива просветни храмове²⁶.

Постройката е завършена през есента на 1912 г. в навечерието на Балканската война и струвала повече от 150 000 златни лева. Поради настъпилите събития гимназията не успява да се нанесе в новата сграда. И великолепната белокаменна четириетажна постройка с изковани железни инициали „П.Б.“ на централния вход запустява.

* * *

В заключение ще си позволя да проследя един далеч немаловажен въпрос, а именно този за собствеността на сградата, включително и до наши дни.

Известно е, че Одринската българска мъжка гимназия „Д-р Петър Берон“ престава да съществува след Балканската война през 1913 г. Сградата, построена със средствата на фонд „Д-р Петър Берон“, се запазва като собственост на Българската екзархия, респ. на българската държава.

В началото на 1916 г. турските власти поискали да използват сградата на българската гимназия „Д-р П. Берон“ за нуждите на турската войска. Със знанието на българската легация в Цариград сградата им е предоставена на 3 август 1916 г. в името на общата кауза на съюзническите отношения по време на Първата световна война²⁷.

През 1933 г. в сградата, и то само в една стая, се настанява новосъздаденото българско основно училище „Д-р П. Берон“, в което учат до четвърто отделение в една паралелка десетина българчета. Последният ученик, който завърши училището през 1945 г. е Филип Чъкъров, бащата на сегашния свещеник в черквата „Св. Георги“ в Одрин Александър Чъкърк. Поради липса на български деца в Одрин български ученици повече не прекрачат входа на гимназията²⁸.

На 27 февруари 1936 г. министър-председателят и министър на външните работи Георги Късеинов назначава комисия, която да проучи положението на екзархийските имоти в Турция и даде писмено мнение за уреждане на правоспособността им, съобразно последните турски закони. Има се предвид, че със закона от 1935 г. вакъфските имоти се запазват, докато има съответно юридическо лице, т.е. етническа община. След това имотите като неизползвани за целта, за която са създадени, се отнемат в полза на държавата²⁹.

В справка от 3 февруари 1937 г. в списъка на екзархийските и църковно-училищните имоти в Турция за Одрин е записано: четириетажно здание от камък и тухли с двор, застроено и незастроено пространство 2082 кв.м., скрепено с ферман за българско първоначално училище, бивша гимназия „Д-р П. Берон“³⁰.

В края на 1952 г. в сградата са настанени цигански семейства без знанието на българските власти. Помещенията били силно замърсени, покривът пробит, а при валеж водата текла в стаите. Води се дълго време разговор с валията за връщане на ключовете от стаите, които не се ползват от български ученици, но без резултат³¹.

В справка на Министерството на външните работи се съобщава, че последните занятия с ученици са проведени през 1950—1951 г. След това турската държава е завладяла сградата като безстопанствен имот³².

До 1961 г. Министерството на външните работи е назначавало пазач, който да следи за външния вид на сградата³³.

Въпреки положените усилия на автора не му бяха предоставени документи от Архива на Министерство на външните работи за отнемане собствеността на сградата от турската държава. В лични разговори с българския консул в Одрин г-н Ангел Ангелов разбрах, че този въпрос се проучва заедно с други собствености в Цариград.

Впечатленията на автора от последните 4—5 години са, че външният вид на сградата и дворът са поддържани изрядно. По непотвърдена информация там е настанен интернат за сираци.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ Димитров, Г. Княжество България. Ч. 1. С., 1894, с. 221.
- ² Д-р Петър Берон и Одринската българска мъжка гимназия „Д-р Петър Берон“. Сборник документи. С., 1958, с. 8.
- ³ Бъчварова, Н. М. Бъчваров. Д-р Петър Берон. Живот и дело. С., 1993, с. 107
- ⁴ Пак там, с. 115.
- ⁵ Д-р Петър Берон и Одринската..., док. № 23, 174—178
- ⁶ Пак там, док. № 39, с. 192.
- ⁷ Пак там, док. № 55, с. 210.
- ⁸ Пак там, док. № 56, с. 214.
- ⁹ Пак там, док. № 86, с. 236.
- ¹⁰ Пак там, док. № 87, с. 238.
- ¹¹ Благоев, Д. Кратки бележки из моя живот. С., 1949, 19—20.
- ¹² Д-р Петър Берон и Одринската..., док. № 156, 290-291.
- ¹³ Пак там, док. № 157, с. 291.
- ¹⁴ Пак там, док. № 281, 401—402.
- ¹⁵ НБКМ-БИА, ф. 641, а.е. 36а, л. 151.
- ¹⁶ Пак там, л. 182—183.
- ¹⁷ Пак там, л. 51.
- ¹⁸ Пак там, л. 93.
- ¹⁹ НБКМ-БИА, ф. 631, а.е. 36а, л. 71.
- ²⁰ Пак там, а.е. 33, л. 79.
- ²¹ Пак там, л. 163—164.
- ²² Пак там.
- ²³ Д-р Петър Берон и Одринската..., док. № 372, с. 494.
- ²⁴ НБКМ-БИА, ф. 641, а.е. 36а, л. 120—126.
- ²⁵ Пак там, л. 204—209.
- ²⁶ Тракия, № 123, 7 дек. 1924.
- ²⁷ ЦДИА, ф. 246к, оп. 3, а.е. 257, л. 1.
- ²⁸ Грозева, В. Одрин (Едирне). С., 1998, с. 76
- ²⁹ ЦДИА, ф. 246, оп. 2, а.е. 56, л. 20.
- ³⁰ Пак там, а.е. 45, л. 66.
- ³¹ Архив на МВнР, д. 67, оп. 11, а.е. 586, л. 60, 72.
- ³² Пак там, л. 117.
- ³³ Пак там, а.е. 1044 I, л. 66.

ХЪРВАТСКИЯТ АПОСТОЛАТ „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“ И БЪЛГАРИТЕ В ОДРИНСКА ТРАКИЯ (1910—1914)

Ст.н.с. I ст. дин СВЕТЛОЗАР ЕЛДЪРОВ

Балканските народи познават до болка войната, тъй като тя винаги е присъствала в тяхната хилядолетна история и дори направи опит да се върне в нашето съвремие. Независимо дали ни харесва или не, метафората на барутния погреб остана трайно запечатана в съзнанието на поколения европейци през XIX и XX в. Този наситен с мрачни и тягостни отсенки фон обаче още по-ярко откроява всяка проява на добросъседство и взаимност на Балканите. Сред тях със своите вековни традиции изпъкват историческите връзки между българи и хървати. Наистина, и те започват с една война — през 926 г. войските на хърватския княз Томислав надделяват над българските дружини на цар Симеон. Тази първа българо-хърватска война остава и последна. В следващите вече близо 11 века връзките между двета народа се развиват в руслото на политически, стопански и културни взаимоотношения, които са уникални и биха правили чест не само на балканската, но и на европейската история, ако се познаваха достатъчно в тяхната цялост и многообразие. Историческата наука е направила немалко в тази насока — осветлила е в детайли връзките между Дубровник и България, ролята на дубровнишките търговски колонии по българските земи, мисионерското дело на босненските францискани, съдбата на банатските българи. Такива връзки между двета народа, дори още по-интензивни и разнообразни, съществуват и през XIX—XX в., тъкмо когато обликът на Балканите се доминира предимно от войните. Въпреки това, като се изключи делото на хърватския епископ и голям българофил Йосип Юрай Щросмайер и някои други личности и епизоди, като цяло българо-хърватските взаимоотношения през тази епоха дълго време

остават малко познати и недостатъчно популяризирани. В последните години учени от двете страни в тясно сътрудничество помежу си полагат усилия да запълнят тази празнина в историческото познание и националната памет на българи и хървати¹. Настоящата статия служи на същата мисия — да допълни целостта и да разшири многообразието на българо-хърватските взаимоотношения, като припомни за споделеното Кирило-Методиево наследство и за проявите на солидарност и взаимопомощ, които се раждат от него.

Мястото на България и българите в съхраняването и развитието на Кирило-Методиевото наследство, символика и празничност е уникално сред другите славянски народи. Българската църква има дълга и непрекъсната традиция за църковно-богослужебната прослава на Кирил и Методий, която датира още от IX—X в. Много преди славистичната наука да преоткрие Солунските братя през първата половина на XIX в., Паисий Хилендарски им посвещава цяла глава в своята „История славяноболгарская“, като изрично подчертава, че те са „български апостоли“ и са създали „не сербска или словенска“, а българска книга. Празникът на св. св. Кирил и Методий, установен на 11 май, е първият общобългарски национален празник, който разчупва рамките на църковния календар и се превръща в национален символ, културна стратегия и политическа програма още в епохата на Българското възраждане, а статистиките от края на XX в. наброяват в България 105 храма, 998 училища и 98 читалища, именувани на Славянските апостоли². Дори само това, ако оставим на страна безчетните проявления в сферата на духовната и материалистичната култура, убедително свидетелства, че Кирило-Методиевото наследство е дълбоко вкоренено в Църквата, държавата и обществото и е неразделна част от българската национална идентичност в различните периоди от развитието на българския народ от Възраждането до днес.

Може би защото от най-ранна детска възраст поколения българи са израстили с образите на Славянските апостоли от школските буквари, малцина в България могат да допуснат, че тяхната символика и празничност са имали същата роля и значение за културното възраждане и на хърватите, а за кратко време дори Денят на св. св. Кирил и Методий по католическия календар е бил хърватски национален празник. Впрочем това няма да е толкова чудно, ако се има предвид обстоятелството, че и хърватите днес слабо познават тази страница от собствената си история. Именно в рамките на възраждането на Кирило-Методиевото наследство сред хърватите и превръщането му в знаме и символ на техните стремежи за национална идентичност и държавен суверенитет се появява и Хърватският

апостолат „Св. св. Кирил и Методий“, в чиято дейност българите от Одринска Тракия заемат привилегировано място. За да се опознае по-пълно и цялостно тази католическа организация, приела за патрони Славянските апостоли, трябва да се знае нещо и за кирило-методиевската символика и празничност сред хърватите в края на XIX и началото на XX в.

* * *

Преоткриването и преосмислянето на делото на Кирил и Методий в хърватското обществено съзнание, подобно на другите западни славяни, съвпада с началните стъпки на славистиката. Измежду хърватските учени, които през XIX в. дават своя принос за изучаване и популяризиране на делото на Славянските апостоли като фундаментален принос в културното строителство на Европа, безспорно се откроява д-р Франьо Рачки, първият председател на Южнославянската академия в Загреб, признат от съвременната наука като „Баща на хърватската кирило-методиевистика“³. Първите публикации на Фр. Рачки на тази тема датират от началото на 50-те години на XIX в., а през 1859 г. в Загреб излиза от печат неговият фундаментален труд в два тома за епохата и делото на Кирил и Методий⁴. Благодарение на изследванията на Фр. Рачки и на други хърватски слависти интересът към Кирило-Методиевото дело трайно се вкоренява в хърватската хуманитаристика.

Призовани от славистичната наука, Кирил и Методий бързо наричат място в политическия и религиозния живот на славянските народи. Сред славяните от католическо вероизповедание Кирило-Методиевото наследство се актуализира преди всичко в църковно-религиозния живот и то в контекста на униатските проекти на папа Пий IX (1846—1878) и папа Лъв XIII (1878—1903). Благодарение на неоспоримия си авторитет в църквата и обществото, на това поприще сред хърватите се извисява фигурата на епископ Йосип Юрай Щросмайер. Освен че е най-яркият радетел на южнославянската взаимност, в неговата титулatura „Епископ Босненско-Джаковски и Сремски“ влиза и Сирмиум — Срем, което го прави наследник на древната славянска катедра на Методий. Тъкмо затова през 1863 г., във връзка с 1000-годишнината от началото на евангелизаторската мисия на Кирил и Методий във Великоморавия, Щросмайер издава разрешение от папа Пий IX юбилеят на Славянските апостоли да се чества тържествено и от хърватите на 5 юли, както това вече е станало традиция при чехите. На 29 май с. г. той отправя окръжно послание до свещенослужителите и енориашите в своята епархия на тази дата във всички храмове да се отслужат тържествени лиургии

и да се държат проповеди⁵. Без съмнение Щросмайер е отдавал голямо значение на кирило-методиевската символика в своите планове за съединение на източното и западното християнство, тъй като в следващите години многократно препотвърждава окръжното си послание. Във връзка с отбелязването на 1000-годишнината на Великоморавската мисия той повдига пред ватиканските институции въпроса за възстановяването на славянската глаголическа лятургия в Хъватската католическа църква, просъществувала в някои енории по Далматинското крайбрежие чак до XVIII в.⁶

Интересът към духовното наследство на Славянските апостоли и към използването на тяхната символика в междуцърковните отношения се актуализира през 1869 г. във връзка с честването на 1000-годишнината от смъртта на Константин-Кирил Философ (Рим, 14 февруари 869 г.) и достига своя апогей с енциклика „*Grande typus*“ на папа Лъв XIII от 30 септември 1880 г., която официално утвърждава датата 5 юли за светителски празник на Кирил и Методий в календара на Католическата църква. На тази дата през следващата 1881 г. се провежда първото голямо международно честване на Славянските апостоли. Около 1500 поклонници – главно поляци, чехи, хървати, словенци, словаци и рутенци (украинци) от Австро-Унгария посещават базиликата „Св. Климент“ в Рим, за да отдават почит на Кирило-Методиевото дело⁷. В празненствата взема участие и малка българска делегация, съставена от неколцина униатски свещеници от Македония и Одринска Тракия, начело с епископ Нил Изворов, духовен и граждански началник на българо-униатската общност в Османската империя (католици от източен или славянски обред).

Установяването на празника на Славянските апостоли в католическия църковен календар и поклонничеството в Рим намират широк отзив сред хърватите и допринасят много за популяризирането на кирило-методиевската символика. Новината за папската енциклика, която впрочем отдавна вече се очаква и коментира в църковните среди, незабавно намира място в хърватските вестници с въодушевени коментари за историческата загриженост на Ватикана и Католическата църква към съдбата на славяните. Според загребския „Католически лист“ никой не помагал на тяхните вековни борби за самостоятелен културен и политически живот така, както Рим. Най-силният му аргумент е примерът на „юначните българи“, които успешно се противопоставяли на Византийската империя с подкрепата на Католическата църква⁸. В първите дни на октомври редица вестници публикуват пълния текст на енцикликата в оригинал и превод, а редакцията на „Католичка Далмация“ я издава в отдел-

на брошура. Молитвеното братство при Загребската архиепископия включва имената на св. св. Кирил и Методий в своите молитви и отпечатва литография с техния образ и кратки животописни бележки. Малко по-късно в Дубровник е отпечатана цветна литография с образите на Славянските апостоли. Така Кирило-Методиевото наследство навлиза и в популярната иконография⁹.

На 21 април 1881 г. в Загреб е учреден Изпълнителен комитет под председателството на Франьо Рачки, който да се грижи за организацията на поклонничеството в Рим. Хърватите откливат масово. Записват се около 300 души: от Хърватия – 50, от Далмация – 170, от Босна – 50, от Херцеговина – 40. В края на юни през Загреб вече започват да преминават поклонническите групи, посрещани и изпращани от официалните власти и въодушевените граждани. Тържествата в Рим от 1 до 5 юли протичат с подобаващо великолепие и са подробно отразени в хърватския печат. Празникът на св. св. Кирил и Методий е честван с тържествени лятургии, проповеди и молебни и във всички хърватски храмове¹⁰.

На някои места честването разчува чисто църковните рамки и се прераства в църковно-народен празник. Във Фойница например още с изгрев слънце на 5 юли хърватският национален трибагренник е разнят от прозорците на училището, а над храмовата порта е издигната арка от цветя и зеленина, украсена с образите на Кирил и Методий. Под звуците на камбанния звън се стича голямо множество, а учениците дефилират до църквата с училищните знамена. След тържествената служба и проповедта е извършено кръщение на 14-годишна мюсюлманска девойка, което още повече повишила празничния дух на присъстващите. Накрая честването на Славянските апостоли завършва с народно празненство. В обширната дописка, поместена по този повод във в. „Католически лист“, изрично се подчертава народно-църковният характер на празника¹¹.

Подобни чествания и тържества има и през 1885 г. във връзка с 1000-годишнината от смъртта на Методий. По този повод е организирано поклонничество до Велехрад, Моравия, в което хърватите отново вземат участие. Тогава в Загреб е построена униатска църква „Св. св. Кирил и Методий“. През 80-те и 90-те години на XX в. интересът на хърватската общественост към Кирило-Методиевото дело и символика периодично се фиксира по различни църковно-богослужебни поводи, като освещаването на капелата в римската базилика „Св. Климент“, посветена на Славянските апостоли през 1885 г., както и на още един такъв храм в Лорето, осветен от Саревския епископ Йосип Щадлер през 1897 г.¹² Важна роля изиграва актуализирането на въпроса със славянската глаголическа лятургия

гия, който на няколко пъти под давлението на хърватски свещеници и епископи влиза в дневния ред на ватиканските институции. Последният и нашироко коментиран в хърватската преса такъв опит датира от 1905 г., когато с него се занимава специална епископска конференция в Рим¹³.

В такава църковно-религиозна рамка и на такава жива историческа основа се извършва преходът на Празника на Славянските апостоли и просветители Кирил и Методий от лоното на църквата в сферата на обществото, респективно от богослужебната прослава до гражданското честване.

В края на XIX в. в Загреб и други градове на страната започват да се появяват благотворителни или културно-просветни дружества, именовани на Славянските апостоли. Те обаче не се радват на продължителен живот. Първото хърватско дружество „Св. Св. Кирил и Методий“ е учредено през 1873 г. в Загреб с цел да основава и поддържа училища в Босна и Херцеговина. В разгара на Източната криза и по-специално в навечерието на Руско-турската война от 1877—1878 г. дружеството се ражда за нов живот, но все така бързо изчезва от обществената сцена. Това ново раздвижване е последвано от още по-продължителна пауза на бездействие и забрава. И така до 1891 г., когато в Загреб пак се явява инициатива за учредяване на Кирило-методиево дружество, този път с цел да се подпомагат бедните и да се откриват нови училища в Хърватия и Славония. Свикано е учредително събрание и дори е съставен устав, утвърден от административната власт на Хърватската бановина. Но и това дружество не оставя никаква следа в историята¹⁴.

Угаснала на три пъти в Загреб, Кирило-Методиевата идея намира по-добра почва за развитие в Истрия. През втората половина на XIX в. там хърватското и словенското население е подложено на силно италианско културно и политическо въздействие, упражнявано от пропагандната дейност на дружеството „Pro Patria“, наследено от „Lega Nazionale“, и двете подкрепяни от дружеството „Dante Alighieri“ в Италия. През 1892 г. в Опатия е основана Дружбата „Св. св. Кирил и Методий“ за Истрия, чийто устав е утвърден на 24 февруари следващата година. Тази дата се смята за начало на дружествената дейност. Точно в деня на Славянските равноапостоли по католическия календар, 5 юли, Дружбата отправя окръжно до всички хърватски вестници и по-видни личности, с което оповестява своите цели — да работи за основаването на хърватски училища в Истрия и да се противопостави на италианската културна пропаганда, и призовава за материална и морална подкрепа. Душа и сърце на организацията е известният хърватски писател Виктор Цар-Емин,

по месторождение и по творчество здраво свързан с Истрия. Заел секретарската длъжност от 1900 г., той допринася много за подема на Дружбата и за популяризирането на Кирило-Методиевата идея сред хърватите.

В първите 9 години редовните годишни събрания на Дружбата се провеждат в Опатия, където се намира седалището на Управителния комитет. От 1899 г. те се превръщат в истински културни събития с концерти, представления, народни тържества. От 1901 г. в тях участват и представители от Загреб. За първи път годишното събрание на Дружбата „Св. св. Кирил и Методий“ за Истрия и съпътстващите го празненства се провеждат извън Опатия през 1904 г. Оттогава насетне домакин на събранието и тържествата е различно селище в Истрия.

В началото на XX в. Кирило-Методиевата идея се връща от Истрия в Загреб, за да пусне този път по-дълбоки и трайни корени. На 14 януари 1903 г. там е организиран голям благотворителен концерт в полза на Дружбата „Св. св. Кирил и Методий“ за Истрия, донесъл значителен приход. Концертът е повторен на 7 януари 1904 г. Тогава възниква идеята за учредяване на специална организация, която да поеме грижата за организацията на зимния концерт, а и на други подобни инициативи. Така се ражда Клубът на кирило-методиевските зидари. Самото име подсказва, че за организационен модел е възприета структурата, йерархията и управлението на масонската ложа. Такава е и тяхната символика — в герба им са кръстосани чукче и лопатка. Членският състав също сам по себе си свидетелства, че става въпрос за затворена елитарна организация. Кирило-методиевските зидари са предимно юристи, търговци, фабриканти, приемачи, банкови чиновници, собственици на недвижими имоти. Клубът се управлява от 8-членен комитет начело с Велик магистър, избиран от Общо събрание. Още в първата година на учредяването си през 1906 г. клубът наброява 140 членове в Загреб и близо 500 привърженици в провинцията. От 1908 г. Велик магистър на кирило-методиевските зидари е проф. Рудолф Хорват от Загребския университет.

Освен попечителството над традиционния вече зилен благотворителен концерт в Загреб, Клубът на кирило-методиевските зидари дава живот и на други инициативи с цел набиране на средства за хърватските училища в Истрия — склучва договори с кибритецката фабрика в Осиек, сапунената фабрика в Загреб и с някои търговци в града, за да продават своята продукция като един вид отечествен артикул с известен процент в полза на клубната каса; препоръчва като своеобразен патриотичен монопол да се купува и пол-

зва хартия за канцеларски нужди само от определени книжарници; отваря клубно кино; издава специална марка с изображения на различни природни картини и забележителности от хърватските земи, която всеки истински родолюбец да ползва в служебната и частната си кореспонденция¹⁵.

Клубът на кирило-методиевските зидари оставя следа и на издателското поприще. По договор с издателството „Хърватска книжна индустрия“, клубът започва да издава „Голям кирило-методиевски календар“, снабден с различни справочници, статии, илюстрации. Клубният календар излиза в продължение на 5 години – от 1906 г. (за 1907 г.) до 1910 г. (за 1911 г.). Успоредно с него върви и т. нар. „Забавна библиотека на кирило-методиевските зидари“. Първата книга – сборник новели на Виктор Цар Емин – е публикувана през 1907 г. В следващите години в тази поредица излизат произведения и на други известни хърватски писатели. Кирило-методиевската символика навлиза в календарния сектор на хърватската популярна книжнина по-рано от календара на зидарите. Още през 1903 г. се появява „Календар за хърватския народ „Св. св. Кирил и Методий“, който просъществува 18 години. Последното му издание е през 1919 г. (за 1920 г.)¹⁶.

Така през първото десетилетие на XX в. имената и делото на Кирил и Методий, също както в епохата на Българското възраждане от 50-те до 70-те години на XIX в., се превръщат в символ на хърватската национална идентичност и в знаме на борбата срещу чуждите културни влияния. Дружбата „Св. св. Кирил и Методий“ за Истрия и Клубът на кирило-методиевските зидари възникват като отговор на пропагандната дейност на италианската „Lega Nazionale“ в Истрия и Далмация, австрийския „Schulverein“ и унгарското дружество „Julian“ в Славония. В разгара на това културно-национално противопоставяне, впрочем не по-малко остро от борбата между българщината и елинизма, някак естествено се стига до идеята за честването на деня на Славянските апостоли по католическия календар като общонароден хърватски празник. Като един вид допълнителен външен подтик за прерастването на богослужебната църковна прослава в гражданска национална празничност следва да се добавят и манифестиците на неославянското движение през първото десетилетие на XX в. Неслучайно Първият подготвителен славянски събор в Прага през 1909 г. и Вторият подготвителен славянски събор в София през 1910 г. хронологически съвпадат с началото на честването на Празника на Св. св. Кирил и Методий сред хърватите.

Първото честване на 5 юли – Св. св. Кирил и Методий, с граждански ритуал и като общонароден хърватски празник, е организи-

рано през 1910 г. То е предшествано като един вид генерална репетиция с тържествено отбелязване на празника в Истрия на 5 юли 1909 г. Спонтанният и радушен прием сред тамошната хърватска и словенска общественост настъпва хърватски политически, културен и църковен елит да експериментира на следващата година в общинионален мащаб. За целта на 20 юни 1910 г. в Загреб е учреден Централен комитет от 60 души, в който влизат представители на всички съсловия, партии, организации и дружества. Председателският пост е поверен на проф. Рудолф Хорват, Великия майстор на кирило-методиевските зидари. Комитетът официално обявява 5 юли, Денят на Св. св. Кирил и Методий по католическия календар, който тогава се пада във вторник, за общонароден хърватски празник – Народни благдан (Narodni blagdan).

В навечерието на празника градската управа на Загреб се обръща към гражданите със специално възвание, с което дава указания как да бъде честван Денят на славянските апостоли. Още на 4 юли целият град осъмва украсен с хърватски знамена. Надвечер на площада пред театъра се събират членовете и симпатизантите на десетина хърватски дружества – дамски, музикални, певчески, гимнастически, академични, благотворителни и пр. От там множеството тръгва на шествие през централните загребски улици, за да завърши пред университета, където проф. Рудолф Хорват държи слово за значението на кирило-методиевския празник. На другия ден в катедралния храм е отслужена тържествена литургия по римокатолически обред, а после и по източнославянски. След утринната църковна служба гражданите се събират да празнуват в частни домове и клубни зали.

Старателна подготовка за първото честване на славянските апостоли и просветители Кирил и Методий като общонароден празник е извършена и в Осиек. Още на 1 юли представителите на всички хърватски дружества се събират, за да обсъдят програмата на празненствата. Избран е специален Инициативен комитет. По негова препоръка още от предната вечер повечето домове са украсени с националния трибагреник. В деня на празника, докато трае тържествената литургия, са затворени магазините, работилниците и другите публични заведения. После в горноградското хърватско читалище се провежда официално тържество, на което са произнесени подходящи речи, а след това има градинско увеселение. За да изтъкне значението на първото всенародно честване, Инициативният комитет издава и разпространява брошура за значението на народния празник и за историческата роля на Кирил и Методий, а местният вестник „Народна обрана“ излиза на 5 юли със специален

брой, рамкиран с цветовете на националния трибагреник и изпълен с подходящи материали. Към празненството се присъединяват и местните сръбски дружества. Също и в Петриня още от предната вечер частните домове и обществените сгради са украсени със знамена, а в деня на празника има църковна служба, тържествено събрание и народно увеселение. В общи линии този сценарий се изпълнява във всички по-големи градове в Хърватия, Истрия, Далмация, Босна и Херцеговина.

Вестниците на хърватските партии и независимият печат подробно отразяват празненствата и изказват надежда, че това първо общонародно честване на Празника на славянските апостоли Кирил и Методий ще се превърне в традиция. Избиствря се идеята, споделяна от всички политически течения и социални среди, че 5 юли е своеобразен празник на хърватското национално единство, ден на политическо и социално помирение, символ на културна идентичност, който трябва да сплоти хърватите и да ги насочи към достижане на техните най-съкровени въжделания. Заедно с това Денят на св. св. Кирил и Методий е и празник на славянската солидарност, която твърдо стои зад хърватския народ и го подкрепя в упоритата му борба срещу чуждите домогвания. Много издания, статии и автори от първите дни на юли 1910 г. свидетелстват за кристализирането на тази визия в хърватското общество¹⁷.

* * *

Постоянното усиливане и трайното утвърждаване на интереса към делото на славянските апостоли в Католическата църква в Хърватия намират израз в създаването на Апостолата „Св. св. Кирил и Методий“ през 1910 г. Това е църковно-мисионерска и набожна организация, поставила си за цел да разпространява, укрепва и отстоиava католическото вероизповедание сред славянските народи, т.е. да пропагандира идеята и да събира средства за възстановяване на единството на западното и източното християнство под формата на църковна уния. Тя се появява сред хърватите по утъпкания вече кирило-методиевски път, който започва от Чехия, минава през Словения и стига до Хърватия. Нейното истинско начало обаче трябва да се търси половин век по-рано в лицето на една набожна молитвеноблаготворителна организация, създадена от словенския епископ Антун Сломшек.

Антун Мартин Сломшек (1800–1862) е епископ на Лавантийската епархия, чийто диоцез се разпростира върху голяма част от Каринтия и Щирия със средище първоначално в Сент Андре, после в Марибор. Освен с авторитета на висш католически духовник той е

познат и като видна фигура от словенското национално възраждане, популярен поет, писател и преводач, развилик активна литературна, културна и обществена дейност в защита на словенския език и книжовност. През 1851 г. Сломшек основава Братството „Св. св. Кирил и Методий“ с главна и единствена цел да работи за съединението на Западната и Източната църква, т.е. да пропагандира идеята за църковна уния под върховенството на папата. В случая се имат предвид православните славяни в Русия и на Балканите. Появата на тази организация е колкото отглас на униатските проекти на папа Пий IX, лансирали с неговото *Litterae ad Orientales* (Писмо към източните християни) от 1848 г., толкова и резултат от развитието на Словенското национално възраждане. Според правилата на Братството, съставени от епископ Антун Сломшек и одобрени от папа Пий IX, средствата за достигане на поставената цел са „молитва и милостиня“. Братствените членове, организирани около енорийски свещеници, се задължават да произнасят точно определени молитви и да внасят членски внос или дарения за каузата на църковната уния. Инициативата намира почва за развитие в народната набожност в Словения и бързо се разпростира и сред другите народности в Австро-Унгария, на първо място сред чехите. През 1854 г. в Братството „Св. св. Кирил и Методий“ вече членуват над 13 000 души от 10 епархии. Съвързано главно с авторитета на своя основател, след смъртта му словенското братството се разпада толкова бързо, колкото възниква¹⁸.

Шест десетилетия по-късно — през 1891 г. — като осъвременена и по-успешна реплика на старата, но бързо угасната инициатива на Сломшек, в Моравия (Чехия) е учреден Апостолатът „Св. св. Кирил и Методий“. Уставните цели и средства на тази организация са идентични с тези на бившето словенско братство. За разлика от него обаче Апостолатът успява да пусне по-дълбоки и дълготрайни корени сред чешките католици. Главното му средище се намира във Велехрад, а основната членска маса е съсредоточена в Бърненската, Оломуцката и Братиславската епархия, където през първото десетилетие на XX в. вече наброява около 50 000 членове. Тръгнала от чехите и словаците, новата Кирило-методиева идея намира добър прием и сред словаците, словенците и хърватите. През 1907 г. Първият велехрадски конгрес препоръчва на словенските и хърватските католици да въведат организацията и дейността на Апостолата и в своите епархии. Първи успяват да сторят това словенците. През юли 1909 г. по инициатива на свещеника Фран Гривец в Любляна е учреден Словенският апостолат „Св. св. Кирил и Методий“. Само за една година той увлича близо 10 000 последователи в стотина

енории. Това експлозивно развитие свидетелства за традиционната привързаност на словенците към Кирило-Методиевото наследство. В края на следващата година Словенският апостолат вече наброява около 20 000 членове. Негова отличителна характеристика е, че над половината от събраните средства (за първата година общо 2361 крони) е предназначен за подпомагане на униатските църковни, училищни и благотворителни институции сред българите в Македония и Тракия, а остатъкът отива за подкрепа на католиците от източен обред в Босна и Херцеговина, словенците в чужбина и Велехрадска-та академия¹⁹.

В началото на 1910 г. Апостолатът „Св. св. Кирил и Методий“ намира разпространение и сред хърватите. Освен от изостряне на интереса към кирило-методиевската символика и празничност, почвата за неговата поява е култивирана и от десетгодишната традиция на Хърватското католическо движение. Този феномен, свойствен за Западна Европа през втората половина на XIX в., идва с известно закъснение при хърватите. В най-общи линии католическите движения са опит за своеобразна модернизация и социализация на Католическата църква, стремеж за отваряне и приближаване към актуалните проблеми на обществото и защитна реакция срещу настъплението на либерализма и другите антиклерикални политически идеологии и практики. След Първия хърватски католически конгрес през 1900 г. са направени различни повече или по-малко успешни експерименти в това направление чрез учредяване на студентски и ученически организации, развитие на католическия печат и дори опити за партийно строителство²⁰. Затова едва ли може да се говори за случайност, че тъкмо през 1910 г. се случват няколко важни събития – първото честване на славянските апостоли сред хърватите, масовото участие на хърватски представители в различните мероприятия на Вторият подготвителен славянски събор в София и умножаването на католическите инициативи в хърватското общество, включително и учредяването на Християнсоциалната партия на правото. По-скоро следва да се приеме, че става въпрос за естествено назряване, развитие и преплитане на няколко мощни идейни и обществени процеса – Кирило-Методиевото наследство, неославизма, католическото движение. От тази социална динамика се ражда и Хърватският апостолат „Св. св. Кирил и Методий“.

На 8 януари 1910 г. идеята е утвърдена от Загребската архиепископия, а на 27 февруари е одобрена и от гражданската власт. На 21 април е избран седемчленен Управителен комитет с мандат от 3 години. Повечето от неговите членове са същевременно и активни дейци на Хърватското католическо движение. Такива са например

председателят Йосип Ланг, ректор на Загребската семинария (покъсно викарен епископ на Загребската архиепископия), секретарят Камило Дочкал, хърватски свещеник от чешки произход, Йосип Пазман, редактор на „Католически лист“ и преподавател в Богословския факултет на Загребския университет (а през учебната 1912–1913 г. и негов ректор) и др. Първата проява на Управителния комитет е изпращането на позив до енорийските свещеници, с които да ги приканят да се включат в дейността на новооснованата организация. Учредяването на Апостолата и неговите установни цели са популяризирани и от католическия печат. Уставът е кратък и достъпен за възможно най-широк кръг последователи. Членовете на Апостолата се задължават да се молят за напредъка на католическите мисии сред източните християни и да ги подпомагат със скромна парична подкрепа. Членският внос е определен на 2 филера месечно или 24 филера годишно, наистина дребни суми, но се очакват и по-големи дарения. Свещениците пък поемат задължението да отслужват най-малко една литургия за Апостолата и то на датите 14 февруари – св. Константин-Кирил Философ, 6 април – св. Методий, и 5 юли – Св. св. Кирил и Методий. Освен в Загребската епархия, където за кратко време се записват две-три хиляди души, Апостолатът „Св. св. Кирил и Методий“ се развива и в Крижевацката епархия за католиците от източен обред (или гръко-католиците, както са популярни сред хърватите). До края на годината там вече има близо 400 членове²¹.

Хърватският апостолат „Св. св. Кирил и Методий“, дори повече от словенския си аналог, съсредоточава своите усилия върху подпомагането на католическите мисии сред българските униати, по-специално тези в Одринска Тракия. По всяка вероятност първите контакти са направени през лятото на 1910 г., когато през Загреб на път за Ватикана минава управителят на католическата семинария „Св. св. Петър и Павел“ в Одрин Сатюрнен Об. В това духовно учебно заведение, което френските успенци поддържат в одринското предградие Караагач от 1874 г., учат изключително български деца от Одринския вилаает. След срещата си с папата отец Сатюрнен Об по обратния си път отново минава през Загреб. При едно от двете си посещения в града той очевидно е установил връзка с църковната администрация на Загребската архиепископия и с Управителния комитет на Апостолата „Св. св. Кирил и Методий“, защото на 8 септември 1910 г. в. „Католически лист“ публикува голяма статия за неговата мисия. Автор на статията е лично секретарят на Апостолата – Камило Дочкал. Той не пропуска да отбележи, че в успенската семинария в Одрин (Караагач) тогава учат 30 български младежи. По-

важното е, че чрез тази публикация авторът оповества, че Апостолатът „Св. св. Кирил и Методий“ в Загреб поема своеобразно попечителство или шефство над семинарията, като се задължава да осигурява по един хляб дневно за всеки ученик, т.е. да го субсидира с някаква скромна сума. Затова и статията е озаглавена: „Семинарията в Караагач и делото на дневния хляб“²².

Роден от процеса за възраждане на Кирило-Методиевото наследство сред хърватите, Апостолатът „Св. св. Кирил и Методий“ от своя страна допринася за утвърждаване на Дения на славянските апостоли като национален празник на хърватския народ. Членовете му участват най-активно във всички инициативи, а църковният печат начало с в. „Католически лист“, орган на Загребската епархия, ги хронири и популяризира по своите страници. През 1911 г. празникът се обогатява с нови елементи и ритуали. Вечерното шествие в Загреб този път събира няколкохилядно множество, което дефилира по улиците на града със запалени фенери и хърватски национални знамена, пеейки стария илирийски химн „Хубава наша родино“ и разявяйки националния трикольор. Рано сутринта на 5 юли загребчани са събудени от градската музика, която дефилира по улиците, а след утринната литургия по домовете тръгват госпожи и госпожици, които събират помощи за хърватските училища. Този път тържествената литургия е отслужена на открито от Крижевацкия епископ Юлий Дрохобецки заедно с много свещеници и хора на утиатската семинария, а вечерта празненствата са още по-многобройни и масово посетени. Особен акцент на кирило-методиевското честване придават два юбileя на униатската общност в Хърватия — 25 години от освещаването на църквата „Св. св. Кирил и Методий“ в Загреб и 300 години от основаването на Крижевацката епархия. По сходен начин празникът простира и в другите хърватски градове, като печели все повече привърженици²³.

И през 1911 г. Празникът на славянските апостоли дава повод на в. „Католически лист“ да припомни на своите читатели за съдбата на българските униати. Още в неговото навечерие вестникът публикува две статии на Павел Христов за живота и делото на българския монах Пантелеймон, допринесъл много за утвърждаване на униатското движение в Одринско през 60-те години на XIX в.²⁴ Авторът — успенец от източнославянски обред и супериор на успенската мисия в с. Мустратли, недалеч от Одрин (дн. с. Мустрак, Свиленградско) — пребивавал няколко дни в Загреб като гост на Апостолата, за да изнесе лектория в архиепископската семинария за състоянието на Българската унија в Македония и Одринско и за легендарния Пантелеймон. Въпреки благозвучното българско име, в

действителност той е французин и истинското му име е Христофор Порталие. От дългогодишното си пребиваване сред българите обаче научава перфектно езика и до такава степен се приобщава към националните въжделания на българския народ, че България за него става втора родина и никой не го възприема като чужденец. Именно като „български мисионер“ го представя и загребският католически вестник. Малко по-късно в Загреб пребивава и успенецът Методий Устичков, българин от Щип и енорийски свещеник в Ямбол, който също изнася беседи за българското униатство²⁵. В три последователни броя през август 1911 г. под формата на обширни уводни статии „Католически лист“ публикува исторически очерк „Движението около унијата в България през 1860 год.“ Той припомня обстоятелствата около възникване на униатското движение в България като резултат от борбата на българския народ за църковна и национална еманципация от Цариградската патриаршия и елинизма, която още навремето вестникът внимателно следи и отразява²⁶. Дали текстът е дело на Методий Устичков не става ясно, тъй като авторът не е посочен.

Празникът на Славянските апостоли Кирил и Методий в Хърватия бележи своята кулминация през 1912 г. не на последно място и заради вече осезаемите симптоми на скорошните големи политически промени на Балканите. Жестовете на сближение и приятелство между България, Сърбия и Черна Гора, като публично echo на тайния Балкански съюз, още повече сгорещяват славянското самочувствие на хърватите и подхранват техните политически въжделания²⁷. Затова празникът завоюва нови териториални и социални пространства. Особено тържествени са честванията в Задар и другите далматински градове и селища, в някои от които се присъединяват и местните сърби²⁸.

За масовизирането на празника и за проникването на Кирило-Методиевата идея до всички слоеве на хърватското общество в частност свидетелства бързият напредък в организацията и дейността на Апостолата „Св. св. Кирил и Методий“. През 1912 г. той вече наброява близо 7000 членове в Загребската епархия и около 5000 в Крижевацката, при това само в 8 енории²⁹. Църковните власти на сърчават членовете на Апостолата да участват най-активно в честванията на новия народен празник, а в една статия във в. „Католически лист“ секретарят на Управителния комитет Камило Дочкал изрично подчертава връзката между апостолската и мисионерската дейност на Кирил и Методий и потребностите на съвременното мисионерство за славянско единство: „И ние трябва да бъдем апостоли, мисионери, славянски мисионери — всеки кой както може“. За

да разпали още повече славянското съзнание и самочувствие на сънародниците си, авторът посочва католиците в Германия, които дават по 6 милиона крони годишно за мисионерска дейност, а също и Люксембург с население от 230 000 души, но с дарения за 100 000 крони. Като пример за подражание обаче той изтъква дейността на Словенския апостолат „Св. св. Кирил и Методий“, който подпомага българските униати с по 10 000 крони годишно и по чиято инициатива в Одрин е основано свещеническо братство³⁰.

Действително, през 1911 г. по инициатива на словенския духовник Фран Гревец, основател на Словенския апостолат и голям българофил, в Одрин е учредено Свещеническото дружество „Св. св. Кирил и Методий“ с цел да подпомага униатското движение в Тракия. Членовете на дружеството се делят на действителни и благотворителни. Първите могат да бъдат само свещеници, българи и чужденци, а вторите се набират от миряните. Дружеството се управлява от Главен комитет с председател, трима членове, от които един мирски свещеник, един успенец и един възкресенец, секретар и касиер. Последната длъжност по устав трябва да се заема винаги от управителя на българската, т.е. успенската семинария в Караагач (Одрин). Длъжностите са разпределени на учредителното събрание по следния начин: епископ Михаил Петков, апостолически викарий на Тракийската епархия — председател; Петър Марков, енорийски свещеник в Одрин, възкресенецът отец Никола Димитров, енорийски свещеник в Соуджак, и успенецът Ксавиер Лавердю, провинциал на ордена — членове; Иван Бонев, енорийски свещеник в Акбунар — секретар; Сатюрнен Об, управител на семинарията в Караагач — касиер. На длъжността „визитатор на викариата“, нещо като инспектор и надзорник на цялата организация, е назначен Павел Христов³¹.

За да не остане по-назад от словенския си аналог, Хърватският апостолат „Св. св. Кирил и Методий“ още през първата година дава 600 крони на новооснованото дружество. Заедно с това в „Католички лист“ е публикувана обширна статия за създаването на Свещеническото дружество „Св. св. Кирил и Методий“ в Одрин, както и редица други материали, които приканват за по-голяма финансова подкрепа за българските униати. През 1912 г. тази подкрепа вече надхвърля 2000 крони годишно и с част от тези пари започват да излизат две български списания. Ръководителите на Хърватския апостолат обаче си поставят амбициозната задача да увеличат своята подкрепа за българските униати поне с 2500 крони³². Трябва да се изтъкне обаче, че двата Апостолата — хърватският и словенският — работят в тясно сътрудничество и координация помежду си, като

клонове на една и съща организация с център във Велекрад. През пролетта на 1912 г. под председателството на епископ Йосип Ланг в Загреб се провежда общо заседание на делегати на управителните комитети от Загребска, Крижевацка и Люблянска епархия, които обсъждат състоянието на организацията и дейността на мисиите. Взето е решение занапред хърватският и словенският комитет да влязат в колкото се може по-тесни връзки за ефективно подпомагане на униатското движение на Балканите³³.

През 1913 г. честването на Празника на славянските апостоли е трябвало да покори още по-висок обществен връх, въпреки или по-скоро именно заради разгара на остра политическа криза в Хърватия. Тази година освен това се оказва насытена с много славянска символика. От една страна, навършават се 1050 години от мисията на Кирил и Методий във Великоморавия, а следователно и 50 години от първото голямо възпоменание на това събитие през 1863 г., толкова тясно свързано с личността и дейността на епископ Йосип Юрай Шросмайер. Закръглат се също така две десетилетия от учредяването на Дружбата „Св. св. Кирил и Методий“ за Истрия. От друга страна, тъкмо за 1913 г. е планиран Славянският събор в Петербург, след Първия подготвителен събор в Прага през 1909 г. и Втория подготвителен събор в София през 1910 г. Тогава сякаш събитията от съвременността — поне във вида, по който ги виждат и тълкуват обикновените хора — свидетелстват за триумфа на славянството на Балканския полуостров: „братята“ българи, сърби и черногорци са поставили Османската империя на колене, Балканската война завършва с грандиозната победа на обединеното българско и сръбско войнство при Одрин, всички таят надежда за справедлив мир и нови промени в Европейския югоизток. Очевидно тогава така вижда и тълкува събитията и хърватският политически и културен елит, тъй като в навечерието на честването на Кирил и Методий е извършена важна промяна в организацията на празника, която цели да го превърне наистина в национален.

Това е саморазпускането на Клуба на кирило-методиевите зидари на 30 март 1913 г. и създаването на негово място на организацията Хърватска народна стража (ХНС). Самото наименование подсказва, че същността и философията на промяната е масовизацията — на мястото на затворения елитарен клуб идва една масова организация, отворена за всички съсловия. Хърватската народна стража се състои от две секции — мъжка и дамска, и се управлява от Централен комитет от 18 души със седалище в Загреб. Новата организация си поставя стратегическа цел — Празникът на славянските апостоли Кирил и Методий да се чества не само в градовете,

но и в селата, което предполага да се спечелят за каузата селските учители и свещеници³⁴.

За лош късмет, сякаш да оправдае фаталистичната мистика на нумерологията, 1913 г. се оказва твърде неблагодарна спрямо големите надежди, с които е натоварен празникът на Кирил и Методий. Вместо с очаквания триумфален и справедлив мир, Балканската война завърши като Междусъюзническа и нанася смъртоносен удар на славянската идея. В дните на всеобщо разочарование в „Хрватска“ публикува статия със заглавие „Банкрутът на славянството“, която започва с гневната констатация: „Славяни в името на славянството унищожават славянска България!“, и завърши с тъжната поука: „Така става, когато славяни в името на славянството убиват славяни“³⁵. Австро-унгарските власти също не остават безучастни пред рязкото покачване на градуса в патриотичните чувства на хърватското общество и предприемат необходимите превантивни мерки да го охладят и обуздаят. В навечерието на 5 юли е наложена строга забрана за всякакви масови прояви и манифестации, освен събирането на парични средства за хърватските училища³⁶.

Въпреки всичко, и през 1913 г. Празникът на славянските апостоли Кирил и Методий е честван повсеместно във всички хърватски области, макар главно чрез църковни служби и културни, благотворителни и спортни прояви. Въпреки лошото време хората масово посещават тържествените литургии, на някои места организирано — с дружествени и национални знамена начело. В Загреб са установени 24 пункта с кутии за събиране на парични помощи за хърватските училища под надзора на членовете на дамската и мъжката секция на ХНС. Също и в други градове доброволци и доброволки обикалят през деня улиците и площадите, за да събират дарения. По общата оценка на организаторите, през тази година са събрани по-вече средства от всеки друг път. Така тогава в Загреб се ражда модата девойки да продават изкуствени макове срещу 10 филера в полза на народната просвета. Вечерта в почти всички по-големи градове са организирани концерти и други културни забавления. Заради забраната на политическите манифестации на много места се провеждат спортни прояви, главно футболни мачове³⁷.

Дейността на Хърватския апостолат „Св. св. Кирил и Методий“ през 1913 г. минава изцяло под знака на разорението на тракийските българи. Зверските изстъпления, насилия и жестокости, извършени от редовната турска войска и бashiбозушките банди, които с политически език на съвременната епоха не могат да бъдат описани по друг начин, освен като геноцид и етническа чистка, предизвикват искрено възмущение сред хърватската общественост, чи-

ето славянофилско съзнание в онзи момент достига връхната си точка. На 8 декември 1913 г. в голямата зала на Музикалния институт в Загреб се провежда тържествена конференция на Апостолата „Св. св. Кирил и Методий“. Датата не е подбрана случайно — това е Празникът на Непорочното зачатие на Дева Мария по католическия календар, а същевременно и патронен празник на всички Мариини конгрегации, т.е. религиозни общности, посветени или поставени под покровителството на Дева Мария (Св. Богородица). За Апостолата „Св. св. Кирил и Методий“ следователно това е втората най-важна дата след 5 юли, поради което на събитието присъстват освен ръководителите и активистите на организацията, също и висши духовници на Католическата църква в Хърватия. Присъства лично бан Скерлеч заедно с мнозина висши представители на хърватските гражданска и военна власт. Така на практика зад пробългарската кампа на Апостолата застава както Католическата църква, така и държавната администрация на Хърватската бановина. Макар темата на конференцията официално да е обявена като „Непорочното зачатие и Апостолатът „Св. св. Кирил и Методий“, и трите доклада са посветени само и изключително на съдбата на българите и български-те униати в Македония и Тракия³⁸.

Първият доклад е изнесен от Крижевацкия униатски епископ Юлий Дрохобецки, който обръща по-голямо внимание на историческата роля на Македония за християнството и славянството като родина на Кирил и Методий и затова настоява за още по-строго осъждане на извършените насилия. „Македонските и тракийските българи в по-голямата си част са побягнали пред нечуваните зверства на турците и гърците, които са им разрушили и опожарили селата“ — подчертава ораторът, като уточнява, че по-голямата част от униатските бежанци сега са съсредоточени около Пловдив и Ямбол и имат нужда от помощ. След него взема думата Дионисий Няради, член на Управителния комитет на Апостолата, който съобщава много конкретни факти за трагичната участ на българските униати в Македония и Тракия. Специално за Одринска Тракия той се позовава на писмата на енорийския свещеник в Ямбол Методий Устичков и неназован успенец от Караагач, които подробно описват турските зверства над тракийските българи изобщо и над униатите в Лизгяр, Елягюню, Акбунар, Мостратли, Соуджак и други села. Част от тях успели да се спасят направо в България, други временно настанили се в Одрин. Само в успенската семинария и мисия в Караагач по това време се струпали над 2000 българи, главно жени и деца. Загребският архиепископ Антун Бауер обръща внимание на необходимостта от засилване на дарителството и благотворител-

ността за дейността на католическите мисии. Впрочем освен като публична манифестация на пробългарски чувства, тържествената конференция е организирана и като благотворително събитие. Само от нея в касата на Апостолата постъпват около 2000 крони, предназначени за униатските бежанци.

Католическият печат в Загреб и другите хърватски градове, както впрочем и цялата хърватска преса, подробно информира обществеността за съдбата на българите в Македония и Одринска Тракия. „Католички лист“ посвещава цял брой на тържественото събрание на Апостолата „Св. св. Кирил и Методий“, като прави обширни резюмета на изнесените доклади и публикува писмото на Методий Устичков³⁹. Пълните текстове на докладите са събрани и отпечатани през 1914 г. в отделна брошура със заглавие „Апостолът „Св. св. Кирил и Методий“ и „Св. Съединение“⁴⁰. На същата тема е посветена и брошурата на Камило Дочкал „За мисионерската длъжност на хърватските католици спрямо разделените славянски братя“. На основата на писма на свидетели – енорийски свещеници, мисионери и милосърдни сестри – той описва съдбата на конкретни български селища със значително или преобладаващо униатско население през Балканската и Междусъюзническата война – Мостратли, Акбунар, Покрован, Каяджик, Лизгар, Елягюю и други в Одринска Тракия, Кукуш, Пирара и Муин в Македония⁴¹.

Изобщо 1914 г. бележи своеобразен връх в интереса на хърватския католически печат към македонските и тракийските българи. Разбира се, църковно-религиозната специфика на изданията предполага и обяснява съсредоточаването на този интерес главно върху българските униати. В два броя на „Католички лист“ Камило Дочкал публикува обширния очерк „Съединената църква в България преди и след Балканската война“, който представлява обективно документално свидетелство, съставено по устни и писмени сведения на Павел Христов, Херман Гислер, Методий Устичков, Иван Бонев и други католически свещеници от Македония и Тракия, българи и чужденци. Първата част е посветена на Тракийския апостолически викариат, чийто диоцез обхваща не само Одринския вилает, но и България. Той наброява общо 4350 униати, 20 енории и 27 свещеници (16 мирски и 11 орденски, от които 8 успенци и 3 възкресенци). От тях само на Одринския вилает принадлежат 3350 българи униати, 10 енории и 16 свещеници. Следва подробно описание на униатските енории, храмове, свещеници и институции в Одринска Тракия, създадени и функциониращи главно за българите. Данните и статистическите сведения вече са познати на българската историография от други източници, но в случая е по-важно да се изтъкне,

че чрез тях хърватската общественост до голяма степен се запознава и със съдбата на тракийските българи изобщо. Никога друг път, освен през 1912, 1913 и 1914 г., хърватският читател не е имал случай да навлезе толкова дълбоко в географията и топографията на Одринска Тракия. Екзотични имена на тракийски села и одрински квартали от рода на Каяджик, Елягюю, Лизгар, Дервишка могила, Керишхане, Караагач и Каик, или имена на български духовници като епископ Михаил Петков, Методий Устичков и Иван Бонев, които днес са забравени и в България, но тогава са били близки до сърцето и душата на мнозина хървати⁴².

Само още веднъж хърватската общественост си припомня толкова ярко и детайлно съдбата на българите в Одринска Тракия. То-ва става в разгара на Първата световна война и пак в непосредствена връзка с Празника на славянските апостоли. В навечерието на 5 юли 1916 г. в. „Католички лист“ припомня дълга на хърватските католици да подпомагат мисионерската дейност за съединението на църквите и конкретно да се притекат на помощ на прокудените българи от Македония и Тракия. По този повод по страниците на вестника са публикувани две обширни статии на успенеца Херман Гислер, преподавател в католическия колеж „Св. Августин“ в Пловдив, който разказва епизоди от патилата на българските униати по време на Балканската война и дава подробни сведения за състоянието на униатските енории в България след прииждането на македонските и тракийските бежанци. По дух и съдържание тези публикации са само закъснял отглас на изострения интерес на хърватите към българските проблеми по време и непосредствено след Балканската и Междусъюзническата война⁴³.

След 1914 г. темата за съдбата на българите от Одринска Тракия слиза от дневния ред на хърватското общество, изместена от по-важни за него вътрешни и външнополитически проблеми. Същата съдба впрочем сполетява и честването на „Народния благдан“ – Празника на славянските апостоли Кирил и Методий. По логиката на възходящата градация, с която дотогава той се развива, честването през 1914 г. е трябвало да отбележи своеобразен връх – веднъж, защото 5 юли тогава за първи път се пада в неделя, и втори път, заради закръглянето на първата петилетка от установяването му като общонароден хърватски празник. В навечерието на празника ХНС, която освен централната организация в Загреб вече има 41 филиала в провинцията, приканва всички културни, благотворителни, певчески, спортни, ученически и всякакви други родолюбиви дружества да обединят усилията си за организиране на всенародното честване и за събиране на помощи за хърватската просвета.

Очакваната манифестация на национално единство и славянска солидарност обаче не успява да се осъществи. Броени дни преди честването се случва едно събитие, което не само ще предопредели бъдещето на хърватския празник, но и ще промени света. На 28 юни 1914 г. в Сараево е убит австро-унгарският престолонаследник, а точно след месец избухва Първата световна война. Тогава на никого в Австро-Унгария вече не му хрумва да празнува, особено такъв ярък символ на славянската солидарност, като Празника на Кирил и Методий. След войната той е изместен от празничната система и символиката на югославизма и с течение на времето е забравен от хърватското общество.

Празникът на Славянските апостоли Кирил и Методий в Хърватия възниква и се утвърждава като културна манифестация, символ на борбата срещу чуждото влияние в областта на образоването и културата, и като инструмент за утвърждаване на идеята за славянския произход, традиция и солидарност като част от националната идентичност на хърватите. От същите идейно-политически и културно-национални корени черпи своята сила и Хърватският апостолат „Св. св. Кирил и Методий“. Яркото присъствие на темата за съдбата на българите в Одринска Тракия в неговата дейност е едно от конкретните проявления на тази славянска взаимност, която пронизва историята на българо-хърватските отношения през вековете.

БЕЛЕЖКИ

¹ Българи и хървати през вековете. Т. 1. С., 2000; Т. 2. С., 2003; Odnosi Hrvata i Bugara od X. do XIX. stoljeća. Zagreb, 2003; Hrvatsko bugarski odnosi u 19. i 20. stoljeću. Zagreb, 2005; Българи и хървати в Югоизточна Европа VII—XXI в. С., 2006; Държава, общество и култура на българи и хървати VII—XXI в. С., 2009.

² Кръстев, А. Св. Кирил и Методий — патрони на храмове, училища и читалища в България от Възраждането до днес. — В: Международен симпозиум 1100 години от блажената кончина на св. Методий. Т. 1. С., 1989, 238—248.

³ Petrović, I. Franjo Rački — otac hrvatske Cyrillo-Methodiane. — Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Vol. 9. Zagreb, 1979, 47—99.

⁴ Radčić, F. Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda slovjenih apoštola. Zagreb, 1859.

⁵ Tamborrga, A. Chiesa cattolica e Ortodossia russa. Due secoli di confronto e dialogo. Dalla Santa Alleanza ai nostri giorni. Milano, 1992, 301—302.

⁶ Josip Juraj Strossmayer, Biskup Bosansko-Djakovački i Srijemski. God. 1850—1900. Zagreb, 1904, 150—154.

⁷ Tamborrga, A. Op. cit., 302—305; Del Zanna, G. Roma e l’Oriente. Leone XIII e l’Impero ottomano (1878—1903). Milano, 2003, 155—175.

⁸ Katolički list, N 42, 14.10.1880.

⁹ Ibid., N 42, 14.10; N 45, 4.11; N 50, 09.12.1880.

- ¹⁰ Jambrek, D. Rimsko hodočašće. Slike o slavenskom hodočašće u Rim od godine 1881. Zagreb, 1882.
- ¹¹ Katolički list, N 31, 28.07.1881.
- ¹² Josip Juraj Strossmayer..., 307—308.
- ¹³ Obzor, N 114, 17.05; N 125, 30.05; N 129, 05.06.1905.
- ¹⁴ Hrvatska, N 306, 09.11.1912.
- ¹⁵ Eldrov, C. Празникът на Славянските апостоли Кирил и Методий в Хърватия (1910 — 1914). — В: Държава, общество и култура на българи и хървати VII—XXI в. С., 2009, 248—251.
- ¹⁶ Veliki Ciril-Metodski koledar. 1 (1907) — 5(1911). Zagreb, 1906—1910; Sv. Ćirili i Metod. Kalendar za hrvatski narod. 1 (1903) — 18 (1920). Zagreb, 1902—1919.
- ¹⁷ Eldrov, C. Цит. съч., 252—255.
- ¹⁸ Grivec, F. Apostolat sv. Ćirila i Metodija i krscanski istok. Zagreb, 1928, 8—9.
- ¹⁹ Katolički list, N 18, 05.05; N 28, 14.07.1910; Povijest hrvatskog „Apostolata sv. Ćirila i Metodija“. Zagreb, 1938, 3—4.
- ²⁰ Hrvatski katolički pokret. Zagreb, 2002; Krito, J. Hrvatski katolički pokret (1903—1945). Zagreb, 2004.
- ²¹ Katolički list, N 18, 05.05.1910; N 26, 29.06.1911; N 44, 31.10.1912; Apostolat sv. Ćirila i Metodija. Pravila i preporuke. Zagreb, 1927, 18—22.
- ²² Katolički list, N 36, 08.09.1910.
- ²³ Eldrov, C. Цит. съч., 255—256.
- ²⁴ Katolički list, N 18, 14.05; N 19, 11.05.1911.
- ²⁵ Ibid., N 44, 31.10.1912.
- ²⁶ Ibid., N 31, 03.08; N 32, 10.08; N 33, 17.08.1911.
- ²⁷ Eldrov, C. Цит. съч., с. 257.
- ²⁸ За отражението на Балканската война в хърватското общество виж: Matković, S. Hrvatska historiografija i intelektualna javnost o Balkanskim ratovima 1912—1913. — Hrvatsko-bugarski odnosi u 19. i 20. stoljeću. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa, Zagreb, 27—28. X. 2003. Zagreb, 267—282; Eldrov, C. Балканската война, видяна от Загреб. — Военноисторически сборник, 2008, № 1, 43—48. Eldrov, C. Празникът на Славянските апостоли..., с. 257.
- ²⁹ Katolički list, N 7, 15.02.; N 10, 7.03.1912.
- ³⁰ Ibid., N 27, 04.07.1912.
- ³¹ Ibid., N 16, 18.04.1912.
- ³² Ibid., N 27, 04.07.1912.
- ³³ Ibid., N 16, 18.04.1912.
- ³⁴ Eldrov, C. Цит. съч., 258—259.
- ³⁵ Obzor, N 74, 16.03.1913; Hrvatska, N 427, 7.04; N 442, 24.04.1913.
- ³⁶ Hrvatska, N 509, 15.07.1913.
- ³⁷ Eldrov, C. Цит. съч., 259—260.
- ³⁸ Povijest hrvatskog „Apostolata sv. Ćirila i Metodija“..., 9—10.
- ³⁹ Katolički list, N 50, 11.12.1913.
- ⁴⁰ Apostolat sv. Ćirila i Metodija i Sv. Sjedinjenje. Zagreb, 1914.
- ⁴¹ Doklak, K. O misionskoj dužnosti katoličkih Hrvata spram slavenske raskobine. Zagreb, 1914.
- ⁴² Katolicki list, N 12, 19.03; N 14, 02.04.1914. По-подробно за съдбата на тракийските униати в Балканската война виж: Eldrov, C. Католическата църква, тракийските униати и Балканската война (1912—1913). — Изв. на ТНИ, 8, С., 2008, 38—56.
- ⁴³ Katolički list, N 26, 29.04; N 27, 06.07; N 29, 20.07.1916.

ТРАКИЙСКОТО МЛАДЕЖКО ДРУЖЕСТВО „КАПИТАН ПЕТКО ВОЙВОДА“ В СТАРА ЗАГОРА (1925–2009)

Доц. д-р ЦОНКА КАСНАКОВА-ИВАНОВА – Стара Загора

Капитан Петко Киряков – тракийският войвода е една реалност, която се превърна в истинска легенда. Апостолът на свободата за българите от Тракия и Родопа планина, Странджа и Сакар планина остана завинаги жив в българската памет. Както е за всеки истински герой и за него песни се пеят, името му носят улици и площици, патриотични организации. Една от тях е Тракийското младежко дружество „Капитан Петко войвода“ в Стара Загора, създадено в далечната 1925 г.

Несретна е съдбата на бежанците-тракийци. „С хиляди и хиляди семейства, откъснати от своя поминък, своя дом и от ония мили места, с които е свързан цял един живот, с по няколко черги на гърба, кръстосват Балканския полуостров, осеняни с гробници и човешки кърви, гладни, голи, боси и принудени да се борят с явна смърт“. Така, с безкрайна болка в душата, описва бежанците през 1926 г. К. П. Попов (Попов, 1926: 1).

Бежанският въпрос е национален и социално-политически въпрос в България. В новата история на страната ни са известни 5 големи бежански вълни. Те са причинени от политическите и военни кризи, разтърсили Балканския полуостров от 1877 до 1944 г., в резултат на което настъпва масов приток на българи – бежанци от Македония, Източна и Западна Тракия, Добруджа и Западните покрайници. Началото на този процес се свързва с ревизирането на Санстефанския мирен договор (1878) от западноевропейските Велики сили, когато извън пределите на свободната българска държава остават милиони българи. Бежанската вълна се увеличава многократно повече след Букурещкия мирен договор (1913), Цариградския договор (1913) и особено след Ньойския мирен договор (1919).

Първата бежанска вълна (1878–1879) тръгва към България след изтеглянето на руските войски от южните български земи и потушаването на Кресненско-Разложкото въстание (1878–1879).

През 1877 г. хиляди бежанци пристигат от Димотишко в Стара Загора, в резултат на Руско-турската освободителна война (1877–1878). Те са принудени да живеят в околните села поради опожаряването на града от войските на Сюлейман паша след епичната битка при с. Джуранджий (дн. Калитиново).

Втората бежанска вълна настъпва през 1903 г. Извършеното през 1885 г. Съединение на Източна Румелия с Княжество България става повод за рязка промяна в отношението на османското правительство към многобройното българско население, живеещо в Източна Тракия. В отговор на някои акции, предприемани от Вътрешната македоно-одринска революционна организация в Одринско, местното българско население е подложено на жесток терор и това принуждава немалка част от него да търси спасение в България. След неуспешния край на Илинденско-Преображенското въстание (1903) страната е залята от нова голяма бежанска маса от Македония и Одринско. До избухването на Балканската война през 1912–1913 г. броят на бежанското население в България възлиза на около 120 000 души.

Третата бежанска вълна (1913–1923) е следствие на Балканската и Междусъюзническата война (1912–1913) и Първата световна война (1914–1918). Въпреки невиждания героизъм и бойното майсторство, което проявяват българските войници и офицери, младата българска армия не успява да донесе желаното освобождение. Мирният договор от Лондон е потъпкан и това води до пълното разорение на българите от Одринска и Беломорска Тракия от турските и гръцките войски.

При подписване на Ньойския мирен договор през 1919 г. Гърция с помощта на западните съглашенски сили налага на България и т. нар. конвенция за „доброволно“ изселване на населението между двете държави. След поражението на гръцката армия в Мала Азия през есента на 1922 г. атинското правителство забравя за тази спогодба и прогонва насилиствено от Западна Тракия огромен брой българско население. Спогодбата Моллов–Кафандарис от 1927 г. само оформя това положение.

Опожарени, разграбени, избити и поругани са десетки хиляди българи без оглед на пол и възраст. Ужасите, които преживяват прогонените тракийци, са неописуеми.

Голяма вълна бежанци пристига в Старозагорско през 1921–1924 г., когато по силата на Ньойския договор (1919) и преговорите от Сан Ремо, Беломорска Тракия е предадена на Гърция.

Положението на бежанското население в България е твърде тежко. Поради липса на средства, българските правителства не са в състояние да му осигурят сносни условия на живот. Сключението през 1926 г. Бежански заем не довежда до съществена промяна на неговото социално-икономическо положение.

Четвъртата бежанска вълна пристига в България след връщането на Южна Добруджа през 1940 г. По силата на последвалия Крайовски договор (1940) през есента от Северна Добруджа са изселени около 67 000 души българи.

Последната, пета вълна бежанци пристига през 1944 г.

Огромни са нуждите и проблемите на прокудените тракийци, българи, заселили се в България и конкретно в Старозагорско. Хиляди са бедните и безимотните – без поминък, без покрив, без възможност да изкарат наследния си хляб. Жivotът им е изключително тежък. Всички тези проблеми принуждават тракийските бежанци да се събират и да се обединяват, за да решават съвместно проблемите си.

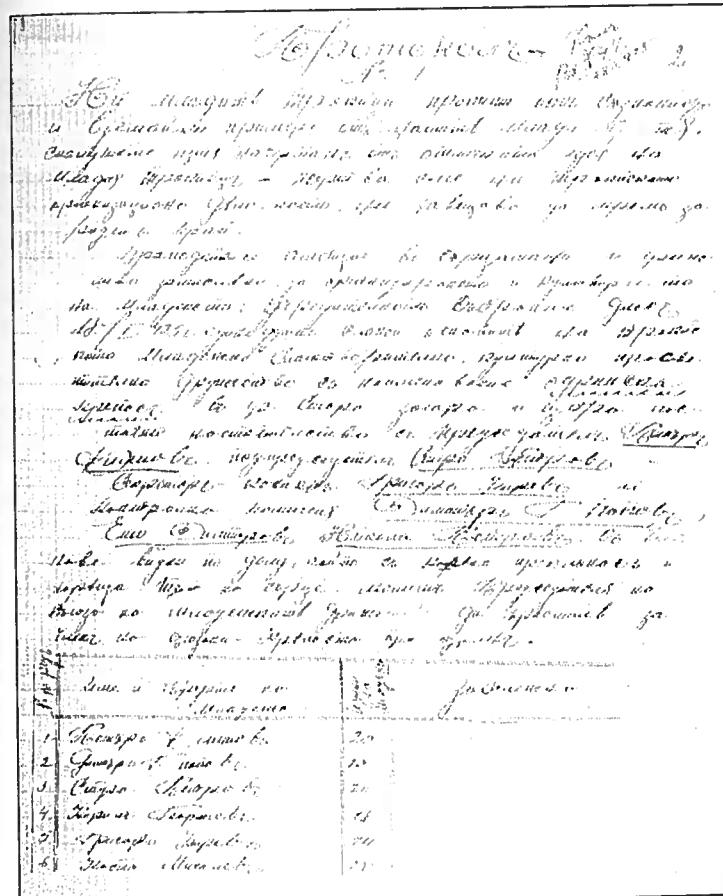
През април 1889 г. в Стара Загора се създава първото Тракийско дружество в този край. За председател е избран Никола Петков Каишев от с. Чокманово, Смолянско. Дружеството се нагърба с тежката задача да защитава интересите на прокудените българи от Тракия.

Организацията действа съобразно времето, а то е изключително динамично. Братята роби в Тракия и Македония подготвят по-редния опит за освобождение от многовековния тиранин. Бежанците в свободното отечество също са мобилизираны при подготовката на Преображенското въстание. Стара Загора става важен център за производство и снабдяване на четите с облекло и оръжие. Тук се купуват пушки и револвери за четниците, организира се производството в частни работилници на взрывни материали и бомби за въоръжената борба. Основната заслуга за успеха на тази дейност е на председателя Никола Каишев. След разгрома на въстанието той подготвя дружеството за участие в Балканската война. Подготвят се и се изпращат доброволци в Македоно-Одринското опълчение.

След кратко прекъсване на дейността по време на Първата световна война, на 18 януари 1918 г. към дружество „Одринска Тракия“ се възобновява клон в Стара Загора. В него са обединени бежанците от Одринско, Лозенградско, Мустафапашанско, Силиврийско, Хасенско и Цариградско, които живеят в Стара Загора и околностите ѝ. Основната цел на дружеството става присъединяването на родните им земи към „общото отечество“. Председател на дружеството по това време е Димитър Добрев от Малко Търново.

През 1920–1924 г. дружеството се попълва с бежанци от Беломорска Тракия и приема името „Одринска крепост“, оглавено е от Иван Антонов (Яни Владиславов).

Наред с възрастните, започва организирането и на младите тракийци. Началото на тракийското младежко дружество в Стара Загора се поставя с неговото учредяване на 28 януари 1925 г. Прочувствени са думите, отразени в Протокол № 1 от 18 януари 1925 г. (ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 365, л. 2): „Ний младите тракийци пропити от съзнанието и вземайки пример от нашите млади братя сполучихме пътя начертан от отличната идея на младия тракиец – жертвата сме на организационно дело, което ни завещава да мрем за роден край.“

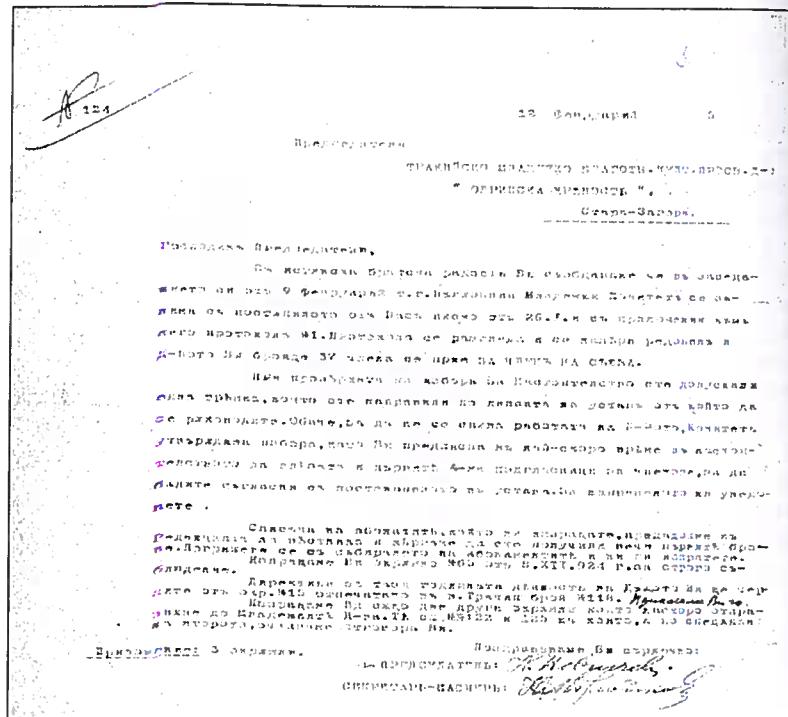
Като основна цел на дружествената дейност се посочва „организирането и култивирането на младежта“. Може би затова и дружеството се нарича Тракийско младежко благотворително културно-просветително дружество „Одринска крепост“.

Избрано е постоянно настоятелство с председател Петър Филипов, подпредседател Спиро Петров, секретар-касиер Григор Киров. След преминаването на държавна работа в Хасково Григор Киров е заменен (след избор) с Коста Д. Киров.

В Контролната комисия са включени, след избор: Димитър Г. Попов, Еню Димитров и Никола Петров.

Обшият състав на дружеството при учредяването му е 37 души. От тях 13 са на възраст от 16 до 18 години, 17 — от 18 до 25 години и 7 души — от 25 до 29 години.

Потвърждение за учредяването на Тракийското младежко дружество в Стара Загора е и писмото от 12 февруари 1925 г. на председателя на Върховния младежки комитет в София, до новата организация (вж. приложението по-долу).

Макар почти всички да са материално затруднени, 18 души се абонират за вестник „Тракия“ и изразяват своята съпричастност към тракийските бежански неволи.

Още неукрепнало Тракийското младежко дружество в Стара Загора заема решителна позиция по отношение на Окръжно № 125, от 12 февруари 1925 г., на Върховния изпълнителен комитет. На свое събрание, проведено на 1 март, с.г., то приема Резолюция, в която изразява мнение, че тракийските младежки дружества в страната трябва да съществуват автономно за „каляването на своите деца в борба за защита на нещастно поробена Тракия“. Старозагорските тракийски младежи призовават за по-голямо доверие на Върховния изпълнителен комитет и приканват въпросът да се обсъди на следващия конгрес (ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 718).

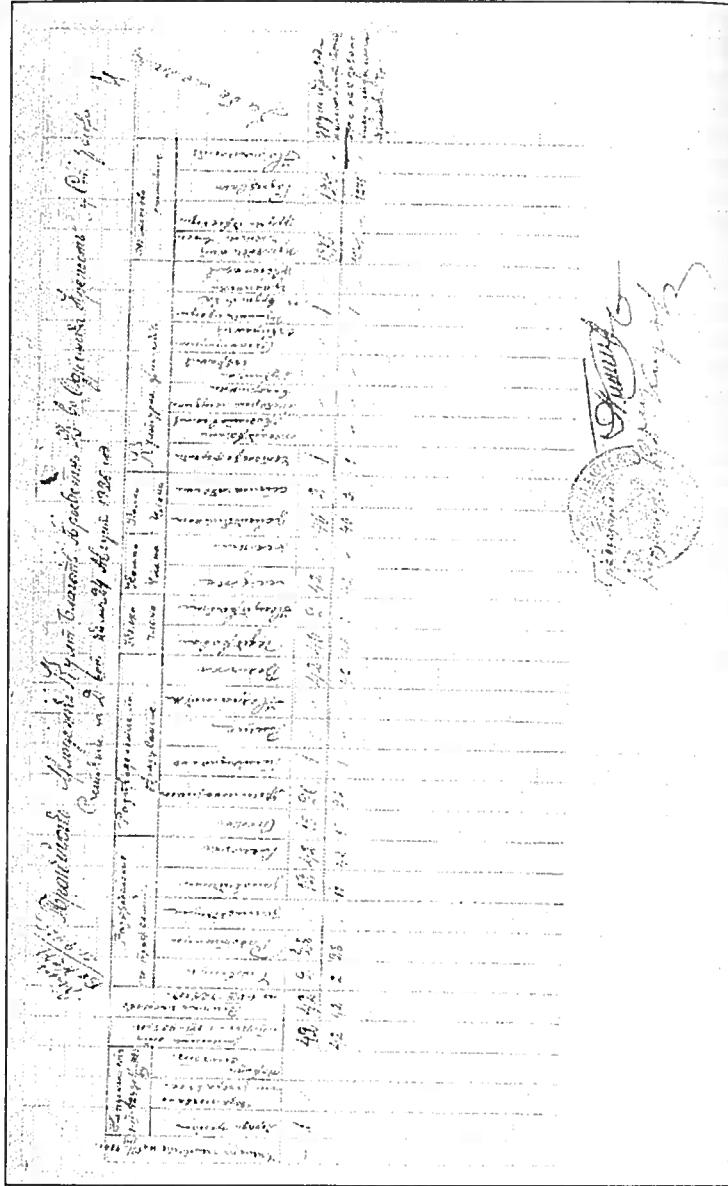
През лятото на 1925 г. материалното и финансовото положение на старозагорското дружество е изключително трудно. Показателен за това е фактът, че за набиране на средства се продават дори снимки (ликове) на тракийски водачи. На 7 март 1925 г., например се продават ликовете на П. Васков и Л. Маджаров на неопределени цени (волни пожертвования). В същото време по този начин се популяризира тракийската идея и се набират нови членове на дружеството (ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 365, л. 5). На 28 август — християнски празник „Св. Богородица“ се събират средства чрез организиране на градинско увеселение в Станционната градина.

Дружеството води редовен организационен живот през 1925 г., доказан от редовно провежданите заседания, събрания, срещи-разговори, вечеринки, утрата и т.н. За всички мероприятия има старателно водени протоколи.

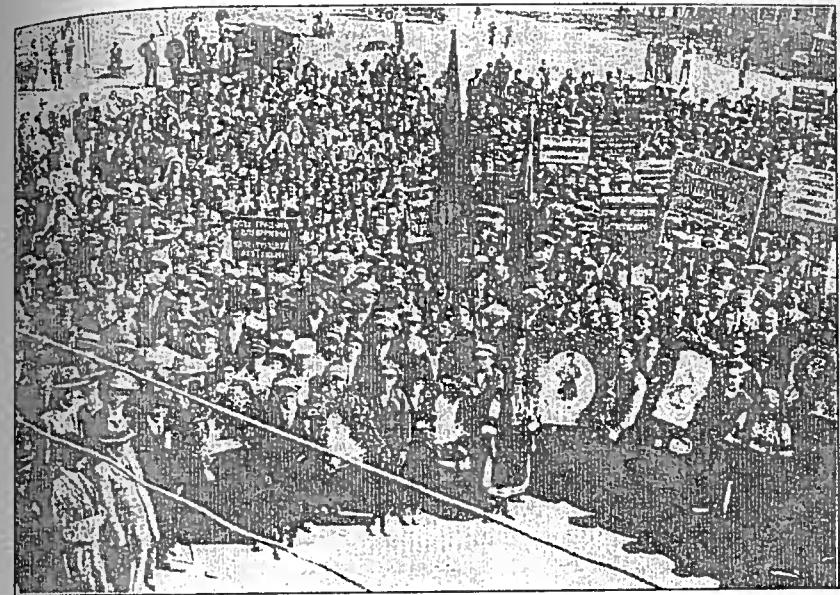
Организацията няма свой клуб и това пречи за разгръщане на активна културно-просветителска работа. Затова в свое писмо до председателя на Тракийския младежки съюз в София, старозагорци молят да им бъде опростено облагането с 30% върху членския внос и 20% върху общия доход (ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 718, л. 2).

Към 1 август 1925 г. в Тракийското младежко културно-благотворително просветително дружество „Одринска крепост“ членуват 42 души. В социално отношение преобладават работниците (28 души) и занаятчии (12 души) и само 2 са чиновници. По образование — най-много (26 души) са с прогимназиално, 15 души са с основно и само 1 има гимназиално образование. Прави впечатление фактът, че няма неграмотни и че всички са мъже.

Състоянието на дружеството е много добре отразено в таблица.

152

Хасково, I ред. конгрес, 1925, 4–6 окт.

Укрепването на Тракийското младежко дружество „Одринска крепост“ в Стара Загора проличава и чрез активното участие в подготовката и провеждането на Първия редовен конгрес на Тракийските младежки дружества в България от 4 до 6 октомври в Хасково. От Старозагорското дружество са избрани 3 души — двама делегати — Коста Д. Киров и Тодор Димитров и един гост на конгреса — Никола Петров (ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 669, л. 15).

Важно доказателство за съществуването на Тракийско младежко благотворително културно-просветително дружество „Одринска крепост“ в Стара Загора е, че то е включено в списъка на Тракийските младежки дружества в България, общо 26 на брой. Списъкът е публикуван на първа страница във в. „Завет“ от 20 ноември 1925 г.

От началото на декември 1925 г. дружеството на младите тракийци в Стара Загора вече си има и свой клуб на ул. „Балакчийска“.

За 1926 г. липсват официални документи. В печатния орган на Тракийския младежки съюз — в. „Завет“ обаче има статии, даващи информация за интересни моменти от дружествения живот на младите тракийци от Стара Загора. На 28 април 1926 г., както пише

153

дописникът от Стара Загора — С. Петров, са назначени квартални комисии за обхващане на всички младежи-тракийци. На 5 май в 10 часа се провежда многочислено събрание. При откриването му председателят на Тракийското младежко дружество „Одринска крепост“ — Яни Владиславов държи двучасова реч. Следват бурни аплодисменти в залата, от няколко изказвания е изразена готовността да се пожертват за свободата на Тракия. Еуфорията е толкова голяма, че веднага след това в дружеството се записват нови 30 членове и 9 се абонират за в. „Завет“. Чрез подписка за фонд „Знаме“ са събрани 1655 лв. Събранието е закрито в 13,30 ч. (Завет, I, 19, 20 май 1926). На следващия ден разговорите за Тракия продължават на организирания излет до местността „Ай-бунар“.

На 24 май 1926 г. Тракийското младежко благотворително културно-просветително дружество „Одринска крепост“ организира тържество, на което е осветено подгответо знаме. Проведена е и младежка конференция. В тържеството участват и младежите македонци, и членовете на дружеството „Родна защита“, Стара Загора.

Освещаването на знамето започва в 10,00 ч. След словото на свещеника кратка реч държи представителят на Върховния младежки комитет — Н. Певтичев. Обърнат към разထето осветено знаме, той казва: „Да бъдеш източник на сила и светлина, да бъдеш неуязвима твърдина, победен щит, наша гордост и наше упование. Под тебе легиони тракийски чеда да минат и скоро в освободената Родина, при бляскави тържества, гордо да се разяваш, в който роден град желаеш: Лозенград, Одрин, Димотика, Софлу, Фере, Дедеагач, Гюмюрджина или Ксанти! Вярно ще ти служим!“ (Завет, I, 20, 1 юни 1926)

Следва манифестация из улиците на Стара Загора. Пред клуба на организацията, от балкона, произнасят пламенни речи Яни Владиславов — председател на младежкото тракийско дружество в Стара Загора и Н. Певтичев от София. Накрая се приема Резолюция против Ангорския договор по предложение на И. Антонов — председател на дружество „Тракия“ в Стара Загора.

Същият ден, 24 май, в 3,00 ч. следобед, се открива районната конференция. Присъстват делегати на дружествата от Нова Загора, Ямбол, Кавакли (дн. Тополовград), Хасково, Сливен и Стара Загора.

Конференцията се председателства от Яни Владиславов. Поднасят се поздрави от страна на Дружество „Тракия“, Стара Загора от председателя И. Антонов, от името на Върховния младежки тракийски комитет, от Тракийското студентско дружество „Д-р Петър Берон“ и от Софийското тракийско младежко дружество — от Н. Певтичев. Последният изнася на конференцията реферат на тема: „Нуждата от организация“, по която след това се дебатира.

В 7,00 ч. следобед, конференцията е закрита. За участниците е организиран малък излет до местността „Аязмото“.

На 24 юни 1926 г. се провежда Десети извънреден тракийски събор. Участниците в него получават пламенно поздравление от Стара Загора: „Младежите тракийци поздравяват конгресистите, събрали се да протестираят най-enerгично против пакостния Ангорски договор, склучен между България и Турция, който погазва всичко свято към родината им. Пожелаваме пълен успех в борбата за свободна и целокупна Тракия“.

През лятото на 1926 г. укрепва не само старозагорското младежко дружество, но и Националният младежки тракийски съюз. Но-тирианият марш на тракийските младежи с целия текст е поместен на страниците на в. „Завет“ (Завет, I, 25, 20 юли 1926). В същия брой на вестника има статия, в която е представена актуална информация за дейността на тракийските младежи в Стара Загора. За популяризиране на тракийската идея и за набиране на средства те организират градинско увеселение с чист приход от 3487 лв.

През есента на същата година Тракийското младежко дружество в Стара Загора води активен живот. На всички мероприятия — събрания, излети и други, се разисква идеята за свободата на Тракия. Като важен проблем („най-голям недъг“) се сочи ниската грамотност и липсата на просвета. Вината за това, според тях се крие в мизерията, при която живеят тракийските бежанци. Задължение на „просветените“ е, както пише Д. Груев, не само да говорят, но и чрез тракийската организация да подадат братска ръка към невежите си братя, за да застанат в скоро време и те наравно с тях (Завет, I, 35, 1 ноем. 1926).

Към дружеството е сформирана театрална трупа. Тя подготвя представление на пьесата „Кървава нощ“ от Д. Груев, с която се открива зимният сезон (Завет, I, 34, 1 ноем. 1926).

На Втория редовен конгрес на Тракийския младежки съюз, проведен на 5, 6 и 7 декември 1926 г. в гр. Харманли, от Стара Загора делегати са: С. Михайлов, Димитър Георгиев, Никола Петров и Тодор Димитров. Последният участва в Комисията за приемане на Устава (Завет, VII, 226, 20 ян. 1927). В отчета на Върховния комитет е дадена добра оценка на Старозагорското младежко тракийско дружество.

От официалните документи е запазено само едно писмо на ВИК до Старозагорското младежко тракийско дружество, в което се отправя критика, че на конгреса са поставили неудобни за разискване проблеми (ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 718, л. 4).

През 1927 г. дружеството наброява 60 души, от които 2 са жени. По професия по-голямата част (57) са занаятчии, земеделци и работници, само 1 е чиновник и 2 са търговци.

Под ръководството на председателя си Янко Атанасов младите тракийци водят активен дружествен живот. Само през първата половина на 1927 г., те са организирали 2 театрални представления, 3 забави и вечеринки, 5 организационни събрания и два излета и срещи с други дружества (ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 190, л. 1).

На 18 ноември 1928 г. е проведено поредното общо събрание, на което се избират новото Настоятелство, съветници и Контролна комисия. Те окончателно са конституирани на заседание на ръководните органи, проведено на 20 ноември. Настоятелството включва трима души: председател — Димитър Георгиев, подпредседател — Кирил Иванов и секретар-касиер — Тодор Димитров. За съветници са избрани: Коста Стамболов, Ангел Апостолов, Коста Пчеларов и Крум Коруков. В Контролната комисия влизат: Атанас Василев, Колю Миладинов и Ангел Димитров. Като подгласници на Настоятелството са избрани Стоян Михалев и Никола Петров, а за Контролната комисия — Георги Стефанов и Ангел Иванов (ЦДА, ф. 883, оп. 3, а.е. 140, л. 2). Прави впечатление, че за цялата 1928 г. има само два протокола за заседания, което дава основание да се смята, че дружеството не води много активен живот. Липсват и конкретни данни за определени дейности. От списъка на членовете на дружеството се вижда, че то е намаляло наполовина (31 души) (ЦДА, ф. 883, оп. 3, а.е. 140, л. 4). От изпратеното до Централното ръководство писмо в София се вижда, че старозагорската младежка тракийска организация е в изключително затруднено материално-финансово положение (ЦДА, ф. 883, оп. 3, а.е. 140, л. 3).

На 11 ноември 1929 г., след проведени избори на Общо събрание, се конституира новото Настоятелство на Младежкото дружество „Одринска крепост“ в Стара Загора (Протокол № 2/11.11.1929 г.).

— ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 365, л. 14). Негов председател е Тодор Димитров, подпредседател — Коста Ат. Пчеларов, секретар — Кирил Иванов, касиер — Коста Т. Стамболов. Членове на Настоятелството са: Ангел Иванов, Владимир Христов и Стоян Михайловски. За подгласници са избрани: Димитър Костов и Крум Коруков. В Контролната комисия са включени: Никола Миладинов, Хараламби Костадинов и Атанас Василев, с подгласници — Антон Apostолов и Георги Стефанов. Домакин-библиотекар е Ангел Иванов.

Изборът е утвърден от Старозагорското културно-благотворително дружество „Тракия“, чийто председател е вече порасналият Яни Владиславов.

През пролетта на 1930 г. подпредседателят Коста Пчеларов и секретарят Кирил Иванов си подават оставката, поради изселване от Стара Загора. За подпредседател е избран Крум Коруков, а за секретар-касиер — Коста Т. Стамболов (Завет, III, 53, 20 апр. 1930).

През 1930 г. членовете на Младежката тракийска организация в Стара Загора наброяват 61 души (ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 454, л. 6). Те активно участват в разискванията по оземляването на бежанците от Старозагорска, Новозагорска, Казанлъшка и Чирпанска окolia в свиканата на 12 януари Окръжна конференция в гр. Стара Загора. Недоволни от частичното решаване на бежанските проблеми, присъстващите подготвят и изпращат Резолюция от конференцията до министър-председателя на България, до председателя на Народното събрание и други водещи държавно-политически личности (ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 35, л. 2).

За активизиране на организационния живот, дружеството кани представители на Централния младежки съюз. Продължава традицията да се правят вечеринки, излети, градински увеселения (ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 669, л. 17).

На 2 ноември 1930 г. (Протокол № 2) е конституирано ново Нас-
тоятелство. Председател е Кръстю Грозев, подпредседател — Ки-
рил Иванов (който вероятно се е завърнал в града), секретар-касиер
— Крум Коруков, домакин-библиотекар — Георги Стефанов. Члено-
ве на Настоятелството са: Тодор Димитров, Ангел Апостолов и Коста
Пчеларов (също върнал се отново в Стара Загора). Подгласници са:
Ангел Димитров и Андон Василев. В Контролната комисия са из-
брани: Владо Коруков, Ламби Костов и Коста Стамболов. Техни под-
гласници са: Коста Тодоров и Митю Чакъров (ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е.
365, л. 21).

През 1931 г. Тракийското младежко дружество „Одринска крепост“ в Стара Загора има 52 членове — 44 мъже и 8 жени. В социално отношение повечето са работници (24) и занаятчии (19), 6 са търговци.

говци, 2 — земеделци и само един е чиновник (ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 454, л. 9). Абонатите на в. „Завет“ са само 8, поради нередовното получаване на съюзния орган. Това е видно от писмото, изпратено от старозагорското дружество до председателя на Тракийския младежки съюз в София (ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 269, л. 14).

Всички членове на дружеството са образовани: 12 имат първоначално образование; 34 — прогимназиално; 4 — средно и 2 са с висше образование. Вероятно затова и културно-просветната работа е много активна. От началото на годината, до средата на август са проведени 2 сбирки с четене на реферати, 3 театрални представления, 9 забави и вечеринки, едно публично събрание, 7 организационни събрания, 4 излета и срещи с други дружества и 2 футболни мача (ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 454, л. 9).

В специално писмо до Централното ръководство в София от 23 октомври 1931 г. се съобщава, че за делегати на VII редовен конгрес, от Старозагорското дружество са избрани за делегати Коста Пчеларов, Тодор Димитров и Дим. Г. Попов. За подгласници: Коста Стамболов и Владимир Коруков (ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 23, л. 52). Скоро обаче е изпратено второ, уточняващо писмо за корекция на предложението. За делегати се предлагат 4 души: Коста Пчеларов, Тодор Димитров, Кирил Иванов и Ламби Костов (ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 23, л. 53). Те получават и необходимите пълномощни, с № 74, 75, 76, 77 (ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 23, л. 56, 55, 54, 57).

През 1932 г. в редовете на Тракийското младежко дружество в Стара Загора настъпва разцепление. Обособява се малка група от 7 души с комунистически убеждения. Те „имайки за цел да угодят на Работническата партия и нейните комунизирани водачи се стремят да откъснат дружеството от Тракийския младежки съюз и да го тикнат в ръцете на Работническата партия“. За вечни разколници на организацията са посочени — Никола Петров, Кирил Иванов, Ламби Костов и др. (ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 365, л. 24). За преодоляване на противоречията се води оживена кореспонденция с Централното ръководство в София (ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 718, л. 5, 6, 7).

На Общо годишно събрание, проведено на 16 октомври 1932 г., е избрано с пълно единодушие ново Настоятелство в състав: председател — Кръстю Гроздев; подпредседател — Георги Ст. Арнаудов; секретар-касиер — Крум Коруков и членове: Тодор Димитров и Добри Георгиев. В Контролната комисия са избрани: Коста Стамболов, Митю Иванов и Коста Стамов (ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 365, л. 24).

На 22 октомври 1933 г., в салона на Ловния дом е проведено Общо годишно събрание на Тракийското младежко дружество в Стара Загора. Обсъдени са отчетът на делегатите от IX редовен кон-

грес, отчетът на Настоятелството и на Контролната комисия, след което е избрано ново ръководство (ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 140, л. 8 — Протокол № 1). То е конституирано на заседанието си от 29 октомври, същата година. Председател на Настоятелството е Георги Ст. Арнаудов, подпредседател — Коста Ат. Пчеларов, секретар — Ат. Георгиев, касиер — Димитър Г. Попов и членове: Кр. Гроздев, Калина Грудева и Златка Беличева (за първи път са включени жени в Настоятелството). Контролната комисия е в състав: председател — Тодор Димитров, секретар — Крум Коруков и член — Янаки Гроздев (ЦДА, ф. 883, оп. 3, а.е. 140, л. 7 — Протокол № 2). Организацията води нормален дружествен живот. Поддържа се активно идеята за свободата на Тракия.

За 1934 г. има запазени само два документа — пълномощни, дадени на Крум Коруков и на Владимир Коруков да представляват Старозагорската тракийска младежка организация на конференцията на Върховния изпълнителен комитет при Тракийската организация в София. Конференцията се провежда на 23 и 24 декември 1934 г. в София.

Вероятно през периода 1934—1936 г., когато в страната настъпват важни политически промени след преврата на 19 май 1934 г. от политическия кръг „Звено“, възниква криза в Младежката тракийска организация в Стара Загора и тя реално преустановява своята дейност. Наред с посочените пълномощни има запазено само едно писмо от председателя на Централния комитет на Тракийския младежки съюз в София — Ап. Станев до председателя на Тракийската младежка организация в Стара Загора от 8 май 1935 г. Централният комитет определя (назначава) тричленка, в състав: Ив. М. Фотев, Никола Ст. Топалов и Коста Раев, за да „стегнат редиците на организацията в Стара Загора (ЦДА, ф. 883, оп. 3, а.е. 336, л. 2).

На 7 ноември 1937 г. е свикано Общо годишно събрание. На него участниците са запознати с Окръжно № 1, изпратено от Тракийската младежка организация „Коста Георгиев“, София и е направен избор на нови ръководни органи на Тракийската младежка организация „Одринска крепост“ в Стара Загора. Събранието е открито от Атанас Василев, който описва накратко положението в организацията през двегодишния период и апелира за по-активен живот в бъдеще. Избрано е бюро за ръководене на събранието от трима души: Кръстю Щилянов, Тодор Димитров и Кирил х. Иванов. Председателят на бюрото запознава присъстващите с Окръжното и също апелира за по-активна работа за напред (ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 365, л. 28).

След кратък отчет за миналото на организацията от Тодор Димитров се пристъпва към избор на новото ръководство:

НАСТОЯТЕЛСТВО:

1. Крум Коруков — 28 гласа;
2. Атанас Василев — 26 гласа;
3. Коста Т. Стамболов — 26 гласа;
4. Желю Христов — 26 гласа;
5. Коста Раев — 25 гласа.

ПОДГЛАСНИЦИ:

1. Коста Стамов — 26 гласа;
2. Янаки Грозве — 25 гласа.

КОНТРОЛНА КОМИСИЯ:

1. Тодор Димитров — 28 гласа;
2. Стоян Михайлов — 27 гласа;
3. Димитър Г. Попов — 27 гласа.

ПОДГЛАСНИК: Димо Трендафилов — 28 гласа.

След приключване на избора, бюрото благодари за участието и призовава за единодействие в бъдещата работа. Конституирането на ръководството става на неговото първо заседание, свикано на 10 ноември 1937 г. в кафенето на Коруков. Присъстват само 5 души, избрани в Настоятелството: Атанас Василев, Коста Стамболов, Желю Христов, Коста Раев и Крум Коруков. За председател е избран Атанас Василев, за подпредседател — Крум Коруков, за секретар-касиер — Коста Т. Стамболов, за домакин-библиотекар — Желю Христов и за съветник — Коста Г. Раев.

Контролната комисия: председател — Тодор Димитров и членове: Стоян Михайловски и Димитър Попов (Протокол № 2/10.11.1937 — ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 365, л. 27).

Препис-извлечение от този протокол се изпраща за одобрение на председателя на Централната младежка организация в София, до областния полицейски инспектор и сведение — до председателя на Тракийската организация в Стара Загора.

В Резолюция, приета на общо организационно събрание на 28 ноември с. г., старозагорската тракийска младежка организация, отчитайки „мъртвия период в своя организационен живот“ призовава „почитаемото българско правителство, чрез Централната тракийска младежка организация в София, да разрешат свикването на един тракийски младежки събор — конгрес в София или някой друг провинциален град, за да може тракийската младеж да влезе във

връзка със своите млади сънародници тракийци, пръснати във всички краища на Царството“. Изразена е надеждата, че чрез този конгрес младите тракийци ще „влезнат в контакт със своите братя и подновят своите кадри за работа... за постигане на идеала свободна Тракия в пределите на България (ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 603, л. 8).

Резолюцията е изпратена до Централната организация в София, с молба да бъде върчена на господин министъра на вътрешните работи и народното здраве за разрешение.

На 3 декември 1937 г., със специално писмо Ат. Василев съобщава на ръководството в София, че „Тракийската младежка организация „Одринска крепост“ в Стара Загора е възстановена и почна да живей своя организационен живот, за постигане на своите тракийски идеали“ (ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 454, л. 10). Настоява се това да направят Централното ръководство и всички местни тракийски младежки организации. Призовава се за свикване на Тракийски младежки конгрес.

Активността на старозагорци продължава. На 26 декември 1937 г., в клуба на Младежката тракийска организация е свикано Общо организационно събрание, посетено от млади и стари тракийци. На събранието се докладват въпросите, поставени в дневния ред, а именно: прочитане на протокола от миналото събрание; четене на реферат от г-н Никола Захариев, учител, на тема: „Тракийци и техният идеал“; разискване и съобщаване за предстоящото изнасяне на тракийската традиционна вечер; докладване за подготовката на тракийски коледарски хор и разни организационни въпроси (ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 669, л. 29).

На събранието стават оживени разисквания по всички актуални проблеми. Особено впечатление прави рефератът на г-н Захариев, който е особено значение за младите тракийци. Събранието завършва с изразено желание за единство и сплотяване на всички млади и стари тракийци „под светлото знаме — готови за свободата на поборена Тракия“ (ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 669, л. 29).

През 1938—1940 г. Старозагорското младежко тракийско дружество води активна кореспонденция с дружеската им организация в София и с Централното ръководство. Усилията им са насочени към нова държавна регистрация и право на активен организационен живот (ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 201, л. 25, 26; а.е. 454, л. 15). Много-кратно е изразявано недоволство от нередовното списване и още по-нередовното получаване на сп. „Завет“ (ЦДА, ф. 637, оп. 2, а.е. 564, л. 1, 3). Местната власт в Стара Загора често ограничава или забранява дейностите на Тракийската организация (ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 669, л. 30). Тя обаче въпреки всички трудности организира

вечеринки, театрални представления и други подобни мероприятия, за да поддържа тракийския дух.

На 2 февруари 1941 г. Тракийската младежка организация „Одринска крепост“ свиква общо организационно събрание в кафенето на Крум Коруков, което изпълнява и ролята на дружествен клуб. След отчета за извършеното се прави избор на ново Настоятелство. В Настоятелството са включени: — Крум Коруков (18 гласа), Атанас Василев (20 гласа), Димитър Попов (21 гласа), Георги Стефанов (21 гласа), Желязко Христов (20 гласа), Георги Фотев (18 гласа) и Ангел Иванов (16 гласа). Подгласници са: Петко Пеев и Петър Георгиев. В Контролната комисия са избрани: Тодор Димитров, Стоян Михайлов и Кирил Хр. Иванов. Техни подгласници са Янаки Грозев и Коста Стамов (Протокол № 1/2 февр. 1941 — ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 365, л. 31).

По традиция конституирането на ръководството става на първото негово заседание, проведено на 6 февруари 1941 г. То има следния вид: председател — Атанас Василев, подпредседател — Желю Христов, секретар-касиер — Крум Коруков, библиотекар — Ангел Иванов и членове: Георги Стефанов, Димитър Попов и Георги Фотев (Протокол № 2/6 февр. 1941 — ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 365, л. 30).

Сложните международни отношения и включването на България във Втората световна война през март 1941 г. водят до преустановяване дейността на почти всички обществено-политически организации в страната. Такава е съдбата и на Тракийската младежка благотворителна културно-просветителна организация „Одринска крепост“ в Стара Загора.

По време на присъединяването на тракийските земи по Беломорието към България настъпва процес на масово завръщане по родните места. Мнозина вярват, че е постигнато дългоочакваното освобождение на Тракия и е осъществена мечтата за целокупна България. Скоро обаче, след приключване на войната всички надежди рухват. Тракийските бежанци са отново в Майка България, прокудени за пореден път от родните земи, разкъсвани от ужасяваща болка и тъга по изгубеното.

Животът и борбата продължават чрез различни форми и средства. През всички години на съществуването си Тракийското дружество в Стара Загора и Тракийското младежко дружество са водили непримирима борба срещу несправедливите международни договори, довели до прогонването на тракийци от родния им дом. Превеждат се митинги, шествия. Изпращат се и различни протестни декларации до държавните институции, до международни форуми, развиват се и много други дейности.

Този борбен характер и непримиримостта на тракийци стават причина за закриването на Тракийските организации през 1934 и 1977 г., но и за възстановяването им през 1944 и през 1990 г. През целия период на съществуването си Тракийската организация застава националните интереси на България, защитава ги дори и тогава, когато българските правителства ги загърбват в интерес на чужди, на небългарски интереси.

Тракийското младежко дружество също е част от това дело, макар че съществува само 20 години след създаването си (1925—1944).

През 1990 г. с възстановяването на Тракийските дружества в България, започна своя втори живот и Тракийското младежко дружество — Стара Загора. Председател е Дарина Байчева, а от 2000 г. — Цанко Атанасов. През 2000 г. Тракийското младежко дружество (ТМД) приема името „Капитан Петко войвода“. По своята същност тази организация не е политическа, но не е и аполитична. Напротив: има винаги точна и ясна позиция по актуалните проблеми на деня. Тя успява да си извоюва правото да включи свои представители в Постоянните комисии към Община Стара Загора, позовавайки се на Европейската харта за участието на младежите в общинското самоуправление. Представителите на ТМД имат право на предложения, но без право на глас. ТМД е широко отворено за контакти с други организации както в Република България, така и извън нея.

На 24 септември 2009 г. младите тракийци от Стара Загора отчитат свършеното през изминалата година. Със задоволство е отбелзано активизирането на дейността на Тракийското младежко дружество в Града на липите. Осъществяват се много мероприятия с народополезна цел, конкурси и чествания на важни дати от тракийския календар и не само от него. Традиционните вече фолклорни конкурси „Богородична стъпка“ и „Петкана Захариева“ се провеждат с дейното участие на младежката организация към Тракийското дружество „Одринска епopeя“ — Стара Загора. В тези авторитетни национални конкурси голям принос за добрата организация и спокойното протичане на изявите има тъкмо Тракийското младежко дружество „Капитан Петко войвода“ — Стара Загора. С плам и ентузиазъм потомците на тракийските българи дават своя дял в осъществяването на тези събития от национален мащаб.

Особено активно младежите се включват в тържественото отбелзяване на Деня на Тракия — 26 март. През 2009 г. националните чествания бяха в Стара Загора, поради откриването в парк „Тракия“ на паметника „Одринска епopeя“ в памет на загиналите в Балканската война (1913).

Изключително неоценима помощ оказват членовете на ТМД Димитър Бишев, Георги Димитров, Цанко Атанасов, Атанас Георгиев и други в подготовката за тържественото откриване на този паметник в присъствието на високопоставени гости и на признателното гражданство на Стара Загора. В този тържествен ден незабравим спомен ще оставят факлоносците под ръководството на Данчо Йорданов, които също бяха организирани от Младежката организация към Тракийското дружество „Одринска епopeя“ — Стара Загора.

Младежите подготвят и проекти в сферата на социалната политика. Закупена е компютърна конфигурация и е разработена интернет страница на Тракийско дружество „Одринска епopeя“.

Традиционният национален тракийски младежки събор „Илиева нива“ се отбелязва подобаващо, освен с присъствието на мястото на тържествата и с посещение на културно-исторически паметници — тракийската вила „Армира“, гробницата в с. Свирачи и др.

Освен свършеното, предвижда се изграждането на тракийски младежки дружества в околните села, разширяване на дейността сред учащата и студентската младеж, провеждане на работни срещи с неправителствени и правителствени организации.

На отчетно-изборното събрание гост е г-жа Петра Мечева — председател на Тракийското дружество „Одринска епopeя“ в Стара Загора. След отчета за дейността на младежката организация, който е изнесен от съпредседателя Стилян Панов, г-жа Мечева насочва вниманието и акцентира най-вече върху привличането на учащата и на студентската младеж, както и върху разработването на проекти не само в сферата на социалната политика, но и за трансгранично сътрудничество с други младежки организации, свързани с изграждане на Еврорегион „Тракия“ и интеграцията на Тракия в границите на Европейския съюз. Изказали се на събранието — Цанко Атанасов, Любена Дойчева, Димитър Бишев и други, подкрепят препоръките на г-жа Мечева. Те подчертават необходимостта от популяризиране дейността на дружеството в медиите и изобщо от подобряване на контактите със средствата за масова информация. Христомир Личев, съпредседател на ТМД, докладва по точката от дневния ред — избор на ръководни органи.

За председател на Тракийското младежко дружество „Капитан Петко войвода“ — Стара Загора единодушно е избран Георги Димитров с мандат 2 години. За негови заместници са избрани Стилян Панов и Димитър Бишев и за организационен секретар — Цанко Атанасов. Избрани са и членове на Управителния съвет: Любена Дойчева, Светла Димитрова, Атанас Георгиев и Христомир Личев.

Информация за събранието дава в сайта на Тракийското дружество Добрина Тодорова. Както тя пише, отчетно-изборното събрание на младите тракийци от Стара Загора завършва с поглед в бъдещето и с амбиция, за да пребъде делото на тракийската кауза.

За популяризиране делото на Капитан Петко войвода, патрон на Тракийското младежко дружество, младежите тракийци от Стара Загора провеждат много мероприятия, посветени на 165-годишнината от рождението на героя. Месеци наред Стара Загора и регионът живее с делото и подвигите на националния герой, великия българин Капитан Петко войвода. Проведени са интересни инициативи, прославящи името на героя. Една от най-значимите е тържествената конференция на тема: „Капитан Петко войвода в съзнанието на българския народ“. Конференцията се проведе в залата на Регионалната библиотека „Захарий Княжевски“, организирана от Община Стара Загора, Тракийско дружество „Одринска епopeя“ и Тракийско младежко дружество „Капитан Петко войвода“. Научен ръководител на конференцията е д-р Невена Даскалова, специалист-етнограф, автор на редица книги и множество студии и публикации в регионалния и националния печат. Докладчици на конференцията са само младежи от Тракийското младежко дружество, чийто патрон е героят.

При откриването на конференцията тържествено и бодро прозвуча марша на тракийци „На стража синове тракийски“ в изпълнение на многолюдния хор „Одринска епopeя“. Със ставане на крака препълнената докрай зала, посрещна знамето на Тракийско дружество „Одринска епopeя“. Знаменосец и асистенти застанаха до лика на Капитан Петко войвода при изпълнението на песента „Ясен месец веч изгрява“, превърнала се в химн за тракийци. „На гроба на Капитан Петко“ — стихотворение от Иван Нанев, изпълнено от актрисата Иванка Антонова, активен член на УС на Тракийско дружество „Одринска епopeя“, накара слушателите да затаят дъх.

Тържествената конференция бе открита от председателя на Тракийското дружество Петра Мечева. С вълнуващо слово тя изтъква величието на героя и представи ръководството на конференцията в състав: д-р Невена Даскалова и инж. Димитър Бишев — зам.-председател на Тракийското младежко дружество.

„Юбилейните тържества, популяризиращи името на Капитан Петко войвода“, е темата на доклада, който изнася Цанко Атанасов — организационен секретар на Тракийското младежко дружество. В своето изложение той пренася слушателите в Доганхисар — Гърция, във Варна, Хасково, Бургас, Рим — Италия, Чепеларе. По-обстойно докладчикът се спря на тържествата в Стара Загора по случай от-

криването на паметника на Капитан Петко войвода по повод 165-годишнината му. Той подчертава присъствието на президента Петър Стоянов и на над десетхилядното множество от граждани от Стара Загора и от цялата страна.

Ръководителят на конференцията при обобщението си дава висока оценка на изложението и акцентира, че началото на мащабните чествания е поставено от СТДБ във връзка с честването на 150-годишния юбилей в село Доганхисар, Гърция, през 1994 г.

Следващият докладчик – Добрена Тодорова, разглежда темата „Песните за Капитан Петко войвода – израз на признателност и обич към Войводата“. Изложението ѝ е съпроводено с изпълнение от фолклорния състав на народни песни, посветени на славния капитан. Илия Илиев изнася съобщения на тема „Филмът за Капитан Петко в народното съзнание“ и отново припомня този чудесен сериал по сценарий на Николай Хайтов и режисьор Николай Чернев.

Особен интерес предизвикват изследванията на Ивайло Валентинов. Темата на неговия доклад е „Борбата на Капитан Петко за освобождението на другите народи“, посочени са имена на участници в гарибалдийските отряди от Стара Загора и други градове на България.

Николай Будинов споделя мисли за интереса на младите хора към делото на капитана и дейността му в Източните Родопи – неговия роден край.

В края на конференцията учителката по история от ГПЧЕ „Ромен Ролан“ Мариана Петрова, член на Тракийското дружество, по-тотка на българи от Беломорска Тракия, с подбран екип от талантливи и умни ученици, прави компютърен проект-презентация на тема: „Капитан Петко войвода в интернет пространството“. Това е обобщение на всичко казано на конференцията, поднесено увлекащо и с научна стойност.

Цялата конференция се предава непрекъснато по местната телевизия „Стойчев“, гледана е от хиляди зрители, които стават съпъричастни с юбилейните чествания на тракици. По телевизията се излъчва и ритуалът по поднасяне на венци и цветя след конференцията пред паметника на Капитан Петко войвода в парк „Тракия“ начело с кмета на града – проф. Светлин Танчев, в мразовития и със снежни виелици ден.

На 16 декември 2009 г. по покана на Тракийското дружество, в Стара Загора гостуват Елена Хайтова и Никола Гигов. Тази среща е посветена на 165-годишнината от рождението на Капитан Петко войвода и 95-годишнината от рождението на Николай Хайтов.

В заключение трябва да се отбележи, че ТД „Одринска епopeя“, съвместно с ТМД „Капитан Петко войвода“ са радетели за опазването на автентичния български фолклор и традицията – такива, каквито са били по нашите родни места в Източна и Западна Тракия. За тази цел ТД „Одринска епopeя“ поддържа женска фолклорна група, осигурява съдействие на детския танцов ансамбъл „Тракийски гайтани“ към ОУ „Железник“ – Стара Загора, на фолклорните триа „Сестри Колеви“, „Сестри Савови“, както и на десетки солови изпълнители.

Тракийското дружество „Одринска епopeя“ и Тракийското малежко дружество „Капитан Петко войвода“ – Стара Загора, имат своите ясни стратегически цели. На първо място стоят национални интереси на Република България. Днес обаче, потомците на тракийските бежанци имат нови мечти. Те са свързани с правото за посещаване на родните места на дедите им; с възраждането на българщината в обезбългарените земи на Тракия; с осигуряването на възможност за естествена и мирна икономическа интеграция между тези земи и България.

ЛИТЕРАТУРА

- Попов, К. Бежанският въпрос. С., 1926.
ЦДА, ф. 637, оп. 2, а.е. 564.
ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 23.
ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 35.
ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 201.
ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 269.
ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 635.
ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 454.
ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 603.
ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 669.
ЦДА, ф. 883, оп. 2, а.е. 718.
ЦДА, ф. 883, оп. 3, а.е. 140.
ЦДА, ф. 883, оп. 3, а.е. 190.
ЦДА, ф. 883, оп. 3, а.е. 336.
Завет, 20 ноем. 1925.
Завет, I, № 19, 20 май 1926.
Завет, I, № 20, 1 юни 1926.
Завет, I, № 25, 20 юли 1926.
Завет, I, № 35, 1 ноем. 1926.
Завет, VII, № 226, 20 ян. 1927.
Завет, III, № 53, апр. 1930.

НЬОЙСКИЯТ ДОГОВОР И БЪЛГАРСКИТЕ АРГУМЕНТИ ЗА ТРАКИЯ

Н.с. д-р ВАНИЯ СТОЯНОВА

През 1878 г. след почти петвековно отсъствие от европейската политическа сцена е възстановена българската държава. Извън нейните територии остават земи, населени с компактно българско население, в които общобългарският възрожденски процес за социално-политическо освобождение и културна еманципация продължава в условията на новите балкански политически реалности. Ненуспехът на организираното българско националноосвободително движение да осигури освобождението и обединението на българската нация тласка българската държава към войната като единствен възможен път за разрешаването на българския национален въпрос.

Обезсиленето на Санстефанския договор придава задължителния ревизионистичен и иредентистки характер на българската национална програма след Освобождението¹. Единодушно приеман от изследователите за крайна цел на българската външна политика и национална пропаганда през следващите 6 десетилетия, в териториален план обаче той не „покрива“ изцяло българската етническа територия към момента на подписването му. Извън границите на „Санстефанска България“ остават българите, обитаващи почти цяла Южна Тракия до Бяло море (области, в които живеят още гърци и турци, наред с други по-слабо представени етноси). Всъщност, в договора от Сан-Стефано са включени районите на Ксанти и Свиленград (в Западна Тракия, т.е. в земите между Места и Марица), както и градовете Малко Търново, Люлебургаз и Лозенград с техните околности в Източна Тракия (на изток от Марица до Черно и Мраморно море). Плод колкото на политическа договореност, отразяваща временно състояние на силите, толкова и на етнически и религиозни аргументи, Санстефанският договор задава параметри-

те на бъдещите български национални и държавни стремежи, без да ги изчерпва изцяло².

Какво е мястото на Тракия в тях?

Важността на дадено място и територия за една нация, според американския изследовател Джордж Уайт, може да се определи чрез три индикатора: 1. Идентифициране на обектите; 2. Описание на ландшафта; 3. „Фактора на решимостта“ (“tenacity factor”).³ Първият индикатор е свързан с локализирането на институциите и центровете, от значение за развитието на нацията; вторият откроява местата, прославени в националната литература и изкуство, а двата общо създават пространственото разпределение на важните за нацията места и земи, т.е. спомагат да се определи и очертая националната територия. Но, за да се установи колко точно важна е дадена територия за една нация, идва ред на „фактора на решимостта“ – т.е. на твърдостта, упоритостта, решителността, с които в своята история нацията е била готова да я завладее или защити³.

В случаите, когато една нация е неспособна да удържи или постигне контрол над по-маловажни територии, националната идентичност може да се преопределва, за да изключи тези места от националния патримониум. В други случаи дадена територия може да се окаже толкова важна за нацията, че за нея да бъде извънредно трудно да преопределва своята идентичност и тогава търсенето на военно решение може да продължи дори с цената на огромни човешки жертви.⁴ Приложен в българския случай, „факторът на решимостта“ безпогрешно разпознава този тип територия в Македония.

Забавените възрожденски националнообразуващи процеси в Тракия, имащи като резултат по-бледото ѝ присъствие в българската национално-териториална програма в първите следосвобожденски десетилетия (преди войните 1912–1913 г. и дори през Първата световна война) намират обяснение в близостта ѝ до имперската столица и Проливите, в ожесточения характер на религиозната българо-гръцка разпра и в етническата пъстрота на региона. От друга страна, по-компактният характер на българското население в Македония, многочислената и политически по-активната македонска емиграция в България правят звученето на Македонския въпрос по-гъръмко и емоционално въздействащо сред българското обществено мнение и налагат безапелационно неговото решаване в дневния ред на българската нация и държава. От своя страна и българската пропаганда след Освобождението насочва цялото си внимание към Македония, за да обоснове бъдещото ѝ присъединяване към България и едва след поражението в Първата световна война, когато ста-

ва ясно, че Македония е загубена, започва да търси аргументи в полза на българското присъствие в Тракия⁵.

Доминантата на етническия принцип (т.е. Македония) върху българските външнополитически избори до края на Първата световна война, макар и неудачна като краен резултат, не е необичайна нито за региона, нито за епохата. За нация, формирала себе си в модерното време в границите на една империя повече върху единството на езика и религията, отколкото на икономическата жизнеспособност на националния организъм и гражданското равноправие на членовете му, „етническият“ избор е естествено следствие от предходни процеси.

С изградените български училища и църкви, с удържаните победи над елинизма и особено с участието си във въоръжените националноосвободителни борби с връхна точка въстанието на Преобръщение, българите в Тракия дават ярка изява на волята си за свобода, на българското си национално самосъзнание и на стремежа си да бъдат част от българската държава⁶.

През 1912 г. балканските държави предприемат решителен штурм срещу империята, която 5 столетия господства в Европейския югоизток. За няколко месеца Турция е изтласкана от континента и с Лондонския мирен договор се отказва от всички свои владения на северозапад от линията Енос—Мидия и островите в Егейско море. Краткотрайното балканско сътрудничество преминава в нова, междуусъюзническа война, която за България завършива като Първа национална катастрофа.

Букурешкият мирен договор (28 юли 1913 г.) определя за Царството нови граници, в които влиза българското население от Западна (Беломорска) Тракия и част от Македония и които, въпреки понесените загуби, дават възможност на страната да провежда по-независима стопанска политика чрез директния излаз към Средиземно море. Очертава се възможност този дял от Беломорието, присъединен към България, да спомогне за икономическия и напредък, за интегрирането ѝ в световната търговия, за повишаване на нейната икономическа и стратегическа значимост в района на Югоизточна Европа.

Нерешеният докрай национален въпрос и особено въпросът за Егейска и Вардарска Македония нарежда България на страната на Централните сили в избухналия през 1914 г. глобален конфликт. Краят на Първата световна война ѝ донася Втора национална катастрофа.

Общоприето е мнението, че водещият лозунг в Париж, с който за „своите“ национални територии се борят и победители, и побе-

дени (доколкото за това им е дадена възможност), е „правото на нациите на самоопределение“, прогласено от американския президент У. Уилсън. В действителност, в аргументацията на миротворците, както и в националните пропаганди на спорещите за една и съща територия страни, присъства цялата палитра от аргументи, с които една национална държава претендира и защитава правото си над определена земя — от романтичния възгled за езика и религията, обединяващи населението в „националната територия“, през просветителската идея, свързваща целостта на държавната територия по-скоро с нейната сигурност и икономическа жизнеспособност, от географския детерминизъм за „естествените граници“ до геополитическите съображения и нововъзникналия страх от разпространението на българизма. Над всички тях, обаче, прилаган избирателно, се извиква принципът за наказване на „виновните“, т.е. загубилите войната и поощряване на приятелите — минали съюзници и бъдещи партньори. България е в категорията на наказаните⁷. Засъдени са не само нейните военни придобивки в Македония и Добруджа, но и Западна Тракия, станала част от държавната ѝ територия през 1913 г. и неоспорена от Солунското примирие (30 септември 1918 г.).

Тракийският въпрос от февруари до септември 1919 г. е сред най-оспорваните в комисиите и комитетите на Конференцията, занимаващи се с бъдещата българо-гръцка граница. Твърди защитници на гръцките претенции към Тракия са бившите ѝ и бъдещи съюзници Франция и Англия, подкрепяни от Япония; резервирана към тях е Италия, доколкото има свои собствени планове в Източното Средиземноморие. Еволюция претърпява американската позиция — от приемането на българските права над Западна Тракия въз основа на етнически и стопански аргументи и разширяване на източната ѝ граница в Одринско в зависимост от границите на проектираната от тях Константинополска държава (през януари 1919 г.), през защитата на българския излаз на Бяло море през Западна Тракия⁸ до приемането на компромисното решение за Междуусъюзническа Тракия под съглашенски мандат през септември 1919 г. и признаването с декларация на Американския конгрес от 20 януари 1920 г. на всички гръцки претенции над Източна и Западна Тракия⁹.

Българската делегация на Конференцията за мира — изолирана и обгърната с враждебност, информирана по косвени пътища за очакващото я наказание — се опитва да представи своите доводи в защита на националната си територия и в частност на Тракия — с ноти и меморандуми по въпроса за Западна и Източна Тракия, с нарочни послания до председателя на Конференцията и до лидерите

на съседните балкански държави, с изпращането на дипломатически емисари в европейските столици, с несръчни опити да се спечелят привърженици сред враждебната и почти единогласна антибългарска преса, с изложения, оборвани гърцките обвинения срещу България¹⁰.

Особено активно в защитата на българските права над Тракия е възстановеното на 22—24 декември 1918 г. в Одрин организирано тракийско движение в лицето на дружество „Одринска Тракия“. Приетата от първия, учредителен, конгрес (събор) резолюция подчертава вековната и неразрывна връзка на българското население в Одринско с българското отечество; призовава Великите сили от Антантата и САЩ да приложат принципа на самоопределение на народите и с решенията си да направят възможно присъединяването на българите от областта към българската държава и завръщането на бежанците по родните им места. Специално към българското правителство и политици е отправен апел да отделят по-голямо внимание на тракийския въпрос, останал до този момент в сянката на македонския. Конгресът одобрява изработването на петиция относно българския характер на Тракия, която да се бъде представена на предстоящата мирна конференция¹¹.

В началото на 1919 г. Върховният комитет — новоизбраният ръководен орган на Тракийската организация — организира масова акция сред бежанците от Източна Тракия за събирането на информация, необходима за съставянето на Петицията до мирната конференция. (Западна Тракия все още е част от България, чиято съдба предстои да се реши в Париж). „Петицията на изгонените българи от Източна Тракия“ е подписана от 31 176 семейства със 166 650 членове (под реалния брой на бежанците от областта, пръснати в различни части на България). След представените факти за десетилетните опити на османската власт да обезбългари областта, достигнали своя връх през 1913 г., подписалите я бежанци изразяват увереност, че Мирната конференция ще възстанови принципите на справедливостта и ще даде възможност на тракийските българи да се обединят със своята обща родина — България. На 16 юни 1919 г. Петицията (в четири подвързани тома) е изпратена в Министерството на външните работи и изповеданията с молба да бъде представена на председателя на Мирната конференция в Париж Ж. Клемансо. Вторият конгрес на „Одринска Тракия“, проведен в Одрин на 10 август 1919 г., се занимава отново с проблемите на бежанците — с положението им в страната, но и с перспективите за връщането им в Източна Тракия. Делегатите опровергават повдигнатите от гръцка страна обвинения, че сред подписалите Петицията има насили-

ствено включени гърци и приемат политическа декларация за бъдещата съдба на Тракия (в двете ѝ части). Съборът се изказва в полза на независима Тракия, в която населението свободно ще се разпорежда със съдбата си и намира за целесъобразно „създаването на едно общо независимо политическо цяло, което да обхваща източната и западната половина, поставени под един генерал-губернатор от някоя от Великите държави на Съглашението“¹².

Междувременно, на 26 юли 1919 г. в Париж пристига българската делегация, водена от министър-председателя Теодор Теодоров. До този момент почти всички условия на мирния договор с България са подгответи, остава нерешен въпросът за Тракия. Съденията, които достигат до българските делегати, вещаят предстоящото ѝ откъсване от българската държава и за това на 29 юли 1919 г. е решено да се подготви изложение за Западна Тракия и Източна Македония като отговор на гръцките претенции. Задачата е възложена на българските професори — експерти по въпроса Д. Михалчев, Д. Мишайков и Йордан Иванов¹³. Изложението е изпратено до Клемансо на 1 август 1919 г. В началото се изтъква, че Западна Тракия не е била предмет на спор при склучването на Солунското примире на 29 септември 1918 г. В отговор на гръцките домогвания, целящи откъсването ѝ от Беломорския бряг, България представя „съображенията, които оправдават нашето владение на територията между Места и Марица“.¹⁴ Раздел I, „Исторически съображения“, представя българския характер на Тракия назад през вековете. В раздел II, „Етнически съображения“, са изложени доказателства за числени превес на българите — християни и мюсюлмани — сред останалите народности в областта. На трето място, сред политическите и културните съображения, се изтъкват постиженията на българското училищно дело, свидетелстващи за духовната еманципация и национална идентичност на българското население. Раздел IV, „Икономически съображения“ обосновава стопанското единство между Тракия и България. Лишаването на България от беломорски излаз би имало пагубни последствия за нейната икономика и търговия и би я отделило от средиземноморските и океански държави, каквато всъщност е била една от най-главните идеи на балканската политика на централните сили. От друга страна, предлаганият вариант България да ползва гръцко пристанище под гръцки суверенитет като икономически излаз на Бяло море, е практически неосъществим и следователно — неприемлив¹⁵. Изложението завършва с пожеланието, че „като имаме предвид горните съображения, които произтичат от националната правда и от жизнените нужди, ние сме убедени, че конференцията ще дойде до заключение — какво

ще бъде крайно несправедливо — да се откъсне беломорският бряг от България, за да се даде на Гърция, и че като остави Тракия на българите, тя ще отстрани бъдещите съперничества на икономическа почва между двете страни, на която те се допълват взаимно и ще влезе в техните отношения примирителен дух, толкова нужен за мирното им развитие.¹⁶ В приложения са дадени демографски и статистически данни в подкрепа на българските твърдения; декларация на депутатите мюсюлмани в българското Народно събрание от 5 март 1919 г., с която те заявяват, че нямат повод да предпоставят гръцкото управление пред българското; декларация от името на българските евреи в полза на присъединяването им към България, независимо дали са в Добруджа, Тракия или Македония¹⁷.

Спряхме се по-подробно на съдържанието на изложението за Западна Тракия, защото оттук настетне формулираните в него доводи ще залегнат трайно в защитата на българските права и интереси в областта, независимо от реда и детайлите, в които те се представят.

За да обърне внимание към положението в Западна Тракия, Т. Теодоров допълнително изпраща до председателя на Мирната конференция Клемансо разяснение към изложението и специално подчертава, че българомохамеданското население в нея е още едно свидетелство за българския ѝ характер¹⁸.

На 8 август 1919 г. Теодоров представя на Клемансо вече споменатата петиция на българите от Източна Тракия. В съпроводителното писмо към нея се пояснява, че тези огромни маси бежанци са насилиствено прогонени от Турция през 1913 г., настанени са в България, където очакват да се върнат по родните си места и да влязат във владение на своите имоти¹⁹.

На 16 август 1919 г. до Конференцията за мира е отправена „Бележка“ относно производството на тютюн в Ксантийско, провокирана вероятно от информацията, че се подготвя присъединяването на областта към Гърция. В бележката се изтъква особеното значение на производството на тютюн за икономиката на България като основна експортна стока във външната ѝ търговия и се отправя предупреждение за опасността от превърщането на Гърция в монополист в производството на тютюн в Македония и Тракия, което би довело до налагането на високи цени на международните пазари²⁰. Инициативата цели да привлече вниманието на САЩ и тяхната делегация, които, като „чужди консуматори на тютюн“ са заинтересовани от запазването на България като тютюнопроизводител²¹.

На 10 септември 1919 г. българската делегация прави още едно усилие да наклони везните в полза на българските интереси в Тракия и предлага на вниманието на Конференцията за мир изложение

върху Източна Тракия като продължение на вече връченото изложение за Западна Тракия. Тя отново припомня реокупацията на областта от Турция през 1913 г. и изгонването от нея „с най-голяма жестокост на почти цялото българско население — не по-малко от 200 000 души“, което живее разпръснато из България и води окайно съществуване. Българската делегация настоятелно моли да му бъде дадена възможност да се завърне по своите домове и възстанови своята собственост и права²².

Изложението по въпроса за Източна Тракия до линията Мидия – Енос²³ съдържа свидетелства на учени и чужди пътешественици за българския характер областта, както и сведения, които изтъкват важната роля на Одрин и неговата околност в живота на българите от столетия насам. Като излага тези доводи, българската делегация се надява, че Конференцията за мира ще ги вземе предвид при определяне бъдещата съдба на Тракия и с решенията си ще допусне да се завърнат в нея хилядите изгонени българи.

Нито един от българските опити за оказване на влияние върху преговорите за мир не се увенчава с успех и връченият на 19 септември 1919 г. проект за договор е по-тежък и от най-мрачните очаквания. В тях, обаче, както и в трескаво изработените възражения към предложението за мира, се очертават целите и аргументите на българската национално-терitorиална програма в двете части на Тракия:

1. За Западна Тракия България иска запазването ѝ в настоящите граници като се обосновава с етнически, стопански, географски, исторически, политически и етнографски аргументи, повтарящи се и допълващи се с всяко следващо изложение от май до октомври 1919 г., последното от които на 25 октомври 1919 г. в отговор на предложените условия за мир. В него се казва: ако въпреки представените доводи Конференцията отхвърли българските възражения, то тогава България би приела територията, отстъпена от нея, „да се въздигне, в целостта ѝ, в автономна държава, независима от балканските държави и поставена под покровителството на главните съюзни и сдружени сили или на оная от тях, която Конференцията би посочила“²⁴.

Изрично се изтъква, че загубата ѝ би засегнала най-дълбоко живота на страната и нейното бъдеще²⁵. Обещаваният стопански излаз през Бяло море би бил реален само ако бъде гарантиран от нейния собствен суверенитет²⁶.

2. За Източна Тракия исканията на официалната българска политика са по-предпазливи — отстоява се и се аргументира нейният български характер, но директно изказано е искането за завръщане по родните места на прогонените над 200 000 бежанци от региона.

Тракийското движение, с цитираната по-горе резолюция от 10 август 1919 г., в този момент е по-радикално и настоява за „създаването на едно общо независимо политическо цяло, което да обхваща източната и западната половина, поставени под един генерал-губернатор от някоя от Великите държави на Съглашението“.

И за двете области средството за постигане на справедливо решение, което българската делегация се осмелява да поиска, е плебисцит, в който населението в спорните територии да изрази свободно своята воля за бъдещия държавен суверенитет над тях. За първи път идеята за всенародно допитване е предложена сnota 430 на българското правителство до представителите на Великите сили в София от 29 май 1919 г.; припомнена е от българската делегация за мирната конференция на 12 септември 1919 г.; отново е изказана в речта на Теодоров пред конференцията на 19 септември 1919 г. при връчването на условията на мира и не е пропусната в българския отговор на предложените условия на мира²⁷.

Съюзните и сдружени сили не приемат нито една от бележките, направени от българската делегация по териториалните въпроси. На 27 ноември 1919 г. новоизбраният български министър-председател Александър Стамболовски подписва в парижкото предградие Ньой мирния договор, наложен от страните-победителки. Ньойският диктат откъсва от България една десета от довоенната ѝ територия, в това число — и Западна Тракия; оставя извън границите на страната територии, на които живеят компактни маси българско население в Македония, Тракия, Западните покрайнини и Добруджа; налага тежки контрибуции и репарации на стойност 2 250 000 златни франка, обезоръжава армията, като оставя за нуждите на отбраната и вътрешния ред доброволна войска в размер до 33 000 души²⁸.

В отдел „Тракия“ от политическите клаузи на договора, съдържащ единствен член 48, са формулирани следвоенните права и задължения на Антантата и на България в откъснатите от нея територии в Беломорието: „България се отказва в полза на бившите съюзници и сдружени сили от всички свои права и титри върху територията на Тракия, които принадлежаха на Българското царство и които... сега не са дадени никому.“

България се задължава да признае решението на главните съюзни и сдружени сили относно тези територии, главно що се отнася до поданството на жителите им.

Главните съюзни и сдружени сили се задължават да гарантират свободата на икономическите излази на България на Егейско море. Условията на тези гаранции ще бъдат определени допълнително²⁹.

В периода на Земеделското управление и до Лозанската конференция включително „програмата-максимум“ и на българското правителство, и на Тракийската организация включва автономия на Западна и Източна Тракия, с вариант само за Западна Тракия. В предлаганите от българска страна варианти (на международни форуми, официални и неофициални срещи с преценявани като влиятелни фигури в международната политика лица или издигани в меморандуми и митинги лозунги) не може да се открие закономерност; ако трябва да се очертаят някаква доминанта, то тя е приобщаването на целокупна Тракия към България³⁰.

Окончателно въпросът за съдбата на Тракия е решен от Лозанска конференция, която урежда сключването на мирния договор между Гърция и Турция след гръцкия разгром през 1922 г. Лозанският договор (24 юли 1923) установява границата между двете държави по течението на р. Марица с изключение на района западно от Одрин, където към Турция е присъединен Караагач с околностите му по десния бряг на Марица. На 24 май 1924 г. България ратифицира договора, с което юридически той влиза в сила³¹.

Ньойският договор и последвалите го международни споразумения се отразяват катастрофално върху страната и нейното население, останало да живее извън границите ѝ.

България загубва значителна част от земите си, излаза на Бяло море, а с това и стратегическите си преимущества. В същото време към Гърция е присъединена територия без особена стойност по своите стопански характеристики и географско разположение за една южна и морска страна, а във военно отношение — незаштита и уязвима зона, лишена от своя гръбнак на север.

Държавно-териториалното разделение на българските земи довежда и до разпокъсването на традиционни стопански връзки, до нарушаването на икономически структури и пренасочването на цели стопански райони към други пазари. Това важи с особена сила за Беломорието, чийто естествен хинтерланд се оформя от долината на Струма, Родопската област и низината на Марица. През целия междувоенен период видни български географи и икономисти обосновават необходимостта от възстановяването на стопанските връзки между Беломорския бряг и българските земи отвъд границата, а искането за осигуряване на реален, т.е. териториален излаз на Бяло море, вместо обещаните „икономически излази“, не слиза от външно-политическите програми на нито едно правителство след Ньой. Безуспешните опити за решаването на проблема в контекста на регионалните рамки предизвикват неговото отлагане до времето, когато в Европа се извърш-

ват териториални промени, които актуализират поставянето му пред външния свят³².

От неуспешната защита на българските права над Тракия през 1919 г. тръгват две тенденции в българската политика по отношение на областта през следващите две десетилетия. (Нека уточня, че неуспехът ѝ се дължи не на погрешната ѝ, а на безнадежно закъсната нейна формулировка, резултат от късно осъзнати приоритети.)

Тези две тенденции са:

— Нарастващата тежест на икономическите доводи в полза на българските права над Западна Тракия с искането за излиз на Бяло море сред аргументите от исторически, географски, geopolитически, стратегически и етнически характер (последните все по-избледняващи с времето заради процесите на обезбългаряване на областта след Първата световна война.)

— Възприемането на тракийския въпрос и от официалните фактори, и от тракийското движение като въпрос от държавна значимост.

След десетилетие на идейно и организационно лутане през октомври 1933 г. Константин Петканов пред 18-ия редовен Тракийски събор формулира „идеологията на тракийската организация“ — силната държава, стопанският просперитет, въгешното сцепление и единодействие в обществото, единната външна политика, която е право и задължение по-скоро на държавата, отколкото на партийните и обществените структури, стават нейни основни постулати. Жертванието в миналото „държавни интереси“ (т.е. постигането на стабилна държава със стратегическо значение и икономически потенциал) в полза на „националния принцип“ и приоритета „Македония“ в българската политика (т.е. обединението на нацията, чиято най-многобройна задгранична част е в Македония) се оценяват и от лидерите, и от интелектуалния елит на тракийското движение като фатална грешка. Сред тях надделява убеждението за необходимостта от единодействие на Тракийската организация с българската държавна власт и от последователни усилия за насочване на нейната външна политика на юг с цел освобождението на Тракия в нейните „географически граници като пръв и най-важен етап в националните и държавно стопански стремежи на България“³³.

След 1919 г. обхватът на българските териториални аспирации на юг преминава през „целокупна Тракия“ — автономна или присъединена към България, през отнетата, но преди това призната с международен договор за българска Западна Тракия, до Беломорска област, включваща земи от Източна Македония и Западна Тракия. Еволюцията в българските териториални искания се извършва

под въздействие на политическите обстоятелства и демографските изменения, които от своя страна налагат смяна или по скоро — превес на едни приоритети над други. Направила в три предходни войни своя външнополитически избор главно на базата на етническите аргументи, дали тежест и предимство на Македония, след Първата световна война, без да се отказва от тях, българската политика оценява силата и ползата на икономическите доводи. Те са тези, които в новата geopolитическа ситуация и навяваните от Германия националсоциалистически въждения за „нов световен ред“ напомнят за предпочитаните в англосаксонския свят доводи в полза на функциониращата, стратегически защитима и жизнеспособна държава, с уточнението, че заедно с тях върви и „самоопределението = самоуправлението“ на народите. Именно икономическите в съчетание с етническите принципи в полза на България изтъкват американските и италианските представители в комисиите на Парижката мирна конференция през 1919 г., до момента до който интересите им налагат това³⁴.

„Тракийският“ дял в българската национална територия обаче се концентрира в Западна Тракия, докато източният ѝ дял постепенно се превръща в „периферия“. От Източна Тракия българската политика се оттегля ефективно още през 1913 г. Съюзът с Турция потвърждава тази тенденция през Първата световна война. Дори и малката ректификация на границата по р. Марица при Одрин — част от цената за влизането в Тройния съюз — е лесно отстъпена през септември 1918 г. с подписания на 24 септември 1918 г. протокол за цялостно уреждане на Добруджанския въпрос³⁵. По време на Парижката конференция през 1919 г. въпросът за българския характер на Източна Тракия се поддържа в изложението на българската делегация дотолкова, доколкото това би обосновало връщането в нея на прогонените бежанци, оставяйки възможността за благоприятно решение, в случай на външна подкрепа (от страна на САЩ или Италия), на един евентуален плебисцит. Неясните бъдещи граници на проектираната от САЩ Константинополска държава (от която впоследствие те се отказват), решителността на кемалистите да върнат Източна Тракия в границите на отечеството след гръцката ѝ окупация през 1920 г., победата им в гръцко-турския конфликт и триумфът им в Лозана слагат край на българските аспирации дори и в теоретичен план. Българският отказ от Източна Тракия е санкциониран през 1925 г. с Ангорския договор. В навечерието на по-редната криза в европейските отношения и предстоящата военна кампания на Балканите (1940—1941) българската политика отново потвърждава липсата на интереси и перспективи в посока на Източна

Тракия с отказа на Соболевото предложение и подписаната българо-турската декларация от февруари 1941 г.

В навечерието на Втората световна война латентното, но неслязашо от дневния ред на българската национално-териториална програма искане за Западна Тракия се изкачва нагоре в дневния ред — след неоспоримите допреди 20 години от Западни покрайнини и Южна Добруджа. Легитимните основания за това българската политика и пропаганда вижда в принадлежността ѝ към България след Букурещкия договор и в чл. 48 на Ньойския договор с обещанието за беломорски излаз, който дава нов акцент на българските териториални интереси — по-скоро в „беломорски“, отколкото в „тракийски“ измерения.

В хода на нарастващата военно-политическа поляризация в Европа и окуражена от решенията на Мюнхенската конференция (септември 1938 г.) София изразява по-определенено своите външнополитически претенции за ревизия на съществуващото статукво, без да напуска принципа на неутралитет и неангажираност³⁶.

На 19 април 1939 г. министър-председателят Г. Къосеванов изпраща до българските легации в чужбина Директива № 19. В нея се оповестяват българските териториални искания като условие за участието на страната в едно балканско споразумение: Южна Добруджа, Тракия от 1913 г. и евентуално — Западните покрайнини³⁷.

След 1 септември 1939 г. управляващите кръгове в София продължават да свързват надеждите за задоволяване на българските териториални интереси с преразглеждането на Версайските договори от една мирна конференция. На 15 септември 1939 г. официално е обявено, че България запазва неутралитет в избухналия конфликт³⁸.

След връщането на Южна Добруджа към България с Крайовската спогодба (7 септември 1940) на дневен ред застава проблемът за Беломорието. Италианската агресия в Гърция (28 октомври 1940) обаче пренася световния конфликт на територията на Балканите и прави все по-трудно удържим българския неутралитет. Пълният неуспех на операцията и затягането на военни действия налагат на Германия да засили натиска си върху България за присъединяването ѝ към силите на Оста и да започне подготовката за установяване на прякото си военнополитическо господство на Балканите³⁹.

След срещата на цар Борис III с Хитлер на 17 ноември 1940 г. българският печат подема за няколко дни темата за връщането на Беломорска Тракия. Министерството на външните работи на 19 октомври 1940 г. разпраща на българските легации в чужбина матери-

али върху българските искания за Западна Тракия и Източна Македония (Кавалската област), преведени на основните западни езици — за сведение и използване⁴⁰. В аргументите на българските претенции неизбежно се чувства влиянието на германските geopolитически идеи за „новия ред“ в Европа: „Европа днес е пред прага на нова ера от политическо и стопанско устройство. Повече международна справедливост и усилена творческа дейност ще дадат на европейския континент характерния облик на стопански организирано общежитие... Балканският полуостров съставя неделима част от европейското общежитие и неговото политическо и стопанско устройство ще трябва напълно да отговаря на новите начало... За съжаление, обаче, в тази част на континента днес все още съществуват неправдите на Парижката мирна конференция. Тази аномалия спъва създаването на Балканите на онази творческа дейност, която би довела до най-рационално оползотворяване усилията на балканските народи свързани, по силата на географската закономерност, с една естествена солидарност с останалата част на Европа... За да могат да се създадат на Балканите необходимите предпоставки за новия строй, трябва веднъж завинаги да се ликвидира с печалното наследство от Световната война...“⁴¹

Но в доводите защо Кавалската област трябва да бъде част от България и защо страната има право на излаз на Бяло море има историческа, географска, етнодемографска и стопанска логика, както и въпиющ зов за справедливост, на които именно разчита и политиката за привличане на България във орбитата на Оста. „Историята, етнографията и стопанската география образуват главните източници, от които България черпи права за Източна Македония. Тези права са безспорни и тяхното отричане можеше да става само в онази политическа атмосфера на международна несправедливост, която бе плод на Парижката мирна конференция.“⁴² Широк набор от аргументи обосновава и българските искания за излаз на Бяло море в материала „България и Беломорският въпрос“: Тракия и излазът на България на Бяло море от географско гледище; Тракийският въпрос и излазът на Бяло море от историческо гледище; Тракия от етнографско гледище; Икономическото значение на Беломорието. „Изложените до тук изводи водят до заключението, че Тракия и цялата Кавалска област като неразрывно свързани с България, трябва да бъдат върнати на българската държава. С това ще се поправи несправедливост на Ньойския диктат, който отнема достъпа до свободно Бяло море, в явно нарушение на всички исторически географски народностни икономически основания само защото желанието на Англия бе да има едни върен страж Гърция в близко съседство с протоците.“⁴³

За първи път териториалните искания на България надхвърлят границите от 1913 г. Изявленията в печата и изказванията на някои депутати в Народното събрание от това време свидетелстват за оформянето на териториалните стремежи, които правителството възnamерява да отстоява в следващите преговори⁴⁴.

На 1 март 1941 г. частите на XII германска армия навлизат в българска територия. По същото време във Виена българският министър-председател Богдан Филов подписва присъединяването на България към Тристранния пакт, след което външните министри на Германия и Италия Рибентроп и Чано му връчват секретни писма, в които се признават българските права над „една територия приближително между устията на Струма и Марица“ при бъдещото уреждане на балканските граници⁴⁵.

Като съставна част от българския национален въпрос в периода на Втората световна война, българската политика в присъединената през 1941 г. с германска благословия Беломорска област, извлича своите аргументи от същите географски и стопански характеристики на региона и стратегическото му разположение, свързвачи го с българските земи на север в старите предели, от своите корени в миналото на областта и в сложната историческа съдба на българите, разпокъсани в границите на балканските си съседи, които съдържат българските възражения на готвения във Версай мир през 1919 г.

Интересно е да се отбележат общите черти в аргументацията за териториалните искания към Западна Тракия на „аспирараща“ в навечерието на войната, на „управляваща“ в хода на войната и на „победена“ след Втората световна война България. В подготвената през 1946 г. от българска страна документация за Мирната конференция в Париж, която трябва за обоснове българските териториални претенции към Беломорието, в значителната си част се занимава с въпроси на стопанството и жизнеспособността на българската държава при наличието на беломорски излаз и се опитва да представи и защити ефективните страни на българското държавно управление в периода 1941–1944 г.⁴⁶ Тракийската организация, от своя страна, поставя своя научен потенциал в подкрепа на искането на българското ОФ правителство за запазването на Западна Тракия в границите на България. През 1946 г. са подгответи и преведени на чужди езици 5 брошури за Западна Тракия, които съдържат обосновката на българските права над областта, Меморандум до Великите сили за разрешение на Тракийския въпрос, както и обстойният труд на Ив. Батаклиев, А. Разбойников и Ив. Орманджиев „Тракия – географски и исторически преглед“.

Изходът от Втората световна война и мирът след нея охлаждат българските териториални стремежи на юг, превръщайки Тракия в онази част от „националната територия“, която има значението на символ и културно-исторически спомен. Лансираната в началото на XXI в. от средите на Тракийската организация в България идея за „Еврорегион Тракия“, по подобие на други региони в Европейския съюз, съдържа, може би, перспективи за нов тип регионално обосноваване и идентичност, все още неясни и непредвидими.

БЕЛЕЖКИ

¹ Казаков, Е. Геополитиката на България през XX век. С., 2007, с. 63.

² Кесиков, Б. Принос към дипломатическата история на България. Т. I. С., 1925, 308–316. Картата на Санстефанска България вж. на: http://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0% B0%D9%D0% BB:Bulgaria_after_Congress_of_Berlin_in_1878.png

³ White, G. Nation, State and Territory. Origin, Evolutions, and Relationships. V. 1. Rowman and Littlefield Publishers, Inc., 2004, p. 9.

⁴ Ibidem, p. 60.

⁵ Илечев, И. Родината ми – права или не! Външнополитическа пропаганда на балканските страни (1821–1923). С., 1995, с. 402.

⁶ Илечев, И. Тракийският въпрос и тракийското движение в България. С., 2007, 17–96.

⁷ За принципите на очертаване на границите на националните държава в Париж вж.: White, G. Op. cit., 204–228; Геноев, Г. П. Ньойският договор и България. С., 1935, 5–58. За българската пропаганда в защита на българските териториални интереси вж: Христов, Х. България, Балканите и мирът. С., 1984, 53–75; Илечев, И. Родината ми – права или не! С., 1995, 181–187.

⁸ Трифонов, С. Българското националноосвободително движение в Тракия 1919–1934. С., 1988, 14–15.

⁹ Трифонов, С. Антантата в Тракия (1919–1920). С., 1989, с. 30, 40–45.

¹⁰ Христов, Х. Цит. съч., 53–75, 172–203, 312.

¹¹ Филчев, И. Цит. съч., 158–159.

¹² Пак там, 161–163.

¹³ Трифонов, С. Антантата в Тракия..., с. 38.

¹⁴ Българската делегация за мир. Документи по договора в Ньой. С., 1919, с. 7.

¹⁵ Пак там, 7–13.

¹⁶ Пак там, с. 13.

¹⁷ Пак там, 14–24.

¹⁸ Трифонов, С. Антантата..., с. 38.

¹⁹ Българската делегация..., с. 26.

²⁰ Пак там, 32–33.

²¹ Трифонов, С. Антантата..., с. 39.

²² Българската делегация..., с. 95.

²³ Пак там, 95–123.

²⁴ Българската делегация..., с. 151.

²⁵ Трифонов, С. Антантата..., с. 20.

²⁶ Българската делегация..., с. 150.

²⁷ Българската делегация..., 27–28, 127, 144.

²⁸ Генов, Г. П. Нойският договор и България. С., 1935, с. 65, 78, 91; Христов, Х. България, Балканите и мирът. С., 1984, 284–314, 321–345.

²⁹ Генов, Г. П. Международни актове и договори, засягащи България. С., 1940, с. 461; Кесико, Б. Принос към дипломатическата история на България, т. 2–3, с. 781.

³⁰ Караганев, Р. България и нейната *insuficiencia pulmonum* или националната кауза за излаз на Бяло море 1919–1941. С., 2005, 81–82.

³¹ Божинов, В. Западна Тракия в дипломатическата борба (1918–1924). – В: Външната политика на България (1878–1944). С., 1978, с. 260.

³² Балкандинев, И. Беломорието — минало, настояще, бъдеще. С., 1942, 131–142; Генов, Г. П. Тракия и Беломорският излаз. — Тракийски сборник, 3, 1932; Западна Тракия. С. 1946, 12–13; Михайлов, Д. Новите земи в стопанско отношение. София 1918; Одринска и Беломорска Тракия (стопанска анкета). — ГСУ, ЮФ, 15–17, С. 1921; Янов, Д. Беломорска Тракия и Приморска Македония. — ГСУ, ИФФ, 3–4, С. 1938, 1–139. За дипломатическата борба за беломорски излаз вж.: Караганев, Р. България и нейната *insuficiencia pulmonum* или националната кауза за излаз на Бяло море (1919–1941). С., 2005, 157–358.

³³ Стоянова, В. Към ранната история на Тракийския научен институт. — Bulgarian Historical Review, 2006, № 1–2, 538–539.

³⁴ Вж. по въпроса Христов, Х. Цит. съч., 284–314.

³⁵ Марков, Г. Голямата война и българската стража между Средна Европа и Ориента 1916–1919 г. С., 2006, с. 310.

³⁶ Тощова, В. България и Третият райх (1941–1944 г.). С., 1975, с. 17.

³⁷ Сирков, Д. Външната политика на България (1938–1941). С., 1979, 127–128.

³⁸ Тощкова, В. Цит. съч., с. 19.

³⁹ Тощкова, В. Цит. съч., с. 25.

⁴⁰ ЦДА на РБ, ф. 176к, оп. 8, а.е. 1071, л. 1–46.

⁴¹ Так там, л. 13.

⁴² Так там, л. 12.

⁴³ Так там, л. 13–37.

⁴⁴ Сирков, Д. Българският национално-териториален проблем по време на Втората световна война. — В: Българската народност и нация през вековете. Ч. 2. С., 1988, с. 114.

⁴⁵ Филов, Б. Дневник. С., 1986, 254–255.

⁴⁶ Вж. Истината за гръцките репарационни искания. С., 1946.

ТРАКИЯ В ГОДИНТИТЕ НА ГРЪЦКО-ТУРСКАТА ВОЙНА (1920–1922)

Н.с. д-р КАЛИНА ПЕЕВА

След края на Първата световна война в Европа се установява съвършено нова система на равновесие на силите, като външнополитическите интереси на Лондон, Париж и в по-малка степен тези на Рим стават решаващи за следвоенното устройство на Европа. Успоредно с това върху плановете за следвоенното устройство на Европа започват да влияят политическите идеи на една нова, извъневропейска велика сила — САЩ. Условията на мирните договори от Версай, Трианон, Сен Жермен, Ньой, Севър отговарят в най-голяма степен на интересите на Англия и Франция, а концепциите на президента на Съединените щати У. Уилсън се дискутират широко и раздат надежди за създаването на нов политически ред, способен да предотврати следващи военни катализми¹.

България излиза победена от войната и подписва Нойския мирен договор, съгласно който е заставена да се откаже от правата си над Западна Тракия в полза на Съюзниците и се задължава да приеме без обструкции предстоящите решения главно що се отнася до поданството на населението, живеещо там. Държавите-победители, от своя страна, се ангажират да осигурят свободен икономически излаз на България до Егейския бряг². В тези условия една от главните външнополитически задачи на българското правителство става защитата на териториалните права над Тракия, а невъзможността статутът ѝ да бъде определен окончателно създава предпоставки да се смята, че е възможна териториална корекция, която да върне поне част от тази област в границите на България.

След подписването на Нойския мирен договор в района на Западна Тракия се установява временното съзнато управление под командването на ген. Шарпи, което се запазва до май 1920 г.³ През то-

зи период победителите все още не са единни в намеренията си за следвоенното устройство на областта, при това тази констатация е валидна както за западния, така и за източния ѝ дял. Самият текст на Мудроското примирие дава твърде неясна представа за съдбата, която съюзниците предвиждат за бившите европейските владения на Османската империя. Въпреки това в края на 1919 и началото на 1920 г. в средите на европейската дипломация преобладава мнението, че Източна Тракия ще бъде включена в проектираната автономна Цариградска държава.

Окончателното решаване на Тракийския въпрос и съобразяването на решенията с интересите на България зависи в най-голяма степен от съгласието, до което ще достигнат Великите държави. В началото на 1920 г. обаче Париж е принуден да търси подкрепата на Лондон в усилията си да застави Германия да изпълни клаузите на Версайския мирен договор⁴. За да осигури интересите си на запад френското правителство възприема политика на отстъпки на изток и това дава възможност на Форин офис се превърне в главен арбитър по Тракийския въпрос, което прави шансовете за съобразяване с българските интереси твърде ограничени.

Въпросът за определянето на статута на Тракия зависи и от условията, които държавите-победителки ще успеят да наложат в текста на мирния договор с Турция. Пречка за подписването му става съпротивата на Дружествата за защита на правата на турците в Тракия и Анадола срещу окапационните войски на победителите⁵. За да овладеят турска съпротива, на 16 март 1920 г. английски войски окупират Истанбул и разпускат Парламента, а не след дълго в града пристигат подкрепления от френски и италиански войкови части⁶. През май Съюзниците вземат решение за окупацията на Измир, използвайки текста на чл. 7 от Мудроското примирие, който допуска подобна възможност, в случай че сигурността им бъде застрашена⁷.

В отговор на тези събития т.нар. Патриотични дружества в Тракия и Анадола се мобилизират за отвоюване на окупирани територии⁸. С укрепването на организираната съпротива на турците плановете на страните-победителки за преразпределение на османските владения стават трудно изпълними. Те са принудени да търсят изход от кризата на свиканата през април 1920 г. конференция в Сан Ремо, където започват преговори за изработка на окончателния проект на мирния договор с Турция.

Един от най-важните въпроси, който предстои да бъде преразгледан в Сан Ремо, е въпросът за статута и принадлежността на Източна и Западна Тракия. За да наложи съобразяване с българското

становище, в навечерието на конференцията министър Райко Даскалов⁹ разговаря с френския министър-председател Аристид Бриян. Министър Р. Даскалов настоява Великите сили да вземат нов мандат над Западна Тракия като задължително условие за осигуряване на беломорски излаз за България и като гаранция, че бежанците от този край ще могат да се върнат в родните им места. Отговорът на А. Бриян е добър пример за дипломатически такт, но уверението му, че при всеки удобен случай ще говори в защита на българските интереси, са без реална стойност.

На среща с английския външен министър лорд Дж. Кързън министър Р. Даскалов отново изтъква тежкия бежански проблем и подчертава, че единствено режим, подобен на този на ген. Шарпи, би могъл да създаде условия за завръщането на 150-те хиляди български бежанци в родните им места. Аргументите на българския политик обаче трудно биха могли да спечелят подкрепата на Форин офис: „Изтъкнах обстойно опасностите за Англия от Византийската империя и апелирах още веднъж Англия да вземе присърце интересите на българското племе“, докладва след срещата си с Кързън министър Даскалов¹⁰.

Плановете на Лондон, Париж и Рим не включват съобразяване с интересите на България. Нещо повече, обсъжданията на конференцията в Сан Ремо се провеждат в отсъствието на представител на българската държава. В резултат се стига до решение Западна Тракия да бъде окончателно отнета от България и тя, заедно с Източна Тракия, се предава на Гърция. Срещу това Атина се ангажира да спре развитието на съпротивата на кемалистите в Анадола.

Едва в края на конференцията, когато въпросът за съдбата на Тракия е практически решен, активните настоявания на българската държава се увенчават с успех и един от българските дипломати в Париж получава възможност да замине за конференцията в Сан Ремо. В началото на април Венелин Ганев, в съгласие с министъра на външните работи Михаил Маджаров, подава нота, в която заявява, че решенията за статута на Тракия накърняват престижа на привържениците на Съглашението в България, и настоява, че след дадените уверения за добросъвестни намерения най-малкото, което може да се очаква, е Тракия да остане международна зона, подмандата на Великите сили¹¹.

След като до края на заседанията на В. Ганев не е дадено право да вземе участие в разискванията и да защити позицията на България, той връчва протестна нота, в която прави опит да спечели ред отстъпки. Българският дипломат настоява: една трета от персонала в железопътния транспорт в Тракия да бъдат българи; начални-

ците или поне заместниците им на гарите в Одрин, Димотика, Софлу, Дедеагач да бъдат българи; да се създаде българска зона на пристанището в Дедеагач; да се осигури административна автономия за общините и българският език да се признае за избираем служебен; да се гарантира статутът на българските църковни и училищни общини и да се направят някои корекции на границата, така че на територията на България да останат Лозенград, Скопие, Бунар-Хисар и Самоков.

Мнението на Ал. Стамболовски е, че тазиnota може да доведе до твърде неблагоприятни последици. Подобно е и мнението на главния секретар при Министерството на външните работи д-р Г. П. Радев, който в докладна записка от 1 май 1920 г. определя постъпката на В. Ганев, като „дипломатически гаф“ и съветва нотата да бъде опровергана като несъобразена с позициите на правителството. Това предложение е възприето от Ал. Стамболовски и се стига до отзоваването на В. Ганев от френската столица, а подадената от него nota е официално опровергана.

Негативен коментар наисканията в подаденатаnota прави и френският върховен комисар в София Жорж Франсоа Пико¹², според когото това е катастрофа за България, тъй като дори след отеглянето на нотата, тя се разглежда като крайна политическа цел на българското правителство. Френският дипломат емоционално заявява, че Е. Венизелос би платил 100 милиона franca, за да предизвика подобна nota, като добавя: „Аз съм дошъл да извърша едно полезно дело и смяtam, че Тракия може да бъде спасена, но постъпката на Ганев пусна скала пред моята работа“¹³.

Причината за подобна оценка е, че ако исканията от нотата бъдат удовлетворени, ангажиментът за осигуряване на беломорски излаз за България би бил изпълнен при това съобразно с претенциите на София. Това е в разрез с основния приоритет във външната политика на България, тъй като окончателният мирен договор с Турция не е подписан и българското правителство има основания да се надява на възстановяване на съюзническия контрол над Тракия и дори на териториални отстъпки.

В това отношение надежди дава позицията на президента У. Уилсън, който по време на обсъжданията в Сан Ремо настоява Лозенград и Одрин да бъдат отстъпени на България и, въпреки че мнението му не е взето под внимание, остава надеждата, че на следващ етап би могло да се окаже меродавно.

През септември 1920 г. българският министър-председател назначава със закъснение за още една грешка на българската дипломация, а именно за изявленето на експонистъра на външните работи

Михаил Маджаров¹⁴ пред представители на Антантата, в което е заявил, че България вижда възможност за справедливото решение на Тракийския въпрос във възстановяването на позициите на Русия. По сведения на Ал. Стамболовски това изказване е затвърдило окончательно решението на Форин офис да отстъпи Тракия на Гърция¹⁵.

Решенията на конференцията в Сан Ремо по подялбата на азиатските провинции на османската държава, макар и да не засягат пряко българските интереси, създават положение, при което постигането на траен мир на изток е невъзможно и пораждат условия за цялостно преразглеждане на въпросите, касаещи бившите османски владения¹⁶. Те са още едно доказателство за доминиращата роля на английската източна политика. Англия игнорира мнението на Италия и заставя Франция да се изтегли от Тракия, като в края на май 1920 г. генерал Шарп слага край на съюзното управление на областта. По данни на представителния делегат на Чехословакия в София, при официалното съобщение за изтеглянето на френските войски сред българското и турско население на Тракия избухва паника. Гръцките войски пристъпват към окупацията на западния и източния дял на областта и стигат до Чаталджа. Голяма част от българското население се изтегля в България, а гръцките окупационни войски започват да преследват българите, които остават в родните си места¹⁷.

Скоро след това, на 22 юни 1920 г., няколко гръцки дивизии, подкрепяни от Англия, нарушаяйки демаркационната линия¹⁸ в Анадола, започват настъпление на север и североизток от гр. Измир и завземат гр. Бурса. Две други дивизии се насочват към Афион-Карахисар. Под турски суверенитет остава сравнително неголяма територия между Анкара и Черно море, правителството в Истанбул на 10 август 1920 г. е принудено да подпише условията на Севърския мирен договор. През този период контролираното от Мустафа Кемал Велико национално събрание на Турция (ВНСТ) взема решение да се обяви за единствена законна власт в страната, отхвърля легитимността на подписания мирен договор и започва подготовкa за военна съпротива.

За да бъде преодоляна съпротивата на кемалистите гръцкото военно командване предпрема настъпление към гр. Ескишехир. След първоначалните успехи на гръцката армия на 10 януари 1921 г. войските на кемалистите печелят решителна победа при с. Иньоню. Дори след поражението английският министър-председател не губи вяра във възможностите за победата на гръцката армия, но за разлика от него, френското правителство вече се придържа към друго мнение.

В резултат на френската дипломатическа активност е настроена конференция в Лондон, на която са поканени и представители на свиканото в Анкара ВНСТ. Още преди откриването на конференцията английският министър-председател Дейвид Лойд Джордж е категоричен, че няма да допусне да се обсъжда каквато и да било промяна на европейските граници на Турция. Според държавния секретар на Англия участието на българска делегация на предстоящата конференция е немислимо, а исканията на кемалистите – неизпълними¹⁹.

Макар френският посланик в английската столица, да не допуска вероятност тракийският въпрос да бъде обсъждан отново, една част от правителствените кръгове на Франция се придържа към обратното мнение. Българският пълномощен министър в Париж М. Савов е информиран, че тракийският въпрос ще бъде поставен на обсъждане и дори близки до правителството държавни служители го съветват да организира изпращането наnota до председателя на Междусъюзническия съвет Л. Джордж, в която да се докаже неспособността на гръцкия режим да въведе ред в Тракия. Тези разнопосочни мнения сочат, че в началото на 1921 г. във френските правителствени среди няма единно становище по тракийския въпрос, а директорът на политическия отдел на френското правителство уверява, че Франция ще подкрепя българските искания „в границите на възможностите си“²⁰.

Лондонската конференция е открита на 21 февруари 1921 г., но представителите на М. Кемал пристигат в английската столица със закъснение от два дни. В отсъствието на кемалистите е изслушана гръцката делегация, която защитава необходимостта от продължаване на войната²¹. При обсъжданията представителите на Форин офис предлагат на френската делегация отстъпки в района на Тракия при условие, че Измир остане под гръцки суверенитет, а Александreta бъде отстъпена на Англия. Ке д'Орсе от своя страна предлага пристанището на Измир да се интернационализира, като Измирският вилает остане в границите на Турция, а самият град Измир се даде на Гърция. Що се отнася до европейските владения на османската държава, Париж настоява да се възстанови властта на султаната в Истанбул, а от Тракия да се създаде автономна република начело с председател чужденец и съвет от 9 души, по двама от Англия, Франция и Италия и по един българин, грък, турчин²².

Съвършено различни са условията на кемалистите, те настояват Западна Тракия да бъде предадена на Турция, оккупацията на Измир да бъде прекратена, чуждите войски да напуснат Истанбул, да бъде признат турският суверенитет над Проливите, да бъдат даде-

ни гаранции за сигурността и безопасността на Турция, да се признае правото на Турция да поддържа военноморски сили, достатъчни да осигурят отбраната на страната и, не на последно място, да се признае ликвидацията на режима на капитулациите²³.

Предложението в контрапроекта на съюзниците не предвиждат съществени промени на Севърския мирен договор. Игнорирани са исканията на кемалистите и споразумението с делегатите на анкарското правителство се оказва невъзможно. Въпреки че помощникът на английския върховен комисар в Истанбул Хари Ламб признава, че на конференцията турците са спечелили известно предимство, Лондон все още вярва, че те не са в състояние да го запазят²⁴.

След провала на Лондонската конференция не остава съмнение, че изход от конфликта ще се търси отново със силата на оръжието. Военните действия са подновени и в края на март 1921 г. в битка при с. Инъоню турската армия печели убедителна победа²⁵. При новосъздадалата се обстановка става очевидно, че независимо от неотстъпчивостта на Форин офис, Севърският мирен договор ще бъде преразгледан. Ал. Стамболийски започва дипломатическа подготовка за печелене на поддръжници в европейските столици, които да защитят българската кауза при бъдещото преразглеждане на тракийския въпрос.

В две последователни телеграми до легациите в Берн, Париж, Лондон и Рим, Ал. Стамболийски очертава основните искания и водещите аргументи на българската държава. Българските дипломати следва да наложат схващането, че жизнените интереси на България, неутралитетът, който спазва, договорното ѝ право, както и икономическите ѝ интереси, изискват въпроса за беломорския излaz да бъде разгледан своевременно. Българският министър-председател залага на една от предполагаемите алтернативи за решаването на тракийския въпрос, а именно идеята за автономия на Източна Тракия до линията Мидия–Енос. Той нарежда на българските дипломати да отстояват мнението, че автономна област обхващаща само част от земите на Източна Тракия не би могла съществува самостоятелно и се налага същият режим да обхване и Западна Тракия, като се образува една автономна област под егидата на Великите сили. Според инструкциите на Ал. Стамболийски това е и единственият възможен начин, който би дал възможност да се обезпечи свободен икономически излaz за България на Егейско море, „ако при днешните условия териториален такъв не е възможен“. Присъединяването на Западна Тракия към Гърция и образуването на автономна област от Източна Тракия е решение, което не би осигурило правото на България за свободен излaz на Егейско море, коментира министър-председателят²⁶.

Давайки подобни наредждания Ал. Стамболовски признава, че доводите му са далече от разбиранията на английската дипломация и не се знае дали Франция и Италия ще успеят да наложат своите, но настоява, че България „не може да си позволи да отстоява друга теза“²⁷.

Месец по-късно Ал. Стамболовски изпраща втора телеграма до българските дипломати в Европа, в която основните тези не са променени, но е прибавен нов аргумент за защитата на исканията. Този път е изведен на преден план икономическият аспект на въпроса. Българските дипломати са инструктирани да отстояват мнението, че търговията на страната се намира в застой и една от главните причини за това е, че без да е поставена под формална блокада, България се чувства блокирана. Връзките ѝ със западните държави са сложни и скъпи, а на юг няма възможност за преки контакти с тях. При това положение българската търговия ще трябва да се ориентира към търговски контакти с държавите от Централна Европа, използвайки плавателния път по р. Дунав. С подобни доводи българските дипломати се опитват да убедят западноевропейските столици, че се налага България да бъде „деблокирана“²⁸.

Този нов аргумент е провокиран от позицията на английския върховен комисар в София сър Хърбърт Деринг²⁹, който дава да се разбере, че за Лондон е важно да си осигури доминиращо икономическо влияние в България. Х. Деринг отдава голямо значение на осигуряването на икономически излаз за България на Егейско море и дава основание да се коментира, че Форин офис се старае да не допусне икономическо обвързване на България със страните от Централна Европа, за което би съдействало използването на плавателния път по р. Дунав³⁰.

Другият водещ аргумент, който застъпва Ал. Стамболовски в тази инструкция е, че пристанището в Дедеагач е непригодно за пълноценно използване, а българското правителство няма интерес да инвестира в изграждането на ново пристанище на чужда територия³¹.

В същия смисъл и с подобни аргументи Ал. Стамболовски се обръща и към правителството на Франция. Той изразява надежда, че Париж ще подкрепи българските искания и при ревизията на Севърския договор ще съдейства за възстановяване на режима на съюзниците в Източна Тракия³².

В края на 1921 г. в навечерието на конференцията в Кан и броени месеци до срещата на министрите на външните работи в Париж българската позиция не е променена. Към аргументите на българското правителство се прибавят данни, свързани с политиката на

Гърция в Западна Тракия през последни 20 месеца. Изнесени са факти, с които българската дипломация се опитва да докаже, че Атина се стреми да промени етническия състав на областта и да ликвидира политическото и стопанското влияние на българите в Източна Тракия³³.

Какви са шансовете на България за печелене на подкрепа? Преди откриването на конференцията италианският министър на външните работи приема един от българските дипломати от легацията в Рим – Г. Стоилов, като в хода на разговора се съгласява със справедливостта на българските искания, но изказва мнение, че въпреки интересувачи България, няма да бъдат обсъждани. Той дава формално съгласие за подкрепа на българските искания, доколкото позволяват интересите на Италия, но Г. Стоилов е категоричен, че България не може да разчита на решителна италианска подкрепа. Решаването на тракийския въпрос зависи от позицията на Лондон, а що се отнася до Италия, то тя няма определено становище и ще се придържа към това на съюзниците и в най-голяма степен към позицията на Англия³⁴.

Известна подкрепа за българската кауза може да се очаква от турската страна. В средата на февруари 1922 г. френският посланик в английската столица съветва турския представител в Лондон Решит паша да не повдига тракийския въпрос, което „би отворило Балканския въпрос като цяло“. Решит паша излага пред него мнението на своето правителство: „Балканският въпрос и без това е отворен и това положение няма да се промени, докато не се решат въпросите, които интересуват Турция и България“³⁵. Не след дълго истанбулският представител в Рим Низами паша предлага на Ал. Стамболовски турското и българското население в Западна Тракия да настояват съвместно за автономия или режимът на управление на тази област да се определи с плебисцит³⁶. Това предложение обаче остава неподкрепено от българското правителство.

Опитът за споразумение между Гърция и Турция, направен през февруари 1922 г. на конференцията в Кан, се проваля заради неуспеха на страните от Антантата да синхронизират плановете си за устройството на следвоенния свят. Наделява мнението на Англия, което настоява на Гърция да бъде дадена цяла Тракия, особено в случай че ѝ бъде отнет Измир. Българската дипломация прави неуспешен опит да наложи схващането, че между мирните договори, подписани от България и Османската империя, съществува пряка връзка, тъй като те уреждат един и същи въпрос и положението в региона може да се стабилизира, само ако Тракия бъде поставена под съюзнически контрол. Лондон отново остава неповлиян от тези аргу-

менти и допуска евентуални корекции на Севърския мирен договор само що се отнася до района на Измир и окупирани областите в Анадола³⁷.

След провала на преговорите в Кан тракийският въпрос предстои да бъде разгледан на заседание на Съвета на министрите на външните работи, насрочено за 22 март 1922 г. Българският пълномощен министър в Париж Михаил Савов е информиран, че Франция ще настоява турската граница да се определи по линията Мидия—Родосто, границата на Гърция да остане на запад от Гюмюрджина, а цялата останала територия между двете граници да се обособи като автономна област с център Одрин под контрола на съюзниците. Сведенията на М. Савов сочат, че Франция няма да поддържа турската идея за плебисцит в Западна Тракия³⁸.

Много скоро френският министър-председател Раймон Поанкарे излиза със специален меморандум, в който, за разлика от очакванията на М. Савов, настоява Източна Тракия до р. Марица да се върне на Турция, а от Западна Тракия да се образува автономна провинция, като се отчете и правото на България за икономически излаз на Егейско море³⁹. В разрез с мнението на Париж, Лондон обмисля линия на гръцко-турската граница Мидия—Чорлу—Родосто, която не е съобразена нито с етническите, нито с икономическите, нито със стратегическите дадености на региона. Причината за подобно настояване, според българския пълномощен министър в Лондон Димитър Станчов, е, че Англия не би допуснала никога повече турско присъствие в Европа, тъй като по време на Първата световна война Турция е навредила най-много на английските интереси и английските колониални войски, воювали в Мала Азия и Галиполи, никога не биха простили на Велика Британия, ако се покаже благосклонна или слаба към Турция⁴⁰. Тази позиция на Форин офис очевидно е силно повлияна от личното мнение на Лойд Джордж и е трудно да се прогнозира дали ще бъде отстоявана докрай. По този повод Д. Станчов си спомня саркастичното мнение на полковник Кенвортி, независим либерал и народен представител в камерата на общините: „*Лойд Джордъж е тъй тесногледо възпитан вървоначалното провинциално училище, че от детинството си насам и днес още мрази като черни врагове: дявола, турчина и пата!*“⁴¹.

В началото на 1922 г. се очертава като най-вероятно решение Източна Тракия да бъде отстъпена на Турция, а Западна — на Гърция. Този план е приемлив и за Атина, и за Истанбул, той е компромисен и за французите. При това положение, възможностите за гарантиране на беломорския излаз на България остават две: или не-

зависим коридор между Турция и Гърция при Дедеагач, или по-предпочитания за великите държави коридор през гръцка територия до Кавала. Българската дипломация храни надежда, че подялбата на Тракия между Турция и Гърция няма да се реализира, което ще направи подписането на мира невъзможно, а решаването на въпроса ще се отложи⁴².

Допълнителни надежди за реализация на българските искания дава становището на Обществото на народите (ОН). През март 1922 г., дни преди откриването на заседанието на Съвета на министрите в Париж, българският генерален консул и постоянен представител в Женева Димитър Миков е поканен от секретаря на политическата секция при ОН да изложи мнението на българската страна за възможностите на тракийското население да се самоуправлява. Основните въпроси, по които е поискано мнението на българския дипломат, касаят възможността да се рекрутира жандармерия от местното население, както и да се избегне настанияването на скъпо струваща администрация, доведена отвън⁴³. Българският дипломат допуска възможността този сондаж на мнение да е провокиран от опит за промяна на политиката на Лондон, където е настъпило известно смекчаване в отявлено прогъръцката политика. Очевидно в ОН се гледа на автономията на Тракия като на компромис, който има предимството да представлява солидна гаранция за безопасността на Истанбул и Проливите, сигурността на които е в основата на британската политика. Тези планове изобщо не са съобразени с исканията на Анкара. Не съществува вероятност идеята за автономия на Източна и Западна Тракия да бъде приета от кемалистите.

По време на срещата на външните министри в Париж официалната английска политика остава неповлияна от работата на българските дипломати. Лондон не намира за основателни българските аргументи, в подкрепа на мнението, че икономическият излаз е илюзорен, ако минава през територия под гръцки суверенитет. Във Форин офис дори продължават да настояват на позицията на лорд Дж. Н. Кързън от 1920 г., а именно, че на България не ѝ е нужен пряк излаз на Егейско море, тъй като главните икономически излази за Балканския полуостров са Солун, Варна, Бургас и р. Дунав⁴⁴.

На срещата в Париж е взето решение за спиране на военните действия в Мала Азия и сключване на примирие за срок от 3 месеца. По време на примирето Междусъюзническа комисия в Истанбул следва да изработи подробностите на новия мирен договор между Турция и страните от Антантата, от една страна, и Турция и Гърция, от друга. Тъй като кемалистите свързват въпроса с пълно-

то изтегляне на гръцките войски от Мала Азия, е решено те да се изтеглят в срок от 5 месеца след подписването на примирянето. Срещу тази отстъпка гръцкото правителство настоява Източна Тракия да остане в границите на Гърция, което е съвършено неприемливо за кемалистите, които настояват и за незабавното изтегляне на оккупационните войски на Антантата от района на Проливите⁴⁵.

Така на 25 март 1922 г., т.е. ден преди края на заседанията, занимаващи се с въпросите за статута на Истанбул, режима на Проливите, Егейското крайбрежие и Тракия, споразумение за статута и владенето на европейските провинции на Османската империя не е постигнато. По Тракийския въпрос Англия настоява турската граница да минава по линията Мидия—Родосто, а останалата част на областта заедно с полуостров Галиполи да се отстъпи на Гърция. Франция настоява на Турция да се даде граница, която включва Мраморно море, Одрин и горното течение на р. Марица, а полуостров Галиполи да остане под съюзнически контрол. На 26 март 1922 г. заседанията на министрите на външните работи приключват, като се налага английското становище при определянето на европейските граници на Турция, но се взема решение за евакуация на Мала Азия и възстановяване на турския суверенитет там⁴⁶. Решено е Източна и Западна Тракия заедно с полуостров Галиполи да останат в границите на Гърция, а въпросът за излаза на България на Егейско море изобщо не е поставен на обсъждане⁴⁷.

През пролетта на 1922 г. се забелязва уединяване на позициите на българското правителство по тракийския въпрос и тези на определени политически кръгове в Турция. Министърът на външните работи Юсуф Кемал прави изявление, че за тракийският въпрос има две решения — или автономия за цяла Тракия, или Западна да бъде дадена на България, а Източна — на Турция. Ал. Стамболовски застава изцяло зад първото предложение⁴⁸. Тази тенденция обаче остава неподкрепена от лидера на кемалистите в Анадола и респективно реализацията ѝ се оказва невъзможна.

По време на Парижката конференция политическите среди в Лондон усилено коментират, че кризата е резултат от несполучливия договор в Севър и неуспеха на Лондонската конференция от февруари 1922 г. Българският пълномощен министър в Париж докладва, че в английската столица никой не вярва, че лорд Кързън ще се върне от Париж с дипломатически успех⁴⁹. Коментарите се оказват, разбира се, верни. Султанското правителство приема предложените условия, като си запазва правото да разисква по тях допълнително, но Анкара се обявява против отстъпването на каквато и да било част от Източна Тракия и продължава военните действия.

Следващ опит за излизане от кризата е направен от 10 април до 19 май 1922 г. по време на конференцията по икономически въпроси в Генуа, свикана по решение взето на конференцията в Кан⁵⁰. В Генуа е поканена за участие и българска делегация начело с Ал. Стамболовски, но още преди да отпътува българският министър-председател прави изявление, че заминава почти без никакви надежди. В реч пред конференцията Ал. Стамболовски отново доказва невъзможността да бъде осъществен икономически излаз през гръцка територия и е категоричен, че такъв е възможен само ако минава през българска, международна или неутрална територия. Скептицизъмът на Стамболовски се оправдава напълно: Англия подкрепя Гърция, Франция се опитва да разклати английските позиции на изток и подкрепя Турция, а българският излаз продължава да е поставен в зависимост от примиряването на тези противоречиви интереси⁵¹.

През този период шансовете за успех на гръцката армия в Анадола намаляват с всеки изминал ден, тя не е в състояние да предприеме настъпление, поради липсата на стратегически обект, а в същото време кемалистката армия може да отстъпва в дълбочина, без дори да влезе в сражение. За да излезе от така създадала се ситуация, през юли 1922 г. гръцкото правителство взема решение да прехвърли част от войските си от Анадола в района на Проливите и да окупира Истанбул, като по този начин застави турците да се подчинят на условията на примирянето⁵². Това решение на атинското правителство е несъобразено с намеренията на страните от Антантата и най-вече с тези на Италия и Франция. В Рим определят гръцките намерения като истинска лудост⁵³. Париж отказва категорично да сътрудничи на подобна акция и предупреждава, че в случай на настъпление срещу Истанбул гръцката армия ще се изложи на сигурен неуспех, а международното положение на Гърция ще бъде сериозно застрашено. Управляващият френската легация в Атина връчва отказ на министъра на външните работи на Гърция и френските военни на територията на Турция вземат мерки да спрат гръцките войски с въоръжена сила и флот. На 23 юли при Чаталджа дори се стига до сблъсък между гръцки и френски въоръжени части, в който ранените французи са около 150 души, но по-нататъшни въоръжени стълкновения са избегнати. Атина е принудена да се подчини на забраната, но на 30 юли 1922 г. гръцкото правителство обявява, че дава самоуправление на Измир и окупирани от гърците области в Мала Азия под егидата на гръцката армия. На това решение отново се противопоставят Франция и Италия, които са категорични, че то е в разрез с постигнатите споразумения на срещата на министрите на външните работи в Париж⁵⁴. За разлика от тях англичаните

ските представители смятат, че самоуправлението на Измир не би следвало да притеснява никого, тъй като този въпрос предстои да се реши тягърва в хода на предстоящата мирна конференция. Едва в края на август Лондон е принуден да се съобрази с мнението на главните си съюзници, и гръцкото правителство е заставено да се откаже от намеренията си.

Отстъпката на Форин офис пред Рим и Париж е резултат от все по-силното неодобрение на английския Парламент и общественото мнение в страната към водената от Лойд Джордж политика. В Палатата на депутатите Обри Херберт критикува непоследователността на политиката на премиера, като напомня, че той сам е обещал през 1917 г. Измир на Италия и през 1918 г. — Тракия на Турция. Най-съдържателният протест срещу политиката на Лойд Джордж, който е подписан и от голяма част от представителите в двете камари на Парламента, е връчен на премиера от Близко и Централноизточната асоциация (Near and Middle East Association). В него се защитават правата на България за достъп до Егейското крайбрежие и се предлага Източна Тракия да остане в границите на Турция, а от Западна Тракия да се образува автономна област, като по този начин се избегне опасността, която би се създала от една недоволна от европейските си граници Турция, лишена от свободен излаз на море България и обкръжена от неприятели Гърция⁵⁵.

Гръцкото правителство, от своя страна, без заобикалки заявява в официоза си „Катимерини“, че гърците ще трябва да бъдат отблъснати със сила от района на Тракия, за да се възприеме от правителството решение, съгласно което Гърция би била лищена от тези територии⁵⁶. Възможностите за реализация на гръцките претенции обаче са поставени в зависимост от намеренията на победителя във войната.

Докато съюзниците се стараят да изгладят недоразуменията си, през лятото на 1922 г. турската армия се мобилизира за контранастъпление. То започва на 26 август, като само 4 дни по-късно турската армия нанася тежко поражение на гръцките военни сили при Афийон-Карахисар. Решителният сблъсък между двете армии е при Думлу Пънар, след което турската кавалерия успява да влезе в гр. Ескишехир, а в началото на септември турските войски завземат гр. Измир⁵⁷.

Успехите на кемалистите правят положението на Гърция и на нейните поддръжници твърде деликатно. Става очевидно, че въпросите, свързани с автономията на окupираните азиатски територии, не могат да бъдат предмет на разискване, тъй като те ще са решени от силите на кемалистката армия. В началото на септември големият

въпрос е свързан с изработването на програмата на предстоящите мирни преговори. Началото им се отлага до излизането на Италия от правителствената криза, за да се определи респективният италиански външен министър, който би следвало да представлява страната си на заседанията⁵⁸. Изчаква се и изходът от срещите между Лойд Джордж и Раймон Поанкаре по въпросите за германските reparации.

Преговорите между представителите на трите велики държави Дж. Кързън, Р. Поанкаре и К. Сфорца⁵⁹ по условията на примирянето с Турция започват на 20 септември 1922 г. в Париж⁶⁰. Франция е склонна да подкрепя Турция, но мнението ѝ се влияе силно от мнението на страните в Малката Антанта, които са против. Те се обявяват и против съобразяването с българските искания за устройството на Тракия. По данни на българските дипломати в Лондон, след като те изразяват тази своя позиция във Франция и Италия замълкват дори онези гласове, които доскоро са имали кураж да твърдят, че чл. 48 от Ньойския мирен договор в първата си алинея е несправедлив, а в трета си е неизпълнен⁶¹. Позицията на Лойд Джордж е неустановена, тъй като той е повлиян от личната си антипатия към Турция, но не може да не се съобрази и с общественото мнение в Англия, което препоръчва запазване на интересите на исляма.

Въпреки сблъсъка на интереси, след преговорите в Париж Англия, Франция и Италия стигат до съгласие за подписване на примире с Турция. На 28 септември 1922 г. Франклин Буйон пристига в Измир и връчва на Мустафа Кемал изработената на 23 септемвриnota с предложение за свикване на конференция за уточняването на условията на примирянето. Въпреки първоначалното несъгласие на Форин офис с нотата, страните от Антантата признават правото на Турция да задържи земите на Тракия до р. Марица и гарантират, че ще подкрепят Турция за приемането ѝ в ОН⁶².

Преговорите започват в Мудан на 3 октомври 1922 г. с участие на Исмет паша от турска страна, ген. Харингтън от английска, ген. Шарпи от френска и ген. Момбели от италианска⁶³. Гръцката страна е представена от ген. Мизараши, но той практически не участва в разискванията. В проекта за примире, изработен от съюзниците, се определя линията в Източна Тракия, зад която ще бъдат изведени гръцките войски, и условията по евакуацията им. Предвижда се функциите на гражданска администрация в областта да се предадат на съюзниците в срок от 30 дни, а за запазването на реда в областта да се грижат турските национални сили и жандармерията. Предвидено е също така по време на предаването на администрацията и изтеглянето на гръцките войски съюзните комисии да уста-

новят контрол в най-важните райони източно от р. Марица. В Източна Тракия е предвидено да се изпратят отряди — пехота и кавалерия, за подържане на реда и за оказване на помощ на контролните комисии.

Турската делегация възразява, че съгласно проекта Източна Тракия не следва да се присъедини към Турция, а само се освобождава от гърците, като успоредно с това в най-важните райони източно от р. Марица се настанява пехота и кавалерия на съюзниците. Кемалистите обръщат специално внимание на факта, че в проекта се споменава само територията на изток от р. Марица, но се премълчава как ще бъде уреден въпросът с одринското предградие Карагач, което остава на територията на Западна Тракия. Исмет паша изисква съюзниците да дадат точни разяснения за начина, по който предлагат да стане връщането на Източна Тракия в границите на турска държава. Отговорът на английския делегат гласи, че този въпрос ще се реши в зависимост от това дали Турция ще приеме или отхвърли нотата на съюзниците. Подобни неокончателни отговори дават и френският, и италианският представител.

На второто заседание турската делегация връчва своя проект за примире, който в общи линии е съобразен с предложенията на съюзниците, но за Източна Тракия турските искания са съвършено различни. В турския проект е поставено условие Източна Тракия да бъде предадена на анкарското правителство и в нея да се допусне настаняването на неограничен брой турска жандармерия, като се пристъпи към изтегляне на гръцките войски в срок от 15 дни⁶⁴. Въпреки че тези условия изглеждат неприемливи, след личната намеса на Мустафа Кемал турските искания са приети и Муданското примире е подписано на 11 октомври 1922 г. от силите на Антантата и представителите на кемалистите⁶⁵.

След подписването на примирето по въпросите, касаещи статута на Проливите, Тракия и бреговете на Черно море, хармония в намеренията на Париж, Лондон и Рим няма. По този повод ген. Репингтън с огорчение споделя с българския дипломатически представител в Лондон, че „Източният въпрос не е напреднал и не е по-добре уреден, отколкото е бил по времето на Херодот“⁶⁶.

БЕЛЕЖКИ

¹ Кузманов, А. Италия и нейните съперници в борбата за господстващо влияние в балканския регион след Първата световна война. — В: Италия, България и Балканите (1919—1927), С., 2003, с. 57.

² Кесяков, Б. Принос към дипломатическата история на България. Т. 1. С., 1925.

³ Алтънов, Ив. Междусъюзничка Тракия. С., 1921; Коатев, Т. Тракийският въпрос във външната политика на България (1919—1920). С., 1996; Тифонов, Ст. Българите и френската администрация в Тракия (1919—1920). — В: България 1300. Институции и държавни традиции. Т. 3. С., 1983; Тифонов, Ст. Българското националноосвободително движение в Тракия (1919—1934 г.). С., 1988; Тифонов, Ст. Антантата в Тракия (1919—1920). С., 1989 и др.

⁴ Кузманов, А. Италия и нейните съперници..., 65—66.

⁵ За развитието на съротивата на организираните от М. Кемал Дружества вж.: Вулиоглу, Т. Trakya'da milli mücadele. II. Anakra, 1992.

⁶ Вж. Озден, Н. British Policy on the Fate of Constantinople and Allied Occupation of the city on March 16-th. 1920. 81-107.

⁷ Türkîye dış politikasında 50 yılç Kuruluş savaşınız. Ankara, 1973, p. 27.

⁸ Вж. Кемаль, М. Путь новой Турции (1919—1927). Т. 1, 7—10.

⁹ Райко Даскалов заема последователно поста министър на земеделието и държавните имоти (16.10.1919—21.05.1920), управляващ Министерството на финансите (16.04.1920—21.05.1920), министър на вътрешните работи и народното здраве (5.01.1922—9.02.1923).

¹⁰ ЦДА, ф. 176к, оп. 4, а.е. 902, л. 1б2. Париж, 4 април 1920 г. Телеграма на министър Р. Даскалов до МВнРИ в София.

¹¹ ЦДА, ф. 176к, оп.4, а.е. 902, л. 5. София, 1 май 1920 г. Доклад Г. П. Радев до МВнРИ в София.

¹² Жорж Франсоа Пико е назначен за френски върховен комисар в България на 18 май 1920 г., когато между Франция и България все още не са възстановени редовни дипломатически отношения. Те са възстановени след ратификацията на Ньойския мирен договор, в преамбула на който е отбелоязано, че от деня на влизане в сила на договора (9 август 1920 г.) положението на война се прекратява и „ще започнат официални сношения на Съюзените и сдружени сили с България“. Дипломатическите отношения са подновени с повторното назначаване на Жорж Пико за извънреден пратеник и пълномощен министър. Той връчва акредитиви на 9 септември 1920 г. ЦДА, ф. 3, а.е. 1126, л. 1. Акредитивно писмо на Жорж Франсоа Пико.

¹³ ЦДА, ф. 176к, оп.4, а.е. 902, л. 48. София, юни 1920 г. Доклад на Г. П. Радев до МВнРИ в София.

¹⁴ Михаил Маджаров заема поста министър на външните работи и изповеданието от 6 октомври 1919 г. до 16 април 1920 г., когато е заместен от Ал. Стамболовски.

¹⁵ ЦДА, ф. 317к, оп.1, а.е.75, л. 106—106а. 16 септември 1921 г. Копие от шифрована телеграма на Ал. Стамболовски

¹⁶ Решено е Англия да установи мандат над Палестина и Ирак заедно с Месопотамия, а Искендерум и широка ивица, успоредна на границата със Сирия и Киликия, са отстъпени на Франция. Измир и околностите му са отстъпени на Гърция. Италианската и френската сфера на влияние се простираят върху Южен Анадол. Предвидено е и създаването на кюрдска държава под английски протекторат. Определени са шест вилаesta в Източен Анадол, на територията на които впоследствие ще

се създаде арменска държава, подмандатна на САЩ. В района на Проливите е решено да се обособи интернационална зона. *Озден, N. Impact of the San Remo Terms on Turkey and British Policy, 137-154.*

¹⁷ ЧСИБИ, т. 1, с. 40, док. 14. 1920 г., 1 юни, София — Доклад на представителния делегат на ЧСР в София до Министерството на външните работи в Прага.

¹⁸ Демаркационната линия е установена с решение на главнокомандващия съюзнически войски в Истанбул ген. Милн на 3 ноември 1919 г.

¹⁹ ЦДА, ф. 176к, оп. 4, а.е. 1626, л. 1-2. Лондон, 9.2.1921 г. Шифрована телеграма от българската легация в Лондон до МВнРИ в София.

²⁰ ЦДА, ф. 176к, оп. 4, а.е. 1625, л. 8-9. Париж, 16.02.1921 г. Шифрована телеграма на М. Савов от българската легация в Париж до МВнРИ в София.

²¹ П о ц х в е р и я. Б. М. Турция между двумя мировыми войнами..., с. 37.

²² ЦДА, ф. 176к, оп. 4, а.е. 1625, л. 9. Париж, 16.02.1921 г. Шифрована телеграма на М. Савов от българската легация в Париж до МВнРИ в София.

²³ П о ц х в е р и я. Б. М. Турция между двумя мировыми войнами. Очерки внешней политики..., с. 37-38.

²⁴ ЦДА, ф. 176к, оп. 4, а.е. 1940, л. 1-2. Истанбул, 21.03.1921 г. Поверителен доклад на Т. Павлов от легационната служба в Истанбул до МВнРИ в София.

²⁵ Сражението от 30 март — 1 април 1921 г. получава известност като „втората битка при Иньоню“.

²⁶ ЦДА, ф. 317 к, оп. 1, а.е. 75, л. 9. Телеграма на Ал. Стамболовски от юни 1921 г. до българската легация в Берн.

²⁷ ЦДА, ф. 317 к, оп. 1, а.е. 75, л. 9. Телеграма на Ал. Стамболовски от юни 1921 г. до българската легация в Берн.

²⁸ ЦДА, ф. 317 к, оп. 1, а.е. 75, л. 8. Телеграма на Ал. Стамболовски от 20 октомври 1921 г. Франклайн Буйон, качеството си на председател на Парламентарната комисия по външните работи, подписва споразумение, съгласно което Ке'д'Орсে признава правителството на ВНСТ и се отказва от по-нататъшни военни действия.

²⁹ След края на Първата световна война и подписването на Нийския мирен договор Великобритания изпраща в България за свой върховен комисар Хърбърт Деринг като политически представител, докато дипломатическите отношения между двете държави бъдат възстановени. Деринг пристига в София на 5 юни 1920 г. и остава до 1 юни с.г., когато е назначен за извънреден пълномощен министър в Румъния. На негово място е назначен Артур Пил, дотогавашен пълномощен министър в Бразилия.

³⁰ ЧСИБИ, т. 1, с. 62, док. 62. 1920, г. 2 октомври, София. Доклад на представителния делегат на ЧСР в София до МВнР в Прага.

³¹ ЦДА, ф. 317 к, оп. 1, а.е. 75, л. 8. Телеграма на Ал. Стамболовски от 5 юли 1921 г. до легацията в Берен.

³² Б о ж и н о в, В. Западна Тракия в дипломатическата борба (1918—1924). — В: Изследвания по българска история. Т. 3. Външната политика на България (1878—1944). С., 1978, 256—257.

³³ ЦДА, ф. 317 к, оп. 1, а.е. 75, л. 159. София, 22. 12. 1921 г. Инструкции на Ал. Стамболовски до легациите в Рим, Лондон и Париж и за сведение до легациите в Вашингтон, Берн, Берлин, Прага, Виена, Будапеща, Варшава, Белград, Букурещ, Истанбул.

³⁴ ЦДА, ф. 176к, оп. 4, а.е. 2299, л. 1-2. Рим, 24 юни 1922 г. Шифрована телеграма на българската легация в Рим до МВнРИ в София.

³⁵ ЦДА, ф. 176к, оп. 4, а.е. 2353, л. 30—31. Лондон, 17.02.1922 г. Поверителен политически доклад от българската легация в Лондон до министър-председателя и министъра на външните работи.

³⁶ ЦДА, ф. 176к, оп. 4, а.е. 2730, л. 37. Рим, 31. 08. 1922 г. Шифрована телеграма на българската легация в Рим до МВнРИ в София.

³⁷ ЦДА, ф. 176к, оп. 4, а.е. 2299, л. 60. Лондон, 23. 02. 1922 г. Политически доклад на българския пълномощен министър в Лондон до Ал. Стамболовски.

³⁸ Идеята за плебисцит не отговаря на българските искания, тъй като към този момент областта е с твърде променен етнически състав и не би могло да се очаква задоволителен резултат. ЦДА, ф. 176к, оп. 4, а.е. 2299, л. 58. Париж, 21.02.1922 г. Шифрована телеграма от българската легация в Париж до МВнРИ в София.

³⁹ Т р и ф о н о в, Ст. Българското националноосвободително движение в Тракия (1919—1934), с. 90.

⁴⁰ ЦДА, ф. 176к, оп. 4, а.е. 2299, л. 12. Лондон, 30 януари 1922 г. Поверителен политически доклад на българския пълномощен министър в Лондон до Ал. Стамболовски.

⁴¹ ЦДА, ф. 176к, оп. 4, а.е. 2299, л. 13. Лондон, 30 януари 1922 г. Поверителен политически доклад на българския пълномощен министър в Лондон до Ал. Стамболовски.

⁴² ЦДА, ф. 176к, оп. 4, а.е. 2299, л. 6. Париж, 10 януари 1922 г. Шифрована телеграма на българската легация в Париж до МВнРИ в София.

⁴³ ЦДА, ф. 176к, оп. 4, а.е. 2299, л. 96. Берн, 22 март 1922 г. Политически доклад от легацията в Берн, адресиран до Ал. Стамболовски.

⁴⁴ ЦДА, ф. 176к, оп. 4, а.е. 2299, л. 61. Лондон, 8 март 1922 г. Политически доклад на българския пълномощен министър в Лондон до Ал. Стамболовски.

⁴⁵ А т е ё, Т. Uluslar kurtuluş savşında Türk dış politikası. — Türk dış politikasında sorunlar, 9-10.

⁴⁶ ЦДА, ф. 176к, оп. 4, а.е. 2299, л. 120. Париж, 27. 03. 1922 г. Политически доклад от българската легация в Париж до МВнРИ в София.

⁴⁷ В края на заседанията се стига до решение да се трасира една линия, която да тръгва в близост до Танос на Мраморно море в посока север към българската граница, като остави Родосто (един чисто гръцки град според военните експерти) в Турция, а Баба Ески и Кърк Килисе в Гърция. Вж. ЦДА, ф. 176к, оп. 4, а.е. 2299, л. 99-100. Париж, 26. 03. 1922 г. Шифрована телеграма от българската легация в Париж до МВнРИ в София.

⁴⁸ Т р и ф о н о в, Ст. Българското националноосвободително движение в Тракия..., 91—92.

⁴⁹ ЦДА, ф. 176к, оп. 4, а.е. 2299, л. 99—100. Париж, 26. 03. 1922 г. Шифрована телеграма от българската легация в Париж до МВнРИ в София.

⁵⁰ К о с а т е в, Т. Цит. съч., 123—124.

⁵¹ ЦДА, ф. 176к, оп. 4, а.е. 2299, с. 93. Париж, 26. 03. 1922 г. Шифрована телеграма от българската легация в Париж до МВнРИ в София.

⁵² А т е ё, Т. Uluslar kurtuluş savşında Türk dış politikası. — Türk dış politikasında sorunlar, 11.

⁵³ ЦДА, ф. 176к, оп. 4, а.е. 2730, л. 33. Рим, 9 юли 1922 г. Шифрована телеграма на българската легация в Рим до МВнРИ в София.

⁵⁴ ЦДА, ф. 176к, оп. 4, а.е. 2299, л. 174. Атина, 2 август 1922 г. Строго поверилен доклад от българската легация в Атина до МВнРИ в София.

⁵⁵ ЦДА, ф. 176к, оп. 4, а.е. 2299, л. 195—196. Лондон, 26. 08. 1922 г. Поверителен доклад на българския пълномощен министър в Лондон до Ал. Стамболовски.

⁵⁶ ЦДА, ф. 176к, оп. 4, а.е. 2299, л. 198. Истанбул, 25 август 1922 г. Поверилен политически доклад от българската легационна служба в Истанбул до Ал. Стамболовски.

⁵⁷ А т е ё, Т. Uluslar kurtuluş savşında Türk dış politikası. – Türk dış politikasında sorunlar, Ankara, 1989, с. 15; Lewis B. The Emergence of Modern Turkey. London, 1986, 249-250.

⁵⁸ От голямо значение за отношението на Франция към правителствената промяна в Италия е поведението на К. Сфорца, когото „походът към Рим“ заварва на поста посланик в Париж. В същия ден, когато Мусолини взема властта, Сфорца подава оставка. Незабавната телеграма на Мусолини с молба той да остане на поста си получава отрицателен отговор, но за да не създава трудности на Италия на предстоящата Лозанска конференция, остава начело на посолството в Франция, където се обсъждат въпроси около бъдещия Лозански мир. К у з м а н о в а, М. Италия и Балканите в навечерието на „похода към Рим“ и през първите месеци на управлението на Мусолини. – В: Италия, България и Балканите (1919–1927), с. 78.

⁵⁹ Карло Сфорца (1872–1952) след подписването на Мудроското примирие от 1918 г. е върховен комисар на Италия в Истанбул. От 1919 до 1920 г. е заместник-министър, а от 1920 до 1921 г. е министър на външните работи. През периода 1919–1926 г. е сенатор в Парламента. През 1922 г. заема посланическото място в Париж, а след изборите през ноември 1922 г. излиза в оставка и оглавява демократична опозиция в Италия. През 1926 г. емигрира от Италия.

⁶⁰ Кагаса, A. N. Lozan, s. 27; А т е ё, Т. Uluslar kurtuluş savşında Türk dış politikası. – Türk dış politikasında sorunlar, s. 16.

⁶¹ ЦДА, ф. 176к, оп. 4, а.е.2299, л. 218. Лондон, 7 септември 1922 г. Поверителен доклад на българския пълномощен министър в Лондон до Ал. Стамболовски.

⁶² Son y e l, S. R. Türk kurtuluş savaşý ve dýþ politika, с. 2, с. 280.

⁶³ А т е ё, T. Op. cit., 17–18.

⁶⁴ Son y e l, S. R. Türk kurtuluş savaşý ve dýþ politika. Op. cit, с. 284.

⁶⁵ Вж. пълния текст на условията на кемалистите в: Son y e l, S. R. Türk kurtuluş savaşý ve dýþ politika, 287–279.

⁶⁶ ЦДА, ф. 176к, оп. 4, а.е. 2299, л. 227. Лондон, 9 септември 1922 г. Поверителен доклад на българския пълномощен министър в Лондон до Ал. Стамболовски.

КРИМСКИТЕ БЪЛГАРИ И ИЗБЯГАЛИТЕ ПРЕДИ ДВА ВЕКА БЪЛГАРИ ОТ СЕЛО ГРАМАТИКОВО И СТРАНДЖА

Н.с. д-р АЛЕКСАНДЪР ПЕРОНКОВЦИМ –
Институт по руски език „В. В. Виноградов“ – Москва

Авторът на тази статия е потомък на българските колонисти в Крим. Тя е посветена на граматичани, организирали чудесен празник на 2–3 август 2008 г., за да си припомнят своето далечно минало, да съхранят своите традиции, обичаи и обреди и да ги предадат на бъдещите поколения.

В резултат на държавните размирици в Османската империя в края на XVIII и началото на XIX в. българското население в Странджа се озовало в отчайващо положение. Многогодишното партизанско движение на кърджалиите и печално прочутите походи на Индже войвода разстроили административната система, изпепелили села и градчета. Последвали турски репресии, които станали причина за масови бягства на жителите от Странджанско.

Още през есента на 1801 г. 148 българи и гърци изоставят своите родни села в Адрианополския вилает и тръгват да търсят подслон в крайморското градче Созопол.

Руският морски капитан Мискули в своя рапорт от 1801 г. до новоросийския генерал-губернатор Миклашевски съобщава, че когато неговият кораб бил подкаран от морска буя към Созопол, пред него се явили българи, които със сълзи в очите го молели да ги спаси от кърджалийските банди на Кара Фейзи.

Подобна история се случила и с лейтенант Будищев, капитан на кораба „Красноселе“, който неустоявайки пред плача и воплите на нещастните българи и гърци, приbral на борда 148 души, заедно с техния свещеник, макар че няマル право да прави това, и ги закаral до Одеса. Лейтенантът в своя рапорт съобщава, че разпитвайки тези бежанци, разбрал, че още десет хиляди българи от Одринския край са принудени да се изселят.

Впоследствие, тези нещасници, с позволението на император Александър I, били настанени в Одеска окolia. Това заселване било осъществено по молба на новорусийския губернатор генерал Миклашевски, съгласно декрета на императрица Екатерина II от 1795 г.: „...происходящих съ турецкихъ черноморскихъ береговъ болгаръ и грековъ, поселять въ поляхъ около Одессы...“.

Тогавашното руско правителство взема живо участие в решаването на съдбата на православните християни, страдащи от турското иго. Император Александър I издава указ на 5 януари 1802 г. за учредяване на новите български колонии в Одеска и Херсонска окolia и в Таврическа губерния. Българите могат да се заселват в Крим, получавайки съгласно указа на император Александър I от 23 октомври 1801 г. право на поземлени имоти до 50 десетини (хектара) на семейство и парична помощ от 125 рубли (подъемные). При заселването си българските колонисти получават и по 10 къпички (копейки) на възрастен и по 6 къпички на дете всеки ден (суточни). До първата реколта им се плаща „подъемные“ пари в размер от 5 до 10 къпички (суточни) и 300 рубли за стопанско обзавеждане (строеж на собствена къща, купуване на стопански инвентар и домашни животни) (ИГАК, ф. 26, оп. 1, д. 24129, л. 22).

След публикуването на указите на император Александър I през лятото на 1802 г. жителите от Малко Търново и селата Мързево (рус. Мурзово), Стоилово и Ургари се заселват, числеността им е 63 задруги (големи семейства). Така е основана колонията Стари Крим (Стари Кръм, Кръмът, Българщина), където отделили за тях 1000 десетини земя (повече от хиляда хектара).

Граматичани решават също да се преселят и предварително изпращат посланците си (рус. „видные первенцы из Грамматиково“) чорбаджи Вълко Арнаутчето, Георги Димитров и Никола Георгиев в Таврическа губерния, за да изберат терен за българска колония. Те разглеждат няколко местности в Теодосийска окolia и избират място недалече от Стари Кръм.

Когато се завръщат в родния си край, много от жителите взимат решение да се преселят. Те тръгват с децата си и най-ценното си имущество към Караагачката скеля, където ги очаква руски кораб. Когато турските власти научават за бягството на българското население (рай), вземат мерки да им попречат, но не успяват. Повечето от хората достигат до брега на залива Караагач и се качват на руския кораб „Дидона“.

На 3 август 1804 г. търговската шхуна „Дидона“ пристигнала в Севастополското пристанище. На борда ѝ имало 220 българи от Граматиково, които съгласно разпореждането на руския посланик в

Истанбул трябвало да бъдат транспортирани до Таганрог, за да се заселят там. Шкиперът обаче написал рапорта до началника на порта, че вследствие на лошото време и липсата на храна на неговия кораб, той не може да закара българите до Таганрог. Пътици-те от шхуната са свалени в Севастопол, съпроводени от урядника (полицейски чин) и заселени в отдавна изоставения татарски аул Кишлав (Кьшлоу). Там са им предоставени 1503 десетини (хектара) от държавната земя.

По време на учредяването на официалните колонии (Стари Кръм и Кьшлоу) всяко семейство получава поземлен имот до 60 десетини (хектара) от държавната земя. Освен това българите имали право да купуват земята от частносъсобственически владения, били освободени от военна (рекрутчина) и от гражданска служба, както и от данъци и акцизи в продължение на 10 години.

Численността на българското население в Таврийска губерния към 1806 г. достига 420 души. Впоследствие броят им се увеличава – заселват още 7 села и много чифлици.

През 1821 г. в трите официални български колонии в Крим (освен Стари Кръм и Кьшлоу още и Балта-Чокрак) живеят 462 задруги (родове), 2717 души (1449 мъже и 1268 жени), които владеят общо 3997 десетини (хектара) земя, от които 826 десетини са пасища. В Балта-Чокрак 693 десетини (хектара) от земята се засява с пшеница и 540 се заема от гори и градини. В Кьшлоу е имало 1728 десетини (хектара) ниви, а под градините и горите още 154 десетини. Православната църква получава във всяка колония по 33 десетини (хектара) земя.

През 1864 г. в колонията Стари Кръм имало 82 двора и 699 души; в колонията Кьшлоу – 188 двора и 1519 души. Кьшловци наследили още едно голямо село – Даут-Ели (Дяутель, сега Марфовка), в което имало 60 двора и 503 души; в малкото село Капчук имало 12 двора и 50 души; в чифлика Османджик имало 4 двора и 23 души; в чифлика Ендика – 2 двора и 29 души; в чифлика Баракол (близо до Коктебел) – 2 двора и 7 души; в хан с дюген на Стамовци в Коктебел – едно семейство и 5 души.

В резултат на многогодишната лоша реколта през 1862–1865 г. малоземлените българи от Стари Кръм и Кьшлоу започнали да се заселват активно в село Коктебель и чифлиците Кочек, Седжеут, Кабурчак, Османджик, Аппак.

Най-бързо и най-динамично се развивало село Коктебел, наричано се на Судакското шосе върху изкупени от руски земевладелци земи. Коктебелци се занимавали предимно с обслужването

на пътници (имало хан с дюген на Стамовци, ковачница на Драгановци), с трудоемкото лозарство, с градинарство по бреговете на Сюрюк-Кая (Стамовци, Влаховци), с рибарство (Клинчевци, Бочевци), с овчарство и говедарство (Тричевци, Станковци).

През 1897 г. в Крим са живели 7500 българи, от тях 5840 души в Теодосийска окolia и 1337 в Симферополска окolia. Останалите 323 души – в Керченското градоначалие и в Перекопска окolia.

Към 1902 г. българите са 13,4% от населението на Теодосийска окolia, където се намирали най-старите българските колонии, както и много нови селища.

През 1902–1904 г. в колонията Кишлав (Къшлоу) живеели 2114 българи; в колонията Стари Кръм (Кръмът) – 1335; в село Коктебел – 1100; в село Дяутель (Марфовка) – 1060; в село Кабурчак – 623; в село Сиджеут – 593; в село Османджик – 105; в чифлика Алач – 44; в чифлика Колпак – 38; в чифлика Чая (Чаята) – 12.

Живеейки далече от дунавската си прародина, българите от Теодосийска окolia скоро изгубили директни връзки с метрополията, намирайки се в обкръжението на други народи, оказали се в езикова и културна изолация от Майка България.

Българите запазили традиционния си начин на живот, обичаите и обредите си, националното си облекло и богатия фолклор – приказки, шеги, поговорки и песни, пренесени от родината България и недокоснати от нововъведенията на националноосвободителното движение през втората половина на XIX в.

Кримските българи, като изолирана езикова етническа група, запазват архаичното звучене на разговорния български език и патриархалните отношения в бита. С това естествено привличат вниманието на етнографи и фолклористи в края на XIX и началото на XX в. Но систематичното проучване и фактологичното фиксиране на българския фолклор в Крим са прекъснати от настъпилите драматични събития през първата половина на XX в.

Претърпяното поражение на Русия в Руско-японската война ускорява избухването на революция през 1905–1907 г. Кратковременният икономически напредък през 1907–1914 г. потъва в кървавия поток на Първата световна война и на революцията през 1917 г., последвана от продължителна гражданска война. След това настъпват метежните години на воения комунизъм, глада и разрушата. Кратките години на новата икономическа политика са заменени от мрачните времена на колективизацията и разкулачването, от сталинските репресии.

Българите обаче запазват своята самобитна национална култура, тъй като сред тях има немалко грамотни хора. Когато през 1930 г.

е издадено постановление на ЦИК и СНК СССР „За всеобщо задължително обучение“, 1204 български ученици учат в кримските национални училища, а през 1934 г. 328 ученици изучават български език от 5-ти до 7-ми клас в националните училища. В началните училища е въведено преподаване на няколко предмета на роден български език.

Впрочем, не навсякъде българското население посреща тези промени с ентузиазъм. В Коктебел българки – майки на ученици, направили истински „бабий бунт“ против преподаването на български език и искали обучението да е само на руски, тъй като това дава възможности на децата да кандидатстват в университетите. В резултат, преподаването на български език в Коктебел през 1935 г. е преустановено.

По данни от пребояването на населението в Крим към 1939 г. живеят повече от 15 000 българи. От 1930 г. съществуват 9 български селски общини и един „национален“ район – Старокримски.

Понеже България става съюзник на Германия по време на Втора световна война, кримските българи не са мобилизирани в Червената армия. Обаче сред депортираните от Крим българи към март 1952 г. имало 582 бивши военнослужащи, включително и такива с офицерски звания.

Немската и румънската окупация донасят неизчислими бедствия на кримските българи – грабежи, депортиране за принудителен труд в Германия, затвори, концентрационни лагери и разстрели на партизани и техните семейства. По време на окупацията повече от хиляда българи участват в партизанските отряди, предимно в Старокримските гори и планини.

Дългоочакваното освобождение обаче е помрачено от масовата депортация на кримските българи, придружен от пълна конфискация на имоти и разрив на семейни връзки.

През нощта на 24 юни 1944 г. повече от 12 000 българи, предимно старците, жени и деца, заедно с 14 000 гърци и 10 000 арменци са изведени от Крим с товарни влакове за Средна Азия, Казахстан, Сибир и Башкирия. Там, „временно“ са настанени в бараки и складове за плодове, работят в нефтодобива, в горските стопанства, памучните планации и др. В продължение на дванадесет години те били смятани за „врагове на народа“.

През 1956 г. кримските българи получават съветски граждansки права и заповед, че могат да се настаняват навсякъде в СССР, освен в столицата и в своите родни села в Крим. Повечето от тях остават и досега живеят в местата на своето изгнание – Душанбе,

Салават и Уфа, Ишимбай и Кемерово, Гурев (сега Атирау). Другите в стремежа си да се приближат към обичаната земя на своите предци, Крим, се настаниват в редица градове и селища на Кубан, предимно в град Кримск и неговия район. Само малка част от тях имат късмет да се завърнат в Крим преди разпадането на СССР.

Събитията от съветския период (1920—1991) в историята на кримските българи имат разрушителен ефект върху тяхната култура. Революцията и Гражданската война водят до невероятно обединяване — материално и духовно. Затворени са църкви, постепенно изчезват българските училища, обреди и обичаи, традиционното българско национално облекло е осмивано от комсомолската сатира; гледа се с лошо око на тези, които говорят на роден български език и ги подозират, че са националисти, чуждестранни шпиони, симпатизанти на фашизма.

Между българите, преди прочути с целомъдринето и християнските си добродетели, се появяват се доносници и провокатори, жадни да присвоят конфискуваните имоти, в приморските села се появява проституция, която преди това не е съществувала. Още преди Втората световна война са подкопани традиционните ценности на брака, нарушен е националната ендогамия. „Новият живот“ протича в съсипващ безплатен труд, в безверие, в страх от репресии и пр.

След депортацията разрушителните процеси се засилват. Ако се позволиши да говориш на родния си език на обществени места следва покана за „беседа“ в комендатурата, а да се оплачеш на по-високите инстанции от произвола на местните власти е безполезно. Много години над кримските българи тежат всевъзможни ограничения — за обучение в столичните институти и университети, за служебна кариера, за постъпване в Комунистическата партия, за получаване на високи офицерски звания, за паспортна регистрация („прописка“) в Крим и пр.

Целият този комплекс от негативни въздействия е тежък за понасяне. Само малка част от кримските българи запазват за цял живот надеждата си, че ще се върнат в Крим, любовта си към родния език, народните песни и не се срамуват, и не крият своето българско име и произход. Младото поколение почти напълно изгубва родния си език, обичаите на предците, родовата памет, вярата в доброто и надеждата за справедлив Божи съд.

Процесът на възраждане на общността на кримските българи започва в началото на 1990 г. след публикуване на държавни актове за помощ на депортирани народи. Вече през лятото 1990 г. депортирани българи се обръщат към общинските съ-

вети в Крим с молби да им бъдат отделени поземлени парцели с право на строеж.

На 10 март 1991 г. Учредителната конференция на кримските българи в Симферопол учредява Българското културно-просветно дружество в Крим, избира негово ръководство и председател (Георги Караджов), приема и подава за регистрация учредителен акт — Устав на дружеството.

На 7 април 1991 г. аналогична учредителна конференция на кримските българи се провежда в гр. Кримск (Краснодарски край, Кубан); създава се Българско културно-просветно дружество към отделението на Кубанската фондация за култура, избира се Управителен съвет с председател Пантелеимон Тричев; разработва се учредителен акт — устав на дружеството, който е одобрен впоследствие от Общото събрание на кримско-българското землячество „Крим“ в Кримск на 26 май 1991 г. (вж. прил.).

През лятото на 1991 г. двете кримско-български културно-просветни дружества работят активно за развитието на националното самосъзнание, организират изучаването на родния език и култура, помагат на депортирани българи да се завърнат в Крим. Към есента на 1991 г. само в Коктебел са подадени 50 молби в Общинския съвет от българи, за получаване на поземлени парцели с отстъпено право на строеж.

През 1992 г. Коктебелският общински съвет издава заповед, с която дава парцели на 50 български семейства. През есента на същата година (20 октомври 1992 г.) още 50 парцела, с отстъпено право за строеж са отделени в Коктебел. През 1992—1993 г. по държавна програма започва строеж на къщи за българи и в Стария Крим. Обаче реално възраждане на българския език и култура в Крим за сега е малко вероятно.

Ще припомним най-употребяваните коктебелски трети имена (т.е. фамилни имена), които имат предимно български или гръцки произход:

Албантов, Арнаутов, Афанделов, Бостанджиев, Бочев, Бояджиев, Влахов, Гаш(шт)ов, Драганов, Дульгеров, Зелелиди, Кизильбашев, Клинчев, Койчев, Кустадинчев, Лулудов, Мавродиев, Манов, Михайлов, Москотов, Мутафчиев, Мут(ь)ев, Нагалов, Налбандов, Некрасов, Паличев, Папазов, Пеев, Пейчев, Пен(ь)ков, Перунко (Перунко), Попандопуло, Сахно, Секов, Славов, Стамов, Станков, Тешлиев, Тричев, Ургарчев, Ханов, Цеков, Цирулиев, Челебиев, Шеретов.

А това са най-употребяваните коктебелски прякори (парамония):

Арнаут, Атикът, Базарът, Фалшивият Барин, Басараб, Басарабче, Врангелят, Галанът, Гошо и Гошовица, Гогичко, Григор (Гургор),

Гърбатаят (Иван), Гърчето Стъопката, Даралът, Димош, Джармай, Зото, Игнать, Кабакът, Каиш(ът), Калоян, Калин Пандалия, Калинчето, Ката, Кош-Джелькето, Кубилата, Кузнецът, Карповица, Кукурузата, Кутлановица, Махното, Мяхкаят (Иван), Неделко, Пълтърата (Иван), Сланинката, Стивасар(-ят), Тукальт („Тъпия“), Фаньовица, Фундукут, Фундучето, Хаджипупу, Цангол(ът), Ципората, Цементът, Черкез(ът), Шото.

Употребяват се и събирателни семейни и родови имена (притежателни форми) в качеството на определение към първите имена, понеже е имало много съименници (Кой Стоян? — Карповци Стоян! Некрасовци Мария, Перонковци Арина). Освен това, притежателните форми на събирателни имена служат като определения към конкретни движими обекти (Атиковци телето, Басарабцовци кравата, Тричовци говедата и овцете и т.н.) и към недвижими обекти (Арнаутовци лозето, Зотовци къщата, Бочовци пътеката, Игнатьевци градината и т.н.).

Събирателни имена са най-често образувани от първите имена, от третите (фамилните) имена и от прякори посредством суфикси -евци/-овци. Активно се използва архаичната притежателна форма на -евци/-овци.

Това са най-употребяваните коктебелски събирателни (родови) имена и техните притежателни форми:

Арнаутовци — Аранутовци, Атиковци — Атиковци, Базаровци — Базаровци, Басарабцовци — Басарабцовци, Бочовци — Бочовци, Влаховци — Влаховци, Галановци — Галановци, Гашовци — Гашовци, Гогичковци — Гогичковци, Гошовци — Гошовци, Драгановци — Дарагановци, Дюлгеровци — Дюлгеровци, Зотовци — Зотовци, Игнатьевци — Игнатьевци, Каишовци — Каишовци, Калуяньовци — Калуяньовци, Карповци — Карповци, Клинчовци — Клинчовци, Кузнецовци — Кузнецовци, Кустадинчовци — Кустадинчовци, Кутлановци — Кутлановци, Мавродиовци — Мавродиовци, Михайловци — Михайловци, Мяхковци — Мяхковци, Некрасовци — Некрасовци, Паличовци — Паличовци, Пеевци — Пеевци, Перонковци — Перонковци, Славовци — Славовци, Стамовци — Стамовци, Станковци — Станковци, Стивасарьовци — Стивасарьовци, Тричовци — Тричовци, Фундуковци — Фундуковци, Хаджиполовци — Хаджиполовци, Цирулиновци — Цирулиновци, Челебиевци — Челебиевци, Черкезовци — Черкезовци, Шеретовци — Шеретовци, Шотовци — Шотовци, Яшковци — Яшковци.

Родословно дърво на Стамовци (информатор — Ирина Александрова Перонко)

„Стамовци бяха основатели на село Коктебел, притежаваха много земя, най-стария хан с дюген и станаха най многобройния коктебелски род.“

Първо поколение

- 1.1. Дядо Никола Стамов (1801—1893), роден в България.
- 1.2. Баба Митрона Стамова (†1891)

Второ поколение

- 2.1. Данил Стамов (учо Неделько) — Данил Николов Стамов
- 2.2. Димитър Стамов (учо Димитър) — Дмитър Николов Стамов
- 2.3. Тодора Стамова (баба Тодора) — Тодора Николова Стамова (Влахова) (1853—1936)
- 2.4. Петър Стамов (учо Петър Черкезът) — Петър Николов Стамов (†1921)

Трето поколение

- 3.1. Учо Петър Базарът — Петър Данилов Стамов
- 3.2. Учо Иван — Иван Данилов Стамов
- 3.3. Леля Тодора — Тодора Данилова Стамова (Лулудова)
- 3.4. Леля Арина — Ирина Димитрова Стамова (Тричева)
- 3.5. Леля Марта — Марта Димитрова Стамова (Кустадинчева) (†1932)
- 3.6. Учо Тодор Атикът — Тодор Димитров Стамов
- 3.7. Леля Палаица — Пелагея Димитрова Стамова (Арнаутова)
- 3.8. Учо Василь — Васил Димитров Стамов
- 3.9. Учо Гаврил — Гаврил Димитров Стамов (1885—1923), председател на революционен комитет в Стари Кръм (1920—1923)
- 3.10. Леля Мария — Мария Якова Влахова (Клинчева)
- 3.11. Учо Тодор — Тодор Яков Влахов
- 3.12. Леля Дойке — Евдокия Якова Влахова (Тричева)
- 3.13. Леля Софина — София Якова Влахова
- 3.14. Баба Ана — Ана Якова Влахова (Перонко) 1877—1969
- 3.15. Учо Иван — Иван Яков Влахов
- 3.16. Учо Прикоп — Прокопий Яков Влахов
- 3.17. Учо Павлуш — Павел Яков Влахов
- 3.18. Учо Пандалия — Пантелеимон Яков Влахов
- 3.19. Леля Василка — Василиса Якова Влахова (Драганова)

- 3.20. Учо Танась — Атанас Яков Стамов
 3.21. Учо Никола — Николай Петров Стамов
 3.22. Учо Димо — Демиан Петров Стамов
 3.23. Учо Харитон — Харитон Петров Стамов
 3.24. Леля Ана — Ана Петрова Стамова
 3.25. Леля Хрусина — Евфросинья Петрова Стамова
 3.26. Леля Мотъка — Матрена Петрова Стамова (първи брак — Мутафчиева; втори брак — Наневич).

Четвърто поколение

- 4.1. Батко Данил — Данил Петров Стамов
 4.2. Батко Кирьо — Кирил Петров Стамов
 4.3. Батко Алия — Илья Петров Стамов
 4.4. Батко Махаил — Михаил Петров Стамов
 4.5. Кака Катьона — Екатерина Петрова Стамова
 4.6. Кака Татьяна — Татьяна Петрова Стамова (Челебиева)
 4.7. Батко Данил — Данил Иванов Стамов (1912—1989)
 4.8. Василь — Василь Иванов Стамов (1917—1991)
 4.9. Кака Мария — Мария Стефанова Лулудова
 4.10. Батко Махаил — Михаил Стефанов Лулудов
 4.11. Алия — Илия Стефанов Лулудов
 4.12. Тодор — Тодор Тодоров Тричев (†1917)
 4.13. Стоян — Стефан Тодоров Тричев
 4.14. Танась — Атанас Тодоров Тричев
 4.15. Гърги — Гърги Тодоров Тричев
 4.16. Василка — Василиса Тодорова Тричева (Дюльгерова)
 4.17. Ана — Ана Тодорова Тричева (Станкова)
 4.18. София — София Тодорова Тричева (Кустадинчева)
 4.19. Дока, Докия — Евдокия Тодорова Тричева (Челебиева)
 4.20. Кирьо — Кирил Григорьев Кустадинчев
 4.21. Тодор — Тодор Григорьев Кустадинчев
 4.22. Ана — Ана Григорьева Кустадинчева (Сапрыкина)
 4.23. Докия — Евдокия Григорьева Кустадинчева (Лисицина) (1909—1997)
 4.24. Парашкова — Параскева Григорьева Кустадинчева
 4.25. Василь — Василь Тодоров Стамов
 4.26. Кака Нюка — Ана Тодорова Стамова (Мавродиева)
 4.27. Марта — Марта Тодорова Стамова
 4.28. Дока — Евдокия Тодорова Стамова
 4.29. Аленка — Елена Васильева Арнаутова (Тричева)
 4.30. Димо — Димитър Васильев Арнаутов
 4.31. Алия — Илия Васильев Арнаутов (†1921)

- 4.32. Тодора — Тодора Васильева Арнаутова
 4.33. Арина — Ирина Васильева Арнаутова
 4.34. Петър — Петър Васильев Стамов
 4.35. Мария — Мария Васильева Стамова (Станкова)
 4.36. Аринька — Ирина Васильева Стамова (Влахова)
 4.37. Жека — Евгения Васильева Стамова
 4.38. Данил — Данил Васильев Стамов
 4.39. Батко Данил — Данил Гаврилов Стамов
 4.40. Батко Василь — Васил Гаврилов Стамов (1909—1994), заслужил скулптор на РСФСР
 4.41. Гаврил — Гаврил Гаврилов Стамов (1915—2002)
 4.42. Наталя — Наталья Гаврилова Стамова (Гагарина) (родена 1918 г.)
 4.43. Стоян — Стефан Миронов Клинчев
 4.44. Никола — Николай Миронов Клинчев
 4.45. Нюка — Ана Миронова Клинчева (Тричева)
 4.46. Тодора — Тодора Миронова Клинчева (Пеева)
 4.47. Аленъка — Елена Миронова Клинчева (Славова)
 4.48. Ксена — Ксения Миронова Клинчева (†1933)
 4.49. Кака Мария — Мария Тодорова Влахова (Михайлова) (1896—1975)
 4.50. Кака Дукия — Евдокия Тодорова Влахова (Стамова) (1907—1987)
 4.51. Зина — Зинаида Тодорова Влахова (Драганова) (1911—19...)
 4.52. Вера — Вера Тодорова Влахова (Шепеленко) (1914—19...)
 4.53. Батко Яко — Яков Тодоров Влахов (1909—19...)
 4.54. Гаврил — Гаврил Васильев Тричев
 4.55. Василка — Василиса Васильева Тричева (Кустадинчева)
 4.56. Парашкова — Прасковья Васильева Тричева (Мавродиева)
 4.57. Ана — Ана Васильева Тричева (Якутина; Пашина) (1911—2003)
 4.58. Зина — Зинаида Васильева Тричева (1913—1998)
 4.59. Батко Стьопа — Стефан Александров Перонко (1898—1941)
 4.60. Батко Никола — Николай Александров Перонко (1902—1967)
 4.61. Яко — Яков Александров Перонко (1905—1941)
 4.62. Петър — Петър Александров Перонко (1908—1988)
 4.63. Арина — Ирина Александрова Перонко (Станкова) (1913—2000)
 4.64. Ферър — Тодор Александров Перонко (1917—2002)
 4.65. Батко Стоян — Стефан Иванов Влахов (1902—19...)

- 4.66. батко Иван — Иван Иванов Влахов (1910—19...)
 4.67. Ана — Ана Иванова Влахова (1916—19...)
 4.68. Максим — Максим Прокопьев Влахов (1913—1943)
 4.69. Дамиян — Демъян Прокопьев Влахов (1921—19...)
 4.70. Тодор — Тодор Прокопьев Влахов (1925—...)
 4.71. Мария — Мария Прокопьева Влахова (1927—...)
 4.72. Шура — Александра Павлова Влахова (1923—...)
 4.73. Татьяна — Татяна Павлова Влахова (1926—...)
 4.74. Иван — Иван Павлов Влахов (1928—...)
 4.75. Сава — Савелий Пантелеймонов Влахов (1919—1988)
 4.76. Степан — Стефан Пантелеймонов Влахов (1925—...)
 4.77. Стоян — Стефан Атанасов Влахов (1917—...)
 4.78. Иван — Иван Атанасов Влахов (1923—...)
 4.79. Яко — Яков Атанасов Влахов (1926—...)
 4.80. Парашкова — Парашкова Николаева Стамова
 4.81. Дока — Евдокия Николаева Стамова
 4.82. Гьорги — Гьорги Николаев Стамов
 4.83. Иван — Иван Демъянов Стамов
 4.84. Парашкова — Парашкова Демъянова Стамова
 4.85. Дукия — Евдокия Демъянова Стамова
 4.86. Мария — Мария Демъянова Стамова
 4.87. Петър — Петър Харитонов Стамов
 4.88. Мария — Мария Харитонова Стамова
 4.89. Вера — Вера Харитонова Стамова
 4.90. Гьорги — Гьорги Харитонов Стамов
 4.91. Стоянче — Стефан Харитонов Стамов
 4.92. Никола — Николай Харитонов Стамов
 4.93. Мария — Мария Мутафчиева (Перзедян)
 4.94. Ельза — Елза Петрова Наневич.“

Традиционни наименования на месеците в Коктебел:

Големият месец — януари
Малкият месец — февруари
Марта — март
Лъжитрав — април
Костадинският месец — май
Тодоровският месец — юни
Петровският месец — юли
Ягус(тът) — август
Кръстовският месец — септември

Димитровският месец — октомври
Рахангеловският месец — ноември
Никольският месец — декември.

Наименование на сезоните:

зима (зимата) — фенологическата зима в Коктебел е от 06.12. до 19.03;
пролет (пролетта) — фенологическата пролет в Коктебел е от 20.03. до 11.05.;
лято (лятото) — фенологическото лето в Коктебел е от 12.05. до 07.09.;
подзима (подзимта) — фенологическата есен в Коктебел е от 08.09. до 05.12.

И още:

Петровски[те] пекове — от 21.06 до 07.09;
Никольски[те] мразове — от 04.01 до 22.02;
Циганско[то] лято — от 08.09 до 07.10.

В заключение представяме една архаична обредна песен от Къшлуо, вероятно пренесена от граматичани. Тази рождественска песен баба Арина Перонко пееше на субать. В Къшлуо преди Първата световна война жителите организираха панаир, играеха ритуално хоро, поставиха театрална постановка по тази песен, през третия ден на Рождество.

Заглавил се цинцинigarь,
 Хей, коладале, мой коладале!
 За девойка църнойока,
 Хей, коладале, мой коладале!
 Църнойока, бялолике
 Хей, коладале, мой коладале!
 (и така пататък)
 Кумунига, перунига
 Че калеса буховъето,
 Буховъето, кумовето,
 Че калеса 'сички врачи,
 'Сички врани за кальмани,
 И калеса 'сички сврачки,
 'Сички сврачки за свакички,
 И калеса ляшичката,
 Ляшичката за кумичка,
 И калеса въльченцето,

Въльченцето за преверник,
 И калеса 'сички рода,
 'Сички рода и роннина,
 И роннина все момкова.
 Че тръгнали да пътъват,
 Да пътъват за девойка,
 За девойка църнойока,
 Църнойока — бялолике,
 Бялолике, кумунига.
 Кумунига и перунига.
 Като пътъром пътъваха
 На пътъ нашли конско лайнъце,
 Конско лайнъце — трапезица,
 Трапезица позлатена,
 Позлатена, посребрена,
 Посребрена, маламена.
 Не би мало, ни той малого,

И отговорят буховъето,
Буховъето, кумовето:
— Вой-ле вие, 'сички рода,
Сички рода и роннина,
И роннина, все момкова!
Насядайте наред-поред,
Наред-поред на редове,
На редове — въз редове
На трапези позлатени,
Позлатени посребрени,
Посребрени, маламени!
Не бе мало, ни той много,
Насядали наред-поред,
Наред-поред на редове,
На редове, въз редове,
На трапези позлатени,
Позлатени, посребрени,
Посребрени, маламени.
Не бе мало, ни той много,
И отговорят буховъето,
Буховъето, кумовето:
— Вой, ве-вие, 'сичка рода,
'Сичка рода и роннина,
И роннина все момкова!
Ехте и пийте и гледайте,
Да не дойде Орелешко,
Орелешко-пепелешко,
Пепелешко с триста турци,
С триста турци-янадольци,
Янадольци-бостанджии,
Бостанджии със чепите,
Та извали златен топуз,
Златен топуз с триста пуда,
Да удари Цин-Цинигар,
Цинь-Цинигар — главеникът,
Главеникът — паръясникът,
Паръясникът тежък мършав!
Не бе мало, ни той много
— И още думат и отговорят
— Ей-де, иде Орелешко,
Орелешко-пепелешко,
Пепелешко с триста турци,
С триста турци янадолци,
Янадолци-бостанджии,
Бостанджии със чепите.
Ей-де, иде, как си дойде,

Как си дойде, та извали,
Та извали златен топуз,
Златен топуз с триста пуда,
Че погленина Цинь-Цинигар,
Цинь-Цинигар, главеникът.
Погленина го между двете,
Между двете църни очи,
Църни очи меланъзови,
Меланъзови, гайтанъзови.
Погленина го, удари го,
Пръметна се Цинь-Цинигар,
Пръметна се, кълбучи се,
Кълбучи се, забучи се,
Та затресе църна земя,
Та потъна до поясъя,
До поясъя копринени!
Затресал е ножонката,
Повръгнал е опашката,
Поклатил е кълвчицата,
Помахнал е главичката.
Не бе мало, ни той много,
И отговорят буховъето,
Буховъето-кумовето:
— Вой, ве-вие, 'сичка рода,
'Сичка рода и роннина,
И роннина, все момкова,
Докарайте деветъчутфа,
Деветъчутфа все би'олъя,
Все би'олъя, все чуралъя,
Все чуралъя, все буралъя!
Навпрягайте, нагякайте,
Да подръпнем' Цинь-Цинигар,
Цинь-Цинигар, главеникът!
Не бе мало, ни той много,
Докаради деветъчутфа,
Деветъчутфа, все би'олъя,
Все би'олъя, все чуралъя,
Все чуралъя, все буралъя.
Навпрягали, нагякали,
Нагякали, нагякали —
Не можили да подръпнат,
Да подръпнат Цинь-Цинигар,
Цинь-цинигар — главеникът,
Главеникът, тежък мършав.
Не бе мало, ни той много,
И отговорят буховъето,

Буховъето, кумовето:
— 'Де, бре, сега Бойчо Иван?
Бойчо Иван със чукелят?
Стойов Жельо със останът?
И Баракът със даракът?
И Янджео със пънчето?
Демията с климиятия?
И Джаръктът с тадаръктът?
И Узеньят със дюзенят?
Владиката с капиката?
Караджата с породжата?
Да нагякат, да нагикат,
Да подръпнем' Цинь-Цинигар,
Цинь-Цинигар — главеникът.
Не бе мало, ни той много,
И още думат и отговорят,
Ей-де иде Бойчо Иван,
Бойчо Иван със чукелят,
Стойов Жельо със останът,
И Баракът със даракът,
И Янджео със пънчето,
Демията с климиятия,
И Узеньят със дюзенят,
И Джаръктът с тадаръктът,
Владиката с капиката,
Караджата с породжата.
Ей-де идат, как дойдеха,
Как дойдеха, нагъкаха,
Нагъкаха, нагикаха —
Позбучи ги Бойчо Иван,
Бойчо Иван със останът,
Посъкъга Стойов Жельо,
Стойов Жельо със чукелят,
Посчеса ги и Баракът,
И Баракът със даракът.
Би'олъя се сколениха,
Хумотя си спотрошиха,
Кайша си спогинаха —
Не можиха да подръпнат,
Да подръпнат Цинь-Цинигар,
Цинь-Цинигар — главеникът,
Главеникът тежък мършав!
Не би мало, ни то и много,
И отговорят буховъето,
Буховъето, кумовето: —
Вой, ве-вие, 'сичка рода,

'Сичка рода и роннина,
И роннина все момкова!
Насбирайте деветъчутфа,
Деветъчутфа сухи дърва,
Натрупайте силен огън,
Силен огън в сине небо,
В сине небо, в синянето,
В синянето пламенято.
Да отрежем' от ножага,
От ножага каишага.
Да го фърлим' в силен огън,
Да се бере, да се пече,
Да подигнем' Цинь-Цинигар,
Цинь-Цинигар главеникът,
Главеникът паръясникът,
Паръясникът тежък мършав!
Не бе мало, ни той много,
Насбирами деветъчутфа,
Деветъчутфа сухи дърва,
Натрупали силен вогън,
Силен огън в сине небо,
В сине небо, в синянето,
В синянето пламенято,
Отрягали от ножага,
От ножага каишага,
Фърлили го в силен вогън,
В силен вогън, в сине небо,
В сине небо, в синянето,
В синянето пламенято!
Та се е брал и се пекал,
Не можили да подигнат,
Да подигнат Цинь-Цинигар,
Цинь-Цинигар, главеникът,
Главеникът паръясникът,
Паръясникът, тежък мършав!
И отговорят буховъето,
Буховъето, кумовето:
Ей, де сега Суръ-Елена?
Суръ-Елена с пъстри поли,
С пъстри поли до земята,
С руси коси до поясъя,
С бърза коня кръставела,
С тенък тюфяк-камушина,
С востра сабия-липовина,
Да подръпне Цинь-Цинигар,
Цинь-цинигар — главеникът,

Главеникът тежък мършав!
И още думат и отговорят —
Ей-де иде Суръ-Елена,
Суръ-Елена с пъстри поли,
С пъстри поли до земята,
С руси коси до поясът,
С бърза коня кръставела,
С тенък тюфяк-камушина,
С востра сабия-липовина.
Ей-де иде, как си дойде.
Върза коня за опашка —
Не можила да подръпне,
Да подръпне Цинь-Цинигаръ,
Цинь-Цинигаръ — главеникът,
Главеникът паръясникът,
Паръясникът тежък мършав.
Скъна му се опашката,
Кълбучи се бърза коня,
Бърза коня кръставела,
Кълбучи се, забучи се,
Не подигна Цинь-цинигаръ!
Добър юнак коня кове,
Коня кове наопаку,
Петали му позвънчаха,
Пероня му глас издават.
И обседла го синьо седло,
Синьо седло неседлано,
И об'юзди го жълто юзде,

Жълто юзде неюздано.
Подпрегна го с пъстро смоче,
Че препаса тенък тюфяк,
Тенък тюфяк-камушина,
Востра сабия-липовина.
Възсения го добър юнак,
Че му даде длего дромъе,
Длего дромъе цареградско,
И ощ' по-длего дрянополско.
Там си стигна Орелешка,
Орелешка-Пепелешка,
Пепеляшка с триста турци,
С триста турци янадълци,
Янадълци-бостанджии,
Бостанджии със чепите.
Как ги стигна, та разигра,
Та разигра бърза коня,
Бърза коня кръставела,
Че извади востра сабия,
Востра сабия-липовина,
Наложи ги като сяно,
Като сяно низ' чийиря,
Низ' чийиря, въз чийиря.
Бради хми се цървенеят,
Като пуперъ в градината!
Та извади Цинь-Цинигаръ,
Цинь-Цинигаръ, главеникът!

ИНФОРМАЦИОННА СРЕДА ЗА ИДЕНТИФИКАЦИЯ НА ПРАВОСЛАВНОТО ХУДОЖЕСТВЕНО НАСЛЕДСТВО НА СТРАНДЖА, САКАР И ИЗТОЧНИТЕ РОДОПИ

Д-р ЕВГЕНИ ВЕЛЕВ

Въз основа на редица научни, изкуствоведски и културологични изследвания по проблемите на идентификацията, опазването и социализацията на православното художествено наследство на Странджа, Сакар и Източните Родопи могат да се очертаят най-общите характеристики на този широк художествен кръг, да се изведат основните му белези в иконографски и стилов план, както и да се разгледат ефективни идеи за формирането на концепция за изграждане и функциониране на интегрирана информационно-комуникационна среда за развитие на инфраструктурата на културния и социалния живот и на социокултурните процеси на регионално и национално ниво.

Регионът Странджа, Сакар и Източните Родопи има богата хилядолетна история, духовна и художествена култура. Като кръстопът на цивилизации, религии и култури през вековете, той играе роля на естествена връзка между Изтока и Запада. Потенциалът на разнообразното културно и духовно наследство на този регион, който притежава изключителни културни ценности с уникална идентичност се изразява в неповторимия общностен културен интегритет на отделните етноси, признак за общата историческа основа, за взаимните междукултурни влияния, за вътрешните взаимоотношения и връзки. Културното наследство като цяло формира ясно очертани културни коридори, прокарани през различните исторически периоди, които са запазили и до днес осите на вековни културни и духовни връзки в региона. Културното и духовно наследство са не само живата памет на местното българско население, което е със сложна и динамична етническа структура, но и представляват най-здравата връзка между етносите, които го насят.

Културните коридори „Виа Понтика“, „Диагонален път“ и „Източен трансбалкански път“ датират от различни епохи, създадени са от различни цивилизации, но преминавайки през територията на Странджа, Сакар и Източните Родопи представляват тяхното най-ценено наследство, с което местните социокултурни общности биха могли да се представят пред България и пред света, като наследници на древни цивилизации и култури.

Тези културни коридори би трябвало да се разглеждат като уникален културен феномен, който разкрива изключителни възможности за икономически, социални и културни промени и за развитието на региона като цяло. Представлявайки система от културни ценности и исторически връзки, създадени от културния обмен и диалог между отделните социокултурни общности в различните страни от този балкански регион, те могат да се превърнат в цялостен културен и туристически продукт, включващ в едно културните ценности и подходящата туристическа, транспортна, информационна, институционална и културна инфраструктура.

Православното художествено и културно наследство е част от националното и от световното богатство. За съжаление обаче, то е фрагментирано в затворените национални и локални институционални системи и не се разглежда в рамките на съществуващите и на новите концепции и стратегии за опазване, съхраняване и социализация на българските културни и художествени паметници. В повечето случаи това уникално художествено наследство, обвързано с общото ни културно-историческо наследство, е слабо познато в Европа, в света, а дори и в България. На този етап от развитието на културно-историческото наследство и на културния туризъм липсва достатъчно ефикасно регионално сътрудничество за координирано опазване и използване на съществуващия културен и художествен ресурс.

Отчитайки това, местните културни институции и местните административни структури от региона, подпомагани от техните национални съответствия е необходимо да полагат общи усилия за координирано разкриване, опазване, устойчиво използване и популяризиране на православното културно и художествено наследство в Югоизточна България. Всичко това би допринесло за изграждането на модерна регионална система за културен и арт туризъм, интегрирана в националната и европейската система, за използване на потенциала на културното и художественото наследство и за устойчиво развитие на този регион на България.

Информацията и комуникацията са два процеса, които могат да се разглеждат само обединени. Информацията като понятие има

много определения. Приложена към художественото наследство, тя може да се определи като семиотична зависимост между знания, отразени в данни (отразяващи моментно състояние на обекти, явления, състояния), подчинени на някаква цел. Потенциалната целенасоченост на данните, съхранени например в музейните и галерийните фондове, музейните и галерийните каталози, църковните и манастирските музейни фондове, базите от данни в научните музеи също ги превръща в информация в момента на достъпа до тях. Разглеждането на информацията като продукт в галерията и музея е немислимо без комуникативната съставна компонента. Достъпът до музейните и галерийните фондове в новата информационна среда изисква изграждането на Интегрирана информационна система (ИИС), осигуряваща както комуникация и обмен на данни, така и съхраняване и използване на информацията от всички художествени галерии и музеи на изкуствата в България и от всички църковни и манастирски музеи. По своята същност Интегрираната информационна система гарантира висока степен на достоверност и защищеност на информацията и включва единна информационна среда, базирана на съответните унификации на връзките и правила за взаимодействие между системите, развити и надеждни средства за комуникация и обмен на данни, виртуални галерии, специализирани уеб сайтове и онлайн издание за изкуство и култура и на програмно осигуряване за достъп до дигитализирани фондове, online каталози, бази от данни. Бързият и лесен достъп, който предоставя интернет технологиите се допълва и от многообразието на най-различните информационни продукти, базирани на новите сателитни, кабелни и телекомуникационни технологии. Предлаганите стандартни услуги в интернет разкриват нови възможности за автоматизация на научните музеи, църковните и манастирските музеи, музеите на изкуствата и галериите¹.

Понятиетоstrandжанска художествена школа е сравнително ново и е въведено в употреба от изявления изследовател на изкуството на Българското възраждане проф. Асен Василиев през 50-те години на ХХ в. При анализа на събрания научен материал той установява сходство в художественото наследство на този край, както и наличието на голям брой местни художници. Според Т. Матакиева-Лилкова: „Това му дава основание да изкаже хипотезата за съществуването на Странджанска художествена школа, като намира общност между strandжанските майстори и неколцина рисувачи от Тополовград, т.е. към Странджа той включва и Сакар“².

В книгата си „Икони от Странджанския край“ Костадинка Паскалева застава на противоположната позиция, като отрича наличие-

то на достатъчно убедителни аргументи в подкрепа на такава теза. След проведените от Националния исторически музей по-късно експедиции в района на Източните Родопи и Сакар, и след обработването на серия икони от църквата „Успение Богородично“ в Малко Търново, както и на неизвестни странджански икони, постъпили през този период във фонда на музея от дарителски и други кампании, се натрупва достатъчно научен и изкуствоведски материал за православното християнско изкуство на Югоизточна България, който позволява да бъдат идентифицирани особените регионални белези, доказващи наличието на неповторима местна художествена традиция.

Общата характеристика на националните художествени школи се определя от свързаността на дадено поколение художници (майстори зографи) с единен художествен взглед, със сходни иконографски особености, с определени формални и стилови белези на изкуството, с конкретен времеви период, с конкретен географски район. Освен че тези характеристики са налице при православното християнско изкуство от района на Странджа, се наблюдава и търде широко разпространение на местната художествена традиция на територията на Сакар и Източните Родопи, което също потвърждава наличието на художествена школа в този регион. Поради факта, че най-масовият материал е от Странджа, а главните художествени огнища — градовете Одрин, Лозенград, Виза, Малък Самоков, се намират в нейния район, има всички основания художествената школа да се нарича Странджанска.

Придържайки се към досега приетото наименование на художествения кръг в Странджа, авторът на настоящето изследване засстава на позицията, че са налице всички основания православното християнско изкуство от този край, да се свърже най-общо с художествения живот на Югоизточна България, обединено под едно осъвременено название, отчитащо разширяването на границите на това изкуство към Сакар и крайните дялове на Източните Родопи, и че близките по стил художествени произведения от този търде широк район на България се нуждаят от едно по-точно и достатъчно общо понятие.

Странджа, Сакар и Източните Родопи обхващат най-югоизточната част на България. Странджанският край е обособен на юг от Бургас, между Черноморския бряг на изток; реките Поповска, Панакъонска и Проходна, Средецка на запад и северозапад, а на юг – турска граница. Този край включва градовете: Созопол, Царево, Ахтопол, Малко Търново и Грудово и селата: Близнак, Бръшлян, Стоилово, Българово, Везенково, Визица, Граматиково, Кондолово,

Сливарово, Евренозово, Заберново. Непосредствено до Странджа е Сакарският район, ограничен между Марица, Тунджа и Соколица, с градовете; Тополовград, Свиленград, Студена и селата: Орешник, Синапово, Сакарци, Хлябово, Костур, Левка, Щит. В Странджанско-Сакарския край са и градовете: Одрин, Лозенград, Малък Самоков, които в наши дни са извън границите на днешна България. В Източнородопския край са градовете Хасково, Ивайловград и селата Дрипче, Малко Градище, Орешец, Драбищна и др.

Отделни културни паметници на християнското православно изкуство в посочените по-горе населени места са били обект на проучване и публикации от редица изследователи още началото на XX в. Специалните обобщаващи изследвания обаче са търде малко. Като цяло може да се направи изводът, че в повечето научни съобщения се подчертава наличието на сходство в иконографските мотиви, които са характерни само за този район на България, и са свързани с местния стопански bit и с местните фолклорни традиции. Т. Матакиева-Лилкова, например, настоява, че към всичките религиозни персонажи в иконографията на Странджа, Сакар и Източните Родопи „трябва да търсим сложната връзка между религията и фолклора, която никъде другаде у нас няма такива силни проявления, както в този край по отношение на адаптирането на християнски култове към местния bit, поминък и към фолклорните обичаи и обреди³.

В някои от изследванията особено внимание е отделено на запазените по тези места ценни паметници на християнската каменна пластика⁴. В други е изведено съващането за наличие на местна художествена традиция, различна по творческо търсене и изказ от другите наши възрожденски школи, която обединява редица художници-иконописци; някои от които са професионалисти, други са по-малко школувани, но за сметка на това са силни в непосредствените си художествени търсения.

Зографите, работили в Странджа, Сакар и Източните Родопи, са много на брой, а повечето от тях са родени предимно в периферията на трите планини. Те са лозенградчани и одринчани на юг, ахтополци и созополци на североизток, тополовградчани и златоградчани на северозапад. Селищата, в които са родени и в които работят тези зографи, не са групирани около един културен и художествен център, както е например при Самоковската, Дебърската, Тревненската и Банска школа. Макар и много раздалечени едни от други, тези групи творци имат сроден иконографски, стилов и плоскостно-декоративен художествен маниер, различен от този в другите културни и художествени огнища на българската духовност и на българското изкуство.

В книгата си „Български възрожденски майстори“ А. Василиев отделя специално внимание на странджанските художници: „Това са творци от Одрин, Лозенград, Виза, Тополовград и пр., като безспорно най-силното звено между тях е одринското⁵. К. Паскалева публикува в своята книга „Икони от Странджанския край“ икона на Йоан Коста от град Виза и за първи път споменава името на „този неумел иконописец от Странжа“.⁶ Сред най-изявените странджанските майстори от Ранното възраждане е Йоан от Ахтопол. С иконите си „Йоан Кръстител“, „Св. Никола“, „Св. Димитър“ (1797–1805) от църквата „Св. Троица“ в Царево той се утвърждава като стилен и рутиниран майстор зограф. Друг странджански художник е Никола Зограф от Одрин. Той рисува в град Пловдив и в Среднородопския край. Едни от ранните му икони се намират в църквите „Ап. Петър и Павел“ и „Св. Константин и Елена“. Фигурите в тези творби са издължени, добре пропорционирани в органично и хармонично цяло с останалите компоненти на евангелските сцени.

Никола Зограф изписва и в църквата „Св. Марина“ иконите: „Рождество Христово“, „Св. Тома“, „Св. Марина“ и „Три светители“. Негови са също единадесетте медальона със сцени от Стария завет и някои икони от църквата „Св. Богородица“ също в Пловдив. Рисува още в църквата в с. Сотир и в параклиса „Св. Никола“ в Асеновград. Други негови творби са в църквите в селата Православ и Морозово, Старозагорско. Най-късните и най-известни икони на Никола Зограф се намират в храма „Успение Богородично“ в Малко Търново. Това са иконите „Св. Модест“, „Св. Богородица“ с житийни сцени, „Св. Илия“ и др., всичките рисувани между 1865–1868 г.

С подобен иконописен маниер, рисува и синът му Милтиади Николов. Негова е иконата „Успение Богородично“ в църквата „Св. Богородица“ в Пещера. През 70-те години на XIX в. Милтиади, за да подчертава народностната си принадлежност, започва да се подписва с българското име Методи. Такъв надпис той оставя върху иконата „Св. Стефан“ (1875) в църквата в с. Загражден, Никополско и върху иконата на „Св. Евстатий“ (1876) в църквата „Св. 40 мъченици“ във Велико Търново.

Сред изявените школувани художници е Алексо от Одрин. Като повечето от странджанските майстори и той се подписва на гръцки език, но българският му произход личи от ктиторския надпис на „Св. Мина“ в копривщенската църква „Св. Никола“, където и текстът, и подписът на автора са на български език: „Александър Димитров от Одрин“.

Автор на стенописите в главната църква на Бачковския манастир е Моско Одринчанин от град Одрин. На западната стена той рисува в естествена големина, в цял ръст портрета на игумена Кирил Йеромонах. Зограф Моско се установява в Стара Загора, където е роден и синът му Стефан, който също е иконописец и рисува стенописите в църквата в с. Съединение (1875), в храма „Св. Георги“ (1877) в с. Верея, Старозагорско (и на двете места художникът се е подписва на български език.) Негово е изображението на „Св. Иван Рилски“ в църквата „Архангел Михаил“ (1843) в с. Медово, Старозагорско.

От групата на лозенградските майстори зографи, която не отстъпва като цяло на професионалното майсторство на одринските, най-изявен е Атанас Кърклийски. Неговите икони „Св. Антоний“ и „Св. Кирил и Методий“, (1864) и „Св. Антоний“ в църквата „Св. Димитър“ в с. Върбица, Преславско, се приемат за значително постижение в творчеството му.

Друг иконописен център в Странджа е град Созопол. Там са родени художниците Иван Попов, Сократ Георгиев и Димитър Зограф. Последният работи през първата половина на XIX век. Той е автор на иконата „Св. Троица“ от едноименната църква в Царево, където личат типичните за странджанските майстори зографи отношения към детайла и обстоятелствеността. Традиционната иконография на иконата „Св. Троица“ е усложнена с много допълнителни елементи, а в долната и част са изографисани 3 медальона. Димитър Зограф отделя особено внимание на многоплановия пейзаж, което напълно проличава в иконите му „Йоан Кръстител“ (1859) в църквите „Св. Зосим Созополски“, „Св. Трифон“ (1857) и в „Св. Георги“ в Созопол.

Иван Попов рисува в църквата „Св. Георги“ (1881) в с. Росен, Бургаско. Творбите на този майстор свидетелстват за упадъка на традиционното странджанско изкуство в края на XIX в.

Сократ Георгиев е друг созополски майстор, който работи около средата и втората половина на XIX в. в Югоизточна България. Най-ранни негови икони се намират в църквата на с. Стоилово, Малкотърновско. Иконите „Св. Мина“ и „Св. Спиридон с житийни сцени“ в същата църква са подписани от зографа. Трите миниатюрни житийни сцени на „Св. Спиридон“ са подчертано обстоятелствени. Върху иконата на българските просветители в църквата „Успение Богородично“ в Малко Търново под образите на Кирил и Методий Сократ поставя надпис на български език: „Болгарски просветители в Преслав IX в. 1861 г.“. Този факт недвусмислено свидетелства за българското самосъзнание на майстора, въпреки собствено-

то му име и подписа, който се среща върху много икони на гръцки език. В зрелия си период Сократ се подписва върху иконите си на български, какъвто е случаят с „Успение Богородично“ от църквата „Св. Кирил и Методий“ в Созопол. Особен интерес за специалистите в областа на православното художествено наследство представляват няколко икони от старата църква в с. Стоилово, Малкотърновско. Всички те са много близки до маниера на Сократ Георгиев, но по-вероятно е да са дело на друг, по-стар и по-добре школуван майстор зограф, от когото Сократ Георгиев се учи и на когото подражава. Този неизвестен за изкуствоведите майстор е верен на композиционното решение, колорит, маниер и цялостно въздействие на иконите от края на XVII и началото на XVIII в.

Сред най-видните зографи от Странджа е и Захари, който поставя подписа си върху „Св. Георги побеждава змея“ от църквата в с. Българи. Иконата е от 1838 г., което означава, че той работи едновременно със самоковския майстор Захарий Зограф. Особен проблем за някои автори е личността на този т. нар. „Странджански Захари Зограф“, който е иконописец с изключителни качества и вероятно именно него има предвид самоковският Захарий Зограф, когато пише в Преображенския манастир, че не е родом от странджански Самоков⁷. Други автори пък приписват иконите от старата църква в с. Бородилово, местността Палеокльос (1754) на странджанския Захари⁸.

Забележителен представител на одринския художествен кръг е и Йоан Коста от Виза, който изографисва големите царски икони в църквата в с. Бръшлян. Т. Матакиева-Лилкова смята, че иконата на „Св. Модест“ от същата църква доказва несъмнените ренесансови достойнства на този художник. Според авторката: „Тук църковният персонаж е едва ли не допълнително „монтиран“ върху коренно различна по стойност живопис. Става дума за серията коне, крави, овце, кози и други животни, изпълнили свободното поле около св. Модест. Именно в тях се открива истинската стойност на Йоан Коста от Виза и в тях той е блестящ. С артистична свобода, с подчертана лекота на линията той рисува животните полегнали, в сложни ракурси, спокойни или в напрегнато състояние — всичко това е направено със съвършено познаване и представяне на тяхната анатомия. Видимо те са рисувани с много любов и това ги прави пълни с живот и настроение⁹.

Вълчо Христов е потомствен иконописец от Тополовград (Кавакли), който изучава на зографския занаят сина си Димитър Вълчев Христов (1869—1932), а той самият от своя страна предава майсторството на сина си Васил. Икони на Димитър Вълчев са за-

пазени в църквите в Тополовград, Елхово, Поморие и Ямбол. В случая става въпрос за 4 поколения потомствени майстори иконописци. От Тополовград са още Апостол Христов и Паскал Зограф, които работят също в района на Странджа, Сакар и Източните Родопи. Известни са също Зограф Тодор, Иеродио Зографоолу, а майстор Г. Поликсоиду и майстор Ставро Михайлос са зографи работили през втората половина на XIX в. По това време е поставено началото на упадъка като на странджанската, така и на българската иконопис като цяло.

От времето на Ранното възраждане (края на XVIII, началото на XIX в.) до Кримската война (1856) в региона на Странджа, Сакар и Източните Родопи са запазени много паметници на православното християнско изкуство. Това са типични селски църкви, които придават характер на региона. В тези обекти са творили хора с голяма творческа инвенция и създаденото от тях покрива доста голям културен и географски периметър.

Православното художествено наследство на Странджа, Сакар и Източните Родопи, което е своеобразен пазител на православната традиция и вяра, е част от странджанската художествена традиция. Близоста до Одрин обяснява причисляването на тази традиция към Одринския художествен кръг, още повече, че там българският елемент по време на Възраждането е силно изразен. Това наследство е неоспоримо доказателство, че в този край са творили родолюбиви майстори, талантливи и христолюбиви зографи, чието изкуство има особена стойност за настоящите и бъдещите поколения българи, като пазител на националната културна памет, като ниво на художествени постижения на българското изкуство и като носител на национално-православни ценности.

В различните области на културното наследство в България, на национално ниво съществуват редица образователни и изследователски институции и центрове, както и неправителствени организации. В повечето случаи те работят в относително затворени рамки, което ограничава възможностите и техническия им капацитет. Да вайки най-общи ориентирни за приоритетите по опазването, съхраняването и социализирането на православните художествени паметници на място и на национално ниво, настоящото изследване разглежда възможността за обединяване на усилията на научния, експертния и техническия капацитет на някои от тях с цел: интерпретиране на художественото наследство, развитие на културния и арт туризъм, иницииране на дейности по опазване на материалната и духовната култура на конкретен историко-географски регион, интегриране на богатото културно-историческо наследство на регионално и на национално ниво, разработване на проекти с траен прило-

жен ефект в сферата на културата, културните политики и ползването на културата (в това число и художественото наследство) като ресурс за развитие в градската и селската среда.

Изхождайки от факта, че информационният модел необратимо се налага като начин на живот на съвременното общество в глобален аспект и от необходимостта за приобщаването на всяка от държавите към информационното общество, посредством създаването на такъв информационно-комуникационен модел, който да осигури икономиката на знанието и живот на човечеството в информационното общество, Европейският съюз като цяло през 1994 г. поема официален курс към ускорено изграждане на инфраструктурата на информационното общество.

В този смисъл, интензивно протичащите процеси на дигитализация на съвременното културно наследство в световен мащаб извеждат на преден план необходимостта от формулиране на мисията, идентификация на функционалната структура, както и тенденциите на развитието на музея в неговата системна среда. Извън въпросите, свързани с техническото и програмно осигуряване, с координацията, взаимодействието и хармонизацията на стандартите, на преден план стои и проблемът за производството на знания, като релационен модел, подпомагащ бързото и лесно структуриране на информацията.

БЕЛЕЖКИ

¹ В е л е в, Е. Информационна среда за идентификация на съвременното културно наследство. В: — Сборник на VII национална конференция „България – кръстопът на култури и цивилизации“.

² М а т а к и е в а-Л и л к о в а, Т. Художествените паметници от Странджа-Сакар. — Известия на Националния исторически музей, 5, С., 1985, с. 172.

³ Так там, с. 174.

⁴ Сборник Странджанска експедиция, 297–306, 330–334.

⁵ В а с и л е в, А. Български възрожденски майстори. С., 1965, 644–655.

⁶ П а с к а л е в а, К. Икони от Странджанския край. С., 1977, с. 16.

⁷ М а т а к и е в а-Л и л к о в а, Т. Цит. съч., 174–175.

⁸ Г е р г о в а, И. Образният свят на българските иконостаси от XVI–XVIII век. — Изкуство, № 4, 1984, 38–39.

⁹ Ф о л, В. Културно-историческо наследство на Странджа-Сакар; М а т а к и е в а - Л и л к о в а, Т. Странджанска художествена школа, www.promacedonia.org/ss/ss_12.html

75 ГОДИНИ ТРАКИЙСКИ НАУЧЕН ИНСТИТУТ

Проф. д-р ИВАН ФИЛЧЕВ

Развитието на тракийското движение в България е неизменно свързано със съответна идеино-пропагандистка и научно-изследователска дейност. Известно е, че още със зараждането на първообраза на тракийската организация, а именно дружество „Странджа“ през 1896 г. в гр. Варна, започва да излиза и вестник „Странджа“, превърнал се в непоколебим трибун на актуалните за онзи период тракийски проблеми. На по-късния етап след обособяването на тракийската организация като самостоятелно движение след Първата световна война започва да излиза и нейният печатан орган — в. „Тракия“ (януари 1921 г.). Постепенно става постоянна практика на организационните събори наред с отчетните доклади да се изнасят и реферати по идеино-теоретични въпроси. А от 1927 г. се създава към Централното ръководство Библиотека „Тракия“, която да издава брошури и сборници, посветени на историята, етнографията, стопанските и икономическите проблеми. Избран е редакционен комитет в състав: проф. Димитър Михалчев, Христо Карапанджуков и Константин Петканов. Така се появяват 4 броя на „Тракийски сборник“ и 5 заглавия на книги от Библиотека „Тракия“.

След военно-политическия преврат на 19 май 1934 г. в България са забранени всички политически партии и обществени организации, включително и тракийската. Тракици са принудени да потърсят нови организационни структури, за да продължат свято то си дело. Възниква идеята да се създаде Тракийски научен институт, който, освободен от всякакви политически тежнения, да обедини най-активните и образовани тракийски дейци.

На 30 септември 1934 г. в София е свикано Учредително събрание за изграждане на Тракийския научен институт, на което присъстват 22 души. Председателят на ВИК Иван Орманджиев открива събранието и обяснява необходимостта от създаване на институт, който макар и нелегитимно да поеме отчасти и функциите на разту-

рения Върховен изпълнителен комитет. Христо Караманджуков прочита проект за Устав на Института, който след подробно и последователно обсъждане се приема единодушно. В Устава основната цел на Института е формулирана по следния начин: „Да се изследва и представя писмено и устно пред българското общество и в чуждия свят чрез научни издания географията, етнографията, стопанския и обществения живот, политическото положение, борбите и страданията на българите от Тракия за освобождението на българския народ и българските земи.“ Решено е също да продължи издаването на „Тракийски сборник“ и Библиотека „Тракия“. Избрано е ръководство от пет души: председател — Христо Караманджуков, секретар-редактор — Иван Орманджиев, касиер-счетоводител — Анастас Разбойников и членове — Никола Константинов и Константин Петканов. За почетен председател на ТНИ е избран Софийският митрополит Стефан. Оттогава изминаха 75 години.

Главната роля и задача на Тракийския научен институт може да се формулира по следния начин: в годините, когато тракийската организация бе лишена (поради забраната) от Централно ръководство, Тракийският научен институт се превръща фактически в светилник, упование и надежда на тракийци, поемайки и ролята на ръководен фактор. Около него се обединяват почти всички интелектуалци-тракийци, а неговите издания се посрещат и четат с голям интерес във всички тракийски дружества. По този начин едновременно се демонстрира, че тракийската идея е жива и никакви административни забрани не могат да я угасят.

През тези години особено ценна е помощта на фонд „Тракийско дело“, създаден през 1929 г. със седалище в гр. Пловдив. След разтурянето на ВИ Фондът решава субсидиите, които е отдавал на Централното ръководство в размер на 70 на сто от чистия доход да се дават на ТНИ. Постановоено е сумата да се употребява изключително за подпомагане на пропагандирането в страната и в чужбина на каузата на поробена Тракия. Годишните средства варират между 100 и 150 хил. лева. Това дава възможността до 1944 г. да бъдат издадени три книги на „Тракийски сборник“ и редица научно-изследователски трудове на тракийски автори.

От 1940 до 1943 г. Тракийският научен институт издава списание (по-късно вестник) „Завет“, който остава единственият орган на тракийци.

Тракийският научен институт продължава успешно да издава научна продукция и след настъпилите радикални социално-политически промени на 9 септември 1944 г. Той се превръща в деен помощник на възстановената тракийска организация, получава и ней-

ната финансова издръжка. Така по повод Мирната конференция в Париж през 1946 г. ТНИ издава няколко брошури, диплянки и материали за задоволяване на повишенния обществен интерес към тракийските проблеми като: „България е средиземноморска страна“; „Националните, революционните и просветните борби в Западна Тракия“; „Чужденци за Западна Тракия“ и др. Издаден е и обобщаващ капитален труд — „Тракия“ (географски и исторически преглед с три раздела).

Дейността на Института е свързана с приливи и отливи, с непосилен труд на всеотдайни труженици и с недостиг на финансови средства. Не е възможно, а и не е необходимо да се направи обстоен обзор на изданията на ТНИ. Ще посочим някои от най-значителните. През 1954 г. излиза сборникът „Петко войвода“ (1844—1900). В предговора на изданието се подчертава: „До 9 септември 1944 г. Петко войвода остана в сянка в сравнение с дейците на нашето Възраждане, тъй като беше убеден и голям привърженик на идеята за руско-българско приятелство и решителен противник на режима на Стефан Стамболов и на австрогерманската политика на Фердинанд Кобурготски.“ В него за първи път се дава широка публичност на многостранната революционно-освободителна дейност на Петко войвода в Южна Тракия и Беломорието. При това се изтъкват безспорните заслуги на първите изследователи и пропагандатори Христо поп Константинов, Стою Н. Шишков и Георги Г. Димитров. Значителен интерес предизвиква и публикацията „Сенклер и Петко войвода“ според английските сини книги. Наред с обширното описание на родното място на войводата с. Доган хисар се изтъкват и неговите заслуги в помощ на гръцкото и италианското освободително движение, а също така и съдействието, което оказва на руските освободителни войски в Южна Тракия. Много ценни за изследователите са автентичните документи, свързани с революционната дейност на Капитан Петко войвода.

Издание с особена стойност е сборникът „Преображенското въстание — 1903“, издаден през 1955 г. Освен авторски студии и статии половината от съдържанието на сборника са документи, свързани с революционните борби на тракийци. На национално-освободителните борби в Тракия през 1878—1903 г. е посветен обстойният труд на доц. Ламби Данаилов и Стилиян Нойков (1971). През този период са издадени и редица други трудове, сред които са сборникът „Михаил Герджиков — спомени, документи, материали“ (1984), книгата на Стайко Трифонов „Българското националноосвободително движение в Тракия 1919—1934“ (С., 1988) и др.

По същото време в архива на ТНИ, който се съхранява и обработва в Научния архив на БАН, са събрани множество документи, спомени и изследвания на различни участници и краеведи. Те са свързани с революционните борби на тракийци, тяхното участие в Балканската война, със заточването и насилиственото изгонване на българите от Тракия.

Възраждането на тракийската организация след 10 ноември 1989 г. призова към нов живот и Тракийския научен институт. Пред него се очертават следните приоритетни задачи:

1. Провеждане на историко-теоретични конференции в столицата и по региони, посветени на важни годишнина от живота на тракийското движение, а също така и на актуални проблеми;
2. Активизиране на издателската дейност, включваща редовно издаване по един брой годишно на „Известия на ТНИ“, както и на отделни книги и брошури, съобразно нуждите и възможностите (финансови и авторски);
3. Стимулиране на съществуващите и изграждане на нови секции (филиали) в тракийските регионални центрове.

I. ТЕОРЕТИЧНИ КОНФЕРЕНЦИИ И БЕЛЕЖИТИ ЧЕСТВАНИЯ

Тракийският научен институт провежда почти ежегодно теоретични конференции в столицата и по региони с участието на най-подгответните по съответните проблеми негови членове, както и на специалисти от различни научни и преподавателски институти.

Например на 28 февруари 2002 г. в София се провежда научна конференция, посветена на 105-годишнината от Учредителния конгрес на варненското тракийско дружество „Странджа“. В докладите и изказванията се разкрива историческата роля на това дружество. То е първообраз на организираното тракийско движение в България, защото приема своевременно свой устав, издава печатан орган под същото име, провежда конгрес и въпреки огромните трудности изпраща две чети в поробена Тракия. При това дружество „Странджа“ още от самото начало се гради не като местно образование, а като общинационално, със съответни клонове в различните райони на страната, където има многобройна тракийска емиграция.

Провеждат се и няколко конференции, посветени на 90-годишнината на Балканската война: в Смолян съвместно с Института по история при БАН; в Любимец — съвместно с Института по балканистика и Центъра за военни изследвания към ВА „Г. С. Раковски“; в Разлог — съвместно с Общобългарския комитет „В. Левски“.

През 2003 г. се осъществява истински маратон от научни конференции, посветени на 100-годишнината от Илинденско-Преображенското въстание. Началото се поставя с научната конференция в София на 28 май, в която участват главно членовете на ТНИ. Следват конференции във Варна (5 юни), Пловдив (16 юни), Малко Търново за Бургаския регион (5 юли), Стара Загора (18 юли) и Смолян (8 август). Забережително е, че всички конференции се провеждат съвместно с научни работници от институтите на БАН, от исторически музеи, Македонския научен институт и други просветни учреждения.

При отбележване на 70-годишния юбилей на ТНИ бяха отчетени твърде подробно изявите от изминалата път, затова ще ограничим върху дейността през последните пет години. Тракийският научен институт все повече се утвърждава като значимо научно учреждение, който изследва тракийската проблематика не само в исторически план, а и в съвременен аспект. На тази основа се разширява съвместната научно-изследователска дейност със сродни институти.

По инициатива и с личното участие на президента Георги Първанов Институтът по философски изследвания при БАН планира за 31 октомври 2005 г. теоретична конференция на тема: „Национални интереси, национална идентичност и европейска интеграция“. Тракийският научен институт е поканен като съорганизатор и с авторско участие по тази напълно актуална проблематика. На конференцията са разгледани три основни теми: „Българската нация в глобалната епоха“; „Българските национализми“; „Ще оцелее ли българската нация през ХХI век“. Участниците в конференцията излагат аргументирано в теоретичен и практически аспект своите виждания. Общий извод е, че в условията на европейска интеграция нациите ще продължават да се развиват като се задълбочават взаимообвързаността и преодоляването на националните антагонизми. В този дух е и докладът на проф. Иван Филчев „Българската национална идентичност и тракийският въпрос“. Авторът акцентира върху необходимостта на фона на стратегическата цел, свързана с европейската интеграция, да се разкриват и очертават националните идеали и интереси. Този процес не е свързан с премахване и унифициране на отделните нации. На тази основа е проектирана и представена спецификата на тракийския въпрос:

1. Тракийският въпрос и тракийското движение възникват след золополучния Берлински конгрес през 1878 г., когато българското население от Източна и Западна Тракия остава отново под турско робство.

2. Тракийските българи винаги са били съставна част от българската национална идентичност. На тях са били чужди всякакви етнонационалистични стремежи и противопоставяния на единната българска нация. Проповядваната по-късно доктрина по външно външение за тракийска нация и тракийско държавно образование не среща никаква подкрепа в средите на тракийското движение.

3. Националният идеал и националните интереси на тракийските българи, тяхната историческа памет десетилетия наред са подчинени на борбата за освобождение и присъединяване към майката родина.

За постигането на благородната цел — освобождаването от турско владичество тракийските българи са използвали не само мирни средства, но и въоръжена борба. Има се предвид Илинденско-Преображенското въстание (1903) и последвалата по-късно Балканска война (1912—1913). В периоди на върховни изпитания закономерно нарастват партиотичните чувства и героичните подвizi на тракийските българи.

Тракийският научен институт участва в разработването на новата стратегия на тракийската организация, приета на конференция с международно участие на тема: „Интеграция на Тракия в рамките на Европейския съюз“, проведена на 28 януари 2006 г. в Стара Загора. Научнопрактическият труд е разработен от Националния център за териториално развитие и от колектив на СТДБ с ръководители ст.н.с. Костадин Карамитрев и проф. Делчо Порязов. В своето слово пред конференцията президентът Г. Първанов подчертава: „Искам да поздравя организаторите за създаването на една много съдържателна основа — стратегията за развитието на Тракийски регион в контекста на европейската перспектива“.

Общата констатация на конференцията е, че днес България, Гърция и Турция споделят общи ценности и идеали и могат да си сътрудничат успешно. Това дава възможност в близко бъдеще да бъде реализиран лозунгът на Тракийската организация в България — „Тракия без граници“.

На конференцията присъстват над 350 общественици, учени, политици, депутати от трите страни. Дискутират се въпроси по създаването и развитието на „Еврорегион Тракия“. Това е новата стратегия на тракийската организация, утвърдена по-късно и от XXII конгрес на СТДБ. Целият материал със заглавие „Интеграция на Тракия в рамките на Европейския съюз“ е публикуван в книга седма на „Известия на ТНИ“.

На 14—15 декември 2007 г. в Кюстендил се провежда международна научна конференция на тема: „Конгреси и програмни документи за историята и културата на българските земи под чужда

власт“. На поканата до ТНИ се отзовава проф. Иван Филчев с доклад „Тракийското дружество „Странджа“ — гр. Варна и неговите програмни документи — 1896—1900“. Оповестени са малко известни документи на преселенското дружество „Странджа“, свързани с обявената тема. В доклада се акцентира върху уставните постановки за организационно обединение на всички принудително изселени в Княжеството тракийски бежанци, за по-осезателно подпомагане на освободителните борби на българите, останали под турско робство. При това помощта взема различни форми: отправяне на протести до европейски държавници за тежката съдба на поробените тракийци, събиране на финансови средства за бедстващите бежанци, за изпращане на младежи в учебни заведения и др. На по-късен етап дейността на дружество „Странджа“ е съгласувана с ВМОРО.

Тракийският научен институт участва и в честването на 95-годишнината на Балканската война (1912—1913) съвместно с Македонския научен институт, Центъра за военни изследвания към Военна академия „Г. С. Раковски“ и Съюза на офицерите и сержантите от запаса и резерва. Научната конференция на тема „Участието на Македоно-одринското опълчение в Бълканската война“ бе открита и ръководена от проф. Иван Филчев. Изнесени са доклади от проф. Димитър Гоцев „Четите на ВМОРО в Балканската война“, от ст.н.с. Тодор Петров „Създаване, структура и въоръжение на Македоно-одринското опълчение“, от ст.н.с. Ручен Николов „Генерал Никола Генев — живот и дейност“, от о.з. полк. Иван Иванов „Бойни знамена на Македоно-одринското опълчение 1912—1913 г.“ и др.

Позовавайки се на архивни материали и документи докладчиците представиха действията на Македоно-одринското опълчение на различните фронтове по време на войната и техния принос за победите на българските войски в Тракия и Македония.

В началото на октомври 2008 г. в Кърджали се провежда научна конференция, посветена на 95-годишнината от трагедията на тракийските българи през лятото на 1913 г. Основен доклад изнася проф. Делчо Порязов. Авторът е положил много усилия и докладът му се откроява със задълбочен анализ на събитията, свързани с разорението и изтреблението на българите от Източна и Западна Тракия. Направени са и съответни изводи, свързани с нашата съвременност. Силно впечатление оставят върху участниците множество посочени неопровергими факти за жестокости и издевателства над българите в двете части на Тракия и особено по кървавия път при бягството им от Дедеагач до Ятаджик на българската граница. Напълно основателно авторът акцентира върху ис-

тински геноцид, на който са били подложени тракийските българи от турските поробители.

Конференцията предизвиква забележителен интерес и в разискванията се включват общо 17 души – научни работници и музейни сътрудници от София и от регионите с преобладаващо тракийски заселници. Не е възможно да се прави анализ на всяко научно съобщение още повече, че всички материали са публикувани в книга двета на „Известия на ТНИ“. Можем само да илюстрираме с някои от заглавията. Например на проф. Петър Петров „От агресия към геноцид“, на доц. Маруся Любчева „Европейски ли е въпросът с имуществото на тракийските българи“, на ст.н.с. Стоян Райчевски „Документ за разорението на българите в Източна Тракия през 1903 – 1904 г.“, на доц. Златко Попчева „Ролята на войводите Димитър Маджаров и Руси Славов за спасение на българщината през 1913 г.“, на д-р Невена Даскалова „Отзвукът на трагедията от 1913 г. в живота на тракийските бежанци и техните потомци“, на Таня Марева „Село Каракчой, Гюмюрджинско – разорение и бежански неволи“ и др.

В началото на септември 2009 г. във Варна се провежда юбилейна научна конференция по повод 165-годишнината от рождението на Капитан Петко войвода. Жivotът и делото на Петко Киряков е неоценимо национално богатство, с което може да се гордеят всеки български патриот. Отдал се на хуманната идея за освобождението на своите поробени братя той проявява изключителна настойчивост, смелост и командно-организационни качества както в кървави сражения с вековния поробител, така и в подпомагане на освободителните руски войски, достигнали Родопите. В свободна България Петко Киряков се изявява като деен общественик, съучредител на преселенското дружество „Странджа“ във Варна, защитник на онеправданите до края на живота си.

Конференцията се открива и ръководи от проф. Иван Филчев. Основен доклад: „Капитан Петко Киряков – място и роля в българската история и народната памет“ изнася д-р Дойно Дойнов. В своято изложение авторът откроява основните моменти, довели до политическото съзряване на прославения българин: участието му в хайдушки четнически набези; ролята му по време на Руско-турската освободителна война; заслугите му при отстояване на българската кауза за Родопите и Беломорска Тракия. Въз основа на многобройни документални източници проф. Дойнов дава кратка, но точна характеристика на героя. Петко Киряков е борец от общинационален мащаб. Неговото дело е свързано не само с Родопите, но и с цяла Източна Румелия. Според докладчика законното място на дейци като

Петко Киряков е сред имената на видните българи, оставили светла дира в националната ни история и залегнали дълбоко в народната памет. За това свидетелстват и множеството издания, посветени на неговата роля, и песните, свързани с неговото име, и паметниците в различните краища на България. Това са и най-ярките доказателства за народната любов и признателност. Не може да не се подчертава огромното въздействие върху народните маси на многосерийния телевизионен филм, допринесъл най-много за популяризирането на неговата личност и дело. И над всичко се извива в европейски мащаб неговият паметник в Рим на хълма на Гарибалдийците.

На конференцията в подкрепа на оценките на проф. Дойнов се изказват голям брой от присъстващите. Между тях ще отбележим Борислав Дреновски, дългогодишен директор на Държавния архив – Варна и изследовател на живота и делото на Капитан Петко войвода. Доц. о.з. полк. Димитър Зафиров говори за структурата и дейността на родопската дружина „Зашита“, създадена и ръководена от Капитан Петко войвода. Доц. Наталия Рашкова от Института за фолклор – БАН, акцентира върху образа на Петко войвода в народното творчество и въздействието му днес. Гергана Георгиева, сътрудник в Държавния архив – Варна, направи разбор на архивните материали, свързани с живота и делото на войводата. Доц. Христо Ганев, автор на книга за Капитана, обрисува някои негови характерни черти като личност и общественик.

На 19 ноември 2009 г. във Военна академия „Г. С. Раковски“ се състои научна конференция на тема: „90 години от Ньойския договор и съдбата на България“, организирана от Военната академия, Института по история към БАН и обществени патриотични организации. От Тракийския научен институт участват: проф. д-р Иван Филчев, проф. д-р Светозар Елдъров, ст.н.с. д-р Тодор Петров, доц. д-р Сево Явашчев, н.с. д-р Ваня Стоянова и ст.н.с. д-р Румен Караганев.

Докладът на проф. Иван Филчев е на тема: „Тракийският въпрос и Ньойският договор“. В изложението се подчертава, че на Мирната конференция в Париж основно се обсъжда тракийският въпрос. Териториалните претенции на нашите съседи по отношение на Македония и Добруджа са удовлетворени на Букурещката конференция през 1913 г. и с малки допълнения те са изключени от границите на България. Коренно различна е постановката относно българските тракийски земи. До началото на Първата световна война България законно притежава Западна Тракия, а Източна Тракия е самоволно заграбена от Турция, без това да е признато от никоједна

страна. Още повече, че Турция се третира като победена. Обратно, Гърция в качеството си на победителка има претенции за двете части на Тракия.

Българската делегация на Мирната конференция защитава аргументирано българските национални интереси. Според Ньойския договор, съгласно чл. 48 България трябва да се откаже от Тракия в полза на Главните съюзени и сдружени сили. Пет месеца по-късно на посланическа конференция в Сан Ремо без каквито и да било основания цяла Тракия се предоставя на Гърция. Протестите на България не са чути. Следват още три конференции, на които се разглежда тракийският въпрос, но без резултат за България. Междувременно победите на Кемал Ататюрк над гърците в Мала Азия става причина в Лозана да се вземе решение за разделянето на Тракия между Гърция и Турция по течението на р. Марица. България не само не получи част от своята тракийска земя, но е принудена да се откаже от предвидените в Ньойския договор икономически изходи на Егейско море.

От друг аспект, с времеви граници до 1941 г., ст.н.с. д-р Румен Караганев разглежда въпроса за южната българска граница. Но в края на Втората световна война българските справедливи териториални искания не са удовлетворени и едва бяха запазени старите тракийски граници без излаз на Бяло море.

Справедливото пледиране на д-р Вания Стоянова срещу решението на Ньойския договор, изтъквайки историческата принадлежност на Тракия към България, е посрещнато с одобрение от присъстващите на конференцията. Останалите трима членове на ТНИ говориха по общонационални въпроси, свързани с Ньойския договор извън тракийската проблематика.

Като обобщение можем да посочим, че за първи път в своята история Тракийският научен институт се изявява така активно в публичното пространство и заема достойно място сред българските научни среди. Установяват се трайни делови контакти с Института по история и Института по балканистика при БАН, с Общобългарския комитет „Васил Левски“, с Македонския научен институт, с Центъра за военни изследвания към ВА „Г. С. Раковски“, с редица областни исторически музеи (Хасково, Варна, Стара Загора, Бургас, Смолян и Пловдив). Събитията са отразени в емисиите на централните и областните електронни медии.

II. ИЗДАТЕЛСКА ДЕЙНОСТ НА ТРАКИЙСКИЯ НАУЧЕН ИНСТИТУТ

В издателската дейност на института първостепенно значение се отдава на поредицата „Известия на ТНИ“. Успехите са безспорни. За сравнение ще посочим, че първата книга на „Известията“ излиза през 1965, втората през 1970 г., а след това настъпва продължителна пауза от 32 години. Защото третата книга се появява през 2002 г., т.е. в началото на първия мандат на настоящия Управлятелен съвет. След това ежегодно се издава по една книга, деветата е отпечатана през 2009 г. В поредицата се утвърждават трайни рубрики като „Студии и статии“, „Дейци на тракийското движение“, „Документални свидетелства“ и „Книгопис, статии и рецензии“.

Не е необходимо да правим подробен анализ на съдържанието на всяка книга. Те са ръкотвори на читателите и отзивите са положителни. Ще посочим само, че някои са юбилейни, т.е. посветени на забележителни годишници на тракийското движение или на видни негови дейци. Така например, книга четвърта е свързана със 100-годишнината на Илинденско-Преображенското въстание в Тракия, а книга пета — със 160-годишнината от рождението на Капитан Петко войвода и 70-годишнината на ТНИ.

Ето защо ще спрем вниманието на последните книги на „Известия“-та.

В книга шеста са публикувани някои по-общирни статии и важни документи за тракийското движение. Тя започва със словото на президента Г. Първанов на Петрова нива, озаглавено: „Да прочетем големите уроци на тракийското движение“. В него се подчертава характерът на Илинденско-Преображенското въстание като продължение и нов връх в развитието на националноосвободителната борба на българския народ. Въстанието показва, че когато има обединение на народите, когато се загърбят националните, религиозните и социалните различия в обществото, може да се разчита на успех. В основата на българската революционна борба е стоял принципът на етническата толерантност, завещан от Апостола на свободата Васил Левски. Припомнят се основните принципи на тракийските революционери и дейци: „Не забравяйте, но не отмъщавайте“, „Тракия без граници“, „Да бъдем равни европейски народи“. С аргументи от миналото да градим мостове към бъдещето. Това ще ни направи фактор на мира и стабилността на Балканите.

В студията на проф. Иван Филчев за Одринския окръжен революционен комитет се разкрива неговата организационна и ръководна роля в националноосвободителната борба на тракийци. Просле-

дява се създаването на ООРК, неговите методи на работа и организационна мрежа в цялата област, а също и значението на проведените четири конгреса.

Д-р Вания Стоянова изследва българските просветни и духовни институти в Турция през периода 1913—1945 г., в това число Екзархийският институт и учебното дело. Ст.н.с. Румен Караганев разглежда Беломорската тема на Конференцията в Генуа (1922). Емилия-Бояна Славкова публикува нови данни, свързани с българо-турската Вътрешна тракийска революционна организация и четническата дейност през периода 1922—1926 г. Д-р Калина Пеева проследява пътя към Ангорските спогодби и българо-турското приятелство 1920—1925 г. Поместени са и статии на различни теми от Димо Чанков, Папани Козарова, Никола Инджов и др.

В книгата е публикуван пълният текст на Ангорския договор от 1925 г. и протоколите към него.

Книга седма привлича вниманието на читателите с две документални публикации: Стратегия за развитието на Еврорегион „Тракия“ и материалите на ХХII конгрес на СТДВ.

В стратегията за интеграция на Тракия в рамките на Европейския съюз, за създаването и развитието на Еврорегион „Тракия“ се очертават следните основни параметри:

1. Дава се оценка на стратегическото местоположение на регион „Тракия“ като се изследват географските показатели: територия, население, административно деление. Подчертава се трансграничното сътрудничество между България, Гърция и Турция.

2. Напълно благоприятна е природо-географската характеристика на областта.

3. Висока оценка получават човешките ресурси и социалната инфраструктура.

4. Благоприятни са предпоставките за икономическото развитие на региона, на селското стопанство, индустрията и туризма.

Двадесет и вторият конгрес на СТДВ се открива на 20 май 2006 г. в Бургас. Главната задача на конгреса е да обсъди и приеме новата стратегия на Съюза на тракийските структури. По същество той приема нова програма на националното тракийско движение като одобрява три стратегически документа: Стратегия за развитие на интегрирана Тракия; Рамково споразумение за създаване на Еврорегион „Тракия“; Устав на Еврорегион „Тракия“. Същевременно като стратегически цели на организацията остават: опазване и популяризиране на културното и историческото наследство; защита на човешките и имуществените права на тракийските бежанци и техните наследници; защита на българщината и българите в чужбина и особено районите с исторически тракийски корени и др.

В книга седма са публикувани и редица материали сред които: „Възстановяване на тракийското движение след войните и мирният преход (1914—1922)“ от проф. Иван Филчев; „Съдбата на българите в Източна Тракия (1920—1922)“ от д-р Вания Стоянова; „Петко Кириаков — двадесет години във Варна (1880—1900)“ от доц. Христо Ганев и др.

В книга осма на „Известия на ТНИ“ са публикувани разнообразни материали с тракийска проблематика и някои документални свидетелства. В началото е поместено встъпителното слово на президент Георги Първанов пред теоретичната конференция „Национални интереси, национална идентичност, европейска интеграция“. В духа на проведената конференция е представена и изследователската статия „Националните идеали в програмните документи и в дейността на тракийското движение“ от проф. Иван Филчев. Следват два материала: на д-р Вания Стоянова „Българската политика за запазване на екзархийските имоти в Турция (1913—1945)“ и на доц. Сево Явашев „Руско-турската война (1877—1878) — още един прочит“ по повод 130-годишнината от началото на войната. Проф. Дойно Дойнов публикува статията „Васил Левски и процесът в София (1872—1873)“ по повод 170 години от рождението на Апостола.

В рубриката „Дейци на тракийското движение“ Марин Караванов ни запознава с живота и делото на краеведа на Беломорска Тракия Петко Кедиков, а доц. Златко Попчев — с войводата Руси Славов, по повод 70 години от смъртта му.

В раздела „Документални свидетелства“ е предоставен пълният текст на Цариградския договор между България и Турция, склучен на 16/29 септември 1913 г. и протоколите към него. Публикувана е и спогодбата Моллов—Кафандарис от декември 1926 г., относно доброволното изселване на българските и гръцките граждани в България и Гърция и изплащането на тяхните имоти.

Книга девета на „Известия на ТНИ“ е посветена на две значими исторически събития: Балканската война (1912—1913) и трагедията на Тракия през 1913 г.

В първата част е поместено словото на президент Георги Първанов „Уроците на Балканската война“ при честването на 95-годишнината от Одринската епопея. В тази част е включена и обширната статия на проф. Иван Филчев „Балканската война от 1912—1913 г.“, както и тези на проф. Димитър Гоцев за четите на ВМОРО през войната, на ст.н.с. Тодор Петров за създаване на Македоно-одринското опълчение, на ст.н.с. Румен Николов за живота и делото на ген. Никола Генев и др.

Във втората част на книгата основно място заема докладът на проф. Делчо Порязов „Погромът на тракийските българи през 1913 г.

– разорение и изтребление“. Последователно са проследени и описани жестоките събития в Източна и Западна Тракия, както и тези по кървавия път от Дедеагач до Маджарово. Публикувани са докладите на участниците в конференцията: проф. Божидар Димитров, проф. Петър Петров, доц. Маруся Любчева, митрополит Кирил, ст.н.с. Стоян Райчевски и др.

Богата информация има и в раздела „Документални свидетелства“, където са оповестени всички военни договори и много документи, свързани с военните действия на съюзниците, Лондонският договор за мир от 1913 г. и др.

За читателите представляват определен интерес и кратките откъси – оценки на войната от българските военноначалници ген. лейт. Радко Димитров, ген. лейт. Никола Иванов и ген. лейт. Иван Фичев.

Поради недостиг на финансови средства, но главно на организационни слабости, издателската дейност на ТНИ във вид на книги, студии и брошури е твърде осъкъдна. Заслужават по-сериозно внимание три издания. Хронологично на първо място е трудът на ст.н.с. Румен Караганев: „България и нейната национална кауза за излаза на Бяло море 1919–1941“ (С., 2005, с. 302). Основанието за написването на този труд е липсата на цялостно изследване на проблема. В първата глава авторът разглежда динамичния период 1919–1923 г., когато се полагат големи усилия, но без траен благоприятен резултат. Втората глава обхваща периода 1923–1934 г. Въпреки настойчивото преследване на правото на България за излаз на Егей, съседите са непреклонни за промяната на установленото статукво. И едва към 1940–1941 г. след присъединяването на България към хитлеристкия блок се създават условия за присъединяването на Западна Тракия към България. С това се осигурява и излазът на Бяло море.

Трудът има безспорен принос в новата българска историопис, свързана с актуалната тракийска проблематика.

Вторият значителен труд е „Тракийският въпрос и тракийското движение в България“ (С., 2007, с. 364), чийто автор е проф. Иван Филчев.

Въз основа предимно на архивни източници и значителна по количество литература авторът е успял да направи сравнително цялостно изследване на проблема като се започне от зараждането, от първообраза на организираното тракийско движение – Варненското преселенско дружество „Странджа“ – 1896 г. и се проследи целият над 110-годишен път, за да достигне до наши дни, до съвременната стратегия и интеграция на Тракия в Европейския съюз.

Според рецензента проф. Дойно Дойнов авторската сполучка и съответно научен принос се състои в това, че трудът е първата обобщена и относително най-пълна история на възникването, развитието и съвременната роля на тракийската организация. Освен това за първи път в едно историческо произведение се проследява и откроява съвременната стратегия на тракийското движение. Висока е и оценката на президента Георги Първанов, който при официалното представяне на книгата пред тракийската общественост в София заявява: „Трудът е исторически коректен и далеч не само заради научния апарат, а и с факта, че ... вкарва в оборот нови архивни данни, което е предимство за научно изследване“.

Голяма част от горните оценки се потвърдиха и на деветте представяния на книгата в различни региони в страната.

Третата книга е „Погромът на тракийските българи през 1913 г. Разорение и етническо изтребление“ (С., 2009, с. 60), нейн автор е проф. Делчо Порязов. Макар и по-малка по обем, ценното в нея е, че е посветена на изключително болезнен за тракийските българи проблем. Още повече, че имуществените компенсации за заграбените имоти на тракийци и до днес не са уредени.

Авторът емоционално и с конкретни факти разказва за ужаса, преживян от българското население, за жестокостта на поробителите, подпомагани от гръцки елементи. Читателите остават потресени от истинския геноцид над българите от Източна и Западна Тракия.

* * *

В Устава на Тракийския научен институт се предвижда в областите с компактно на тракийски потомци население да се създават научни секции или филиали на ТНИ, които да разработват тракийски проблеми главно от регионален характер; да организират научни конференции; да издават печатни произведения, свързани с историята и дейността на тракийското движение в съответната област. Такива секции/филиали се изградиха своевременно във Варна, Бургас, Пловдив, Стара Загора, Хасково и др., някои от които проявиха значителна изследователска и издателска дейност. Издадени бяха кратки истории на тракийските организации във Варна, Пловдив, Бургас. Съдействаха и при провеждането на национални конференции в техните региони, организираха обсъждането на книги по тракийска проблематика.

През последните 4–5 години по-същественото в дейността на секции/филиали се изразява в следното:

Варна. Доц. Христо Ганев издаде книгата „В пантеона на българщината“ (Варна, 2005), посветена на живота и делото на Капитан

Петко Войвода. Проведе се научна конференция по повод 165-годишнината от рождението на Войводата с участието на значителен брой членове на секцията. Христина Стоева и още петима души са съставители на Био-библиографски указател „Капитан Петко войвода – Петко Кириков 1844–1900“ (Варна, 2009).

Смолян. На 29 октомври 2009 г. заедно с Българското историческо дружество и Терitoriален държавен архив се провежда научна конференция на тема: „Фалшификации и заблуди за произхода на българите мохамедани“, под научното ръководство на акад. Георги Марков. От филиала участват с доклади Андрей Печилков, Ефим Ушев и инж. Величко Пачилов. Преди това през 2008 г. е издадена книгата „Историческата съдба на помохамеданчените българи“ със съставители: проф. Петър Петров, проф. Димитър Шишманов, инж. Величко Пачилов и Андрей Печилков. През 2008 г. Андрей Печилков издава брошурата „Среднородопския край и Илинденско-Преображенското въстание“.

Русе. През декември 2006 г. е проведена научна конференция на тема: „85 години Русенско тракийско дружество“, с научен ръководител проф. Иван Филчев. Доклади изнасят проф. Иван Филчев, Панайот Йосифов, доц. Златоживка Здравкова, доц. Христо Ганев, доц. Златко Полчев, Бисерка Стоянова и др. Материалите излизат в отделна книга „85 години Тракийско дружество „Тракия–Русе“, 2007 г. Съставители са проф. Иван Филчев, Геновева Божкова, Панайот Йосифов.

Хасково. Продължава традицията за издаване на сборници „Тракия“ като е разнообразена тематиката. Том III на сборник „Тракия“ (2005), с редакционна колегия: Димитър Шалапатов, Златка Михайлова, Мария Бакърджиева, Петър Василев, съставител, Христо Стефанов съдържа откъси от поетични откровения за Тракия не само на известни поети, но и на по-млади дарования. В Том IV на сборник „Тракия“ (2006) са събрани мисли и виждания на автори – тракийци за съдбата на Тракия в рамките на Европейския съюз. Публикувани са и четири поетично-театрални балади от известния тракийски поет Ивайло Балабанов.

Изминатият път показва, че Тракийския научен институт е поел в правилната посока, а постигнатите успехи вдъхват не само увереност, но и надежда за още по-добри резултати през следващите години. В заключение трябва да посочим, че задачите на ТНИ се свеждат до следното:

1. Да се продължи издаването на „Известия на ТНИ“ в утвърдения обем, проблематика, тираж и периодичност като се акцентира повече на актуалните въпроси на тракийското движение, свързани

предимно с новата стратегия за интеграция на Тракия в Евросюза и в Еврорегион „Тракия“.

2. Да се привличат нови млади членове на ТНИ, с предимство сътрудници на сродни научни институти, регионални да бъдат музеи и областни архиви.

3. Да се обновят управите на филиалите на ТНИ в регионите и да се активизира тяхната дейност, съобразно с възможностите и нуждите на съответния регион.

БЪЛГАРОМОХАМЕДАННИТЕ – НЕРАЗДЕЛНА ЧАСТ ОТ БЪЛГАРСКАТА НАРОДНОСТ

АНДРЕЙ ПЕЧИЛКОВ – Смолян

В една своя публикация, озаглавена „Златото на Родопите“, бележитият българин Антон Страшимиров – преброядал не един път родната ни планина, изрича топлите думи, че най-голямото богатство тук са хората: „това гъсто, здраво и старишно българско население в Ахъчелеби и Рутчос“. И те – хората тук и „през вековете на турското робство“, а и днес – подчертава Страшимиров – са „истинското злато на Родоните“.

Родопчани се ласкат от тази оценка на Антон Страшимиров. И заедно с това изпитват чувство на болка, знаейки какво са преживели по време на османското робство. Годините на това робство оставиха страшна, трагична дамга в душите на хората от Родопския лабиринт. Но и тук, въпреки огромните усилия на завоевателя и вековния стремеж на турските феодали да претопят с всички средства българското родопско население, сиреч да затрият неговата българска народностна принадлежност, самобитността му и жизнената славянска култура, да унищожат езика му и особения му психически облик, исторически претърпя провал. Остана само позорът на вековете...

И все пак жестокият поробител нанесе рани в съзнанието на една немалка част от българското население в Родопите. Става дума за т. нар. българи мохамедани. Приемайки някога при най-тежки и страшни обстоятелства религията на исляма, тези изпълнени с трагедия души, но твърди като камък хора, въпреки жестокия натиск и тормоз в продължение на векове, запазиха своя звучен български език, старите си славянски традиции, чистия си народностен облик. Тези хора някога направили исторически компромис: приели само мохамеданская вяра, но запазили своя роден български език, българските традиции и обичаи. Бъгарите с мохамеданска вяра, населяващи част от Източни-

те, Средните и Западните Родопи, не знаят нито една турска дума, кое то е основен и категоричен показател за тяхната българска народностна принадлежност. (Впрочем, смята се, че най-старият – Кирило-Методиевият, българският език е запазен именно тук, в Родопския масив.)

Този процес (наречен от нашата наука „помохамеданчване“ – за разлика от т. нар. процес „потурчване“, където се загубва и езицът, и верската принадлежност) е добре познат. За Родопите съдбоносните времена на помохамеданчването са известни. Знаят се и техните форми: с откъсване и без откъсване от родната им среда. Характерни са и единичните, и масовите помохамеданчвания. За Родопския регион са известни няколко масови помохамеданчвания. Първото е от 1517 г. – по времето на султан Селим I и засяга предимно природопските райони. Второто масово помохамеданчване е от втората половина на XVII в. и обхваща главно Централните Родопи.

Един български летописен разказ под името „Исторически бележник“ (препис от него се съхранява и в Смолянски държавен архив) съобщава, че през 1669–1670 г. било извършено масово помохамеданчване на среднородопските селища от Смолян до Златоград. Други летописни съчинения описват как е станало помохамеданчването в селищата по северните и източните склонове на Родопите. Според известната Беловска хроника били помохамеданчени 74 села от Пловдив до Гюмюрджина и на изток до р. Марича.

В Средните и Южните Родопи са извършени още две масови помохамеданчвания – през 1705 и 1720 г. Всъщност, помохамеданчванията на населението от Родопския край в една или друга степен продължили почти и до 1912 г.

Българското народностно чувство е трайно явление. Това виждаме и в археологическите находки (веществените паметници), и в топонимичните характеристики, и в бита, и във фолклора на местното население.

С топографски континуитет са свързани следите от стари поселения, възникнали на едно и също място последователно или в непосредствена близост едно до друго. По този път се установява унаследяването на култови места от езичество към християнство, от светилища към църкви, а след това към сгради, свързани с практиката на исляма. Сред местното население в Средните Родопи се пази споменът, че старото село, от което са израснали например съседните села Беден и Брезе (Девинско), се е наричало Брезово. Сочи се и мястото, където следите от селото, съществувало до XVII в., са видими.

Там, където средновековните крепости активно са се отбранявали срещу завоевателите и са били разгромени, през османския период населението издига малки църкви или параклиси. Налице е и постепен-

ното покриване на етническия белег, и борбата за самосъхранение с християнския култ. Християнските култови постройки стават символ, характеристика на народността – в случая на българската народност. Смолянската община е типична в това отношение. Само на нейна територия са издигнати и се поддържали през робството над 110 църкви, параклиси и манастири.

В Родопите е известна практиката на насилиствени миграционни процеси и образуването на нови поселения след актове на насилиствено помохамеданчване на населението. Това е целяло прекъсването на родовата и топографската връзка и унищожаването на спомена за народностната принадлежност. Но когато, например, селищата Беден и Брезе в Девинско след помохамеданчването са построени наново, хората не забравят своето селище-майка. Те посещават мястото на старата си църква, която вече за тях е оброшице.

Стари християнски селища се превръщат в оброшици. Като място за сборове и народни празненства се определят традиционните места, на които са се тачили християнски празници.

Или да вземем религиозно-обредната система. В периода на интензивна исламизация в Родопския край се проявява скритото християнство. Това са такива случаи, при които в религиозната практика се включват несъвместими с ислама и обичаите му елементи. Древна практика е, да речем, поставянето на съдове с храна в гробовете, нещо недопустимо за исламския погребален обряд.

Запазен от античността в различните части на Родопите е обичаят Харонов обол, т.е. поставянето на монета или монети в гроба. Този обичай продължава през цялото време на османското робство, та почти до XIX в. В погребалния обичай получава разпространение и заравянето в гробовете на камъни или плочки с гравирани върху тях кръстове (Беден, Смолян, Арда). Върху камъни от стари мохамедански погребения се откриват изчукани кръстове, но те са невидими за окото, защото са в онази част от паметника, която е в земята.

Топонимията в Родопско е особено характерна. Почти няма селище, где да не се споменават местности като Манастира, Манастирището, Чърквата, Селището, Градът и т.н. Изследванията върху родопската топонимия (и антропонимия) показват, че смяната на българските имена с мохамедански не е довела до изменение в структурните модели на новите имена. Новото небългарско име добива всички български езикови характеристики, присъщи и на българските лични имена, в това число и на фамилните имена и производните от тях места и селищни имена. Едно топонимично проучване на родопчанина-езиковед д-р Анастас Саламбашев показва, че от 1300 местни названия в

бившата Смолянска околия, само 75 топоними са от турски имена, повечето от които са заемки. Всички останали имат български произход, а голяма част от тях са свързани със старите заселища, с героизма и съпротивата на османското нашествие и асимилацията, със стари християнски гробища, оброшици и пр.

Родопските изследвачи Мария и Манол Манолови показваха единните родословни корени на българското население в Родопите. А съхранените голям брой песни, предания и легенди по неповторим начин сочат безпримерния героизъм, изплаканата вековна мъка и страдалчеството на смолянските българи от османския поробител-инородец...

Българските историци издирха и обнародваха огромен брой документи за помохамеданчването на родопските българи. Те показваха, че не само славянобългарските свидетелства, но и османските източници разкриват богати факти за помохамеданчването на българите от Родопите. Особено важно значение имат проучванията на проф. Стражимир Димитров, както и издадените от проф. Петър Петров сборници с документи. Неговият труд „Съдбоносни векове за българската народност“ (С., 1975) изигра и ще играе важна роля в изследователската работа по тези въпроси. В Държавния архив – Смолян (а и в други хранилища) се съхраняват серия от документи, в които се посочват български имена на поселници в селища, които днес изцяло са мохамедански.

Българският етнически произход на родопското население се потвърждава от много държавници, дипломати и пътешественици. Още през 30-те години на XIX в., в резултат на тригодишни проучвания, френският учен Ами Буе установява, че не всички мохамедани в Османската империя са турци. Това го назва и Мидхад паша. Още през 1706 г. френският лекар и пътешественик Пол Люкас, пропътувал Смолянския край, в своите пътеписни бележки, публикувани през 1712 г., съобщава, че „...селото, наречено Бащмакъ (Paschamakli) (дн. кв. Смолян) е обитавано от [поселници, чиито] говор е по-скоро изопачен славянски, смесен с гръцки и български...“. Очевидно Пол Люкас говори за българите в Смолян, изповядващи мохамеданска вяра, за онези хора, преживяли трагичната участ на масовото помохамеданчване малко години преди неговото пътешествие.

Историческата съдба на родопските българи намира място в проучванията, извършвани от българските възрожденски дейци. Още през 1841 г. Васил Априлов в своята „Денница новоболгарского образования...“ прави обзор на тухашното население – „множество българе, които, по силата на трагични обстоятелства, изповядват мохамеданско вероизповедание“. Заедно с това Васил Априлов посочва „ причината, която е докарала тие хора да станат мохамедани“: безогледните безчинства от страна на поробителите, които отнемат „и по-

ледното дукато“ на населението, като „затваряха в темнициите и отнемаха последното имане на бедния българин“.

Основателят на българската националнореволюционна идеология Георги Раковски отделя място и на помохамеданченото българско население, на неговия произход и народностна съдба. Виждането му за помохамеданчването на част от българското население, и по-специално на българските войници, както е известно, бяха потвърдени по-късно от летописната бележка на поп Методий Драгинов за помохамеданчването на Чепинския край. Подготвяйки един въпросник за начина, по който трябва да се изучава миналото, нашият бит и нашето стопанство под наслов: „Показалец или ръководство, как да си изисквът и издирят най-стари чърти нашего бития, языка, народополения, старого ни правления, славнаго ни прешествия и проч“, в първата си част, издадена в Одеса през 1859 г., Георги Раковски посочва, че редом с описанието на „разни запаяти, селското стопанство“ и пр., трябва да се изучава „и животът на помаците“. В този небезизвестен „Показалец“ Раковски ясно подчертава важността от етнографското изучаване на помохамеданчените българи като неразделна част от българската национална общност, като се описват „нихни обичаи и обряди, коих тии чисти съхранили. Песни техни са много любопитни – подчертава той. – Най-важни древности между тях са се съхранили, даже и български книги“ – заключава Георги С. Раковски.

Любен Каравелов с високо историческо чувство за отговорност, в своите „Записки за България и българите“ нашироко се спира върху миналото, бита, живота, духовната жизненост и песенното творчество на помохамеданчените българи, в чийто тъжен напев „се отражава – както твърди той – напълно и нещастно тяхно положение, и душа, измъчена от груби суеверия, и сърце, наранено от множеството исторически произшествия, а понякога и сатира против своето завидно положение“.

„Историческите разкази от минали времена“ на Петко Р. Славейков имат определена извороведска стойност. Размислите в тях за насиствената асимилация на населението от Среднородопския край са ценни факти за преосмисляне на героичните и трагични събития, разиграли се в Родопа планина. Неговите географски описания и пътни бележки, поместени в тогавашните списания „Ден“, „Наука“ и др., са чудесен материал за изучаване на славянското минало и езика на населението от Среднородопско-Смолянския и Рупченско-Хвойненския район на Родопите. С тези свои изследвания Петко Славейков дава добра основа за по-нататъшното развитие и на местната историческа география.

Нашите национални възрожденски дейци правят опити за тълкуване на историческите названия на българите мохамедани и по-специално на родопските българомохамедани. Това не е формален етимологически въпрос. Той има още по-голямо практическо значение във връзка с националното самосъзнание на тези хора, с тяхната историческа съдба.

Всички помохамеданчени българи запазили езика си, главно доказателство за тяхната българска принадлежност, в миналото са носили названието „помаци“. Българите християни в Родопите, живущи в съседство с българите мохамедани пък ги наричали „ахряни“. Бързаме веднага да съобщим, че и двете наименования крият в себе си нещо много обидно. Тези думи да ги изречеш на наш помохамеданчен съродчанин, това значи да накърниш неговото честолюбие и достойнство.

Произходит на думата „помак“ е твърде неясен, въпреки проучванията на много историци, етимолози и народоуци, като Георги Раковски, Петко Р. Славейков, Стефан Захарiev, родопските книжовници Христо Попконстантинов и Стою Шишков, Константин Иречек, акад. Кирил Василев и др. Има основание да се мисли, че някога думата „помак“ е означавала дързост, кабадайство. Тя е била може би един епитет на достойнство. По-късно тази дума се употребява като израз на недодяланост, тромавост, несръчност и въобще на качества, притежавани от човек, твърде назадничав и изостанал в своето развитие. Турците пък с името „помак“ изразявали своята омраза и ненавист към помохамеданчените българи.

Не е правилно да четем в тази дума само нейния отрицателен смисъл. Стою Шишков посочва известния израз: „Ако съм помак, та не съм ахмак“. В една народна песен се казва:

Бели помакини, мале,
Бели платна белят.
И низ друман гълодат.

За „бели помакини“ се говори в редица народни песни. Очевидно тази дума тук съвсем не се употребява в смисъл на недодяланост и грубост. Тя звуци нежно, като хубав епитет.

Но как и откъде всъщност произлиза толкова противоречивото име?

За пръв път Георги Раковски прави опит да свърже името „помак“ с „помагач“. Помаци са станали българите-помагачи на турската армия във войните. Това схващане е твърде разпространено още от периода на Възраждането. Стефан Захарiev отбелязва, че помак идва от помагач. Петко Р. Славейков извежда думата „помак“ от „помагач“. Такова е становището и на Христо Попконстантинов, Васил Кънчов и др. Съ-

щото обяснение се приема още и от известния български историк Георги Димитров. В своя труд „История на българите“ Константин Иречек обяснява названието „помак“ с аргумента на Стефан Захариев. Но в изследването си „Княжество България“ Иречек изразява определени резерви към тая теза. „Самото име помак – пише Иречек – остава необяснимо: българските тълкувания от помагач и други не издържат критика.“

Търсено на връзка между „помак“ и „помагач“ не е достатъчно обосновано с научна аргументация. От друга страна „помагашки“ или „войнугански“ села, задължени да дават хора за обоза на турската армия, имало из цяла България. Както знаем, такива селища е имало в Подбалканската низина, по склоновете на Стара планина и в други райони. Но тези „помагачи“ или „войнугани“ не са били познати като помаци.

Някои разглеждат името помак във връзка със самото помохамеданчване. Те изхождат от израза „помамили се“, „помамиха ги“, „помени“, т.е. помохамеданчени. Привежда се старобългарският корен на думата подмамени – мамити. Родопският книжовник Стою Шишков отбелязва, че самите българи мохамедани тълкуват думата „помак“ от думата „помамен“.

Други намират, че думата „помак“, „помаци“ идва от „изменили“, „променили“, „поменили“, поменяци на вярата си; трети – че произлиза от глагола „помятам“ или „пометнали се“. Прави се и друг опит – името „помак“ да бъде изведено от родопското „мόка“ (мъка), „помочен“ (помъчен, изнасилен). Това отговаря на историческия факт, че българите били „помъчени“, т.е. принудени със сила да променят вярата си. На това тълкуване особено много държи Стою Шишков. Според нас то има рационална основа. Преминаването на „помъчени“ в „помачени“ и „помаци“ от езикова гледна точка е твърде естествено като процес. От друга страна, може да се приеме, че българското население много отдавна е гледало на онези свои сънародници, които са били заставени да приемат мохамеданството, като „помъчени“, т.е. изнаслиени.

Въпреки тези и още някои предположения за вероятния произход на името „помак“, истината не е още напълно установена по бесспорен начин. Възможно е това име да изразява някакъв дълбок душевен трагизъм на помохамеданчените българи.

Наред с името „помаци“, намираме и названието „ахряни“ („ахряне“). Тези две думи съжителстват успоредно. Но докато думата „помаци“ се употребява за всички помохамеданчени българи, от който и да е край на България, посоченото име „ахряни“ се отнася само за родопските. Името „ахрянин“ не е познато за останалите райони на България.

„Ахрянин“ има почти същото значение, както и названието „помак“. То отразява обаче и типичните особености на стария родопски бит – мизерия, парцаливост, глад.

Според Константин Иречек „ахряни“ напомня старото име Ахрида, което било име на Родопа или на област в нея. Други автори извеждат името „ахряни“ от гръцката дума „ахреос“, което значи „нечестив“, „негоден“, „безполезен“ човек. Тази асоциация обаче не ни обяснява по силата на какви предпоставки помохамеданчените българи, и то само родопските, са могли да носят цели векове едно страшно осърбително прозвище. Стою Шишков сочи няколко други връзки на думата „ахряни“. Тази дума е твърде близка до името на старото тракоилирско племе „агрияни“, което населявало покрайнините на р. Струма. Но даненото тълкуване географски съвсем ограничава смисъла на думата и не може да ни обясни как е станало нейното разпространение в цяла Родопа. Така че връзката с „агрияни“ е трудно приемлива.

Посочва се и близостта на „ахрянин“ с турско-арабските думи „ахара-ян“, които значели „най-сетнешни“ приели мохамеданството, и то след упорита съпротива. Ако разгледаме въпроса от чисто формална езикова гледна точка, посочената еволюция на думите е възможна. Тук обаче има някои въпросителни: едва ли би могло да се приеме таък сложен процес на словообразуване в случая от две думи, и то чуждици, не така популярни в Родопско.

Според последното предположение съществува връзка между думата „ахряни“ и библейското „агаряни“. Родопският книжовник Петър Маринов сочи за най-правдоподобно тъкмо това становище. С името „агаряни“ още от Средните векове са били наричани всички противници и фанатични гонители на християнската вяра. Същото име българите наричали турците още с идването им на Балканския полуостров, понеже последните се проявили като врагове на християнството.

В старата историческа литература Найден Геров, Стефан Захариев, Константин Иречек, а след това и родопските книжовници Христо Попконстантинов, Стою Шишков и Васил Дечев употребяват името „помаци“, като винаги ясно подчертават, че това са чисти българи, помохамеданчени от турската власт. Тогава името „помаци“ изразявало определено българско национално съдържание, така както наричаме шопи българите от Софийско, рупци – българите по течението на р. Чая и т.н. Същото се отнася и за понятието „ахряни“.

Но впоследствие името „помаци“ беше извратено в ущърб на нашите национални интереси и на историческата правда. Като употребяваха това име, някои закоравели туркофили и фанатици го превърнаха в отровна стрела против българщината. Почнаха да втълпяват в съзна-

нието на несведущите прости хорица българомохамедани да се регистрират като помаци, отделно от българите.

Поради своята мъгливост и не напълно определено съдържание, както поради внасяния противонационален смисъл, думата „помак“ не е несполучлива и води към объркване. Що се отнася до името „ахрянин“, то също така не може да се приеме като название на българите мохамедани. От една страна за някои то звучи осърбително, а в поширок смисъл отразява някогашното робско положение на тия хора.

От Освобождението насам постепенно се наложи думата „българомохамеданин“. За пръв път това понятие се употребява през 1879 г. от Михаил Маджаров. Постепенно тя добива граждансвеност в историческата и народоучната литература.

Името българин мохамеданин крие някои недостатъци като понятие, обобщаващо чертите на едно българско население. Тук има нещо, което влиза в противоречие с разбиранията ни за нация. Преди всичко неприятно е, че това име съжителства неразделно с религиозния признак „мохамеданин“, липсващ в езика ни, когато назоваваме останалото българско население. (Знае се, че ние не казваме българи католици, българи източноправославни и т.н.). През последните години се положиха усилия да се внедри понятието местни родопски българи (което е още по-несполучливо), българи с мохамеданска вяра, помохамеданчени българи, потомци на помохамеданчени българи и т.н. Всички тези наименования са исторически преходни. Кое от тях ще просъществува и най-пълно ще отразява понятието за нашите помохамеданчени събрата, ще покаже бъдещето.

Към т.нар. „българомохамедански проблем“ имат пиетет много чужди сили. Техните аспирации понякога доста успешно секат българския клон на нашите помохамеданчени събрата. Съществуват например опити да се изведе името „помаци“ от „поляци“. Развива се цяла теория в подкрепа на това и свързани с турски пленници от Полша, някои от които били помохамеданчени в Пловдив.

На 8 октомври 1869 г. руският вицеконсул Найден Геров прави едно донесение до руския посланик в Цариград Николай Павлович Игнатиев. В това донесение четем:

„По заповед на Ваше Превъзходителство лекарят на Императорското (руското – б.а., А.П.) посолство г-н Каракановски ми писа да следя за действията на поляците, които са намислили да правят пропаганда между помаците, за да ги убеждават в това, че произхождали от поляците. В изпълнение на това наредждане на Ваше Превъзходителство, считам за свой дълг да донеса, че действително поляците имали такива намерения, които не са били осъществени поради неподатливостта на помаците към пропагандата...“

От друго донесение на Геров до Игнатиев с дата 15 декември 1869 г. става ясно, че пловдивският вицеконсул искал от руското посолство в Цариград известни средства във връзка със „замислите на полската пропаганда и развитието у помаците на идеята за народност“.

Наистина може да се допусне като твърде приемлив пътят на фонетичната трансформация от „поляци“ на „помаци“, но тук изпъкват редица други твърде съществени съмнения и възражения. Преди всичко необяснимо е как помохамеданчените поляци, които били една малка част и вероятно неизвестни за населението на Родопския край, са станали повод за название на всички помохамеданчени българи направед на поляци, а впоследствие на помаци. Помохамеданчването на група полски пленници и то в Пловдив, е останало вероятно неизвестен факт за хората. Този факт не е бил от естество да раздруса съзнанието на българското население и да наложи едно твърде далечно име.

Гърците също имат свои интереси към българите мохамедани в Родопите. Една голяма част от нашите сънародници и сега живеят в Гърция. В Държавния архив – Смолян се съхраняват регистри за раждания и умиращи на селища, които поради ред обстоятелства сега са в пределите на Гърция, а донеотдавна са били в Смолянско. Това са селища, населени изключително с българи мохамедани. Само ще посочим, че в навечерието на Балканската война Гюмюрджинска околия е наброявала 8468 души българи мохамедани, а Ксантийска – 1660. Сега тези земи и тези хора не са при нас.

В миналото Гърция е обръщала поглед не само към българомохамеданското население в Родопите, а и към българите християни. В много от документите за населението, до 1912 г. са били посочвани отделни графи – гръкомани (забележете: не гърци, а гръкомани, т.е. патриаршисти). Гръкоманството като позиция в Смолянско (особено в Долно Райково и Пащмакли) е била твърде осезателно.

Родопските българи мохамедани по ред исторически дадености са били обвързани с Турция и с политиката на турската държава. Тук е възелът, около който се вплита тяхната най-голяма трагедия.

През януарските дни на 1878 г., когато се освобождава Родопският край, заедно с турските бежанци са се изселили, подтикнати от общата, неоправдана за мирното население, психоза на страх, и доста българи мохамедани, макар сравнително броят им от Родопския край да не е бил особено голям. Една част от тези, които са се повлекли по дезорганизирани отряди на армията на Сюлейман паша, скоро са се върнали в своите родни огнища. И все пак това е изтичане на българска кръв. Защото само през 1877–1878 г. в целия Родопски регион (като се почне от Чеч, района на гр. Гоце Делчев, Чепино, до Средните и част от Източните Родопи), българите мохамедани, говорещи българ-

ки език, възлизали на 192 000 души. В навечерието на Руско-турската война броят на българомохамеданското население само от селищата на бившия Смолянски окръг е възлизал на 153 000 души. През 1911 г. по данни на Българската екзархия тази цифра е намаляла на 130 000. След Балканската война броят на българите мохамедани в Родопския масив е възлизал на близо 110 000 души.

Каквите и цифри да показваме, донеотдавна е видна тенденцията на намаляване броя на българите мохамедани, за сметка на изселническата вихрушка, която, в различни периоди, е обземала тукашното население. Даже след Освобождението и преди Балканската война имаме примери на обезлюдяване на цели селища. Селища, които в миналото са били със смесено, компактно население – и християни, и мохамедани, останали само с българи християни – например: Хвойна, Орехово, Момчиловци, Павелско и др.

„Да задържим и здраво да закрепим това планинско племе към неговите родни огнища, това трябва да бъде нашата първа грижа. Да помогнем, наред с това, то да се осъзнае народностно и се приобщи към нашата държава и общественост – към това ще трябва да насочат вниманието и усилията си нашият държавници и общественици“ – бе издигнал глас още навремето родопският общественик д-р Георги Чичовски от Чепеларе.

След освобождението на страната от турско робство трагизъмът на българите мохамедани, въпреки съществуването на поредица благоприятни обективни условия, не беше премахнат. Нещо повече, той се задълбочи. Засилени бяха тенденциите на отчуждаване, по-голяма стана горчивината в съзнанието у тия хора. Към раните, причинени от петлевковните азиатски потисници, се прибавиха и страдания от престъпната и хищна, грабителска и шовинистична политика на българските власти. Поруганото през вековете население започна да живее като чуждо в своята собствена родина. В психобитуването на тия хора се формира двойственост в човешките им отношения. Вместо да му се протегне братска ръка и да се положат истински грижи за неговото икономическо и културно развитие, за пълното му национално осъзнаване, това население бе използвано като работен добитък, над него бяха упражнявани терор и унижения. Вместо да му се даде широка просвета и образование, то бе ограбвано варварски.

Освобождението на Родопската област през 1912 г. дава осезателен тласък за изява на българското самосъзнание на мохамеданското население от този регион. В хода на самата Балканска война и непосредствено след нея отделни по-издигнати в образователно и културно отношение българи мохамедани стават инициатори за приемане както на български имена, така и на християнската религия, което при тога-

ващните условия означавало изява на българското им самосъзнание. Такива били например братята Хакьови от Златоград. След отстъплението на разбитите турски войски, движението обхванало не само отделни хора и групи от потомците на помохамеданченото българско население, но и цели села. Родопският изследовател Стою Н. Шишков нарича този факт „един велик исторически и национален акт“.

За съжаление тогавашните български власти не могат да осъзнават истинската стойност на това движение. Нещата се изнасят. Намесва се е и войската. Църквата превръща това движение в задължителна покръщавка. Тогавашните държавници не могат да разберат, че религиозният белег няма нищо общо с националната принадлежност. „Тръгнахме по пътя, по който турската държава преди 3–4 века бе минала – пише д-р Георги Чичовски. – Това бе едно осъдително късогледство, една фатална грешка. То не даде и не можеше да даде никакъв резултат“ – подчертава той.

Вместо закрепване и развитие, се получило обратното – пълна реставрация, връщане на „покръстили се“ в лоното на исляма. Найрано това започнало в някои райони на Източните Родопи по време на турската реокупация, в средата на 1913 г. Инициаторите за приемането на православната християнска вяра в Златоград били заловени. Убит бил Енвер (Борис) Хакъев, а неговият брат Ешвер (Серафим) бил закаран в Кърджали. Трогателно писателят Антон Страшимиров пише, че той дълго бил придумван от тамошните ходжи да се върне в мохамеданската вяра. Отказал. Тогава публично бил обесен в Кърджали. Последните му думи били: „*Българин съм роден, българин ще умра*“.

В края на 1913 г. и заради конюнктурни съображения – спечелване повече изборни гласове за Радославов, същите онези, които извършили покръщаването, само след години върнали исляма, а заедно с това и старите турско-арабски имена.

На 12 януари 1932 г. при читалище „Христо Ботев“ в Смолян била учредена културно-просветна комисия за народностно осъзнаване на българите мохамедани и приобщаването им към българската държава с просветни средства. Но още в края на същата година комисията преустановила своята дейност. Инициаторът за нейното създаване – съдилият Наум Главинчев, българин от Охрид, бил преместен на работа в друго селище на страната.

На 3 май 1937 г. група българи, изповядващи мохамеданска религия (исляма) и родолюбиви общественици, основали в Смолян Културно-просветна и благотворителна дружба „Родина“. По примера на смолянската организация „Родина“ били изградени повече от 40 дружби в други градове и села на Родопите. В тях членували хора с различен социален произход, различни професии и различни политически убежде-

ния, но обединени от една обща цел – подпомагане националното осъзнаване на българите мохамедани.

Дружбите провеждат широка културно-просветна дейност: устройват театрални представления, вечеринки, беседи, сказки, четения, изложби и др.; уреждат издаването като специална непериодична поредица на сборниците „Родина“ (от 1937 и до 1944 г. на бял свят излизат 4 тома). Дружбите подпомагат младежите да учат, обявяват се за премахването на названието българин мохамеданин, за премахване на фесовете, фереджетата и решетките от прозорците, за възстановяването на българските имена, противодействат на турската пропаганда и на нейните опити да отчуждава българите мохамедани от българската нация и т.н. До септември 1944 г. възстановяват българските имена около 70 000 души от Средните Родопи.

Основната идея на родинското движение е била: „*Nие сме българи по народност, а мохамедани по вяра*“.

Родинското движение се основавало върху разграничаването на националното от религиозното съзнание, на нацията от религията. Това е нова, по-висока проява в развитието на българското национално движение сред родопските българи мохамедани.

За съжаление през 1944–1947 г. се стига до сериозни отстъпления от достигнатото. На 15 и 16 август 1947 г. в София се провежда конференция по българомохамеданския въпрос, свикана от Дирекцията на изповеданията при Министерството на външните работи, която фактически слага край на родинското движение. Остава огорчението на хилядите ентузиасти, убедени в каузата за българската принадлежност на родопското мохамеданско население.

Но голямото мъжество и дълбоката любов към българското и към своята родина – България, не секва. Нов импулс дава научно-теоретичната конференция по въпросите на насилиственото помохамеданчване в Родопите, която се провежда на 8 и 9 февруари 1960 г. в Смолян, с участието на проф. Петър Петров и акад. Кирил Василев, които научно изясняват историческите, философските и другите проблеми и аспекти на т. нар. българомохамедански проблем. Започва се отново борба срещу вековния фанатизъм, но за малко, защото през 1962–1963 г. настъпва застой. Хората са раздвоени, но през 1969 г. продължава започнатото дело за утвърждаване на българската същност на толкова изстрадалото родопско българомохамеданско население; всички българи мохамедани в продължение на 2–3–4 години приемат (или както тогава се казваше възстановяват) отново своите български имена. Извършен е процес на пълно национално самоосъзнаване.

Времето след 10 ноември 1989 г. постави на ново изпитание нашите държавници и хората от Родопския край. И отново за евтини по-

литически дивиденти се разбъркаха умовете на хората. Раните на нашите помохамеданчени събрата, които напоследък бяха позараснали, отново се отвориха. Отново се заговори не за българи, не дори за българи мохамедани, а за помаци. И това го слушахме по митинги в Мадан и Рудозем, четяхме го в пресата. Раздвижиха се и фанатиците – представители на исламската религия. Ходжите изdevателстваха над населението и не искаха да погребват мъртвъци, които са починали с български имена. Представителите на исламската религия отново започнаха да твърдят, че в Родопите не живеят българи мохамедани, а само мюсюлмани. (Как нелепо се смесва религиозността с народността!) И сега в Смолянско на магнитофонни касети се разпространяват молитви на неразбираем език и беседи, които замъгляват съзнанието на тези наши събрата. На много места се изучава Коранът и то на арабски. Българомохамеданчета се учат в полувисшите духовни училища; други продължават в чужбина. Чуват се и искания да се изучава „майчиният“ им език – турският. (Макар, че децата дори една турска дума не знаят). Излезе и правителствен нормативен документ за връщане (ако хората желаят) на турско-арабските имена. Понастоящем в бившия Смолянски окръг живеят около 102 000 българи мохамедани. Само през 1990 г. районните съдилища в Девин, Чепеларе, Смолян, Мадан и Златоград, които фактически действат на територията на бившия Смолянски окръг, са разгледали близо 24 000 дела за възвръщане на турските имена. А това значи, че само за една година, т.е. само през 1990 г., 23% от българите мохамедани в Смолянско са върнали турски имена. И за изненада: много от тях – бивши партийни секретари, кметове и др., които бяха ревностни деятели на процеса за утвърждаване на българщината в Среднородопския край, сега първи грабнаха турските имена. Разбира се, има и обратни случаи: бившият районен мюфтия в Пловдив Светослав Духовников (стар родинец), родом от с. Търън, си даде оставката и напусна този пост заради това, че тогавашният главен мюфтия Неджим Генджев му бе дал ултиматум да си смени името с турско. Светослав Духовников категорично отказал, заявявайки, че той не е друг, а е само българин. А такова е мисленето на масата наши помохамеданчени събрата, с които в Смолян и Смолянско отдавна живеем в мир и сговор. И недоумявам, защо някои се напъват да правят т. нар. помашка партия. (Даже я назовават с обидното прозвище!) Други пък строят паметници на незнайния мюсюлманин. А трети са се „захванали“ за перото „да доказват“, че българите мохамедани по народност не са българи. Мехмед Дорсунски още в първите страници на своята „История на помаците“ се стреми да покаже, че в „доосманския период живеят тий наречените агаряни, а оттам и ахряните (помаци)“. Странно. Нали? В Анкара пък през 1991 г. завършили-

ят Софийския университет „Св. Климент Охридски“, а след това възпитаник на АОНСУ и бивш преподавател в МЕИ – София доцент Хюсейн Мемишоглу се напъва без доказателства сила да ни внуши чрез своите „Страници от историческото минало на помаците“ (Анкара, 1991), че помаците, т.е. българомохамеданите, са „потомци“ на куманските турци. Петър Япов – автор на многообемното издание „Помаци“ (С., 2006) още в първите си страници говори за „помашка идентичност“. И с възторг „просветява“ по-младия автор – Хюсейн Мехмед в предговор към книгата му „Помаци и тюрбешите в Мизия, Тракия и Македония“ (С., 2007), за „появата на първия помак“ още преди траките, славяните и прабългарите. Бившият партиен секретар Салих Бозов – и той подхвърля камъните на раздора в книгите си „В името на името“ (С., 2005) и „Под стряха с много гнезда“ (С., 2007).

Разгръщам тези „издания“ и недоумявам как може след явен доказателствен материал – веществен, писмен, устен – да има хора и то с научни титли, които да ни внушават, че „помаците са племе, което и преди 681 г. е живяло по нашите места“ (т.е. в Родопите – б.а., А.П.).

От детството си спомням думите на един стар и мъдър човек от малкото родопско селце Остри Пазлак – бай Азим, наш побратим, който живееше у нас: „*Nие сме родени от едно огнище, деца сме на един стан*“. Като искрен приятел на помохамеданчените ни събрата знаменитият Николай Хайтов бе категоричен с изказа си: „*Защо българомохамедани, та не (само) българи*“. И правилно! Да смесваш народност и религия е кощунство. Кръвта е една – българска! Езикът ни един – българският! А религията? Тук ще ни помогне друг родопски литературен творец и публицист, рано отишъл си от този свят – Тома Попратилов (Тома Садукей):

„*Нека оставим Емин да тачи Мохамеда, а Палагач – Исуса Христа, но да признаем всички, че и двамата са братя по народност*“. Защото – продължава Тома Садукей – „*българите от Родопите, без разлика на това дали са християни или мохамедани, имат една държава – България и един език – българския. Колкото по-рано осъзнаят това, толкова по-добре за тях*“.

110 ГОДИНИ ТРАКИЙСКА ОРГАНИЗАЦИЯ В ХАСКОВО

ДИМИТЪР ШАЛАПАТОВ – Хасково

През 2007 г. се навършиха 110 години от началото на организираното тракийско движение в България, а така също и на Тракийската организация в Хасково. Това ни дава основание да хвърлим бегъл поглед върху началния период и да отбележим някои от характерните черти, които поставиха здравите основи и осигуриха жизнеността, масовостта и успешното му развитие през повече от вековния му път. Защото този път далеч не беше лек и безметежен, свързан бе с въстания и войни, с неуморни организаторски усилия и всеотдайност на хиляди скромни дейци и преди всичко на тракийските бежанци и техните потомци.

Първото Тракийско дружество, наречено „Странджа“, е създадено във Варна на 12 май 1896 г. от видни тракийци като братята Петър и Никола Драгулови и при най-активното съдействие на капитан Петко Киряков, заселил се в града през 1880 г. Дружеството си поставя за цел да работи за нравственото и умственото развитие на българското население в поробените тракийски земи; да създава от членовете си личности, притежаващи патриотични добродетели.

Характерно е, че още с възникването си дружество „Странджа“ се развива не само като тясно местно образувание в границите на Варна. То се изгражда като основна, централна структура, която да обхване цялата тракийска имиграция в Княжеството. С това се обяснява появата не след дълго на клонове на дружеството в селищата с компактно тракийско население.

Дружество „Странджа“ е културно-благотворителна организация. Но то не е чуждо и на нелегалната борба, която скоро ще заеме подобаващо място в неговата дейност.

Забележителен успех на дружеството е своевременното издаване на собствен печатен орган със същото име – вестник „Стран-

джа“. И действително, първият брой на вестника излиза на 25 май под мотото „Духовна и политическа свобода се придобива чрез нравственото и умствено развитие на народите“. Вестникът се посреща с голямо задоволство от цялата одринска емиграция, а покъсно прониква и в поробените земи в Малкотърновско, Лозенградско и Бунархисарско.

От архивните документи е видно, че в края на 1896 и началото на 1897 г. постепенно в районите с компактна маса тракийски бежанци започват да възникват клонове на дружество „Странджа“. Един от първите клонове се учредява в Бургас на 15 декември 1896 г. За целта в града пристигат като представители на ръководството на дружество „Странджа“ Никола Драгулев и Петко Кириков. В Пловдив клонът е основан на 15 януари 1897 г. По този повод в. „Странджа“ излиза с възторжена похвала и пожелание примерът да бъде последван и от другите тракийски селища.

За съжаление не е известна точната дата на създаването на Тракийското дружество в Хасково. Но има косвени индикации, които ни насочват към времето на събитието. В брой 32 от 8 февруари 1897 г. на в. „Странджа“ след като се съобщава, че на 26 януари с.г. в гр. Айтос е организирана група на Дружество „Странджа“ от 19 членове се заключава: „Това показва, че примерът от Пловдив, Бургас, Анхиало, (Поморие), Хасково, Хвойна—Оряхово, от Кърджалийско и т.н. е заразителен. Напред, братя, Турция вече се разкопва“.

От тази публикация може да се направи изводът, че учредяването на тракийското дружество в Хасково е през януари 1897 г.

От много съществено значение за осветляване същността на организираното тракийско движение са решенията на Учредителния конгрес, който се провежда в Бургас на 19 февруари (3 март) 1897 г. На конгреса присъстват 36 делегати като се сочи, че представители има от почти всички клонове на страната. Досега не е открит списък с имената на делегатите и на клона, който представляват. Добре е да се отчита, че заседанията са почти тайни, а делегатите полагат клетва пред свещеник за запазване на тайната. При този значителен брой може да се предполага, че делегат е имало и от Хасково.

На конгреса се приемат следните най-важни решения:

1. Делегатите одобряват създаването и дейността на Дружество „Странджа“ и внасят НЯКОИ подобрения в неговия Устав. Демонстрирано е пълно единодушие и висок патриотизъм, одобрени са поведението на вестника и неговата позиция по вътрешната политика на страната.

2. Приета е резолюция относно критичното положение на българите в Одринско и тяхната защита. Приет е Апел към всички български граждани за сплотяване в името на общата борба.

3. Избрано е Централно ръководство на Дружество „Странджа“ в състав от 12 души с председател Петър Драгулев и подпредседатели кап. Петко Кириков и Манол Ковачев.

4. В тесен кръг от делегати е образувана тайна революционна група начело с Капитан Петко войвода, която да подготви и изпрати чета от свободните земи към поробена Тракия.

Учредителният конгрес изпълнява успешно своята задача и допринася за разрастване на организираното тракийско движение в страната.

— В началото на 1900 г. се осъществява сливане на македонските и тракийските дружества и тази структура продължава до края на Балканската война (1913).

— В края на Първата световна война се възстановява организираното тракийско движение в страната и се навлиза в мирния период.

В Хасково след Междусъюзническата война се настаняват много бежанци от Източна Тракия, а през 1920 г. почват да пристигат западнотракийци. През същата година по инициатива на Коста Георгиев, родом от с. Енимахле, Бабаескиско, участник във временното българо-турски правителство за Западна Тракия от 1920 г., възстановяват емигрантското културно-благотворително дружество „Тракия“. Целта на дружеството била да закрия, подпомага и настанява на работа бежанците. Да работи за връщането на Тракия към България. С тези цели се изработва и утвърждава Уставът на организацията. На 8 ноември, Димитровден, 1921 г., Коста Георгиев и Стою Попов събират тракийски бежанци в кафето на Коста Иванов на ул. „Кърджалийска“ и възстановяват дружеството. Председател е Коста Георгиев; подпредседател — Стамат Христов от с. Лъджакъй; секретар-касиер — Стою Попов от с. Лъджакъй; членове: Георги Ставрев от с. Кушланли, Петко Симидов от гр. Узункуприю и Георги Чалбуров от с. Еникъй, Ксантийско.

През 1922 г. Гърция губи войната от Турция и започва репресии над българското население, което е принудено да бяга от Тракия. Голяма част от бежанците остават в Хасково. По този начин членската маса на Дружество „Тракия“ расте. В началото на ноември 1922 г. в с. Козакъль, Кърджалийско, се провежда съвещание между ръководителите на въоръжената борба, в което участват от българска страна Таню Николов, Димо Николов, Пеню поп Трендафилов, Коста Ненчев и др., а от турска страна — полк. Руфат бей, доверено лице на Ататюрк, Фуад бей, водач на западно-тракийските турци и др.

Присъстват представители на българските административни и военни власти. Взето е решение за създаване на българо-турска революционна организация. Избран е Централен комитет в състав: Таню Николов, Фуад бей и Кемал бей. Председателството е възложено на Таню Николов. Той е определен за главен войвода. Тъй като в Беломорието настъпват смутни времена Димитър Маджаров влиза с чета от 30 българи и 20 турци, която нараства до 100 души, за да защитават българите от насилие.

В началото на 1923 г. новините от Тракия не са никак добри. В българските домове се настаниват бежанци — гърци от Мала Азия. Започва интернирането на българите по островите и в Лариса. През март с.г., макар и студено, в Хасково войводата Таню Николов и д-р Ненчев сформират тракийски чети, снабдяват ги с оръжие, дрехи и провизии и заминават при Димитър Маджаров. След 3 дни отива и войводата Стоян Терзиев, който се установява в Гюмюрджинска окolia.

През ноември 1923 г. се свиква общо годишно събрание на дружество Тракия в старата сграда на бившата хасковска гимназия. Новото ръководство е в състав: Георги Чалбуров от с. Еникьой, Ксантийско; подпредседател: Зюмбил Ралев от гр. Узункюпри; секретар: Петко Симидов от гр. Узункюпри, който отпосле е заместен от Стоян Стамболов и членове: Стамат Христов от с. Лъджакьой, Коста Тодоров от с. Каракурдджали, Георги Ставрев от с. Кушланли и Костадин Кратунков от гр. Малгара.

Новите политически условия, настъпили през 1923 г., поставят на изпитание революционното движение в Западна Тракия. Една част от българските войводи, включително и Таню Николов, възприемат идеята за слагане край на четническото движение и на въоръжената борба изобщо. Друга част обаче не са съгласни. Затова по инициатива на Димитър Маджаров и Коста Георгиев на 17 септември 1923 г. в Хасково е свикан нелегален конгрес. Присъстват над 40 делегати — представители на почти всички български селища от Западна Тракия. Между тях са Д. Маджаров, К. Георгиев, Д. Янков, Т. Хвойнев, Д. Николов, К. Митев, Г. Калоянов и др. Основен доклад за дейността на ВТРО за периода 1922—1923 г. изнася К. Георгиев. Той засяга и въпроса за разрива с Т. Николов. По доклада се провеждат обстойни разисквания. Накрая делегатите избират Централно управително тяло (ЦУТ) в състав: Д. Маджаров, К. Георгиев, Пею поп Трендафилов, Вл. Попдимчев и Д. Николов. По този начин се поставя началото на нов етап в националноосвободителната борба в Западна Тракия.

След Деветоюнския преврат в България през 1923 г. и подписването на Лозанския договор през юни с.г. за разделяне на Тракия

между Гърция и Турция условията за дейност на ВТРО се усложняват извънредно много. Наред с отказа на някои дейци (като Таню Николов) да продължат борбата, отрицателно въздействие оказват репресивните мерки на правителството на Александър Цанков през 1925 г. срещу всяка видима нелегални прояви по границата, а също така усилването на граничната охрана от страна на гръцкото правителство.

Поставен е остро въпросът за обезоръжаване на четите и за тяхното разформиране. Централното управително тяло на ВТРО решава да постави проблема за обсъждане пред специален конгрес. Той се провежда на 25 август 1925 г. на височините край гр. Маджарово в присъствието на около 100 души войводи и четници. Надделява обаче становището, че четите следва да се запазят още около една година и тогава да се реши тяхната съдба. В управителното тяло са избрани Димитър Маджаров и Пею поп Трендафилов, а Коста Георгиев е определен за задграничен представител на ВТРО.

С течение на времето обаче все повече се затвърждава разбирането, че ВТРО следва да се разпусне. Но въпреки че през лятото на 1926 г. се обявява преустановяването на нейната дейност, фактически организацията ликвидира само четническата институция и отчасти въоръжените групи. Дейността ѝ се ограничава само в пределите на южнобългарските окръзи, където са заселени голямата част от тракийските бежанци от Беломорието. През следващата година активни изяви има в Хасковско, където ръководител е Георги Василев, бивш деец от ООРК, а също така и в Кърджалийско. Под натиска на правителството обаче Управителното тяло е принудено да обяви разпускането на ВТРО на 12 октомври 1927 г.

Идеята за разпускането на ВТРО се посреща с недоволство особено от бежанците от Беломорска Тракия. Те замислят едновременно с разпускането да се изгради нова революционна структура. Esto защо през октомври 1927 г. възниква Комитет за свободата на Тракия (КСТ). При тогавашната политическа реалност новото формиране по същество се превръща във военна организация на тракийци.

Комитетът за свободата на Тракия е учреден на същия ден, когато се разформирова ВТРО, т.е. на 12 октомври 1927 г. Избрано е и Ръководно тяло с председател Георги Василев — активен тракийски деец, бивш секретар на Одринския окръжен революционен комитет.

Организационен завършек и тласък в дейността на КСТ дава конгресът в Пловдив, състоял се на 1 септември 1929 г. Избрано е ново Ръководно тяло от 5 души: Коста Георгиев, Димитър Тотмаков, Димитър Маджаров, Живко Каунджиев и Иван Пандалеев.

КСТ просъществува до 1934 г., когато 4 месеца след военния преврат е принуден да се саморазпусне. В информацията по този повод се казва: „Съобщава на тракийската емиграция и на българските граждани, че от днес (т.е. 14 септември 1934 г.) КСТ заедно с всички поделения преустановява своята дейност“.

Наред с укрепването на тракийската организация в страната постепенно възникват условия за създаване на младежко тракийско движение, което да обедини и въвлече в борбата за тържеството на тракийската кауза синовете и дъщерите на тракийци. И така на 8 ноември 1923 г. в Хасково се образува дружество „Момчил Юнак“ с председател Стою Попов и секретар Иван Орманджиев. Дружеството развива голяма културно-просветна дейност, организира вечеришки и театрални представления. Приходите отиват изключително за бежанците. На 17 август 1924 г. се открива учредителният конгрес на Тракийския младежки съюз в Пловдив. Приет е Устав на Тракийския младежки съюз, избран е Върховен тракийски младежки комитет от 11 души. Пръв председател става Иван Попвасилев.

Първият редовен конгрес на младежките дружества, проведен на 4–6 октомври 1925 г. в Хасково, дава завършен облик на младежкото тракийско движение. В неговата работа участват 63 делегати, а общият брой на дружествата достига 26. На конгреса са представени 19 дружества.

В дневния ред са включени следните въпроси: отчетни доклади на Върховния комитет и Контролната комисия на Тракийския младежки съюз, рефератът „Организация и дейност“ от Никола Певтичев, приемане на бюджета и избор на нови ръководни органи. Конгресът се превръща в значителна манифестация на тракийската идея в града, в която взимат участие много граждани, ученици, представители на запасното войнство и опълченци. До конгреса са изпратени поздравления от ВИК на Тракийската организация и на други обществени дружества. Приети са резолюции по състоянието и бъдещите задачи на Съюза, по безработицата сред българите-бежанци и по просветата на тракийската младеж.

На конгреса са избрани Върховен комитет от 11 души и Контролна комисия от трима души. За председател е избран Иван Попвасилев, за подпредседател — Панайот Николов.

На 29 януари 1932 г. се освещава знамето на Младежкото дружество „Момчил Юнак“. Кръстник е началникът на Хасковския гарнизон полк. Драгнев. Тържеството е проведено на площада пред паметника. Тогава е проведена национална младежка конференция. Иван Орманджиев е представлявал ръководството на Тракийската организация в България. След преврата на 19 май 1934 г. положени-

ето на Тракийската организация се влошава. Под натиск на Гърция и Турция правителството взема решение за закриването на организацията и на нейния печатен орган в. „Тракия“. Забранява се и честването на Деня на Тракия — 26 март, падането на Одрин.

На 26 март 1935 г., по време на панихида, отслужвана в памет на загиналите одринци се намесва полицията, но тракийци устояват на натиска, подпомогнати от учащата се младеж и провеждат мероприятиято.

През 1939 г. започва Втората световна война. Великите сили се опитват да привлекат България на своя страна. През 1940 г., с одобрението на Съветския съюз и Германия, е подписана Крайовската спогодба, с която на България се връща Южна Dobруджа. Тракийци се надяват същото да се случи и със Западна Тракия. През 1941 г. България разрешава на Германия да нахлуе в Гърция от нейна територия. България получава правото на собствена администрация на територията между реките Марица и Струма. Една част от тракийци се завръщат по родните места, но по-голямата част, въпреки големата nostalгия изчакват да направят това след войната. България губи войната, а с това и Тракия.

На 8 октомври 1944 г. в Хасково се възстановява Тракийската организация. За председател е избран Георги Сапунаров, за зам.-председател — Калоян Чакъров, за секретар — Стоян Коюмджиев, за администратор — Георги Грозев, за касиер — Тодорка Гарева от Домуз дере. Членове са: Никола Спиров от Каяджик, Коста Семерджиев и Илия Педев от Дуган Хисар.

Ръководството се включва активно в подпомагането на новите бежанци от Тракия. През 1945 г. в Хасково започва да излиза вестник „Тракийска трибуна“, редактор е Стою Кирев. През 1946 г. се избира комисия в състав: Калоян Чакъров, Петко Николов, Хърсо Николов, Стоян Тодоров и Стойчо Пелтев за събиране на сумата от 130 000 лв за участие на тракийската делегация при подписването на мирния Парижки договор, където се е настоявало от нашите тракийски делегати Димитър Маджаров, Никола Спиров, Ламби Даналиев и Петко Караделков Западна Тракия да остане в рамките на България.

В началото на 60-те години на XX в. се появяват условия за запазване паметта на тракийските герои и на невинните мъченици, жертва на жестокостите на турския башибозук чрез построяването на паметници. Изгражда се и материалната база на Тракийските дружества.

На 3 август 1950 г. е учреден Окръжен комитет за издигане на паметник в Маджарово на избитите през 1913 г. българи от башибозука. В комитета са избрани следните лица: Янчо Георгиев — първи

секретар на ОК на БКП Хасково, Паскал Ников — началник на МВР Хасково, Никола Недялков — околийски началник, Георги Сапунаров — председател на Дружество „Тракия“, Хасково, Георги Петров — подпредседател на Дружество „Тракия“, арх. Димитър Дяков — член на ръководството, Стая Шенков — член на ръководството, Димитър Лавчиев — подпредседател на дружество „Тракия“, Петко Кидиков — член от Централното ръководство — София, Стойчо Пелтев — член на ръководството на Дружество „Тракия“ и Илия Педев — член на ръководството на Дружество „Тракия“.

Строителният комитет е конструиран както следва: почетен председател — Янчо Георгиев, председател — Никола Недялков, подпредседатели — Георги Сапунаров и Димитър Лавчиев, секретар Георги Петров.

На 29 септември 1951 г. с голяма тържественост е открит новопостроеният паметник в Маджарово.

На 28 февруари 1954 г. е образуван Комитет за издигане на паметник на Капитан Петко войвода в Хасково.

На 18 декември 1955 г., в 14 часа, събраното се гражданство, гостите и делегатите тръгват от Тракийския клуб към мястото на паметника. Откриването се извършва от първия секретар на Окръжния комитет на БКП в Хасково — Янчо Георгиев, активен член на организацията. След като произнася слово за заслугите на Капитан Петко войвода към българския народ, смъква бялото платно, с което е увит паметникът, и войводата се извисява горд и величествен пред множеството. Втори говори Георги Грозев — секретар на Окръжния комитет на БКП в Хасково и председател на Строителния комитет. След това се дава думата на Георги Сапунаров — председател на Дружество „Тракия“, Хасково, на Никола Спиров — председател на Съюза на тракийските дружества в България и на представителя на Министерството на народната отбрана — генерал Янчо Костов.

Поздравления и венци поднасят гостите от другите градове. След откриването на паметника тракийските народни певци Сава Попсавов и Каню Бедров изпълняват тракийски и възрожденски песни. Артисти декламират стихове за Капитан Петко войвода. Многохилядният народ около паметника и от високите сгради гледа и слуша разказите за подвизите на легендарния тракийски войвода, наслаждава се на това хубаво и мило тържество, което оставя траен спомен у жителите и гостите на Хасково.

На 25 април 1957 г. на общо събрание на Дружество „Тракия“ се избира АКЦИОНЕН КОМИТЕТ ЗА ПОСТРОЯВАНЕ НА „ТРАКИЙСКИ ДОМ“. В Комитета влизат следните лица: Янчо Георгиев

— първи секретар ОК на БКП — Хасково, Георги Грозев — зам.-секретар на ОК на БКП — Хасково, Георги Сапунаров — председател на Дружество „Тракия“, Никола Недялков — подпредседател на дружество „Тракия“, Стамо Димитров — член на ръководството на Дружество „Тракия“, арх. Димитър Дяков — член на ръководството на Дружество „Тракия“, Петко Стоянов — активист, Ангел Калчев — активист, д-р Димитър Стоянов — активист, Тодор Ангелов — активист, Станил Димитров — активист, Стоян Педев — член на ръководството на Дружество „Тракия“, Желю Гогов — директор на Проектантска организация, Димитър Лавчиев — касиер на дружество „Тракия“, Петко Кидиков — член на Централното ръководство на Съюза, Янчо Стоянов — активист, Андрей Николов — представител на тракийската младеж, Добринка Коюмджиева — член на ръководството на Дружество „Тракия“, Милуш Костов — подпредседател на дружество „Тракия“, Георги Петров — секретар на Дружество „Тракия“, Латун Янев — активист, Грозю Анадолиев — член на ръководството на Дружество „Тракия“, Киро Инджебазов — активист, Хърсо Николов — активист, Хърсо Стоев — активист, Иван Черкелов — активист, Маври Михов — активист

Разиграва се томбола с 1200 билети (по 1 лев билета), за да бъдат набрани средства за построяването на „Тракийски дом“ в Хасково. Отпечатват се кочани за събиране на волни помощи от тракийските дружества в други градове.

ОПРЕДЕЛЯТ СЕ ОТГОВОРНИЦИ:

Андрей Николов за Димитровград, Никола Недялков за Харманли, Милуш Костов за Кърджали, Димитър Дяков за Ивайловград, Георги Сапунаров за Момчилград и Крумовград.

Ръководството взема решение ежемесечно, от наема който постъпва, да се внася в ДСК сумата от 2000 лева за сградата на „Тракийски дом“.

На 29 юни се дава градинско увеселение и приходът е за „Тракийски дом“. Избраните комисии по кварталите на Хасково започват да събират волни помощи за построяването „Тракийски дом“.

От бургаското Дружество „Тракия“ — хасковското взаимообразно сумата от 15 600 лв.

Откриването на Тракийския дом в Хасково става на 14 април 1959 г. В този ден за откриването идват гости от София. От Централния комитет на БКП — Младенов, министърът на труда Стоян Тончев, генерал Стамен Стоянов, полковник Тимчев, цялото ръководство на Съюза на тракийските културно-просветни дружества в България, представители на Окръжния комитет на БКП в Хасково,

на Окръжния народен съвет, на Градския комитет на БКП и на Градския народен съвет — Хасково, представители от всички тракийски дружества в страната, много членове и граждани на Хасково.

Културният дом е открит от председателя на Съюза на тракийските културно-просветни дружества в България Никола Спиров. Поднесени са приветствия, подаръци и пожелания за дела и високо идеяна културно-просветна работа.

Накрая колективът на Централното ръководство, битовият педагогически хор в Хасково и самодейният ансамбъл на Дружество „Тракия“ в Асеновград, изнасят програма, след което се извиват кръшни тракийски хора. Така с чувство на всенародна радост е оценен високо патриотичният труд, положен от строителите на този прекрасен културен дом.

На всички гости и делегати, присъствали на откриването, в салоните на ресторант „Балкантурст“ е даден обяд от хасковското Дружество „Тракия“.

През 1960 г. новото ръководство започва своята работа при условия крайно различаващи се от миналите години. След построяването на клуба новата материална база дава възможност за разнообразна културно-просветна дейност. Изработен е обширен план, в който са залегнали редица мероприятия. Ръководството полага немалко усилия, в резултат на които е открита целодневна детска музикална школа по акордеон, драмсъстав и като венец за просветната дейност идва решението за създаването на самодеен ансамбъл за народни песни и танци. За реализирането на тази идея ръководството хвърля всичките си усилия, в резултат на което ансамбълът е комплектован и започва своята подготовка.

Привлечени в ансамбъла са секретарят на Дружеството Андрей Николов, за художествен ръководител — учителят по музика и лауреат на VI световен младежки фестивал в Москва Здравко Иванов, за ръководител на танцовия състав — младият и талантлив хореограф, методистът на танцовата самодейност при Окръжния народен съвет в Хасково — Тодор Стоянов и за ръководител на оркестъра — майор Стефан Ангелов — капелник на Военната музика.

През 1962 г. председател на Дружеството става Иван Беломорски. Той изпълнява длъжността си до края на 1977 г., след като Централният комитет на БКП е взел решение за закриване на тракийските дружества в България, те преустроиват своята дейност като отечественофронтовски културно-просветни дружества „Тракия“. Всички активи и пасиви — базата и средствата, се предават на комитетите на Отечествения фронт.

Възстановяване на тракийската организация след промените през 1989 г.

Инициатор за възраждането на тракийската организация става Софийското дружество „Тракия“ (по-скоро Клуб „Тракия“ към градската организация на ОФ). След съответна подготовка и съгласуваност с някои от дружествата в страната на 10 януари 1990 г. в София се събират представители на следните дружества: София, Пловдив, Хасково, Кърджали, Асеновград, Крумовград, Момчилград, Свиленград, Ямбол, Казанлък, Харманли, Ардино, Бургас, Царево, Малко Търново, Поморие, Пазарджик, Стара Загора. Те приемат Декларация за възстановяване на дружествата и на Съюза на тракийските дружества в България, в която се казва:

„На 10 февруари 1990 г. представители на 18 културно-просветни клубове „Тракия“, събрани на съвещание в София, обсъдиха сегашното състояние на тракийското движение и след като констатираха:

— че след 1 февруари 1977 г. по решение на ПБ на ЦК на БКП се преустанови дейността на СТКПД и тракийското движение изпадна в трагично състояние;

— потвърждават жизнеността на тракийското движение и неговата високопатриотична цел;

— отхвърлят решението на ПБ на ЦК на БКП от 1 февруари 1977 г. като грубо вмешателство,

РЕШИХМЕ:

Възстановяваме дейността на културно-просветните дружества „Тракия“ и дейността на СТКПД в България със седалище гр. София.

През 1991 г. с решение на Централното ръководство е учредена Тракийската фондация „Капитан Петко войвода“ със седалище гр. Хасково. Фондацията е наследник и правоприемник на бежанския фонд „Тракийско дело“ с филиали в София, Варна и Стара Загора.

На 25 и 26 март 1992 г. в Хасково се провежда Деветнадесетият конгрес на Тракийската организация. След близо 60 години тракийци отново могат да обсъждат своите най-съществени проблеми без идеологически догми, свободно и демократично. За конгреса са избрани 182 делегати, представляващи 81 дружества. В доклада, изнесен от председателя на СТДБ Костадин Карамитрев, се прави преглед и оценка за извършеното от Съюза на тракийските дружества. Поставени са на обсъждане и са възприети редица принципни постановки, относно бъдещата дейност и характера на Тракийската организация. Взема се решение за връщане на традицията за честване Дения на Тракия — 26 март, падането на Одрин през 1913 г.

С пълно единодушие Деветнадесетият конгрес преизбира за председател на Съюза Костадин Карамитрев; ВИК е от 35 членове, а КК е от 7 души. Върховният изпълнителен комитет изпълчва 11 души за Централно ръководство, включително трима заместник-председатели — Стайко Трифонов, Петър Драгулев и Добри Каракирков, а за секретар — Георги Димитров. Председателят на Съюза е и председател на ЦР. За председател на КК е избран Тодор Кирев, а за главен редактор на в. „Тракия“ — Никола Инджов.

Въз основа на новия Устав по-късно се формират Клуб „Родопи“ с председател проф. Д. Шишманов, Клуб на малоазийските българи с председател Д. Г. Шишманов и Клуб на ветераните-тракийци с председател П. Караделков.

На 19 февруари 1991 г. в Хасково Иван Беломорски, който е изпълнявал длъжността председател на Дружеството и в отечественофронтовския му период, се оттегля. Избрано е оперативно бюро с председател Михо Михов, Христо Сепетлиев, Ангел Коджаиванов, Стою Пеев и Веска Димитрова — зам.-председатели, Андрей Николов — секретар.

На 17 март 1992 г. е избрано ново ръководство в състав: Михо Михов — председател; Кирил Сексенов — първи зам.-председател; Кети Трингова — зам.-председател; Стою Пеев — секретар; членове — А. Николов, Янка Белчева, Златка Чолакова, Магда Чакърова, Георги Педев, Тодор Калоянов, Кирил Сарджев, Михаил Боботанов, Георги Радев и Румен Бояджиев, Станка Белева, Петко Калайджиев; Стоян Коюмджиев — счетоводител.

Тракийци от Хасково се включват в акциите за набиране на средства за изграждане на мемориалните комплекси в Маджарово и Илиева нива, за храм-паметника „Св. Петка Българска“ на Петрова нива по случай 100-годишнината от Илинденско-Преображенското въстание и за паметник на Капитан Петко войвода в Рим по повод 160 години от рождението му.

Възобновено е тракийското младежко и женско движение. През 1997 г. за председател на Младежкото дружество „Момчил Юнак“ е избрана Дияна Славова.

На 4 февруари 1998 г. в Хасково е проведена Национална тракийска младежка конференция, на която присъства зам.-председателя на Тракийските дружества в България проф. Стайко Трифонов. За председател на ТМС е избрана Румяна Вълчева от Варна, а за зам.-председател Дияна Славова от Хасково.

През 2005 г. в Хасково е проведен Дванадесетия редовен конгрес на тракийската младеж. Присъстват Костадин Карамитрев — председател на СТДБ, генерал Тодор Бояджиев — зам.-председател

на СТДБ, Димитър Шалапатов член на ЦР на СТДБ и председател на Хасковската тракийска организация, генерал Нонка Матова — депутат и председател на Тракийската организация в Пловдив. За председател на Тракийския младежки съюз е избран Димитър Иванов, а за секретар — Мария Неделчева и двамата от Хасково.

Клубът на жените-тракийки избират за свой председател Станка Белева. Много активна е и групата за автентичен фолклор към клуба с ръководител Милка Хъркова.

Създават се условия за издаване на краеведска литература. Излиза от печат трилогията „Дуган Хисар-градец“ на д-р Кирил Бакърджиев и неговата дъщеря Мария Бакърджиева.

На 23 февруари 2001 г. в Хасково, в присъствието на проф. Иван Филчев, директор на Тракийския научен институт — София и Димитър Шалапатов — председател на Тракийската организация в Хасково, е създаден филиал на института. За председател е избран Недялко Димов. Тракийски научен институт — филиал Хасково, издава сборник „Тракия“, от него са отпечатани 4 тома. Преиздава през 2003 г. книгата на професор Любомир Милетич „Разорението на тракийските българи през 1913 г.“.

На 24 ноември 2001 г. по предложение на д-р Кирил Бакърджиев Общото събрание на ТД „Тракия“ взема решение за преименуването му в Тракийско дружество „Георги Сапунаров“. На 3 юни 2005 г., по случай честването на патронния празник на дружеството, е открит барелеф на Георги Сапунаров. В присъствието на много тракийци бялото платно е свалено от ветераните Мара Браянова и Иван Беделев. Слово за Георги Сапунаров произнася Димитър Шалапатов. За съжаление изработеният от скулптура Господин Тенев барелеф е откраднат от злосторници-бездоници. Сега барелефът е възстановен от мрамор, негов автор е Иван Параксов.

В новите условия Дружеството издържа участниците в ансамбъла за народни песни и танци „Китна Тракия“ със собствени средства. Те първи превърнаха девиза на СТДБ „Тракия без граници“ в действителност. По време на тържествата по случай 150 години от рождението на Капитан Петко войвода в Дуган Хисар, (дн. Есими, Гърция), участниците пристигат без международни паспорти. Покъсно на няколко пъти посещават Гърция и Турция, за да изнасят концерти. През май 2000 г. ансамбълът чества своята 40-годишнина. С високи отличия на Съюза на музикалните дейци са наградени главният художествен ръководител Трендафил Димитров и ръководителят на хора Милена Кондева. След отпадането на визите с Гърция и Турция Хасковското тракийско дружество активно посещава местата, откъдето са дошли техните предци. В Одрин, една терито-

рия на българския дух, те ежегодно присъстват по време на службите на Великден и Гергьовден. Хасковските тракийци са сред инициаторите за възстановяване на църквата „Св. Георги Победоносец“, а след това и за църквата „Св. св. Константин и Елена“, и българските гробища.

От всичко написано дотук е видно, че Тракийската организация изпълнява своите цели и задачи. По отношение на обезщетенията на тракийци за изоставените си имоти в Гърция в края на 1995 г. Съюзът на тракийските дружества постига забележителна победа. След дълги протакания, унижения и протести Парламентът с огромно мнозинство гласува допълнително в бюджета за 1996 г. 315 млн. лева за изплащане на тракийските облигации и непогасени купони за лихви по спогодбата Моллов—Кафандарис. Тракийци получават до 30 септември 1996 г. 50% от стойността на облигациите и лихвите в пари, а другите 50% се предвижда да се изкупят с поименни инвестиционни бонове.

Освен това е приета законова разпоредба за обезщетение за земеделските земи, изоставени в Западна Тракия, което може да стане със земеделски земи от държавния или общинския поземлен фонд или с поименни инвестиционни бонове. Разрешава се и проблемът за обезщетение за движимо и недвижимо имущество, оставено в Западна Тракия, с т. нар. компенсаторни записи. По този начин след близо десетгодишни усилия всички имуществени претенции и права на бежанците от Западна Тракия и техните наследници са решени от българското законодателство.

За съжаление, не така стои въпросът с имотите ни в Турция. СТДБ е поставил въпроса пред правителството и президента на България, че Турция не трябва да бъде приета в ЕС, без да са решени имуществените претенции на тракийци. Същият въпрос е поставен и пред ЕС. По този повод на посещение в Брюксел е бил председателят на СТДБ Костадин Карамитрев, където той е получил уверение в наша подкрепа. По-късно по покана на евродепутата и член на Върховния комитет на СТДБ — Евгени Кирилов на посещение там бе и делегация, водена от проф. Делчо Порязов. В състава ѝ бяха: Димитър Шалапатов, Петра Мечева, ген. Нонка Матова, Недялко Комнев, Стефан Танев, Милко Арнаудов, Ангел Петров, Златко Попчев, Елена Муржева, Димитър Антонов, Михаил Вълов, Димитър Пантелеев.

Трябва да споменем имената на всички, които са участвали активно в живота на организацията през годините.

Председатели на дружеството:

1921 г. — Коста Георгиев от с. Енимахле, Бабаескийско; 1923 г. — Георги Чалбуров от Еникъй, Ксантийско, 1926 г. Мирчо Карагъзов, от Узункюпри; 1931 г. — Пею поп Трендафилов, от с. Пишмян; 1932 г. — Стою Грозев от с. Дуган Хисар; 1934 г. — Михаил Чешев от с. Еникъй, Ксантийско; 1935 г. — Гавраил Каракуланов от с. Еникъй, Ксантийско; 1936 г. — Димитър Лавчиев от с. Еникъй, Дедеагачко; 1944 г. — Георги Сапунаров от с. Дуган Хисар; 1959 г. — Стайко Педев от с. Дуган Хисар; 1962 г. — Иван Беломорски от с. Голям Дервент; 1991 г. — Михо Михов от с. Пишмян; 2000 г. — Димитър Шалапатов от Дуган Хисар.

От редиците на хасковските тракийци са излезли трима председатели на тракийските дружества в България:

1. Коста Георгиев, избран на 13 януари 1927 г. в Ямбол на XI редовен конгрес, преизбран на XII, XIII, XIV, XV и XVI конгреси. Умира през август 1932 г. в София като председател на ВИК.
2. Никола Спиров, избран на 24 декември 1944 г. в София на Национална тракийска конференция.
3. Костадин Карамитрев, избран на 10 януари 1990 г. в гр. София на Национална конференция и след това преизбран на XIX, XX, XXI и XXII конгрес на Тракийската организация.

Зам.-председатели на дружеството:

1921 г. — Стамат Христов от Лъджакъй; 1923 г. — Зюмбил Ралев от Узункюпри; 1925 г. — Костадин Кратунков от Малгара; 1926 г. — Тодор Чалбуров от Еникъй, Ксантийско; 1927 г. — Димо Минчев от Еникъй, Ксантийско; 1928 г. — Мирчо Карагъзов от Узункюпри; 1930 г. — Димитър Лавчиев от Еникъй, Дедеагачко; 1931 г. — Димитър Килфанов от Чобанкъй; 1931 г. — Вълчо Шопов от Дуган Хисар; 1932 г. — Петко Николов от Хаджилар; 1932 г. — Атанас Кочков от Балъкъй; 1933 г. — Петко Карамитрев от Дуган Хисар; 1933 г. — Георги Бакалов от Кушланли; 1934 г. — Янко Табаков от Дедеагач; 1936 г. — Илия Педев от Дуган Хисар; 1944 г. — Калоян Чакъров от Дуган Хисар; 1949 г. — Георги Петров от Голям Дервент; 1952 г. — Никола Недялков от Дервент; 1954 г. — Милуш Костов от Чадърли; 1954 г. — Стоян Педев от Дуган Хисар; 1958 г. — Димитър Дяков от Каяджик; 1959 г. — Георги Сапунаров от Дуган Хисар; 1959 г. — Стамо Димитров от Чамерен; 1960 г. — Георги Пелтков от Дуган Хисар; 1962 г. — Стайко Педев от Дуган Хисар; 1966 г. — Гого Грозев от Дуган Хисар; 1969 г. — Тодор Анадолиев от Бадома; 1974 г. — Михо

Михов от Пищмян; 1974 г. — Георги Дервентков от Свиленград; 1991 г. — Христо Сепетлиев; 1991 г. — Ангел Коджаиванов; 1991 г. — Веска Димитрова; 1991 г. — Стою Пеев от Дуган Хисар; 1992 г. — Кирил Сексенов от Дуган Хисар; 1992 г. — Кети Трингова; 1997 г. — Хубен Стефанов; 2004 г. — Димитър Иванов.

Секретари на дружеството:

1921 г. — Стою Попов; 1923 г. — Петко Симицов; 1925 г. — Калян Стамболов; 1926 г. — Димо Минчев от Еникъй, Дедеагачко; 1927 г. — Янко Запрянов от Чобанкъй; 1928 г. — Стою Грозв от Дуган Хисар; 1930 г. — Петко Семерджиев от Дуган Хисар; 1932 г. — Мирчо Карагъзов от Узункюпрю; 1933 г. — Петко Николов от Хаджилар; 1944 г. — Стоян Коюмджиев от Дуган Хисар; 1946 г. — Никола Чакъров от Дуган Хисар; 1947 г. — Гроздю Анаодлиев от Дуган Хисар; 1952 г. — Георги Петров от Голям Дервент; 1959 г. — Милуш Костов от Чадърли; 1960 г. — Андрей Николов от Чобанкъй; 1992 г. — Стою Пеев от Дуган Хисар; 2000 г. — Златка Чолакова от Съчанли.

Членове на ръководството:

Георги Ставрев от Кушланли; Петко Симицов от Узункюпрю; Георги Чалбуров от Еникъй, Ксантийско; Стамат Христов от Лъджацъй; Коста Тодоров от Каракурджали; Костадин Кратунков от Малгара; Стоян Попов от Лъджацъй; Васил Пулев от Каяджик; Мирчо Карагъзов от Узункюпрю; Пею поп Трендафилов от Пищмян; Петко Николов от Хаджилар; Благой Георгиев от Еникъй, Ксантийско; Панайот Стоянов от Чобанкъй; Тодор Чалбуров от Еникъй, Ксантийско; Дично Радичев от Райково; Никола Кишков от Дуган Хисар; Ламбри Джелепов от Кушланли; Димитър Лавчиев от Еникъй, Дедеагачко; Георги Костов от Гюмюрджина; Янко Запрянов от Чобанкъй; Коста Семерджиев от Дуган Хисар; Димитър Жожев от Дуган Хисар; Илия Педев от Дуган Хисар; Яню Табаков от Дедеагач; Кузма Джамбазов от Калайджи дере; Иовчо Абрашев от Домуздере; Димитър Килфанов от Чобанкъй; Стою Грозв от Дуган Хисар; Вълко Караиванов от Чобанкъй; Ивил Калянов от Дуган Хисар; Тодор Сабов от Дуган Хисар; Иван Георгиев от Чобанкъй; Георги Николов от Дервент; Киро Арнаудов от Чадърли; Атанас Кочков от Балъкъй; Димитър Кишков от Дуган Хисар; Стою Илиев от Лъджацъй; Гавраил Карапуланов от Еникъй, Ксантийско; Демир Илиев от Дуган Хисар; Стойчо Янев от Лъджацъй; Гроздю Кирев от Дуган Хисар; Иван Петков от Домуздере; Петко Карамитрев от Дуган Хисар; Никола Спиров от Каяджик; Янчо Геор-

гиев от Калайджи дере; Стоян Тодоров от Лъджацъй; Калян Радиков от Дуган Хисар; Кирил Саров от Ксанти; Иван Топалов от Мандра; Иван Илчев от Кушланли; Стойчо Пелтев от Лъджацъй; Георги Петров от Голям Дервент; Георги Чакъров от Дуган Хисар; Милуш Костов от Чадърли; Стоян Шенков от Дуган Хисар; Димитър Николов от Лъджацъй; Стоян Педев от Дуган Хисар; Стамат Аркомарев от Дуган Хисар; Вълчо Николов от Кушланли; Стоян Дюлева от Дуган Хисар; Янка Белчева от Голям Дервент; Васил Ушев от Еникъй, Дедеагачко; Иван Черкелов от Хаджилар; Стайко Михов от Дуган Хисар; Никола Стилев от Дуган Хисар; Хърсо Николов от Дервент; Андрей Николов от Чобанкъй; Стоян Бакърджиев от Дуган Хисар; Петко Ривов от Дуган Хисар; Димитър Балащев, Христо Добрев, Матушка Стилева от Дуган Хисар; Димитър Дяков от Каяджик; Стоян Сарджев от Дуган Хисар; Гроздю Анаодлиев от Дуган Хисар; Кирчо Гузунов от Дуган Хисар; Станил Димитров от Балъкъй; Добринка Коюмджиева от Дуган Хисар; Мата Янчева от Дедеагач; Стамо Димитров, Тодор Стамов от Дуган Хисар; Иван Трендафилов от Дуган Хисар; Илия Георгиев, Йордан Шенков от Дуган Хисар; Радка Педева от Дуган Хисар; Георги Пелтев от Дуган Хисар; Иван Беломорски от Голям Дервент; Михаил Карамихалев от Чадърли; Гого Грозв от Дуган Хисар; Георги Сапунаров от Дуган Хисар; Мария Борисова от Дервент; Михаил Михов от Пищмян; полк. Тодор Анаодлиев от Бадома; Стоян Хаджиев от Чобанкъй; Христо Сепетлиев, Дорка Станкова, Димчо Димов, Фидан Фиданов, Калофер Иванов, Янчо Стоянов, Георги Дервентков, Славчо Милев, Илия Илиев, Стоян Кишков, Цвета Георгиева, Янка Белчева, Златка Чолакова, Магда Чакърова, Георги Педев, Тодор Калянов, Кирил Сарджев, Михаил Боботанов, Георги Радев, Румен Бояджиев, Станка Белева, Петко Калайджиев, Ангел Деведжиев, Стайко Перестров, Мария Милева, Димитър Шалапатов, Дияна Славова, Стою Пеев, Трендафил Димитров, Вълко Пехливанов, Кирил Бакърджиев, Димитър Назъров, Станка Севова, Петко Михов, Тодор Андреев, Борис Салабашев, Коста Стоев, Мария Бакърджиева, Златка Михайлова, Димитрия Христова, Неделчо Цветков.

Председател и членове на Контролна комисия: Тодор Андреев — председател; Кирчо Саров, Стойчо Пулев, Петко Калайджиев — председател, Милуш Костов, Димитър Димитров, Мария Маджарова, Христо Дамянов — председател, Трендафил Черкезов, Милко Станилов — председател, Кирко Стоянов.

Касиери: 1944 г. — Тодорка Гарева от Домуздере; 1949 г. — Петко Педев от Дуган Хисар; 1955 г. — Димитър Лавчиев от Еникьой, Дедеагачко; 1944 г. — Георги Грозев, администратор; 1949 г. — Каюн Бобев, културпросветник.

Счетоводители: Стоян Коюмджиев, Иван Чакалов.

Активисти от последните години: Иван Беделев, Димитър Георгиев, Калинка Балашева, Щилян Петков, Мария Габрова, Стоян Ялъмов, Добра Стайкова, Величка Калева, Георги Рафаилов, Груда Райкова, Калинка Мантарова, Милка Хъркова, Мара Браянова, Недялко Диев, Петко Недялков, Стоян Вълчев, Мата Георгиева, Георги Терзиев, Величка Стаматова, Величка Михова.

По решение на Управителния съвет на Тракийско дружество „Георги Сапунаров“ всички са удостоени с почетна грамота по случай 110-години Тракийска организация — Хасково.

ЛИТЕРАТУРА

Ф и л ч е в, Ив. Тракийският въпрос и тракийското движение в България. С., 2007, с. 39.

К и д и к о в, П. Спомени, съхранявани в Хасковския архив.

ЗАВРЪЩАНЕТО НА МАЛОАЗИЙСКИТЕ БЪЛГАРИ

ВАСИЛКА ТАШКОВА – РИМ, Кърджали

Извесно е, че откакто съществуват българската народност и държава българи непрекъснато са се заселвали в Мала Азия. Този процес се засилва след падането на България под турско робство и особено през последните векове на господство на Османска Турция над българските земи от XVII–XVIII до средата на XIX в.¹ През посочения период големи групи българи от Тракия — Чирпанско, Старозагорско, Ямболско, Димотишко, Ивайловградско, от Македония — Охридско, Костурско, от някои селища в Северна България, от Родопите и Софийско се заселват в западните малоазийски земи. В околностите на Бурса, Измет, Балъкесер, Баля, Бандърма, Боашеир, Лапса, Измир, Чанак кале и други компактно и трайно идват българи в изоставени от турците села, в съществуващи гръцки и турски селища или създават нови чисто български поселения и махали в градовете².

Причините за заселването на българи в Мала Азия са различни. Една част насилиствено напускали родните си места, за да се настаният в тях идващите от Мала Азия турци, други след размирици, опустошения и грабежи на еничари и кърджалии търсели спасение в чужди земи, а трети, за да търсят по-добър поминък. Много български търговци и занаятчии от Копривница, Карлово, Калофер, Клисура, Самоков, Габрово, Устово, Райково и други също са намирали препитание в малоазийските градове Гъонен, Измир, Измет, Ердемид, Канък, Кадък, Бандърма, Бурса и др.³

Следите на българите, заселили се в Мала Азия през Средновековието се губят, но тези които се установяват там от XVII до средата на XIX в. трайно се заселват в северозападната част на Мала Азия. Те запазват своята българска идентичност и след възстановя-

ването на българската държава са сред първите групи българи, които пристигат в Княжеството и търсят място за заселване.

Какъв е бил броят на българите в Мала Азия през периода на продължилото няколко века заселване, каква част от тях са асимилирани и каква част са останали до Балканската война 1912—1913 г. е трудно да се установи. Многобройни са сведенията за това, че голяма част от живеещите в смесени селища са погърчени или турцизири. Най-силна е асимиляцията в градовете. В гр. Бурса, където е съществувала българска махала и българска абаджийска чаршия с 20 дюкяна до края на XIX в. останали само 4 дюкяна с абаджии от Копривница и Клисура. По същото време в гр. Гьонен живели около 1000 българи, а в началото на XX в. останали само 40—50 къщи. Изцяло погърчени са българите от градовете Бандърма, Касаба, Михалич, от т. нар. Пищикоски села, както и от българските села от Смирненски вилае⁴.

За българската историческа наука е известно, че до 1914 г. в Мала Азия се съхранили 26 чисто български села, значителна част от които са в Бурсенски вилае⁵. В доклад на министър-председателя на България д-р В. Радославов до Министерския съвет от 19 декември 1913 г. са посочени 30 села около Бандърма, населени с близо 60 000 души българи⁶. Вероятно това не са точните цифри, защото е известно, че освен там, български селища има в Измирски вилае и Чанак кале, в санджаците Измет и Лапса, а в градовете в западните части на Мала Азия все още има български махали.

Уповавайки се на своето трудолюбие и на природните дадености на малоазийските земи, съхранилите се до началото на XX в. български села са в завидно материално състояние. Почти всички селяни са собственици на недвижими имоти, а голяма част от тях са заможни българи, чийто поминък е земеделие, животновъдство, търговия и по-рядко занаятчийство⁷.

Запазили своя език, религия, облекло обичаи и нрави те с достойнство защитават правото си да имат българско училище и църква. Още през 1860 г. в „Цариградски вестник“ от 19 март е поместена статия, в която е изразено възхищението на пишещия от това, че в Цариград е срещнал българи от Мала Азия, които търсят български книги и български свещеник. През 1873 г. в с. Мандър е открито първото българско училище, примерът е последван и от други малоазийски села — Коджа Бунар (1874), Гьobel и др. Неделчо Орешков, Теодор Доросиев, Димитър Вълчев и Георги Кънчев са първите български учители в Мала Азия⁸.

Завръщането на малоазийските българи е свързано с войните на Балканите в края на XIX и началото на XX в. То се осъществява

след Руско-турската освободителна война (1877—1878) и след Балканските войни.

След Освобождението на България, към възстановената българска държава се отправят българи бежанци от Тракия, Македония, Мала Азия, Банат, които търсят сигурност в границите на Княжеството. Голям брой преселници, пристигнали непосредствено след войната са от малоазийските села Гьobel и Мандър. През 1879 г. идват 40 семейства от с. Гьobel. Те се заселват в свищовските села Алеково и Александрово и в с. Ново градище. Нова група от двете села пристигат през 1880 г. и се настаняват в село Драгомирово. Преселници от селата Гьobel и Мандър продължават да пристигат и през 1883 г. Четиридесет семейства от с. Мандър се настаняват в с. Алеково⁹. Освен от Гьobel и Мандър, пристигат българи от селата Киллик, Хаджипаункьой, Байрамич, Чалтик, Чатал тепе, от градовете Бандърма и Михалич. Настаняват се във Варненско, Свищовско, Новопазарско и Бургаско, в селата Акчаяр (дн. Алеково), Мидхадпашакьой (дн. Александрово), Делисюле (дн. Драгомирово), Елесь фъкъ (дн. Доброплодно), Сюлейманкьой (дн. Сечице), Яила (дн. Ягнило), Саръяр (дн. Хаджидимитрово), Реджеб махле (дн. Арковна), Янково, Бял бряг, Коруджа ерен (дн. Ново градище), Карагач (дн. Снягово), Араплар (дн. Ген. Колево), Козлуджа (дн. Суворово), в Дуванлар (дн. Ястребино) и в Бургаско в селата Дуваларе (дн. Черково) и Кавак махле (дн. Тополица) и Люляково. Процесът на преселване е особено интензивен около 1890 г.¹⁰ В следващите години броят на пристигащите постепенно намалява.

Тези заселвания често са ставали със замяна или продажба на имоти между тях и изселващи се от Княжеството турци, но пристигали и голям брой семейства, които разчитали на място да уредят настаняването си. Самото преселване и настаняване през първите години след Освободителната война било изцяло грижа на желаещите да се изселят. Много скоро разбрали, че земите, които са получили чрез замяна или продажба са неравностойни на онези, които оставили в Мала Азия. Случвало се и това, преди да се настанят в селото, което им е отсъпено в замяна, околните български села да заграбят нивите и ласищата им. „Бедните анадолски българи, останали без помощ, изложени на дъжд и вятъра във Варна — пише проф. Л. Милетич — проклинаят съдбата си, като не можели да вървят нито напред, нито назад.“¹¹

Настаняването на малоазийските българи в Княжеството било изключително трудно. Една част от тях пристигали без никаква по-къщнина, наемали се за чираци, за говедари или обработвали земя на изполица. Правителството на Драган Цанков полагало известни

грижи за настаняването им, като отпуска семена за посев, храни и пари за набавяне на добитък. През 1880 г. Народното събрание приема „Закон за населяване на ненаселените земи в България“, според който в празните държавни земи могат да се заселват българи от „чужди краища“, които се занимават със земеделие и скотовъдство. Давали им земя и пасища от 30 до 60 дюлюма и дървен материал за построяване на жилища¹². Земята можели да ползват без право да я продават до 10 години, след което тя става тяхна собственост. Незинтересоваността на българската общественост към проблемите на дошлите от Мала Азия българи, недостатъчните грижи на българското правителство както за преселването, така и за настаняването им и не на последно място неравностойната замяна на имотите, били причина за спирането на потока от бежанци от Мала Азия през 1914 г.

Въпреки изселванията след Освобождението — масови или единични, в Мала Азия преди Балканските войни (1912—1913 г.) живеят значителен брой българи. Данните за броят им в северозападната част на Мала Азия до 1914 г. в различните извори са различни. Л. Доросиев в „Българските колонии в Мала Азия“ посочва, че там живеят 6720 българи. Злати Чолаков, чиновник в Българската легация в Цариград, дава сведения, че към 1914 г. броят им е 12 000. Васил Кънчов в проучването си „Из Мала Азия“ също сочи цифрата 12 000. Сведенията на българското правителство за числеността на българите в малоазийските села са, че около Бандърма живеят приблизително 60 000 българи¹³.

Военният конфликт на Балканите през 1912—1913 г. създава напрежение и раздвижване сред българите в Мала Азия. Много от мъжете, подлежащи на мобилизация в турската армия, напускат родните си места и отиват при свои близки във Варненско, Свищовско или Бургаско, за да не воюват срещу България. Двадесет и пет от тях се записват като доброволци в Македоно-Одринското опълчение и участват във войната. В състава на Трета Солунска дружина участват двама; в Четвърта Битолска — 5 души; в Пета Одринска — 1; в Девета Велешка — 1; в Единадесета Серска — 5; в Тринадесета Кукушка — 5; в Четиринадесета Воденска — 2; в Петнадесета Щипска дружина — 4.¹⁴

На мирното съжителство между българи, турци, гърци и арменци в Мала Азия е сложен край с обявяване на войната. За нуждите на войската турските власти изземват голяма част от добитъка и храните, произведени от българските селища в Мала Азия. Черкезите, настанени след Руско-турската война (1877—1878) в съседство с тях, нападат и ограбват българските села. Мухаджирите също¹⁵.

Много често се налагало българите да се укриват в близките до селата гори, а имотите им били разграбени от черкези и мухаджири. Турските власти оставали безучастни към молбите им за помощ. Притиснати от черкези и мухаджири, подложени на непрекъснати издевателства те са принудени да предприемат отново стъпки за преселване в България. Става ясно, че трябва окончателно да напуснат домовете си и да се установят в границите на българската държава.

Още в края на 1913 г. делегация от българи от Мала Азия пристига в София, за да търси помощта на българското правителство за преселването им. Втора делегация се среща с българския консул в Цариград и заявява, че за изселване са готови 100 къщи от с. Мандър, 200 къщи от с. Коджа бунар, 65 къщи от с. Аладжа баир и 60 къщи от с. Ташкисе¹⁶. Българското правителство проучва въпроса за преселването и настаняването на малоазийските българи в новоосвободените земи, като се стреми да засили българския елемент в Западна Тракия. Изпраща свой представител (Злати Чолаков) в малоазийските селища, който да ги подготви за изселване, осигурява български параходи за превоза им до Дедеагач. Първите бежанци от Мала Азия, пристигнали в новоосвободените земи, са от селата Тъйбелен — 105 семейства, Ташкисе — 64 семейства и Аладжа баир — 15 семейства. Те пристигат на пристанището в Дедеагач с българския параход „Борис“ на 20 март 1914 г.¹⁷ Нова група тръгва от пристанище Бандърма на 10 април. Според в. „Народни права“ от 12 април 1914 г. техният брой е 300 души и са пристигнали с параход „България“. Всички те са от с. Аладжа баир. Параходът „Борис“ прави втори рейс до пристанище Бандърма и на 19 април се завръща в Дедеагач с около 1000 души от селата Суют, Юрен, Киллик¹⁸. На 23 април от пристанище Бандърма тръгват жителите на с. Коджа бунар — 850 души. С параход „Цар Фердинанд“ от пристанище Кемер на 4 май се преселват жителите на селата Чатал тепе, Урумче, Еникьой. На 23 май останалите българи от селата Ново село и Коджа бунар пристигат в Дедеагач. Жителите на селата Киллик, Мандър и няколко семейства от Коджабунар, около 1120 души, качени на парахода „Белгия кинг“ на 28 май слизат в Дедеагач. На 5 юни турският параход „Неджиб“ превозва жителите на с. Стингелкьой, около 320 души. На 11 юни пристигат на Дедеагачкото пристанище 547 семейства от Хаджипаункьой, 62 семейства от Тъйбелен, общо 569 души¹⁹. Много българи от смесени селища успяват да се изселят заедно с гръцки бежанци, тръгвайки от Кемер, Ердемид, Косенец и други, като пристигат в новоосвободените земи едва през ноември 1914 г. Немалка част преминават през Цариград. Единич-

ни са случаите на семейства, които останали в селата си, но след това пожелали да се изселят от 1914 г. до 1921 г.

Прогонването на българите от Мала Азия е свързано с много грабежи, издевателства, насилия, глоби, такси и осустване на всеки опит да се извърши продажба или замяна на имот. Опiti за размяна на имоти правили жителите на с. Ташкисе със с. Баятль, Гюмюрджинско, с. Тъйбелен със с. Арда. Най-богатото село Мандър не-веднъж е намирало купувачи на имотите си, но турските власти осуствали сделките. Стремели се да принудят българите да напуснат селата си преди жътва. Настанявали бежанци турци в българските села преди българите да се изселят от там. Въпреки уверенията, че в с. Мандър няма да настаняват мухаджири на 22 май 1914 г. там са изпратени 24 турски семейства, а след няколко дни още 300. За българите не оставало нищо друго освен да оставят имотите и да напуснат селото си. На жителите на с. Еникьой турските власти дали срок до 12 май да се изселят. На 5 юни селяните от Стингелкьой — 320 души били принудени да тръгнат без никакъв багаж към пристанище Кемер. Дали им срок от един час, за да напуснат селото, а на жителите на Тъйбелен и Хаджипаункьой — 48 часа, след което там били настанени мухаджири²⁰.

Пристигналите бежанци от Мала Азия са заселени в новоосвободените земи — в Гюмюрджинска, Ксантийска, Софийска, Дедеагачка, Одринска, Ивайловградска и Свиленградска окolia²¹. Те са твърдо решени да се заселят трайно в България, като им се даде земя и възможност да развиват стопанска дейност.

Най-голяма част от бежанците от Мала Азия са заселени в Гюмюрджинско и Ивайловградско. В Гюмюрджинска окolia, в селата Кючюккьой, Ирджан хисар, Мароня, Бекир къй, Кайби къй Куш тепе, Имарет чифлик, Къркъой, Голямо Сиркели, Ясъкъой и Неби-къой са настанени българи от малоазийските села Коджа бунар, Киллик, Сюйт, Тъйбелен, Аладжа баир, Мандър, Хаджипаункьой, Ташкисе, Чатал тепе, Урумче, Юрен, Ески къй²². В Дедеагачко в селата Макри, Дикилиташ, Хасанлар, Урумджик, Гювенджик са настанени по няколко семейства от Тъйбелен, Ташкисе, Диенджан, Хаджипаункьой и Стингелкьой²³. В Ксантийските села — Енидже, Балустра, в Софийските — Бashi бей, Карабунар, Оваджик, Чам-къой и в гр. Софлу са настанени българи от селата Коджа бунар, Аладжа баир, Кубаш, Ташкисе и от гр. Бандърма²⁴. В Ивайловградско, в селата Пелевун, Свирачи, Ленско, Железари, Костиликово, Орешино, Бяло поляне и Лъджа (дн. кв. на Ивайловград) се заселват българи от селата Коджа бунар, Сюйт, Тъйбелен, Ташкисе, Урумче, Чатал тепе, Юрен, Кубаш, Аладжа баир, Мандър²⁵. В Од-

ринско в с. Комарли са заселени българи от малоазийските села Тъйбелен, Коджа бунар, Мандър, Аладжа баир, Иреман и от градовете Кадък и Канък²⁶. Българи от селата Юрен, Коджа баир, Сюйт, Тъйбелен, Ташкисе са настанени в свиленградските села Малки воден, Дъбовец, Еникьой, Бориславци, Черешак, Сеноклас, Брусевци, Малко попово²⁷.

По сведения на Л. Доросиев в Одринска окolia са настанени 10 български семейства, в Ивайловградска — 473, в Свиленградска — 176 или общо в Одрински окръг — 659 семейства. В Гюмюрджинска окolia са настанени 192 семейства, в Дедеагачка — 102, в Софийска 90 или общо за Гюмюрджински окръг — 387 семейства. Според проф. Л. Милетич в Гюмюрджинско са настанени близо 1000 семейства²⁸.

Още през януари 1914 г. българското правителство предупреждава представителите на комисиите по настаняване на бежанците, че ще започнат да пристигат българи от Мала Азия и те да вземат мерки за трайното им и окончателно настаняване. Дирекцията на железнниците получава нареддане тези бежанци да бъдат превозвани безплатно с багажите им по държавните железнини. Въпреки тези указания на правителството и изискванията на Централната комисия по настаняване на бежанците до местните комисии, заселването се извършва хаотично, като жителите на едно село са разпръснати в 4—5, а някои дори в 15 селища, най-често неподходящи за тях²⁹. Пример за това е с. Коджа бунар — най-голямото българско село в Мала Азия. В новоосвободените земи жителите му са заселени в селата Кючюккьой, Ирджан хисар, Бекир къй, Хасанлар, Кърсакъой, Коваджик, Комарли, Пелевун, Свирачи, Балустра, Урумджик, в гр. Софлу и в няколко села в Свиленградско. Село Тъйбелен е разпръснато в 11 села³⁰.

След пристигане в Дедеагач и изтичане на едномесечния карантинен срок, бежанците дълго чакали настанени в училища и сгради, като много често били премествани от едно място на друго. В същото време в Централната комисия по настаняване на бежанците пристигат оплаквания от спекулациите и злоупотребите на чиновници, кметове и други дошли от вътрешността на страната и заграбили имоти в новоосвободените земи.

През юли 1914 г. Централната комисия настоява да се пристъпи към незабавно и окончателно настаняване на бежанците, като се обяснява на семействата, че тези имоти ще останат тяхна собственост³¹. Изработват се скици и планове на всички селища, но това става много бавно. Изграждат се нови местни комисии във всяко село, в които влизат кметът на селото, един представител на Общин-

нето им се извършва от 1928 г. и продължава през 30-те години, като отново се създават местни комисии³⁶.

Въпреки, че по силата на приетите закони, жилищата, в които са настанени, остават тяхна собственост, до средата на 30-те години на XX в. се забелязва произволно разместване на семейства от една къща в друга. Тези своееволия се срещат в почти всички села. Така е до момента, в който се пристъпва към издаване на нотариални актове.

Докато българите от Мала Азия, заселени в България след 1878 г., сравнително бързо се включват в стопанския живот на страната уреждането на въпросите свързани с настаняването и оземляването на преселните след 1914 г., продължава години напред. Още когато пристигат първите бежанци през март 1914 г. създадените местни комисии не са готови да ги поемат и молят да се спре тяхното преселване за по-добри времена. Но това било невъзможно. Те са прогонени от малоазийските села и заставени да търсят места за настаняване. Местните комисии не се съобразяват и с това, че малоазийските българи са добри земеделци, за да ги настанят на подходящи места. Разминаването с изискванията и подхода на Централната комисия по настаняване на бежанците с тези на местните комисии се отразяват зле върху съдбата на малоазийските българи. Повторното преселване от Беломорието в България ги поставя за десетки години в положението на временно настанени.

БЕЛЕЖКИ

¹ Доросиев Л. Българските колонии в Мала Азия. — Сп. БАН, 24, ХХIV, с. 54, 55.

² Доросиев Л. Цит. съч., с. 49; Милетич, Л. Преселяването на малоазийските българи в Княжеството. — Български преглед, V, 1899, № 7, с. 97; Иречек, К. Этнографически променения в България от основанието на Княжеството. — СБНУ, 5, 1891, с. 515; Къничов, В. Из Мала Азия (пътуване по българските колонии). — Български преглед, V, 1899, № 8, с. 73, 77, 79—81, 87—96.

³ Къничов, В. Цит. съч., с. 64, 73, 77, 80.

⁴ Пак там, с. 64, 74, 92, 94.

⁵ Николовска, М. Българските села в Мала Азия. — ИМЮБ, Пловдив, 1986, с. 103.

⁶ ЦДИА, ф.176, оп. 2 а.е. 1496, л. 262.

⁷ Доросиев, Л. Цит. съч., 178—183; ЦДИА, ф. 176, оп. 2, а.е. 1496, л. 228.

⁸ Цариградски вестник, 19 март 1860; Доросиев, Л. Цит. съч., 80—82, 93, 101—103, 108.

⁹ Георгева, В. Заселване на българи от Мала Азия, Банат и Румъния в Свищовско. — В: Сборник научни конференции, Освобождението на България и развитието на българската народна култура, БИД. С., 1979, 112—113.

¹⁰ Милетич, Л. Цит. съч., с. 97, 98; Милетич, Л. Разорението на тракийските българи през 1913 г. С., 1918, с. 89; Доросиев, Л. Цит. съч., с. 45; Къничов, В. Из Мала Азия, с. 97; Иречек, К. Цит. съч., с. 515.

¹¹ Милетич, Л. Преселяването на малоазийските българи в Княжеството. — Български преглед, V, 1899, № 7, с. 101.

¹² Георгиева, В. Цит. съч., с. 114.

¹³ ЦДИА, ф.176, оп. 2, а.е. 1496, л. 9; Доросиев, Л. Цит. съч., 114—119; Къничов, В. Цит. съч., с. 96.

¹⁴ ЦВА, ф. 422, оп. 2, а.е. 26, л. 266, Дървингов, П. История на Македоно-Одринското опълчение. С., 1919, с. 655.

¹⁵ ЦДА, ф. 176, оп. 2, а.е. 1496, л. 2, 122, 172, 196, 286, 232.

¹⁶ Доросиев, Л. Цит. съч., 130—134; ЦДИА, ф. 176, оп. 2, а.е. 1496, л. 5, 18, 150; Малоазийските българи. — Народни права, 24 февр. 1914.

¹⁷ Доросиев, Л. Цит. съч., с. 135.

¹⁸ Пак там; Народни права, 20 април 1914 г.

¹⁹ Доросиев, Л. Цит. съч., с. 160; ЦДИА, ф. 176, оп. 2, а.е. 1496, л. 130, 211.

²⁰ Доросиев, Л. Цит. съч., с.153; ЦДИА, ф.176, оп. 2, а.е. 1496, л. 123, 322.

²¹ Милетич, Л. Разорението..., с. 315, 316; Доросиев, Л. Цит. съч., 169—172.

²² Доросиев, Л. Цит. съч., 168—169; Милетич, Л. Разорението..., с. 315.

²³ Народни права, 17 юни 1914 г.; ЦДИА, ф. 176, оп.2, а.е. 176, оп. 2, а.е. 1496, л. 251, 267, 284.

²⁴ Милетич, Л. Разорението..., с. 316; Доросиев, Л. Цит. съч., с. 170, 180—181; ЦДИА, ф. 176 оп. 2, а.е. 1496, л. 306.

²⁵ Доросиев, Л. Цит. съч., с. 171; Примовски, Ат. Бит и култура на родопските българи. — СБНУ, 1973, с. 242, 252, 253, 257, Милетич, Л. Цит съч., с. 88; ДА — Кърджали, ЧП 184, л. 1, 2, 8, 19, 20.

²⁶ Доросиев, Л. Цит съч., с. 170, 182.

²⁷ Пак там, с.181.

²⁸ Пак там, с. 171, 172; Милетич, Л. Цит. съч., с. 315, 316.

²⁹ Настаняване на бежанците. — Беломорски глас, 19 април 1914 и 31 май 1914. — Стенографски дневници на 17 ОНС, 12 март 1913, 2986—2987.

³⁰ Милетич, Л., Цит. съч., с. 316; Доросиев, Л. Цит. съч., с. 169, 171.

³¹ ДА — Кърджали, ф. 17к, оп. 1, а.е. 2, л. 26.

³² Пак там, л. 12.

³³ Милетич, Л. Разорението..., с. 89.

³⁴ Милетич, Л. Разорението..., с. 174; Трифонов, С. Тракия — административна уредба, политически и стопански живот 1912—1915 г., с. 206.

³⁵ ЦДИА, ф. 176, оп. 3, а.е. 45, л. 130.

³⁶ ДА — Кърджали, ЧП № 184. Протоколи на общинаската комисия по настаняване на бежанците в с. Костилен, Пелевун и Железари; ЧП № 7, Комитет по настаняване на бежанците — Ивайловград, ф. 45, оп.1, а.е. 72.

РЕВАНШИЗМЪТ – ГЕНЕТИЧНИЯТ КОД НА ПАРИЖКИТЕ МИРНИ ДОГОВОРИ (1919–1920)

Н.с. д-р ДИМИТЪР МИТЕВ

От подписването на Нйойския мирен договор ни делят вече 90 години. Приближаваме се към отбележването на един век от това събитие, един век от налагането на този международен акт, чрез който Втората национална катастрофа на България придобива конкретни териториални, демографски, политически и икономически изражения. Катастрофа, чийто последствия ще оставят трайна следа и до голяма степен ще определят историческата съдба на българския народ в ново и най-ново време. Историческият анализ на Нйойския договор не би следвало да се извърши извън контекста на Парижките мирни договори от 1919–1920 г.

Очевидно в случая не е необходимо да се прави обстоен исторически обзор на съдържанието на въпросните договори, тъй като ще се навлезе в изключително обилна и „тежка“ фактология. За улеснение на читателя ще припомня само най-съществуващото. Парижките мирни договори от 1919–1920 г. са сборно понятие за международните актове, наложени върху победените държави от коалицията Централни сили. Става въпрос за Версайския договор с Германия, за Сен Жерменския и Трианонския съответно с Австрация и Унгария, като приемници на бившата Австро-Унгария, за Нйойския с България и за Севърския с Османската империя.

Според Версайския договор (28 юни 1919 г.) Германия губи Елзас и Лотарингия (върнати на Франция), част от Източните провинции (минават под полско управление) и други относително малки територии, предадени на Дания, Белгия и Полша. Общо териториалните загуби на Германия възлизат на около 74 000 км². Освен това Берлин губи и всичките си колонии. Върху страната са наложени жестоки военни ограничения, като демилитаризация на територии,

забрана на наборната армия и ограничения, свързани с числеността на германската армия и други, които на практика лишават Германия от реална военна мощ. Наложени са и непосилни репарации, първоначалната сумата на които е определена на „космическите“ 132 милиарда златни марки.

По силата на Сен Жерменския (10 септември 1919 г.) и на Трианонския (4 юни 1920 г.) договор Австро-унгарската империя е разчленена. На нейно място се появяват съвсем нови държави: Австрия, Унгария, Чехословакия и Полша (частично върху бивши територии на империята), както и уголемени до неизвестност „стари“ държави, които на практика са също нови, като Сърбо-хървато-словенското кралство (СХСК, по-късно Югославия) и Румъния. Освен „новите“ Австрия, Унгария и Чехословакия, територии от бившата Двуединна монархия са придадени към СХСК — Хърватско, Словения, Босна и Херцеговина; към Румъния — Трансильвания и Буковина, към Италия — Южен Тирол и Риека и др. по-дребни териториални промени.

Според Севърския договор (10 август 1920 г.) Османската империя, също така е ликвидирана. Цариград и Проливите са под междуъзнически контрол, Северен Епир минава към Албания, Източна Тракия заедно със значителна част от Западна Мала Азия (района на Смирна) са дадени на Гърция, североизточната част на империята минава към Армения, югоизточните части — Кюрдистан и Саудитска Арабия стават самостоятелни държави, Ирак, Палестина и Йордания — под формата на протекторати стават фактическо британско владение, Сирия и Ливан по същата формула стават френско владение, Додеканезките острови са дадени на Италия. Естествено не са забравени и военните ограничения, както и репарациите. За Нйойския договор ще стане дума по-долу.

Изработването на цялостна, задълбочена и обективна оценка на събитията от 1912–1919 г. би следвало да обедини и мобилизира разколебаната през последните десетилетия българска историческа гилдия. Задача с подобна значимост може да се приеме като морален дълг, стоящ пред българската историческа наука през следващите десетина години.

Проверката на времето, която е и най-суворият съдник в историята, категорично сочи, че Парижките мирни договори от 1919–1920 г. са красноречив пример как НЕ трябва да се завърши една война, как НЕ трябва да се прави мир! Почти всички изследователи на Втората световна война, в една или друга степен, се обединяват около тезата, че истинското начало на Втората световна война, нейните корени, трябва да се търсят в Париж през 1919–1920 г.

Продуктът (умишлено използвам този технократски термин), който създават парижките миротворци е пример как измамното опияние от военния успех лесно може да доведе до залагането на поредната бомба със закъснител, която да запали искрата на нова, още по-страшна война. При това закъснителят се оказва настроен за твърде кратко време. Като се започне с избора на мястото за провеждането на Мирната конференция, премине се през териториалните, икономическите и военните условия, наложени върху победения противник, и се завърши с международните механизми предвидени за бъдещото опазване на мира — всичко може да се обобщи с една дума — провал!

Преди се опитам обаче да дам кратка оценка на различните аспекти, залегнали в основата на Парижките мирни договори, бих желал да обърна внимание върху друга особеност, свързана с обществената представа за събитията от края на Първата световна война. В исторически план оценката за Централните сили и за техния разгром в Първата световна война допълнително се обременява от ролята на Германия във следващата световна война — Втората. С други думи казано, негативният образ на фашистка Германия „прелива“ отрицателна енергия и към образа на кайзерова Германия, а оттам и към цялата коалиция наречена Централни сили. През последните години обаче отчетливо се наблюдава процес на известна реабилитация на явлението Германия към средата и втората половина на XX в., което тихомълком включва и Германия през Втората световна война. Определението реабилитация разбира се е доста условно, но при всички случаи става въпрос за никаква форма на изчистване образа на Германия от историческите наслоявания. Благодарение на масмедиите, всички ние сме свидетели на ръкотискането и размяната на знаменателни послания от най-висши представители на бившите смъртни врагове, събрали се през септември 2009 г. в Полша по повод 70-годишнината от началото на Втората световна война. Въпросната тенденция получи още по-силен тласък във връзка с 20-годишнината от падането на Берлинската стена в края на 1989 г.

Аз имам своите обяснения за тези явления и те са по посока на идеологическото и пропагандното противопоставяне през годините на Студената война — противопоставянето в плоскостта Изток—Запад. Известно е, че Западът победи, а Германия безсъмнено е част, и то съществена част, от западната цивилизация. Това неминуемо се отразява и на нейния „имидж“, както е модерно сега да се казва. То-ва обаче е друга тема. С оглед на разглежданата проблематика за мен е важно, че въпросната „реабилитация“ на Германия не се про-

ектира назад във времето към Първата световна война. Силно обремененият във времето образ на „лошия“ от Втората световна война се наслои върху Централните сили, ала когато настъпи обратният процес, реабилитация назад във времето не се получава!

Нека обаче се върнем на т.нр. Мирна конференция от 1919—1920 г. Веднага следва законният въпрос — защо за домакин на нейното провеждане бе избран именно Париж? Защо бе избрана столицата на победителката Франция, която по това време е и най-силно опустошената от войната страна? За всеки що годе опитен политик е ясно като бял ден, че самата обстановка там ще „прелива“ от жаждата за мъст, че превес ще вземе не разумът, не мисълта за траен мир, а инстинкът за отмъщение. Защо не бе избрана за домакин някоя неутрална, неучаствала във войната държава, където емоциите от току-що преживените и безprecedентни до този момент ужасяващи човешки страдания, биха вляли върху вземаните решения в по-малка степен? Ако някой си мисли, че изборът на френската столица е случаен, мога да го уверя, че се лъже! Париж е наложен от изживявящата се по това време като най-велика сред Великите сили Франция и е израз на първичния ѝ нагон за мъст, който по това време е доминиращ! Активирането на този нагон в онези години е много лесно, тъй като французите наистина преживяват ужасяващи неща през войната. Сега, след като са изминали почти 100 години от тези събития, когато смъртта и страданията на милионите жертви вече нямат същата емоционална мощ, ние имаме право да запитаме — нима Франция бе единствената пострадала страна? Нима страданията на Франция е трябвало да се превръщат в причина за нови, още по-неописуеми трагедии?

Официално прокламираните цели, които си поставят парижките миротворци, са създаването на следвоенно териториално-политическо устройство, което да гарантира едва ли не „вечен“ мир, или с други думи казано, никога повече да не се допускат войни подобни на току-що преживяната. На пръв поглед въпросната теза стои нелошо, особено на фона на гигантския по мащабите си 5-годишен военен конфликт. Всъщност това, което победителите реално възнатеряват, е да смажат противника до такава степен, че и помисъл за нова война да няма. На практика се оказва, че мироъзидателните намерения се явяват като оправдание за развихрянето на същия първичен примитивен нагон към безогледно отмъщение, за който стана дума по-горе. Това е истинската философия на опианената от победата Антанта — унищожаването на смъртния враг като най-сигурното средство за предотвратяването на заплахата от нови войни. Най-яркото изражение на тази философия е следвоенната терито-

риално-политическата архитектура. А най-изразителният пример за това е разчленяването на Австро-Унгария, чийто главен архитект е Франция.

Какъв вид придобива политическата карта на Европа след войната? Преди всичко впечатление прави тържеството на дезинтеграцията. Но не е само това. Създадени са, меко казано, причудливи държавни формирования, един вид държави „агломерации“, в които националното подтисничество процъфтява. Най-красноречивите примери в това отношение са СХСК и Румъния, но и Чехословакия не е кой знае колко различна. На мястото на голямата империя са създадени малки империйки. Чрез разрешаването на едни национални въпроси се натворяват нови национални въпроси — по правило по-многобройни и с по-жестоки измерения от първите. И тук отново най-красноречивите примери са Югославия и Румъния. Повечето от въпросните „версайски творения“ не издържаха проверката на времето. Нито Чехословакия, нито Югославия вече съществуват на политическата карта. Особено показателен бе разпадът на Югославия през 90-те години на XX в. Струва ми се, че подходящото определение за него би трябвало да бъде „зрелищен разпад“! Само че мащабите на разрушенията, многобройните жертви и неизчислимите човешки трагедии, съпътствали този процес, ме карат да се колебая да използвам това определение.

Като стана дума за абсурдните държавни формирования, рожда на парижките миротворци, има един още по-уникален пример — Севърска Гърция. За съжаление този безумен проект ни засяга съвсем пряко, защото лиши България от естествения ѝ беломорски излаз и страната беше принудена завинаги да се прости със статута си на средиземноморска държава. А това е загуба с неизмерими стратегически икономически последствия. Според Севърския договор се предвиждало Гърция да се превърне в една невъзможна от съвременна гледна точка държава. Проект, който наподобява на нещо като „възкръснала“ Византийска империя, държава простираща се на два континента, държава с хиляди километри сухопътни граници (да не говорим за морските), държава предполагаща наличието на мащабен хинтерланд и мощн демографски потенциал. Вместо това в нейния център се намира море, а демографските ѝ възможности се свеждат до 6—7 милиона души! Естествено това творение, чийто архитект този път не е Франция, а Англия, не издържа и две години. Лошото е, че за България последствията са завинаги!

Не само общата политическа архитектура на следвоенна Европа се отличава с безпринципност и хаотичност, но и конкретните граници се прокарват по безпринципни критерии. Всъщност опре-

делението „безпринципно“ в случая не е съвсем точно. Единственият валиден принцип, следван от победителите, е преследване на собствените им интереси както те са разбирали за момента. По-горе стана дума за неразбираемата от гледна точка на държавността през ХХ в. концепция за Велика Гърция или Севърска Гърция. Държава в чийто център се намира море, около което е разположен тъньк, практически незашитим и абсурден от комуникативна гледна точка хинтерланд. Човек може да се чуди как би могла да бъде родена подобна идея. Оказва се обаче, че именно това са разбираята на Лондон за стратегическите интереси на Империята в Източното средиземноморие! Според тези умове държавата, от която се нуждае Англия в региона трябвало да бъде именно такава — държава с дълга морска граница и с плитък хинтерланд, която да е в най-висока степен зависима от Великобритания и нейната военноморска и морскоикономическа мощ! Такава държава е мегаломанска Гърция според Севърския договор! Обратното, най-неизгодното за Лондон било държава, с къса морска ивица на Егейския бряг, с относително дълбок хинтерланд и трудноподаваща се на морски, в частност английски натиск. Такава държава е България според границите ѝ от 1913 г., когато владее Западна Тракия. Следователно Западна Тракия трябва да ѝ бъде отнета и да бъде предадена на Гърция, а не да остане с някакъв друг статут — например под международно управление. Излишно е да се допълва, че именно това се случи с областта Западна Тракия след войната.

А аргументи винаги ще се намерят. Местят се гранични линии, отнемат се територии, хиляди човешки съдби се хвърлят, образно казано на вълците, с доводи, които и тогава са несъстоятелни, а само след 10—15 години са направо смешни! Например защитата на някоя ж.п. линия. Що за стратегически фактор е това, проектиран в бъдещето? Това обаче е един от аргументите за отнемането на Струмишко от България. Владеенето на Струмишката долина заплашвало сигурността на ж.п. комуникацията по долината на р. Вардар! Когато след Балканските войни се прави анализ на югозападните граници на България в Македония, британските експерти единодушно решават, че начинът, по който са прокарани те през 1913 г. — по билата на планините, — е общо взето приемлив. Когато се отнема Струмишко обаче, този принцип е пренебрегнат — новата граница минава напряко през долината на р. Струмешница! Ако на някой тогавашен сръбски генерал му хрумне, че дадена височина е много важна за отбраната на Ниш например, това е напълно достатъчно основание да се чертае нова граница. Такъв е случаят със Западните покрайнини!

Парижката конференция от 1919—1920 г. проектира печални последствия във времето и в още една изключително важна насока — репарационната политика. И без това съсипаната от войната и политическото разпокъсване европейска икономика е обременена нещо по-силно и от наложените върху победените страни репарации. Чрез тях победителите преследват двояка цел. Първо — агресорът, т.е. „лошите“, Централните сили, да си платят за нанесените щети и за тяхното възстановяване, второ — като се държат по този начин в икономически гнет и мизерия, да не им минават помисли за евентуално въоръжаване. В резултат победените държави са обложени с гигантски, на практика неизпълними като размер репарации. Въпросната логика се оказва връх на политическия наивитет. Пари могат да се вземат от заможния, от този който произвежда, от работеща икономика, чрез преференции в търговията, чрез осигуряване на по-благоприятни условия в икономическия обмен, но при всички случаи пари могат да се вземат от този който ги има. От мизерията произтичат само проблеми и ние, съвременните българи, най-добре знаем това. Прочее и самите французи като най-силно пострадалите и съответно очакващи най-големия дял от репарационните плащания, съвсем скоро ще натрупат горчив опит в това отношение. Белята обаче вече е сторена. Изтискването на националното богатство, обезкръзването на стопанството на победените държави чрез репарационните плащания се отразява пагубно върху икономическото и социалното положение на обществата в тези страни. По този начин се унищожава средната класа и се създава най-благоприятна хранителна среда за социални катализми, за политически екстремизъм и в крайна сметка за процъфтяването на диктатурата. Не наблюдаваме ли точно такива процеси в Европа през 20-те и 30-те години на ХХ в.?

Великите демокрации на онова време в лицето на Великобритания, Франция и САЩ печелят Първата световна война. Логично е да се очаква вследствие на това възход и доминация на демократията и либерализма в следвоенния период. Логично е всички да се стремят да подражават и приличат на победителите! Защо обаче историята на междувоенна Европа не се отличава точно с това. Напротив, междувоенна Европа е аrena на неудържимия възход на силната власт, на диктаторските режими, на тържество на диктатурата. Победата на диктатурата над демократията през този период е беззапелационна! Стига се дотам, че през 1940 г. единствената оцеляла демократична европейска сила — Великобритания — отчаяно се бори самотна на своя остров не за друго, а за собственото си оцеляване. Съжденията в тази посока могат да бъдат продължени.

Една от посоките, в които следва да се търси обяснението за този исторически парадокс, е наследството оставено от парижките миротворци през 1919 г. Защото не може да се отрече, че в началните години на своето утвърждаване фашистката диктатура в Германия се радваше не само на широката подкрепа на германския народ, но и на къде по-неизказаните, къде по-явните симпатии на част от европейската общественост, чието чувство за справедливост бе дълбоко наранено от решенията на Парижката конференция.

В интерес на истината трябва да се отчете, че сред парижките миротворци съществуват и редица по-далновидни държавници, които си дават ясна сметка, че последствията от очертаващото се тържество на примитивния инстинкт за отмъщение, могат да бъдат доста страшни. Благодарения на усилията именно на тези политици, се наблюдава стремеж т.нар. „договори“ да бъдат облечени в по-прилична форма, да се намери по-приемлива опаковка за тежките решения на Конференцията. Разбира се не става въпрос за някакъв алtruизъм. Идеята е сировата реалност да бъде поднесена на победените заедно с един вид обезболяващ хап, за да може в крайна сметка тя да бъде прегълната. Най-яркото изражение на тази тенденция е създаването на Обществото на народите и най-вече онази част от неговия Устав, в която са предвидени известни права за покровителство на националните малцинства останали под чужда власт. Знам, че подобна оценка би се сторила на мнозина като крайна, но за мен и тази част от действащта на Парижката конференция не може да бъде квалифицирана по никакъв друг начин освен един — провал! И това е така защото ОН е създадено от победителите с основен замисъл да обслужва техните интереси. Формално за победените са предвидени някакви мъгливи права, чиято илюзорност ще лъсне съвсем скоро, удавена в безкрайни процедурни хватки. Докато ревизионистичният блок, в който съвсем закономерно се превръща общността на победените държави, е слаб и безпомощен, той все пак се опитва да изкопчи нещичко от ОН, главно по посока на правата на националните малцинства. Разбира се нищо съществено не може да бъде постигнато, защото това е заложено в самата система за малцинствени права. Когато ревизионистичните сили, най-вече в лицето на лидера сред тях — Германия — набират мощ, Обществото на народите става безпредметно и неслучайно Хитлер демон-стративно го напуска. В навечерието на Втората световна война организацията се превръща в един жалък и никому ненужен параван.

Време е да зададем въпроса, който често се използва в социологическите проучвания: Къде сме ние? Царство България е четвъртата държава в коалицията, влязла в историята с названието

Централни сили. Наред с Германия, Австро-Унгария и Османската империя тя се нарежда в лагера на победените. България е жестоко наказана и символът на това е Ньойският договор от 27 ноември 1919 г. Не случайно последствията от това наказание са утвърдели в съзнанието на българите като национална катастрофа. Не е случайно също така, че това определение е много устойчиво и се приема единодушно от цялото българско общество, независимо от обществено-политическите превратности които преживява страната оттогава.

Интересното е, че не толкова еднозначни са оценките за Ньойския договор в чужбина. На фона на разчленяването на Австро-Унгария и на Османската империя, не са единици тези които смятат, че България образно казано, „отървава“ кожата. В интерес на истината, привидно може да се открие някаква доза логика в подобни твърдения. Съседите на България – Сърбия, Румъния и Гърция – които същевременно са и съюзници на Антантата, са толкова облагодетелствани, така пресяждат с териториални придобивки, а съответно и с проблеми, че още по-силното им уголемяване за сметка на разчленяването на България, не влиза в дневния ред на Великите сили от Антантата. За мене обаче няма съмнение, че ако беше поставено на дневен ред, въпросното разчленяване на България щеше да се случи. Още повече, че Белград, Атина, а и Букурещ в по-малка степен, са имали помисли в тази насока.

Всичко това обаче не променя историческата истина. А тя е, че България е жестоко и несправедливо наказана в Париж през 1919 г. След войната тя е сведена до третостепенна сила на Балканите във всяко едно отношение – и политически, и икономически, и военно. Страната вече никога няма да е в състояние да се възстанови като първостепенна сила в региона. На когото му се струва, че горната оценка е пресилена и нереалистична, нека анализира съотношението на силите в Балканския съюз от 1912 г.

Най-болезнена от емоционална и демографска гледна точка е загубата на Македония. Най-фатален от икономическа и особено от стратегическа гледна точка обаче е загубеният излаз на Егейско море. Но има и нещо друго. Един от аргументите в подкрепа на тезата, че България понася минимални наказания, заради съюза си с австро-германския блок е, че всъщност териториалните ѝ загуби са незначителни. Откъснати са относително неголеми части от нея: Западна Тракия, Струмишко, Западните покрайнини – общо десетина хиляди квадратни километра. За останалите територии – Източна Тракия, част от Егейска Македония, Вардарска Македония и Южна Добруджа, злобничко се подхвърля, че си е виновна самата тя, за-

щото поради вероломната си природа си е получила заслуженото през Втората балканска война, за което можело да се сърди сама на себе си! Не е редно да се приемат безмълвно подобни морализаторски обвинения, особено когато става въпрос за една национална трагедия. Приемането, потвърждаването иувековечаването на една несправедливост представляват сами по себе си несправедливост и не свалят моралната отговорност от тези, които са я извършили, а това са парижките миротворци!

Ньойският договор е несправедлив и грабителски. Той е съставна част от една система от договори отхвърлена от историята. Нито Версайският, нито Сен Жерменският и Трианонският, нито Севърският договор можаха да издържат проверката на времето. Не е логично да се приема, че само един от тях – Ньойският – е справедлив. Във връзка с това ми се иска да припомня, че след 1919 г., и особено след Втората световна война, за Ньойския договор в българската историография бе наложено определението договор – диктат! Напоследък, в стремежа за разграничаване от това време, тихомълком се отказахме от добавката диктат и остана само договор. А не е ли диктат?

Целите които България преследва в Първата световна война, са националноосвободителни и справедливи, а не завоевателни. Навсякъде, където е стъпил през войната българският войник, той е бил посрещан от свои братя, приветстван на български език и благославян от български свещеници. България не си поставя за цел завоюването на чужди територии или създаването на регионална империйка. Това не бива да се забравя, напротив трябва да се изтъква, защото същото твърдение не се отнася до нито една от съседните на България страни.

През онези години върху България бе наложен ужасяващ пропаганден образ. За да стане по-ясно за съвременниците ни, аз бих го сравнил с образите на Кадафи или Милошевич. Българският войник бил див и кръвожаден, а определението вероломн, е едно от най-меките когато става въпрос за страната ни. Според проф. Иван Илчев, част от употребяваните квалификации в страните от Антантата по отношение на България през онези години граничат с откровен расизъм. Това не бива да се забравя и наш дълг е решително да отхвърляме подобен пропаганден екстремизъм. Във връзка с това бих искал да припомня, че 1 юли 1916 г. е най-черният ден в британската военна история. Това е първият ден от съглашенската офанзива при р. Сома, Североизточна Франция, когато загиват над 20 000 британски офицери и войници. До края на кампанията през ноември 1916 г. жертвите само от британска страна достигат до 420 000

души! През войната на Западния фронт загиват милиони французи, англичани, германци и какви ли още не. Проф. Андрей Панев, изключително находчиво синтезира поведението на най-цивилизованите нации през Първата световна война: „взаимно се изтребват като първобитни диващи“. Кой уби тези 20 000 британски войници на 1 юли 1916 г.? Кой уби милионите западноевропейци през войната? Българите ли?

Крайно време е ясно и категорично да се заяви — мирната програма на САЩ, прочутите 14 точки на президент Уилсън са една огромна пропагандна измама! Оправданията, че американският президент е бил искрен в намеренията си, но проявила наивност по отношение на „Августовите обори“ на европейската политика, може и да имат известно основание, но не променят същината — европейските народи, особено тези на победените страни, останаха излагани от обещанията на американския президент.

Тези и много други истини чакат да бъдат изречени от българската историческа наука и то така, че да получат международна гласност. Наближаването на 100-годишнината от Първата световна война, а и от Балканските войни, което е още по-близо, е удобен повод за това.

РОДОПСКОТО ОБОРИЩЕ

АНДРЕЙ ПЕЧИЛКОВ – Смолян

На четири километра северно от село Славеино (някогашното Карлуково), Смолянско, е разположена просторна местност, обградена от високи борови насаждения. Тази местност се назовава Свети Дух. Всяка година на християнския празник Свети Дух (Духовден) се стичат стотици люде-съборяни от Славеино и гости от околните селища, страната и чужбина, за да честват този Божи празник. Но не само това: патриотичното и родолюбиво население идва тук на този ден, за да отдаде почит и признателност и към героите-илинденици и преображенци. В навечерието на бунтовната 1903 г. местността Свети Дух се превръща в своеобразен боен пункт за подготовката на Илинденско-Преображенското въстание в Ахъчелебийския (дн. Смолянски) край.

Историческите податки говорят, че съборната традиция на Свети Дух е твърде отколешна. Преданието разказва: била незапомнена бездъждовна пролет. Всичко — ниви, ливади, посеви изгорели от жаркото слънце. Очакванията, че ще има дъжд, пропаднали. Бедните карлуковчани изпаднали в отчаяние. Духовно вярващи, предложили да се организира курбан и се помолят на Бога за дъжд. Тъй и станало. На деня на Свети Дух се събрали на тази гориста поляна, приготвили курбан от два овена, свещеникът извършил молебен. И о, чудо! Като изпод ведро рукал дъжд и напоил жадната земя. Това е поводът ежегодно тук да се чества църковният празник Св. Дух — с курбан за здраве и плодородие. Първоначално се принасят в жертва два курбана. Освен това всяка фамилия носи месо, за да бъде сварено в общия казан. Ломи се за здраве и благодат. От година на година все повече и повече празникът се обогатява. Броят на съборяните все повече и повече се увеличава. В един момент освен народен, той става овчарски празник, тъй като се приготвя курбан за всички съборяни, а кехаите и овчарите са най-щедри със своите дарения за курбанътка.

На местността Свети Дух има и руини от стародавен параклис. Карлуковци решили да го възстановят. Изграден е „комитет“, оглавяван от Гего Делиданчев. Събираат се парични суми, набавят се строителни материали и през 1910 г. изграждат параклиса, на-зован „Свети Дух“. Внушително тържество се провежда през 1920 г., на което присъстват не само славейновци, но и много приходяне (придошли — б.а., А. П.), включително и люде от мюхамеданските верски селища. В подготовката на събора активно участие вземат овчари, дюлгери, абаджии както от Славейно, така и от други селища на Ахъчелебийско, прокудени от българските земи в днешна Гърция след Ньойския договор от 1919 г. Александър Ст. Михайловски, Марин Костов и други даряват щедро пари, овчи кожи и пр. Стоян Мариновски закупува керемидите, Георги Гаджалов продава нива в Горно Дерекьой (дн. Момчиловци). Тодор Добровски предоставя ливадата си за сборуване. До края на 1927 г. се изграждат и два навеса (подслона) за сушина и за удобство на съборяните.

Длял през следващите години за продължаване на съборната традиция на тази духовна обител имат пак славейновци — Колю Атанасовски, Никола Келя, Тодор Добровски, Никола Кривошапков, Чило Караванов, Гего Делиданчев, Васил Лудков, Иван Боягов, Величко Стамов, Коста Стоянов, Стоян Т. Бручев, Велко Маринов и др. Интерес буди фактът, че в подкрепа на тази стародавна традиция се включват и помюхамеданчени събрата, най-известният от които е Расим Сюлюманов, но има и други¹.

Преди няколко години, под ръководството на Таню Т. Стайковски и Димитър Мариновски се ремонтират и разширяват подслоните, които днес създават приятен уют за над 120 души, участващи в съборите².

По настоящем параклисът осезателно се поддържа от църковното настоятелство при църквата „Свети пророк Илия“ в село Славейно. Особено грижовна към тази духовна светиня е 90-годишната, но с добро здраве и бодър дух славейновката Шина Т. Стайковска. През 2009 г. също се проведе богат събор с курбани, дарени от Шина Т. Стайковска — за здраве на внуките ѝ и от Мариана Кавгазова, но имаше и общоселски. С музика и хора бе огласена зелената морава на местността Свети Дух. За родопчани тя е и духовна светиня, и място, превърнато се в символ на позвига на родопските македоно-одринци.

* * *

През май 1902 г. Гоце Делчев пристига в с. Проглед и обявява решението на Централното задгранично ръководство на ВМОРО: оклийското (районно) ръководно тяло на организацията изцяло се премества в Турско и за център се определя село Карлуково, а за оклийски (районен) ръководител — Пею Ив. Шишманов³. Родопските революционери приемат решението за твърде доволетворително. За тях това е и доверие, и отговорност. Славейновци превръщат селището в твърд революционен център. Това се потвърждава от видния революционен македоно-одрински деец Христо Караманджуков. Той пише:

„Това село бе единствено в Родопската област, дето всички, абсолютно всички мъже и жени стари и млади, бедни и богати, бяха посветени в делото, та даже и куружията (пъдарят) Садък Каршилийски, българомюхамеданин от съседното село Виево. Важното е, че всички свещено пазяха тайната на движението. Затова единствено тук не стана никакво издевателство, никаква афера, макар че някога нелегалните дейци и чети да пристигаха и се движеха дори денем.“⁴

Стеван Чакъров от Долно Дерекьой (дн. Соколовци), също активен участник в Илинденско-Преображенското въстание, съобщава:

„Комитската организация в с. Карлуково, което беше и седалище на оклийския районен център, представляваше истинска революционна крепост. Там владееше отличен такт и дисциплина, всички — стари и млади, жени и деца, служеха вярно и предано на делото. Всеки нелегален комитетски работник, спохождащ това село, се чувстваше в безопасност. Афери и издевателства тук не се случиха. Пею беше преди всичко и всички го богохвърляха.“⁵

На конгреса на Петрова нива през юни 1903 г. като делегат от Ахъчелебийско участва Христо Караманджуков⁶. Масовизацията на революционната организация е в пълен ход. Карлуковските (славейновските) четници, ведно с въстаниците от Ахъчелебийско вече наброяват 150 души. Това налага родопските комити да се прехвърлят от Славейно в местността Имарет дере (дн. Хайдушки поляни). Но не за дълго. Избира се по-безопасно място. И най-сгодна е местността Свети Дух. На 15 юли 1903 г. се премества целият военен щаб, начело с Пею Шишманов и революционните дейци от Ахъчелебийско⁷. Скрита от високи и стародавни борови насаждения, местността създава добри възможности за нелегална дейност и преди всичко за военно обучение. На същото това място, на тази просторна поляна, сред неизбродни гори идват въоръжени с кримки буйните ахъчелебийци, жадни за свобода. На същия ден — 15 юли,

вечерта, на Свети Дух след доклада на делегата от Петрова нива Христо Караманджуков, който свежда решенията на конгреса, родопските революционни дейци казват своята дума, изразявайки солидарността си с постановките на конгреса:

Първо. В Смолянско да се провеждат четнически действия, с цел да се приковат турските сили, да се парализира тяхната маневреност, т.е. да не са в състояние да се придвижват в други райони, където въстанието е пламнало.

Второ. Утвърждава състав на оклийското (районно) боево тяло, а именно: Пею Ив. Шишманов (от Славеино), за председател, Никола Данайлов (от Райково), за секретар и Христо Караманджуков (от Чокманово) за член-съветник.

Трето. Извършва се своеобразна мобилизация за обучение на всички мъже от 20 до 50 години.

Четвърто. Определят се военни инструктори на четите, а именно: Вълко Р. Шишманов-Кичука, Никола П. Шишманов, Митко Аргиров и Ангел Диамандиев.

Пето. Формират се пет революционни участъка (вместо определените три на Петрова нива), както следва:

Първи участък: Карлуково, Петково и Давидково, под пряко ръководство на Пею Шишманов, с участъков войвода Вълко Райчев Шишманов-Кичука, подвойвода — знаменосецът на районната чета Никола П. Шишманов, секретар — Стефан Чакъров;

Втори участък: Горно Дерекьой (дн. Момчиловци), Долно Дерекьой (дн. Соколовци) и Левочево, с войвода Андон Дечев, подвойвода Ангел Кидиков и секретар Аргир Мумджиев;

Трети участък: Устово, Райково (дн. квартали на гр. Смолян), Пашмакли (дн. Смолян), Хасовица, Писаница, Бостина и Дунево, под ръководството на Никола Данайлов, с участъков войвода Никола Гюмюшев, подвойвода Бечо Даракчиев и секретар Коста Николов;

Четвърти участък: Чокманово, Аламиdere (дн. Полковник Серафимово), Габрица и Фатово, под ръководството на Хр. Караманджуков, с участъков войвода запасния подофицер Запрян Начев Лапарев от с. Катунско Конаре (дн. Ягодово), Пловдивско;

Пети участък: Арда, Кремене, Турян, Доганово и Пещера с войвода Георги Гешанов от Панагюрище. (Той закъснява да пристигне в Чепеларе и да поеме участъка си в с. Арда. Въстаниците от този участък впоследствие се прехвърлят в другите четири и най-вече в третия участък.)

Всеки участък следва да формира от оклийската (районната) — своя участъкова чета. Всяка чета е длъжна да заеме участъка си,

дето да образуват селски дружини и да останат в очаквателно положение, докато се получи обещаното оръжие от Центъра. Четите трябва да действат само в случай, че струпаният в околията многооброен аскер предизвика гонения или палежи в селата⁸.

Родопският конгрес приключва! Започва усиlena военна подготовка. Свети Дух се превръща в своеобразен въстанически лагер. Денонощно на два километра от местността патрулират съзаклятници. Мъже с мулета превозват вода от местността Могилата и Капиново. Жени в няколко къщи месят и пекат хляб за революционерите. На свечеряване мъжете се отправят към Свети Дух за обучение — на смени, по военному. А при пукване на зората се прибират като „мирни хорица“⁹. Дните родопските революционни дейци ги превръщат в нощи, а нощите — в дни. Грижата им за дом и семейство остава в бъдното. Сега най-важното е извоюване на мечтаната свобода на родния край. Ето, затова казваме, че Свети Дух е място на българщина; Свети Дух е чистилище за патриотизъм на всеки българин.

Когато на 20 юли (2 август н.ст.) 1903 г., на Илинден, Битолският революционен окръг се вдига масово срещу вековния поробител; когато на празника Преображение избухва въстанието и в Одринска Тракия, родопските комити — македоно-одринци изпълняват достойно своя патриотичен революционен дълг. С действията си възпрират 10-хиляндната турска армия и бashiбозук и не им дават възможност да се озоват във въстанилите части на все още поробените български земи.

* * *

През 1955 г. от славеиновските патриоти Стою Дангалов, Добри Добровски, Тома Стайковски, Георги Луднев, Манол Чапаров и др. на събора в местността Свети Дух се ражда идеята за построяване на паметен знак, който да напомня на поколенията за събитията, които са се разиграли на това свято място. Идеята се посреща радушно от славеиновци. С мулета на Свети Дух докарват камъни, пясък, вар и вода и издигат каменен постамент, върху който е монтирана двуметрова мраморна плоча, на която четем:

„Тук, на това място, през 1901–1912 година
будното родопско население с пушка в ръка
се обучавало за смъкането на черното турско робство
под ръководството на войводата
ПЕЮ ШИШМАНОВ И ЗНАМЕНОСЕЦ КОЛЮ ШИШМАНОВ.

Нека пребъде във векове славата на живите и
умрели четници и поборници за нашата свобода
1955 година“

Паметният знак е тържествено открит на 25 юни 1956 г. Пред присъстващото множество вълнуващо слово произнася местният обществен деятели Лазар Петров. С чувство на признателност ораторът споделя вълнуващи мисли за делата на македоно-одринските революционни дейци и за славеиновските борци Пео и Колю Шишманови.¹⁰ През 1993 г. Димитър Мариновски и Тодор Карапетков — и двамата от с. Славеино, поставят публично въпроса за изграждането на нов, по-достолепен паметник или на това място да бъде поставена морена с подходящ обяснителен текст за тогавашните събития¹¹. През пролетта на 2009 г., благодарение инициативата на инж. Таню Стайковски и Вълко Василевски — първият строителен бизнесмен, а вторият председател на Горовладелската кооперация „Мурджов пожар“ — с. Славеино, бе прокаран (по-скоро трасиран) черен път и сега до тази местност, макар и трудно, съборяните и почитателите на Родопското Оборище за първи път бяха извозени с превозни средства. Радващо е, че се мисли в близко бъдеще да бъде подобрена пътната артерия до местността Свети Дух. На тазгодишните чествания — 165 години от рождениято на Петко Кириков — Петко войвода и 106-годишнината на Илинденско-Преображенското въстание отново се постави въпросът за построяването на нов, художествено издържан паметник, като се запази и досегашният. Защото, колкото и неестетичен да е паметникът, който е изграден в далечната 1955 г., той говори за патриотичната сила на славеиновци да опазят и чрез този паметен знак събитията от 1903 г., свързани с Илинденско-Преображенското въстание.

Всяка година на Свети Дух се приготвят курбани и се провеждат богослужения в памет на илинденци и преображенци, а на паметника се отдават военни почести, полагат се венци и цветя от признателните родопчани. Свети Дух — днес Родопското Оборище (така първи навремето го нарече славеиновският ветеран-революционер Тодор Ст. Караджов и този символен изказ се утвърди в съзнанието на родопчани) не е забравено¹². За родолюбивото и патриотично население в Среднородопския край то е святощ и българщина.

БЕЛЕЖКИ

¹ По-подроно за това вж. Карапетков, П. Т. Славеино. Минало. Пловдив, 1948, 147—149.

² По сведение на Димитър Мариновски от с. Славеино и на Магдалена Добрикова — сестра на Таню Т. Стайковски.

³ Тодоров, Т., А. Печилков, и Ал. Караманджуков. Чокманово. Минало. С., 1999, с. 173; Петров, П., А. Печилков. Илинденско-Преображен-

ското въстание в Средните Родопи. — В: Сто години Илинденско-Преображенско въстание (Доклади и съобщения от Националната научна конференция. Смолян, 8 август 2003 година). Смолян, 2003, с. 28.

⁴ Карапетков, Хр. Ив. Западнотракийските българи в своето културно-историческо минало с особен поглед към тяхното политico-революционно движение. Кн. I. Историята до 1903 г. С., 1934, с. 116.

⁵ Завет, 1943, № 1, 17—19.

⁶ НБКМ-БИА, Ф. 284, оп. 1, а.е. 559, с. л. 15.

⁷ Карапетков, П. Родопското Оборище. — Родопски устрем, № 90, 30 авг. 1982.

⁸ Карапетков, Хр. Ив. Родопа през Илинденско-Преображенското въстание. С., 1986, с. 75; Петров, П., Ан. Печилков. Илинденско-Преображенското въстание в Средните Родопи..., 36—37.

⁹ Карапетков, П. Родопското Оборище...

¹⁰ Стайков, Т. Открита паметна плоча. — Родопска правда, № 133, 3 юли 1956.

¹¹ Ингилизов, Т. Поглед към една публикация. — Родопски вести, № 43, 8 март 1993; Мариновски, Д. Има ли паметник „Родопското Оборище“? — Родопски вести, № 53, 22 март 1993.

¹² Стайков, Т. Открита паметна плоча...

ИЗ ЮЖНИТЕ РОДОПИ (КСАНТИЙСКО). ПО СТЪПКИТЕ НА ПАТРИАРХ КИРИЛ 65 ГОДИНИ ПО-КЪСНО

(Пътепис)

Ст.н.с. д-р ГЕОРГИ МИТРИНОВ

От средата на 80-те години на ХХ в. датират първите му публикации, свързани с южнородопското българско население в Ксантийско и Гюмюрджинско. В тях направих първите си опити да опиша българоезичните села в тези райони по данни от публикации на родоповеда Ст. Н. Шишков, на Патриарх Кирил и др.¹. Разбира се, правех справки и от други публикувани материали². Но още тогава ми беше ясно, че данните, които използвам, са от втора ръка и трудно може да се приеме тяхната достоверност. От тогава се породи желанието ми да посетя тоя край на българското езиково землище, за да добия непосредствени впечатления за населението му, но все не се появяващо сгоден случай. Междувременно в средата на 90-те години на ХХ в. в Гърция започнаха да се публикуват изследвания, посветени на южнородопското българоезично население, на неговия език, обичаи и др. Въпреки трудностите, още в края на 90-те години успях да се сдобия с някои от тези скъпоструващи издания и да започна работа по изследване на южнородопското говорно богатство. Появиха се първите ми публикации на тази тема в български издания, в които изнесох материал от южнородопските български говори, главно по данни от речника на П. Теохаридис³. Постепенно разширявах тематиката, докато накрая завърших един обобщаващ труд като планова задача в Института за български език при БАН „Южнородопските български говори“ (над 200 с.). Не е знайно кога и дали изобщо ще види бял свят. Но това не ми стигаше. Въпреки многобройните ми опити чрез фондации да отида в Гърция с изследователска задача, все не се получаваше. Тия наши

фондации като „Отворено общество“, „СЕГА“ и др. финансираха проекти, но за работа по показване и доказване на другост, а не на приобщеност на българите мохamedани към българския народ по етнографски особености. Но стара истина е, че който много желае нещо и се стреми към постигането му, той най-после го получава. А времената сега са други. През 80-те години на ХХ в. бе трудно да стигнеш до гранични села в наша територия, камо ли да пробиеш от юг. От гръцка страна достъпът до граничните райони, населени с българоезично население, също е бил ограничен. А сега вече дулат други ветрове. Свободно можеш да отидеш до тези гранични райони, поне от наша страна. Така накрая се появи възможност да се организира експедиция в Южните Родопи (Ксантийско и Гюмюрджинско). Близо 65 години след знаменателната обиколка през 40-те години на ХХ в. на патриарх Кирил из Южните Родопи, ми се отдаваше възможност да осъществя една от големите си мечти. Какво по-хубаво от това!

Пътуването бе повече от интересно. Придружителите ми, родопчани, щяха да ме чакат с лека кола в гр. Гоце Делчев, а до там аз трябваше да се придвижа с автобус, който тръгващо от София към 10 ч. сутринта и пристигаше на крайната спирка към 14 ч. В София автобусът се напълни, като се поразтовари чак в Благоевград, но от там пак качиха пътници. До Симитли пътят е нормален, някъде и доста добър, но към Предела и Разлог започват мъките. Навсякъде във връзка с разрастването на новия ни зимен курорт Банско, пътят се реконструира, та е истинска мъка преминаването на тази отсечка, може би защото се работи на широк фронт. А природата си е природа, особено Пирин със снежните си върхове (беше средата на април). Разлог, административен център на района, но занемарен, със стари схлупени къщи, далеч отстъпва на буйно растящото Банско. Но навсякъде се набива в очи прословутата българска разхъръляност: купища боклуци, занемарени сгради и т.н. А пътят до Гоце Делчев е почти дупка до дупка, с малки новоасфалтирани участъци. Но пък табели, че по еди какъв си европейски проект се реконструира пътят, т.е. се кърпи, постоянно ни напомнят, че може би нещо тръгва да се променя. Ето го накрая и Гоце Делчев с автогарата и щъкащите около нея групи българи мохamedани с характерно облекло, особено жените. Дочуваше се и характерна диалектна реч. Видях наблизо едно стройно, хубаво момиче с красиво лице и облечено в яркочервени шалвари, които носеше с едно сякаш предизвикателно достойнство. То бе следвано от по-стар мъж с традиционното таке на главата. Такива шалвари не срещнах по-късно никъде, дори в Ксантийско! Има пак с какво да сме първи де, дори и в тая насока.

Срецнахме се със спътниците ми, настаних се в колата и потеглихме на път. Съвсем скоро стигнахме, пак по не много хубава пътна настилка, до КПП Илинден и прословутия тунел, копан от гърците, за да спасят популацията на двойка кафяви мечки. По пътя почти не срецнахме коли, може би защото беше делничен ден. В интерес на истината от Банско до границата срецнахме една единствена гръцка кола. На каква ли цена гръцкият шофьор се бе решил да си троши колата по нашите лоши пътища? На българския пост пред нас имаше една извехтяла жигула с българска регистрация, в посърнал червен цвет и пълнеж от мургави пасажери. Там минахме без да ни спират. Въпросният тунел си е по-скоро просека на пътя с покрив отгоре Защо ли хитрите гърци са се занимавали толкова с нея? За две мечки ли? Или за да ни покажат, че тая работа с отварянето на границата така лесно не става и че това отваряне има своята цена? На гръцкия пост мургавите ни сънародници, натъпкали добре купето на жигулата, бяха бързо пуснати, а нас, по-белите, ни проверяваха и ни разпитваха на английски къде сме тръгнали. Накрая минахме. На няколко километра по-надолу видяхме спряла българската лека кола от социалистическо време и до нея насядали цигани, а около тях по многобройните разхвърляни боклуци личеше, че са яли, може би и друг път. Сега пък почиваха, наслаждавайки се сред боклуките (в естествена среда) на китната природа. Далеч по-надолу видяхме други цигани с подобно возило, които събираха желязо от боклуките край пътя. Иначе шосето е хубаво, да ти е драго да караш. Пътят е осенен с параклиси и по-малки места за палене на свещи с надписи на гръцки език. Скоро след границата се навлиза в някогашното българско село Зърнево, сега наречено от гърците Като Неврокопион (Долен Неврокоп). Селото е в китна котловинка, по чийто краища, оградени от стръмни планински склонове, са се сгущили други селца. Красиво е. Мисля си дали е оцеляло българоезично население днес по къщите на тия селца, окичени с гръцки байряци. Но сега задачата ни е друга. Следва стръмно изкачване след котловинката и после спускане, все на юг. А дали точно тия високи байри не саувековечени в хубавата българска народна песен с текст:

„Дуйни ми, ляйни, бял вятер,
постопи бяли снягуве.
Стори ми потъчек да минам
нах Драма,nah касабона...“

По южния склон срецаме табела, насочваща към някогашното българско село Волак. Значи сме близо и до поречието на р. Места.

После по-надолу, в малка котловинка, навлязохме в селище с гръцко име Просоцани, т.е. нашият Просечен — малко кокетно градче, оградено от околните планински склонове със селца в китна, раззелена долина. Красива гледка. Покривите на къщите са в наш стил, наклонени и с керемиди. А обърнеш ли се на север, красиви планински хребти, скални отвеси, забили се в небето, те карат задълго да ги съзерцеваш. И тъй неусетно се озоваваме пред гр. Драма. Тук вече личи друг почерк в строителството. Покривите на сградите са хоризонтални. Самите сгради са ниски. Няма много високи блокове. Малко, спретнато, а и чисто градче. Никъде в него и околностите му не се виждаха следи от отпадъци, поне по улиците, по които минахме. Мислех си къде ли е била някогашната драмска чаршия с множеството български занаятчийски дюкяни? Спомних си и мнението на любимия ми родопски уйко, който като запасняк през 40-те години на ХХ в. бе овършал цялото Беломорие и от всички градчета там най-лоши впечатления имаше от Драма. Така и не разбрах защо. Имало кални улици, склупени къщурки. Тогава може би, но сега!

Тук му е мястото да спомена, че преди и след Драма, по пътя срецахме табели с надпис, че се предлагат за продан картофи от Като Неврокопион, т.е. от Долно Неврокоп — гръцко название на някогашното българско село Зърнево. И това продължи чак до Ксантийско, където би трябвало да е картофеното южнородопско царство. Също както и тук със смилянски боб, който се произвежда в цялото Среднородопие, но се свързва само с името на село Смилян, Смолянско. Дето викат хората „име да не ти излезе“. Не е забравена и прочутата драмска ракия, увековечена в една класическа българска градска песен: „Ако зажалиш някой ден за драмска ракия...“. Днес драмската ракия с общогръцко название „ципури“ (τσίπουρο), се пие чак вдън гори южнородопски, на самата българска граница. А ципури, доколкото схванах, бе и домашната им слинова ракия, предлагана по стар балкански обичай „под рафта“ в кръчмите. Мили родни картички. Все пак нямахме време да разгледаме града, че бързахме за други места. Но самият град и околните природни забележителности (високи планини с островърхи зъбери) си заслужават вниманието.

Скоро Драма остана зад гърба ни и ние се отправихме към древната столица на цар Филип Македонски — Филипи. В ранния следобед бяхме там. Археологическият комплекс представлява разкрити останки от града, както разкопките при Плиска, които са отделени от шосето с телена ограда. Навсянко трябва да платиш такса, за да влезеш през телената ограда. Но ние решихме, по стар бъл-

гарски обичай, да се порадваме на античните остатъци и пасящите между тях овце през оградата. От другата страна има височина, в чийто източен край е разположен амфитеатър. До него има благоустроен съвременен парк с поддържани сгради, паркинги и тревни площи. Наоколо нямащие спряла нито една кола на посетители. Странно мъртвило бе обзело той комплекс, из чиято тучна трева се забелязваше да щъка само един градинар. По-преди, през телената ограда откъм склона, се забелязваше и килията на апостол Павел, преминал като християнски мисионер и през тези земи. Взирах се през телената ограда към разкопките и запазените части от зидове, каменни блокове и др. и си мислех къде ли е била поставена онази каменна колона с надписа на българския хан Пресиян, в който за първи път се споменава за племето смоляни. Това название, макар и съвсем хипотетично, може да се свърже със селищното име Смилян в Среднородопието. А доколко бяха запазени останки от античната епоха, след като на някои камъни ясно личаха изсечени кръстове, свързани с разпространението на християнската религия, ми бе трудно да установя. И други мисли ми навяваха тези разкопки. Къде-къде по-величествени са разкритите руини на древния тракийски град Перперикон в околностите на гр. Кърджали например! Но това е друга тема.

Скоро след древния град Филипи пътят ни изведе до широко рекламираната в Гърция Вия Егнатия, новата магистrala, свързваща Солун с Александрапулис (някогашния Дедеагач). Магистралата минава високо горе, а отдолу проблясва Бялото море, което гърците държат да наричат Егейско. Пък то си е нашето топло Бяло море, от което и днес подухва топлият бял *вятер* към суртовите бърчини на Среднородопието. Векове наред към неговите плодносни полета са се стремели родопчани със своите стада през дългите родопски зими. Неговите градчета са подслонявали родопските занаятчии и търговци почти целогодишно. Много родопчани са се преселвали в Беломорието, за да търсят по-добро препитание, но дали са оставали българи след това или са се претопявали в гръцкото море от бивши сънародници, устремили се към мечтата си за по-добър живот? Ето го и о-в Тасос с главния си град, носещ някогашно име Волгарон. Красота!

Постепенно пътят се снишава и се отправя в посока Ксанти, при срещата на последните спускове на планината с полето. Скоро пресичаме и р. Места, малко преди да се влезе в Бяло море. Неусетно, след последователни взирания към морето и планината, се озоваваме пред гр. Ксанти или Скеча, както са го знаели нашите деди с турското му име. Една част от града с индустриталната зона е в по-

лето, а другата е с накацали по стръмните планински склонове от двете страни на ксантийската река къщи. В равнинната част къщите са по гръцки образец, но нагоре са си с нашиенски, с наклонени покриви и керемиди. Като ги погледнеш отгоре, къщите сякаш са разположени една върху друга, като стъпала на стълба. Улиците из тая част на града са тесни сокаци, обградени с високи зидове на дворове и къщи, боядисани в бяло. Дворовете са подредени и обкичени с много цветя. Над централната част на града е разположена Ахрян махле или населената главно с родопчани, говорещи местния български диалект. Но това е само външи и между близки и приятели. Излезе ли от къщи той родопчанин, слезе ли в централната част, на чаршията, където работи (в магазин, гостилиница и др), вече заговаря на турски. Някои така усърдно се опитват да говорят на турски като ги заговориш на български, че чак като видят, че не могат да се разберат, проговорят на родния си език. А иначе в централната част на града, около часовниковата кула, има кафенета, където се събират родопчани и си говорят помежду си часове наред пред чаша кафе на роден родопски диалект. С тях винаги можеш да се разбереш на нашия си език, без те да се преправят на турци. Общуват си свободно на родния диалект, без да се притесняват от нищо. Изчел доста за създадения в Ксанти „помашки език“, реших да видя има ли литература на той език в местните книжарници. Книжарките гъркини любезно ме отпращаха с отговор че нямат такава литература. Потърсих при вестникопродавците „Газета помацки“, вестник, издаван през 90-те години на ХХ в. в града (притежавам копие от един брой), но и такъв вестник не открих. Дори на места ме отпращаха с неприязнени погледи. Чак после си обясних всичко. Един гръцки колега ми беше казал още преди няколко години, че тази работа със създаването на „помашки език“ е отмряла с падането от власт на партията поддръжник на такива промени — Нова демокрация. Спечелилата противникова партия ПАСОК прекъснала всякаква работа в тая насока. Но в града се издава отдавна, без да е спрян, вестник на турски език, предназначен за местните помаци, озаглавен „Заман“. Брой от него, наред с други турски вестници, видях на бюрото и на местен българоезичен родопчанин, зъболекар. Когато завършил медицина в Турция и се върнал в родния си град, местните власти не му позволили да практикува професията си. Тогава провел гладна стачка в центъра на града — нещо нечува-но дотогава — и властите се принудили да му разрешат да упражнява професията си. Знае се, че турският консул му е помогнал. Въобще местните българоезични родопчани са благодарни на Турция, че ги е спасила от гръцки издевателства. Затова са приели да се

обучават децата им на турски език в училищата, наред с гръцки, като са пренебрегнали родния си български език. За някои от тях е грях да не се учи турски език. А децата им забравят родния български диалект. Тук и да се запита човек къде е активната българска политика по този въпрос, нищо не може да си отговори. Под носа на Гърция и на България около 30 000 оцелели до днес българоезични мюсюлмани в Гърция доброволно се потурчват, главно поради активната турска политика по този въпрос. А според потърпевшите българоезични, тяхното турчеене е свързано с това, че Турция ги защиства. И ако всичко върви така, след близо 50—100 г. българоезичните родопски мюсюлмани направо ще изчезнат. Та и сега в Ксанти има родопчани, които говорят вече само турски и гръцки. Колко е мила срещата с такъв човек, планинец, добър, хрисим, с когото се общува или на оскъден турски, примесен с гръцки и активно участие на ръцете, или с мълчание. Седиш на чаша кафе и съзерцаваш тоя планинец, чийто деди са се преселили в града и мислиш колко слаб е българският ген тук, сред гръцкото и турското море. Той с всички свои добродетели, наследени от дедите му, вече се прелива в друга народност и дава облика ѝ с тези свои изконни добродетели. На времето обвинявахме Т. Живков и комунистите, че се отричат от българите в Егейска Македония и Тракия. Сега, след толкова политически промени, пак чамови глави правят политиката ни за българите в Северна Гърция. На практика България се е отказала от това население там. Е, как да се българее тогава то? А и днес то не съществува. В Егейска Македония всички днес са „славяноезични“ или „македонци“, а в Тракия — турци. Така ми го каза и един местен българоезичен родопчанин „Врить българете ф Сепрес станаха гърце, пак врить пумацине ф Ксанти станаха турце“. И за жалост никой български политик не носи вина за това. Националните доктрини на съседните ни държави са насочени към борба за спечелване едва ли не на всеки отделен човек, а ние цели малцинства сме отписали. Какво да искаш от такава държава? А някой беше споменал, че идат пак избори и трябва пак да се избират чамови глави, които да „работят за България“. Може би по-точно е, че те „изработват“ България. Каквите и да дойдат на власт, все не вършат работа. Така стигнахме до куриозите от преди десетина години цели села от българска територия, населени с българско население, да подават молба до гръцката държава за граждanstvo. Не знам това, да ходиш все със свалени до колената гащи в балканската турска баня, българска орисия ли да го нарека или карма. Но не, ако погледнем назад в историята, все пак сме показвали на останалите (та и на съседите си), че имаме достойно място сред

тях. Ала сега сякаш всичко се е свело до никакви сълзливи спомени, към които ни тласкат новите съвременни балкански реалности. Колко наивистично на тоя фон звучи типично българският призив, приет от българските тракийски дружества като течен девиз и изписан по всякакви транспаранти на тракийските събори, дори и на тези, посветени на унищожението на българското тракийско население от турските башбозуци и гръцките четници през 1903, 1913, 1922—1923 г., „Не забравяй, но не отмъщавай!“ Какво и на кого доказваме с него днес? И в Турция и в Гърция продължава да се отстоява позицията за изконните гръцки и турски Източна и Западна Тракия. В тая работа са впрегнати научни и държавни институции, обществени организации, а ние активно продължаваме, мълчайки, да не забравяме. Колко ли смешни сме в очите на нашите съседи?

Иначе турският вестник за помаците е пълен с материали за местното население. Родови срещи на изселени цели села в Турция, материали за дневни злободневни теми и т.н. Къде е българският вестник? Мога да позная от първи път, че там никога няма да има такъв, защото нямаме и политика по този въпрос. Неслучайно в очите на гърците ние българите сме за съжаление, даже не за презрение, като едно време. Като се затюхка някой грък колко бедни и зле облечени били хората в българските черкви, които е видял с очите си, и а-ха да заплаче, ти слушаш и мълчиш. А иначе историята си е история, особено езиковата. Махалата по склоновете, източно от р. Чая, се назовава Самоков махле. Как това име от домашен български произход е оцеляло до днес след гръцкото и турско силно политическо и езиково влияние, един Господ знае. Но то е факт. И също то ли? Та всички имена на села са си старите в речта на техните жители. А какво да кажем за запазените до днес селищни имена с български произход като Синиково, Люлка, Братанково, Широка поляна, Пащувик, Вълканово, Стаматоско и др.? Но ще стигнем и до тях. А иначе има и родопчани, съхранили всички ония добродетели на нашите предци: гостоприемство, дружелюбие и т.н. Носител на тези качества е и митичният Сали, работил дълги години като дърводелец в центъра на града. Види ли кола с български регистрационен номер, ще посрещне хората, ще ги нагости, разведе и изпрати по живо, по здраво. Някои кани и вкъщи да преспят. И си говори на български. Корените са си корени. Но днес и неговата работилничка вече е преместена на края на града и няма кой любезно да ни посреща и изпраща.

За Ксанти може да се пише много, но нас ни чака път, нагоре, вдън гори южнородопски. А градецът със своето минало и настояще чака своите български изследователи. Из улиците нагоре пътят

се изкачва по стръмните последни родопски склонове и скоро се озоваваме на самия край на града, сред гора. Покрай пътя има разположени ресторантчета и навсярно хотелчета. Красиво е. Спираме за последно да разгледаме Ксанти, легнал в краката ни, заедно с равнината чак до морето. Под нас са първите къщи и един от спътниците ни, потомък на жители на с. Габрово, Ксантийско, се чуди къде ли е била дядовата му къща. Знае, че е някъде наоколо. Виждат се Ахрян махле и Самоков махле с джамиите и черквите им. Тук, погледнато отгоре, двата свята, християнски и мюсюлмански, съжителстват в една завидна хармония. Докога ли? Продължаваме нагоре. Пътят плавно се изкачва по течението на Ксантийската река. Вече сме в планината. По високите била започват да се виждат накацали къщички, навсярно на наши хора. Скоро стигаме до първия разклон. Вляво е старият път за с. Еникьой, Ксантийско (дн. гр. Ставруполис) и Драма. Ние продължаваме нагоре. Тъй като бързазме да си осигурим спането, не спираме в селата по пътя, но намаляме скоростта, за да ги разгледаме в движение, доколкото е възможно. Първото село по тоя път е Долап хан. Явно, то е по-ново, защото патриарх Кирил в знаменателната си книга „Български мюсюлмански селища в Южни Родопи“⁴ не го споменава. Разположено е по течението на Ксантийската река. Има доста магазини, отрупани коли по пътя. Доста неу碌едно е. При неколкодневните си обиколки често преминавахме през него. Заговаряхме хора в хлебарницата, където си купувахме фурунски хляб за 2 евро. Те говореха на местен диалект, но веднага започваха да ни разпитват какви сме и ако сме помаци дали сме *мислюмане*, че е грях да не сме и т.н. Така един потомък на неделинец, оженил се тук през 40-те години на ХХ в., направо ни нахока, че не сме истински мюсюлмани. Тука срецнахме и една бизнес дама, около 40-годишна, роднина на наш спътник. Докато я чакахме да поговорим, тя около 15 минути говори на турски по бизнес дела, седнала на бюрото си в магазина, току до пътя. От слабата ѝ фигура и волевото ѝ лице лъхаше респект. Накрая разговорът свърши. Тя заговори на хубав родопски диалект; но на третото изречение влезе момче с поръчка за стока: „*Метъу рече да му дадеш десетъ торби чументу...*“ А отговорът беше лаконичен: „*Да даде итус ики пус евро*“. Пред нея на масата имаше разгърнат турски вестник „Заман“, предназначен за помаците в Ксантийско и Гюмюрджинско. Опита се роднината ѝ да я заговори за вестника с цена 0,50 евро, но тя делово ни го подари, прекъсвайки за секунда за почнатия нов телефонен разговор. Алъш-вериш, какво да правиш! Неволно се замислих какво ли представлява мъжът на тая бизнес дама и дали е под чехъл тук, в тоя патриархален свят. А как иначе се живее с такава жена командар?

Скоро стигнахме до с. Мустафчево с гръцко име Мики. Новото село е разположено току до пътя, а старото се крие в гънките на дерето, вливащо се в реката. Оттук пътят почва да се изкачва до високо било, от където има разклон за други наши села, след което следва спускане към средищното село Шехин. И за това село ще разкажа по-после. На самия негов край е разклонът на пътя за Рудозем и за Луджата. Продължаваме по баира нагоре към Луджата. На един завой виждаме чешма и спираме. Водата не е много хубава, но я има. Пием. Наоколо са разхвърляни боклуци: изсипани трици с чували, остатъци от опаковки на храни, шишета, кутии от консерви. Мила родна картилка. И това показва, че вече сме си „у дома“. По-късно забелязахме по върбалаците на местните неголеми реки накацали парцали, изхвърлени на някое селско сметище край тях и повлечени при прииждането им. И това го има у нас. Но все пак тук е къде по-чисто. Изкачваме се на баира и започва стръмничко спускане към долината на Менковската река. Отгоре се разкрива широка панорама навътре, в българска територия. Вижда се чак телевизионната кула над с. Звездел, Крумовградско. Е, иначе надолу вече има хубава букова гора. Току в началото на долинката е разположено Горна Луджа (Ано Терме). След няколко минути по равния път следва Средна Луджа (Месес Терме) и накрая идва Долна Луджа (Като Терме). Тук има повече административни сгради и хотелчета, отколкото къщи на село. Слизаме и някои от нас се отправят към местната администрация, където бързо-бързо сме уредени със стаи в новопостроено хотелче. В селото има много минерални извори: за ревматизъм, за хемороди, за краста и др. Някои са хванати, някои — не. Така си текат. Местните се опитват да развиват курорт, но не знаям дали скоро това ще стане. Та селото е на две крачки от границата. Ако скоро я отворят, златоградчани ще продължат прекъснатата традиция след поставянето на новата граница да идват на бани в Луджата. Това е и бъдещето на разположеното навътре в планината хубаво курортно място. Една от първите ни работи е да идем да се изкъпем в „българската“ баня. Старата сграда, днес порутена, е строена през 40-те години на ХХ в. Сега вътре има басейн, но обстановката не е приятна, та сме в басейн, отвън обграден примитивно с ламаринена ограда. В средата от тръба, стърчаща над басейна, се излива силна струя гореща вода. Няма къде да оставиш дрехите си, нито да седнеш, но това не ни спира. А след дългия път, да се отпуснеш в басейн с минерална вода, си е истинско удоволствие. Още е април и няма други посетители. Навалицата била през лятото. Сега е тихо и спокойно.

Веднага идвалите и преди мои спътници установяват връзка със стари познайници. Включвам се и аз. Говорим си спокойно на местен родопски диалект. Вечерта в местната кръчма се събираме с приятели да се видим. Помещението е огромно, като нашите селски ресторани от социалистическо време, и празно. Затова пък *на-жизат* турска музика с маанета и хвърлящи страстни гюбеки дос-та позакръглени кадъни от екрана на качения високо в ъгъла телевизор. Един от моите спътници раздава дискове с родопска народна музика. Веднага пускат родопска музика, „да са разтъжат“, както споделят местните. През следващите дни и на други места раздавахме дискове и навсякъде ги приемаха с благодарност. Тези пък, които бяха получили преди време дискове, ни уверяваха, че редовно ги слушат. Едни старчета от китното село Демерджик споделяха как случайно преди време в никакво забутано дюкянче в Ксанти открили дискове с родопска народна музика и си купили веднага

Масата е отрупана с ядене и пие, а приказката е сладка. Разговорът се върти около общите приятели и роднини, отварянето на границата при връх Костадин, икономическото положение в двете съседни държави и др. Стоим до късно, пък приказката край няма. Не липсват и изненади. Така както си приказваме, човек, седящ сам на съседната маса, се обръща към нас с молба някой да му напише *болгарцуну алфавито*, т.е. българската азбука. Веднага сядам при него и захващаме един дълъг разговор с мяня любознателен събеседник, който се оказва, че е от с. Мустафчево. Речта му е попримесена с гърцизми (главно терминология от обществено-политическия живот) и турцизми, които днес не са характерни за речта на нашите българи мохamedани. Написвам му азбуката, питам го за много думи и въпреки общия ресторантски шум, успяваме да се наговорим или поне да си кажем някои неща, та дори и щекотливи *масала*.

Сутринта е вълшебна. Тихо е. Никакъв шум не се чува. Гората се е разлиснала. Времето е слънчево, приятно за разходки. Решаваме с моите събеседници да идем до с. Сареле, на две крачки от границата. Пътят е тесен, но с хубав асфалт. Изкачва се по стръмните южни склонове на билото, продължение на Каба чука на запад. След доста изкачване стигаме на една равнишка, където от асфалтовия път се отклонява *лентаф* черен път по порока на българската граница. Отсреща се вижда и Костадин (единоименната местност с възстановен параклис „Св. св. Константин и Елена“), където трябва да се изгради бъдещият граничен пункт между Златоград и Луджата. Гледката от височината е прекрасна. И оттук се вижда телевизионната кула над с. Звездел, Крумовградско. На разклончето

има чешма с течаща вода. Спътниците ми са любопитни дали гърците работят по разширението на пътя и решаваме да повървим по него. Виждат се набити колчета, но — толкова. А и един гръцки трактор беше оставен да почива на пътя. Минахме през две по-големи дерета, които бяха отнесени от поройни води. Може би умишлено гърците не поставят тръби на тия места, а направо засипват с пръст трасето, та когато завалят дъждове, то да е непроходимо. А и от тези дерета нататък нищо не е пипнато по пътя. Моите спътници бяха разочаровани, защото знаеха, че от българска страна се работи и в момента по разширението на трасето. На самия път срещнахме коза с току-що родило се яре. На връщане викнахме на мяркащите се из келявия дъбак козари и те, благодарейки ни, отидаха да си ги приберат. Споменатата чешма се захранваща с вода от маркуч, който бе вкопан в земята по протежение на пътя. На едно място маркучът излизаше от земята и пресичаше огромно дълбоко дере, високи във въздуха. Стигайки на другия край на дерето, той продължаваше да се вие по пътя до майката, в близост до българската граница. По-късно научихме, че тая вода е прекарана „за хаир“ от козар, който има имоти в района. Козарят бе дребно съсухрено старче. Оказа се собственик на намерената от нас коза. В знак на благодарност после ни подари на всеки по найлонов *накуль* кафе, завързан отгоре с канап. Сигурно има и гърци, които правят чешми за хаир! Но само наш *байрски чиляк* ще си даде толкова *изеть*, та да *стори хаир*. Да оставим разноските му за купуване на дългия над километър маркуч.

Връщаме се до колата и потегляме нагоре към Сареле. Стръмното изкачване продължава. Почти на самия връх се виждат гръцки постройки от времето, когато границата се охраняваше от двете страни. Сега те пустеят. След късно спускане се озоваваме в малкото селце Сареле или Сарь яр по турски. Въпреки че селото е на доста високо място, вода дал Господ. От няколкото чешми покрай дерето тече студена вода на силни струи. Тук-там се виждат хора по градините и стръмните сокаци. Кафене няма. Магазинът е затворен. Селцето е обречено. Както разбираме от събеседничките ни, възрастни майка и дъщеря, всички работят по Ксанти и другаде. А гледката е прекрасна. Сякаш в краката ни е целият ксантийски ахриялък. Виждат се в далечината селца и махалички, накацали по безбройните ридове. По-възрастната ни събеседничка, близо 80-годишна баба, с умиление си спомня как е ходила в Дериdere на *меже*, когато е била отворена границата. Обяснява ни как едно време сарелци излизали горе на високата равнишка, наричана от тях *Пуллената* и там си правели веселби. Оттам се виждало Аламовце, се-

ло, от което според някои се е роило Сареле. Събеседничката ни обстойно ни обяснява за Деридере от 40-те години на ХХ в., за общите срещи на *Пулената*, когато е била отворена границата; за близките си; за селото и някогашния му поминък. Хвали се, че е пълно с дренки и къпини тук, та чак от Ксанти идват да си наберат. Времето неусетно тече, а ние имаме и други планове. Вземаме си саздраве с жените и си тръгваме.

Село Менково отстои на около 5–8 km от Луджата, надолу по течението на Менковска ряка. Селото е с белосани къщи, повечето в стар стил, и тесни сокаци. До тук стига широк асфалтиран път. Менковци са известни с тесните си роднински връзки с даръдерци, датиращи от 40-те години на ХХ в., а и от преди това. Въпреки миграцията и отдалечеността му от Ксанти, то продължава да живее. Има две кръчми, две кафенета. Менковци работят в администрацията на Луджата и държат местната кръчма. Занимават се все още се с отглеждане на тютюн, главно поради липса на друго препитание. Спътниците ми имат доста приятели, а някои от тях и роднини в Менково. Каниха ни на гости и ние отдохме една вечер. Накрая намерихме домакините в една малка и опушена кръчма. Веднага събраха маси и направихме обща софра. Напълни се с яденета и алкохолни и безалкохолни пиенета. Приятелите ни бяха около нас, а на две-три маси в единия ъгъл се бяха отделили други и ни наблюдаваха пиейки. От телевизора, качен на поставка над нашия ъгъл, се разнасяше на висок тон турска музика и знойни кадъни с пищни тумбаци и гърди мятаха впечатляващи гюбези. Хората си гледаха турска телевизия. По някое време попитах няма ли нещо родопско, та само турско пускат. Веднага от отсрещния ъгъл се обадиха да спрат турското като съм искал родопско, та да видят какво родопско знам. Бяха хора на възраст. Аз бях готов да запея, но моите спътници решиха да замажат работата. Отсреща святкаха интересни погледи. Подмятаха си какво ги очаква като се отвори границата и дойдат нашите хора. Съвсем на място един от спътниците ми по-късно обобщи, че тия ще ги оправят само ония, младите, с късите политики и по-свободните обноски, които ще дойдат след отваряне на границата.

Един от странните искрящи погледи го запомних. Веднъж, като пътувахме от Шехин за Луджата, се отбихме на една крайпътна чешма да хапнем. По едно време при нас спря моторист. Като свали каската, се оказа, че беше със същата разчорлена коса и див, остър поглед от менковската кръчма. Заговорих го, но той отговаряше на турски. Заядохме го с другите, че знае нашия език, но той отричаше. Тогава го заговорих на развален турски. Оказа се, че е тур-

чин от близкото до Менково турско село Курчелар. Но миграцията и това село изяла и хората му се преселили в с. Айваджик, в близост до с. Кетенлик. Имало едно-две семейства горе. Все пак събеседникът ми по неволя спомена, че има и наша жилка — роднинска връзка със с. Кушла: „Бен вар уйко Кушлада“ (Аз имам вуйчо в Кушла). Обясняваме, че е ходил по границата да пасе добитък чак срещу Дрангово. Предложихме му храна. Отказа с категоричен рязък жест на ръката. Толкова първичен и див беше нашият събеседник, в чиито вени течеше и наша кръв. Но той си беше жив турчин, ала и някак по-различен. Чак след време възрастен златоградчанин ми обясни, че това село е било черкезко, та съм имал възможност и с местен черкезин да се запозная. Така и чрез смесени бракове навъгре в планината, а не само в турската приполска яка, българският етнос се е претопявал в турски векове наред. Но все пак той спря при нас. Какво го накара? Може би кръвта, която, както казват, вода не става? Див, див, но тоя наш съсед се спря да пообщува с нас на пътя, според своите разбириания за общуване. Запита ме: „Сен даскал?“ (Ти учител ли си?) Отговорих: „Йок ба, бен газетеджи“ (Не бе, аз съм вестник), но той, уверен в знанията си, твърдо заключи: „Йок, сен даскал, о газетежи“ (Не, ти си даскал, той е вестник), като сочеше уверено спътника ми, главен редактор на „Златоградски вестник“. Тук му е мястото да спомена и за нашия вестник. В Менково и Луджата много хора го познаваха. Бе завързal връзки с шехинци. Дори угурлийци се хвалеха, че ги е снимал. Ходил беше до Жуванци надолу и къде ли не още. Така той бе прехвърлил един мост за общуване между еднокръвните братя от двете страни на границата, далеч преди да е дошло времето за такова общуване. Бе изпълнен с енергия в това откривателство на нови приятели и се радваше като дете на всяко ново запознанство. Познаваше лично например стачкувала ксантийски българоезичен зъболекар и ме заведе при него. Бюрото му бе пълно с турски спътници, но той си общуваше на родопски диалект. Все пак забелязах уважение в отношението му към златоградския вестник. А за нашия вестник можем да обобщим, че той се явява първият наш посланик в Ксантийско.

На другия ден, след къпане в българската баня и хапване, яхваме колата и се отправяме на път. Стигаме до разклона на с. Шахин и потегляме нагоре, по пътя за Рудозем. В първото село Алмалъ спирате да търсим хляб. Патриарх Кирил го описва като много бедно село през 40-те години на ХХ в. Сега то е средищно и доста голямо. Влизаме в един магазин и питаме за хляб *ут фурун*, а две нащенки, *убибъулени* с кърпи, ни насочват към друг магазин с фу-

рун (фурна). Там намираме една каматна млада нивеста със светско облекло, но като я питаме по родопски, не отговаря. Сетихме се, че е гъркиня, та заговорихме на развален гръцки да питаме за *псоми ут фурун* (хляб от местна фурна). Тука на помощ ни се притече едно симпатично старче и ни поведе към местната фурна. Междувременно, докато ни водеше към магазина, ни поразпита какви сме и откъде сме, пък и накъде вървим, и веднага си предложи услугите да ни покаже пътя за селото, към което отива — Козлуджа. Седнахме в колата и потеглихме. Старчето заговори на стариен местен говор, но взе да превключва и на турски език. Питаме го има ли гърци в селото му. Отговаря, че няма. А на въпроса дали има турци, отговаря че турците са те, българоезичните му жители. И после пак започва да говори на турски. Обяснява, че на всички в селото дипломите им са турски, че имат турски учител, който работи по цял ден, пък *урумъчен даскалас си фтесвал* още на обед. Междувременно взе да проличава, че няма желание да се появи в нашата компания насред село, но ние заупорствахме да го закараме. Скоро навлязохме в селото, разположено на стръмен склон. Центърът е тесен, пълен с коли, спрени и в съседните много тесни сокаци. Още като спряхме, и старчето изрипна от колата, взе си *саздраве* и се шмугна в близкия сокак, навярно уплашено от желанието ни да го снимаме. Поогледахме се. Покрай нас минаваха деца с бели плетени шапчици на главите. Всички говореха на турски. И възрастните бяха с такива бели шапчици и говореха на турски. Подозрителността в погледите им се утврждаваше щом чуеха поздрава „Добар ден“. Подминаваха ни с каменни физиономии. Дори една група мъже и жени, разговарящи в един двор до пътя, замълкна при нашия поздрав. Видя се и полицай, препасан с колани, накичен с палки и пистолети да пресича площада в посока към колата ни. Може би щяхме да намерим да разговаряме все пак с някого, но из центъра с гръм и тръсък се движеха бетоновози, та шумът беше невъобразим. Не успяхме да разговаряме с никого в това село. Тръгнахме си с потиснато настроение оттам. Тук за пръв път се сблъскахме с жестоката истина за турцизацията на нашите братя — българоезични мюсюлмани. За таяка турцизация споменава в книгата си патриарх Кирил, но за селата в Гюмюрджинско, и то по данни от 40-те години на XX в. А за селата в Ксантийско той не споменава такива факти. Замислих се какво ли е станало с турчесщите се в средата на миналия век помаци в Гюмюрджинско днес? Дали въобще си спомнят нещо за българоезичното си минало! Редно е да се каже, че тая турцизация е резултат от гръцката политика към местното българоезично население и от престъпното бездействие на българските политици по тоя

въпрос. Не ми се мисли какъв ще е етническият облик на това село след 50 години например. А интересно е, че гърците нищо не правят. Поне видимо са оставили работата на самотек. Хитрите гърци с тяхната винаги премерена политика, способна да ги изкара от всяка към батак? Но дали все пак те са вдигнали ръце от силната турска инвазия чак в Ксантийско? Съмнявам се. Все времето ще покаже. А патриарх Кирил толкова топонимия от български произход и показваща християнското минало на местното население е изброрил. Интересно днес дали съществува тая топонимия? Кого да питаш, а и да питаш дали ще ти отговори или може и някоя кавга да си отнесеш! Потеглихме към съседното село Демерджик, последно по пътя преди границата с България, на връх Елиджик. Още на подстъпите към селото (пътят за него се отклонява почти на водосбора на реката, идваща от селото, и тази, идваща от връх Елидже, по чието течение се вие непипнатият за оправяне път към границата), бяхме очаровани от природните красоти в околностите му. Над него, по протежението на самата граница на запад, има такива красиви скали, които предлагат прекрасни условия за алпинизъм. Местните жители обясниха, че там идват алпинисти от цяла Гърция. След стръмно изкачване се оказваме на полегат склон, на който е разположено селото. На площада на селцето сме и се отправяме към кафенето. Посрещнат ни двама местни възрастни и разговорът започва. След Козлуджа сякаш попадаме в друг свят. Домакините ни са гостоприемни, приветливи, зажаднили за приказка. Оказва се, че единият е местният ходжа. Любезно ни поканват на чаша кафе. И тук тичат деца от близкото училище, но говорят на местен български диалект. Старците споделят, че *врить младине са набили ф Скече* и надолу, т.е. че миграцията е оправила селото. Тютюнопроизводството вече се изоставя. Но все пак има деца. Споделят, че децата учат в съдищните села Шехин, Гъокче бунар, Мустафчево и дори в Ксанти, и с автобуси си ги докарват следобед. Хвалят се, че ловят българска телевизия: Канал 3, СКАТ, но споделят, че като слушат, не всичко разбират. А защо тези телевизии, излъчващи и натам, да нямат кратки предавания на родопски диалект? Хората ще ги слушат още повече и най-важното: ще ги разбират. Между другото, по високите южнородопски бърчини, току до с. Долап хан, се ловят сигналите на българските радиостанции Хоризонт и Дарик радио, но в долинките, където предимно са разположени селцата — не. Хубаво ще е и тия радиостанции да имат програми за това българско население, но затова е нужна и действаща българска национална политика по отношение на местното българоезично население. Така може да се направи опит да се приобщава то към своите

езикови корени. Народната музика я слушат с удоволствие и дори са си набавили диск с родопска народна музика чак от Ксанти. Питат за положението у нас. Хората са жадни да научат нещо повече. Скептично са настроени към скорошно отваряне на границата, но отсега знаят за условията на властите — да се влиза по 20 км навътре в двете посоки. Интересно как ще се спазва това? Накрая дори ни дават нещо за из път (сокове и сладкиши). Трябва да се отбележи, че в нито едно село, където бяхме поканени на кафе, не ни позволиха да плащаме. След тая радушна среща, която ни се щеше да няма край, потеглихме надолу. Едва сега забелязахме красивите скалисти места и по пътя, под селото — чудесно място за туризъм.

Следвайки напътствията на любезните ни домакини, се отправихме към с. Пащевик. Но преди това ни предстоеше още едно удоволствие, да посетим с. Вълканово. Когато спряхме в центъра на селото, сякаш някакво мъртвило го бе обзело. Тръгнахме да се разстопим по пустите тесни асфалтирани сокаци и скоро стигнахме до двама старци, чиято къща бе точно под джамията. Заговорихме ги и разговорът се завърза. Заоплакваха се от болести и други диньоски бална, а най-вече от това, че китното селище си отива. Миграцията така го е оправнила, че останалите хора са една шепа. А е на такова хубаво място, на една равнишка, и с такъв изглед е във всички посоки! Не случайно един от събеседниците ми сподели за някакъв доктор грък, обикалящ навсякъде, как казал на вълкановци, че такова село с такива природни дадености не е срещал по цяла Гърция. Говорим на тесните сокаци. Тука дори вече и кафене няма. Затова пък зажаднелите за приказка старци са приятни събеседници. Скоро намираме и обща тема — ловуването. Авджийте нашироко ни обясняваха как се срещат с колегите си оттатък границата и заедно ловуват към Златоградско и Рудоземско. Но като че ли не ловът е основното в техните разкази, а срещите с хората оттатък границата, общите мохабети. Някои се сещат за роднини от близките села в българска територия. В двора на една друга къща възрастен вълкановец стяга пчелни кошери за сина, живеещ в Ксанти, който от работа няма време да се погрижи за кошерите. И той говори за сина си, авджия, как ходи на *аг* отвъд границата и се познава с големи людът. В разговора се включва и бащата на събеседника, служил в българската армия през 40-те години на XX в. Колко много спомени има събрани в едно човешко битие. Заговаряме за занаяти и поминък. Обясняват ни, че под селото има каменни въглища, които преди време местните добивали, а сега са изоставили вече недохранния опит за препитание. Обясняват, че *агуте* (ковачи) имало

напред в Алмалъ, Шехин, Синиково и Менково. А се знае, че селата с *агуте* са по-авелски. Освен това и тук ни направиха забележка, че не се наричат тия занаятчи *агуте*, защото се сърдят, ами им викат *мастуре*. Но нали специалистите във всички занаяти са майстори? Та такова е положението и при нас. Разговаряйки неусетно се озоваваме сред цяла група хора, дошли да поговорят с гостите. Чуват се високи гласове, надвикиващи пуснатата от една лека кола родопска народна музика. Барем пет пъти *ма пурукаха* доде се откъсна от интересните си събеседници и се кача в колата. *Саздраве*, приветливо Вълканово, запазило и българското си име. Дано са *наха майдан* пак да те посетим.

От с. Вълканово пътят се въззема нагоре, по стръмните северни склонове на един рид. Навлизаме в млади гори, дори иглолистни, но скоро се изкачваме на билото и под нас се показва с. Пащевик. Далеч напред, в южна посока, се открива едно море от стръмни ярове и била, долинки и дерета, места ту голи, ту обрасли. Все едно гледаш долината на Неделинска река от връх Св. Илия на юг. Навлизаме в селото и спирате на центъра, който е широк и още не застроен изцяло. Дори на част от незастроеното място има склад за строителни материали. Пред местното кафене и около него гъмжи от стари хора. Виждат се и такива с особени чалми със златист цвят на цилиндричната част. До един такива хора се спират и завързват разговор. А те, едни светли, синеоки, благоразположени, сякаш само чакат да ги заговори някой. Естествено завързваме разговора около мюслюманска и странните им шапки. Те обясняват, че са хаджии и надълго и нашироко разправят за пътя си до Мека и т.н. Тук недоброто знаене да броят по български изиграва лоша шега на хаджите, които обявяват, че едно ходене до Мека струва към 2 милиона евро. После се сещаме, че става въпрос за около 2000 евро. Но явно, не всичко е в шапките, защото след това един хаджия от Шехин доста добре го обясни, че ако работата е в шапките, то той да си е сложил по-голяма чалма от тези на пашувишките хаджии. Работата е да носиш добро в сърцето си и да правиш само добро. Тогава си истински мюсюлманин, заключи той. А някои от симпатичните старчета бяха ходили на екскурзия в България, та разказвати и за това. Скоро бяхме поканени от групата по масите на кафенето, където беше седнал и ходжата, та и там се разговорихме. Не знам как го приемат местните, но да имаш разговорлив ходжа шегаджия е истинско удоволствие. Такива са поне част от старите местни ходжи. Тук едва ли може да става сравнение с младите, завършили духовно образование в Турция имами, които ходят с костюми и бели плетени шапчици, а в отношенията с околните са хладно учители

ви. Разликата е очебийна. А иначе животът си тече. Улиците на селото са пълни с мотопеди, карани от млади момчета, та дори и момичета, облечени с дълги тъмни връхни дрехи. Тука за пръв път видяхме да се разхождат свободно по улиците и момичета, облечени изцяло в светско облекло, та и с доста къси полички. А приятният разговор с разговорливи събеседници сякаш няма край, но времето тече.

Тръгваме си от Пашувик и заслизаме по пътя, следващ гънките на стръмно спускащото се към долината на Ксантийската река било. Така съвсем скоро се озоваваме в горния край на голямото средишно село Гъокче бунар, назовано от населението в околните села Кечи бунар. Въсънностселото се е разпростряло върху стръмните южни спускове на билото, на което е разположено по-горе и с. Пашувик. Срещаме на пътя група хора на средна възраст и слизаме от колата да завържем разговор. Говорът им е доста по-архаичен от този на старците в Демерджик, Вълканово, Пашувик. Между другото и на други места речта на по-младите е доста по-архаична, в сравнение с тази на възрастните. Може би възрастните пред нас се докарваха, че говорят като нас, или пък защото повечето бяха ходили в България и имаха преки впечатления от речта на събрата им отсам границата. Но имаше и такива, които не бяха ходили в България. Събеседниците ни са прямии и пределно откровени. Разправят, че не се обичат много с шахинци. Дори не им давали жени за бракове. Относно скорошното отваряне на границата споделят, че е по-добре да не я отварят, защото вече били си изпратили от гости крадци и лъжци. Бедните. Те са усетили слабото ухапване, но не знай какво ги чака като запъплят купища наши цигани и авантюристи, готови на всичко за лесна печалба. Дано това да не става, защото ще намразят покрай тая паплач и останалите български граждани. Иначе мохабетът е изпъстрен с остри шеги, които развеселяват всички. И тук масово хората се отказват от отглеждане на тютюн. Не му виждат файдата на тютюндийството, но като няма друг поминък? От този горен край на селото се разкрива разкошна гледка на север и на юг из безкрайното родопско море от ридове и падини. Не слязохме в центъра на селото, което оставихме за друг път, а се спуснахме надолу към централния път за Ксанти. Спираме на два-три пъти да се опитаме да снимаме селото, но то така се е скътало по южните склонове на идващото от Пашувик било, че все не се откриваше хубава гледка. Накрая го загубихме съвсем от поглед в гънките на пътя, който скоро ни доведе до неговия по-голям събрат, водещ за Ксанти. Редно е да отбележим, че в това българоезично село има гръцка казарма. Мустафчево, както споменах-

ме и по-горе, се дели на старо и ново, като новото е досами главния път, а старото се гуши след завоя на дерето. И то е на склон, с тесни сокаци и нагъчени една в друга къщи. Спираме на центъра и влизаме в хладно, неугледно кафене, което е празно. Кафеджията е на средна възраст. Черпи ни кафе и се разговаряме, като няколко пъти ни казва, че с политика не се занимава. Споделя, че е ходил в България. Относно „помашкия език“ твърди, че няма такъв език. Отвън влизат деца, които говорят на местен диалект. Кафеджията ни обяснява, че същия ден ще има сватба на двама местни млади, та да сме останели да видим помашка сватба. Изкушението е голямо, но времето ни притиска и трябва да вървим. Дано никога и цялостни етнографски изследвания да можем да провеждаме тук. Но засега това е невъзможно. Пита ни къде ще спим и казва с половин уста, че има хотел над кафенето. Но като заразпитваме за цената и условията, изглежда се уплаши, та смутолеви, че сега не приема мухосифре (гости). Въпреки търговския интерес, местните все още се страхуват да общуват открыто с братя по кръв от българските Родопи. Ненадейно в кафенето влезе местният ходжа, приятен, разговорлив човек. Той веднага заяде кафеджията, че е политикан, а оня взе да се оправдава, че вече не се занимава с политика. Явно нещо е изпратил от тая политика, та така не я обича, но не става ясно какво точно се е случило. Обясниха ни подробно как да идем до с. Кетенлик. Взехме си довиждане и колата се запромъква по тесните мустафченски сокаци нагоре. После изкачването продължава по стръмни голи баири, за да се озове на един склон, по който се е пръснало с Кетенлик, и то с тесни сокаци и сгъчени, боядисани в бяло къщи. Спираме на тесния център и както обикновено се отправяме към местното кафене. А там попадаме на един бъбривко, зажаднял за приказка. Като разбира, че сме от България, сякаш някаква енергия се отприщва в него и като започва да приказва, та край няма. И все на пословици и поговорки го избива. Явно туха господ е с нас. Но изведенъж се появява дребно човече на около 30—35 години, което подкачено от един от нас да поговори на „помашки“ сърдито ни обяснява, че не му трябва този език от никъде му ни ворши работа. Обяснява набързо, че е работил в Германия и Холандия. След това казва по едно две изречения на различни западни езици и започва една тирада на осъден немски, примесен с родопски диалект. Така можеше да се чуят изрази като: „Их арбайтете дорт, оти беше зер гут“ (Аз работя там, защото беше много добре). И като затъртаниса, та врить забурихме де сме и закина сме фляли в кафенъона“. Не можахме да го накараме да спре. Нагърно защото беше зажаднял да поговори на немски или да ни по-

каже колко много знае, направи това словесно излияние, кюето може да стане предмет на научно изследване. Все пак приказливият старец успя да вземе накрая думата, след като пишман немецът бе извикан по никакви важни дела отвън. Междувременно приказливият успя да се осведоми дали там, откъдето идваме, има свестни зъболекари и взе предвидливо адресите ни, за да дойде да си оправя зъбите. По време на тирадите си няколко пъти изтъкваше, че та-къв като него никъде няма да найдим, толкова приказлив и пълен с умни приказки. Хубавото беше, че човекът си приказваше на звучен родопски диалект, нещо, което някои негови събрата не предпочитаха и дори открито отхвърляха. Но пък категорично отказа да го снимаме. Явно се страхуваше.

Село Шехин е разположено до самия път за Елидже и Рудозем, както и до разклона му за с. Луджа и Менково. Всъщност пътят минава покрай селото, през гробищата. Старците още помнят, че там са били погребани загиналите немски войници и офицери при преминаването на немската армия през тоя район, по време на Втората световна война. После, през 70-те години на XX в. от Германия дошли и прибрали костите на погребаните воини. Малко над самия разклон, по пътя за Луджата, още стърчи стар бункер — паметник на едно друго, макар и близко нам, историческо време. Сега гробищата са само мюсюлмански, а бункерът стърчи тревясал досами пътя. До самия разклон в края на селото е разположен полицейски пункт. Може би мястото му е установено още от времето, когато са се проверявали строго документите на всеки преминаващ към границата и обратно. Сега времената са други и само гръцкият байряк се вее самотно пред подобната на фургон сграда. Селото, както и останалите местни родопски села, е с тесни сокаци, от двете страни на които са се изправили белосани къщи. То е средищно за българоезичните села в района. Има голямо училище, има дори стадион. Когато отидохме, много коли се стягаха за път. Имаше и полицейски коли. Притеснихме се от тая бъркотия и движение на хора. После се оказа, че местният футболен отбор пътувал за Ксанти, където трябало да играе с градски отбор. А многото леки коли били за местни запалянковци, решили да подкрепят отбора си в Ксанти. Селото е разположено в малка котловинка, през която протича шехинската река. Тъй като по време на партизанското движение населението на повечето села в региона се е било прибрало в това село, тук има и заселници от различни села. Въпреки това си е запазен местният говор с употреба на характерното за Среднородопието широко о. *Думат си людете* на родопски диалект, общуват си на родния език, без да демонстрират силно влечеие към турсия. Е, си-

турно и тук го има това влечеие, но ние не попаднахме на негови отявленi поддръжници. Събеседникът ни, роднина на един от моите спътници, бе тъй сладкодумен. Хем разказва, хем ни разпитва откъде сме, какво сме. Синът му има голям ресторант с лята и зимна част от двете страни на пътя за с. Синиково или крайбрежната улица на селото. Из тесните шехински улички постоянно пъплят мотопеди, управявани от млади хора. Старите предпочитат придвижването пеша или с коли. За това село се знае, че има обичай: ако момичето, което се вози отзад на мотопеда, е годеница, то може да седне с разкрачени крака зад мотопедиста. Ако то не е годеница, ще стои настрани с прибрани крака. Един приятел, посетил Ксанти преди време, ми разказваше как група шехинци отишли на гости в с. Вълканово и на трапезата поискали да им донесат благу, т.е. нещо сладко за ядене. А гостоприемните им домакини били възмутени, защото за тях благу значело жени за секс или самият секс!

По течението на реката, през една долина с ниви от двете страни, върви пътят от с. Шехин за с. Синиково. Малко преди с. Синиково някой е построил чешма с голям навес, а над чучура е поставил надпис с текст на турски и изписани имена. Някой друг обаче е замазал с черна боя надписа. Около чешмата пак са разхвърляни боклуци, остатъци от храна, дрехи и др., вече позната картичка. Скоро пътят стига до голям мост над реката, която тук вече е доста широка, а навсярно и дълбока, и удобна за риболов. Малко по-надолу от моста е водосборът на синиковската и шехинската река. Навлизаме по течението на синниковската река и скоро се озоваваме в селото. То поразително наподобява нашите села с къщи, пръснати от двете страни на реката покрай улиците, които са широки. В центъра му има голяма сграда като нашите търговски обекти, включващи кафе, ресторант, магазини и др. На една от терасите е пълно с хора, насядали по масите. Джамията е разположена от другата страна на реката и до нея водят два моста, единият от които е с опънати отгоре метални конструкции. Красив е. Разглеждаме отвън джамията, чийто двор е заключен, и тръгваме нагоре по крайбрежната улица. Над улицата са дворовете на къщите, а в горния край на дворовете са самите къщи. В един двор виждаме мъж, който копае градината си. Поздравяваме го и той идва при нас Завързваме разговор. Човекът, на възраст към 60 години, подпрян на лопатата, ни разпитва любопитно какви сме, що сме. Говорът му е като този на шехинци. Питаме го за околните села, а той ни казва, че там почти вече не живеят хора. Миграцията и тук е повлякла свойта метла. Скоро човекът приключва приказката с нас, като обяснява, че го чака работа, и

ние тръгваме да търсим други събеседници. По пътя се задава млада, стройна жена с дълга, тъмна връхна дреха и бяла кърпа на красивото лице. Поздравяваме я и, противно на очакванията ни, тя заговаря с нас. Обяснява ни къде е пътят за другите села и махали, а също че все още има хора в тия селища. Но скоро отзад се доближава по-възрастна жена, облечена по същия начин и я заразпитва какви сме и т.н. Младата започва да обяснява, а ние си вземаме довиждане и продължаваме напред, за да не ѝ създаваме проблеми. На идване, при влизане в селото, забелязах един говедар да извършива своята мюсюлманска молитва досами пътя. Въобще и не помислих да спирам. На връщане той вече беше приключил и кратко седеше на същото място. Реших да опитам да го заговоря. Човекът веднага заговори, но говореше така високо, та се наложи да скривам диктофона зад себе си. Той говореше, крещейки. Навсякърно беше глух. Заобяснява ми за семейството си, за селото, за имотите си, за Аллах. Но ми направи впечатление как като разбра, че съм от Родопите в българска територия възникна: „А, начи си болгарин“. Аз го провокирах, като му казах, че съм помак, а той отговори: „Хо бе, болгарин“. Говорихме доста с моя събеседник и научих много за него. И той, както и други наши братя по кръв, не пропусна да се похвали, че ще получава пенсия, което гръцката държава от скоро е въвела тук. Не пропусна да се осведоми имаме ли си джамии, къде ще спя вечерта и т.н. Като получи отговори на тия въпроси, той ме изпрати по живо, по здраво. Синиково през 40-те години на ХХ в. било средищно село — община, към която се е включвало дори с. Угурли, наред със с. Полисково и множество махали. Тук, както описва патриарх Кирил, е бил жив споменът за бешбеците — участниците в карнавалните игри през есента, които обикаляли къщите в селата и получавали дарове от селскостопанската продукция, давани им от всяка къща⁵. За с. Исьорен много бях чел и слушал. И в с. Еникъй, Ксантийско един оцелял до днес българин, потомък на гъркомани, ни разказваше какви хубави хора били исьоренци от централното село и от околните махали, гостоприемни, добро наимерени. Тръгнахме с прекалено големи очаквания към това село. Беше петък, джумая гюн. Най-напред срещнахме един млад дървар, чийто говор беше много старинен. Но след две-три изречения той си тръгна. Ние минахме през с. Саднювица, някогашна махала на Исьорен, а днес село, причислено административно към с. Долап хан, и по един голи бърчини, осеяни с много сипеи, се озовахме в Исьорен. А там не стига, че всички мъже бяха на джамия, ами имаше и пожар в една къща от централната част. Гръцки пожарни коли маневрираха покрай пожарникари и техните съоръжения. На-

мерихме група жени, насядали на пейка на една странична улица. Отначало като ги наближихме млъкнаха, а после на зададените им въпроси започнаха да отговарят вкупом, една през друга. Насочиха ни към прословутия местен рибарник, където приготвяли рибни ястия. Имало и стара воденица. Истината беше, че там имало стар мост на реката, под махала Стаматоско, в камъните на който бил изсечен кръст. Още в началото на тоя разговор жените, сякаш по команда, бързо се разпръснаха, а ние се върнахме обратно. Спуснахме се надолу по главния път. С изненада установихме, че на края на селото има християнски параклис. Един наш събеседник в Чай махле сподели, че това било „каурска работу“. Пътят надолу бе в ремонт. Изграждаха бетонни подпорни стени по голите сипеи, отнесли пътното платно. На места, по подпорните стени над пътя, имаше изписани графити на местен диалект с турска графика, но нямаше как да се заснемат. Долу рибарникът бе затворен, навсякърно защото собствениците му били на джамия в Исьорен. Отсреща на стръмния баир се виждаха махалите Стаматоско и Теотоку, до които пътят е черен. Асфалтът продължава до Чай махле, където намерихме събеседник. Той наричаше Исьорен село, т.е. на чаймахленци селото, в изрази като „Ше варве на село“. Бе остро настроен против българите мохamedани в България, че не били мюсюлмани и т.н. Спореше с нас, но ние го изтърпяхме заради интересния му диалект. Възмутен беше, че не се турчеем и че не учим турски, защото Турция тях ги спасила от гърците. Аз му отговорих, че Турция нас не ни е спасявала а един негов съселянин го убеждаваше, че при нас положението е друго. На моя въпрос защо не учат децата им „помацки“, той ми отговори, че не им трябва. Говореше с нотки на презрителност за българи мохamedани, дошли от България да работят „без пари“ в селото, да пасат овце за 20 евро на ден. Опитвахме се да му разясняваме какво е положението в България, но той не схващаше, още повече че тия овчари не можели да *неят коранъ*. Накрая на сбогуване ни напътстваше да учим децата си на турски и на коранъ. Един българоезичен мюсюлманин от Южните Родопи ни напътстваше да изоставим родния си език, а ние не можехме да го убедим колко не е прав. И той беше от село, от което са се роили единствените две български християнски села в Ксантийско — Габрово и Еникъй, някога далеч назад във времето⁶. Какво нещо е политиката и как тя промива мозъци. И как гръцката политика спрямо българоезичните мюсюлмани в Южните Родопи бе претърпяла крах. Не знам как разсъждават по тоя въпрос гръцките управници и дали отчитат своята грешка, да карат местното българоезично население да се откъсне от българските си корени като се турчее, но

щетата е налице. Голяма щета за Гърция и то в Ксантийско. А в България никой не се занимава с тия въпроси, не иска да се бори за това население. Дори на традиционния ежегоден „помашки“ събор на 6 май в Луджата не съм чул досега да е присъствал някой повисш български сановник. А гърците се борят за своите хора, пък и за не чак толкова своите. Така българските каракачани се оказаха с помощта на активната гръцка държавна политика гърци. Който от тези каракачани си изкара гръцки паспорт, се ползва с привилегии при учене и търсение на работа в Гърция. Постоянно има гръцки политици на каракачанските събори, провеждани в Сливенския балкан (Карандила). Къде е активната българска политика по тоя въпрос? Хвалим се, че мислим за Антарктика, а за Южните Родопи кой ще се похвали с никаква стълка? На Антарктика имало много природни ресурси. Но ако така пилеем българите, за кого ще са тези ресурси след 100 години? За циганите — новия актуален облик на българския етнос? Турците тук не ги броим. Те все повече ще се увеличават в Южните Родопи за сметка на българите. Не намаляват и в България. Така както е тръгнало, можем да се озовем един ден във време, когато ще е срамно да се наречеш българин — един бързо изчезващ вид балканско население, за разлика от далеч по-виталните му съседни видове! Навсянто тогава оцелелите единични екземпляри бели българи ще са екзотика.

Обратно, по пътя за Исьорен, отново се отбихме в рибарника, но види се, стриктните последователи на мохамедовата религия още не бяха свършили общуването си с Бога, та се наложи да прескочим тая атракция. Стаматоския мост така и не го намерихме. По-късно, при друго посещение сам се уверих, че има изкъртен камък от свода на моста, но дали на него е имало издълбан кръст, не знам. Може би пък мостът е бил развален или преправен. Преминахме през селото и се отправихме към централния път. Скоро се озовахме в някогашната махала Садньовица, а сега отделно село. Спряхме под предлог да търсим фурунски хляб, за да завържем разговор с насядалите на приказка няколко мъже пред сграда, наподобяваща малък магазин. Оказа се, че в селото няма фурна, а хлябът го карат от Долап хан, към което селище административно вече се числяло Садньовица. Като разбраха че търсим хляб, веднага ни попитаха защо не сме купили от Исьорен, та трябваше да им обясняваме, че имало пожар и т.н. Мъжете бяха разговорливи и след като се осведомиха откъде сме и какви сме, ни заразказваха за техни посещения в България. Били на екскурзия с автобус през Варна, Шумла (Шумен), Плевна (Плевен), София, Филибе (Пловдив). Разказваха надълго и нашироко за срещи и впечатления. В родопската част не бяха ходили.

Като слязохме на главния път, решихме да се отбием към селата по лявото течение на Ксантийската река, накацали горе по високите била. Пресякохме реката и се озовахме пред кръстопът с близо десетина табели и гръцки названия на селища. Ха сега де! Избрахме един разклон с две табели и *фмахваме* нагоре. Пътят е стръмен и се вие доде се изкачи горе на билото. Под нас остава Ксантийската река с тясната си долина, а пред нас е село, но кое ли е то? От двете страни на пътя се виждат хубави двуетажни къщи, но хора не се срещат. Пък и беше към 2—3 часа следобед. Вървейки по пътя видяхме хора, които майсторяха покрива на една къща. Но бяха горе, а отдолу дворът бе заграден. А и духаше един вятър. Поздравихме ги викайки, но отговорът им се загуби нейде, отнесен от вятъра. Все пак криво-ляво се разбрахме, че това е село Люлка. Това село, както и съседните Братанково и Широка поляна, са близо до Ксанти. Може би затова не се виждат хора, защото всички са слезли да работят в града! Тръгнахме пеш обратно по пътя и щастлието все пак ни се усмихна в лицето на двама мъже, разтоварващи кола. Приближихме се и завързахме разговор. Поговорихме не повече от минута—две, но речта на младите мъже ни впечатли. В нея откряхме интересни диалектни особености. Видяхме и местния ходжа и учител по турски език в училището. Беше с костюм и бяла плетена шапчица на главата. Все пак, като го заговорихме на родния му диалект, спокойно си разговаряше без притеснение. Беше хладно учтив и сдържан в приказката си. Към децата се отнасяше топло, но с нужния респект. Вече в късния следобед той още беше с тях. Подкара ги нагоре към джамията. В нашите села там училищата все са близо до джамиите. На какво ли ги учеше по цял ден? Едва ли им преподаваше друго освен турски език и изучаване на Корана. И какво щяха да знаят за своите корени тия деца, когато пораснат? Дали все още щяха да говорят родния си диалект? И дали въобще щяха да се питат какви са били техните предци и откъде са се пръкнали. Българинът е оцелявал векове наред в какви ли не трудни условия. Сигурно и сега ще оцелее с езика си, но като турчин или като грък? А може би като „помак“, към когото апетити ще имат и турците и гърците. А иначе животът си тече. Хората тичат да изкарват прехраната си, както е навсякъде по света. И когато се бъхтиш по цял ден в борба за насищния, малко време ти остава да мислиш за народностна и национална принадлежност и т.н.

На другия ден решихме да се отбием по родопската яка между Ксанти и Гюмюрджина. Бяхме чуvalи за преселени цели села българоезични мюсюлмани от вътрешността на планината в приполските райони. Така се озовахме в с. Ясь къой. То е разположено в са-

мите поли на планината, почти на половината път между Ксанти и Гюмюрджина. Спряхме на центъра и затърсихме наши люде, но все на турски ни отговаряха. Накрая един турскоезичен местен жител ни заведе при една жена в кафене, която говореше на турски, но разбираше родопски диалект. И тя не можа да ни упъти към угурлийци. После трети турскоезичен ни заведе при четвърти човек в една кръчма, в която се говореше изключително на турски. Той пък ни запозна с угурлиец, който говореше своя диалект, наред с турски език. Да *найдии жив угурлиец в Исикьой!* Чем то *неа* было *цала мурабъо бе.* Поразговорихме се с човека, споделихме учудването си, че трудно се откриват угурлийци, които говорят родния си диалект. Но той ни успокои, че има такива, ама не сме попаднали на тях. Слава Богу, имало ги. Но колко ли са и докога ще са в това турскоезично море? Иначе речта на нашия събеседник е точно като тази на земляците му от с. Кушла в българска територия. Но това е дълга история. Когато след края на Първата световна война от България било откъснато Беломорието, при определяне на новата българо-гръцка граница част от землището на старото българско село Угурли попаднала в българска територия. Угурлийци, чиито имоти били там, се преселили горе и основали ново село Кушла. Мислили, че скоро работата ще се *поразтехни* и пак ще се свържат със съселяните си от основното село, ала не би. И днеска двете села ги дели граница. Роднините си ходят на гости като обикалят чак през Свиленград. Угурли почти е опустяло. Имало няколко семейства, които гледали добитък. Другите са слезли в полето, при турците, и там активно усвояват турския език. Село Кушла от сама границата и него го е емната миграцията. Младите се изнасят към Златоград. Трогателни са срещите на хората от двете разделени села по събори и други, за съжаление, редки поводи. Но и сега угурлийци, като ходят да *обидат* родното си село, се отбиват и до границата при с. Кушла, та кушленци ги гостят с картофи. Историята на това село е материал за цяло изследване. Само трябва някой да се захване. Любезният ни събеседник ни насочва и към съседното село Яламъл, с преобладаващо турско население, в което имало повече угурлийци. Там и по-често се чувала родопска реч. Имало угурлийци, съдържатели на кафенета и т.н. Но времето ни притиска и ние се сбогуваме с един от последните угурлийски мохикани в турското село Исикьой и потегляме на път. Дано скоро пак се спуснем по дирите на разпилените от съдбата наши братя по кръв и език.

Единият мой спътник е с потекло от някогашното голямо българско християнско село Габрово, Ксантийско, та решаваме да идем до друго някогашно българско село Еникьой, Ксантийско, се-

га гръцки град Ставруполис. Там той е намерил при друго идване потомък на българи патриаршисти, който все още говори български език. С него даже е ходил до руините на с. Габрово. Взел пръст и я занесъл на гробовете на предците си, изселници от там в България. Пътят над Ксанти се рее из ниски дълбови гори, без стръмни изкачвания и спускове. Като излезем от той приятен за пътуване район, започва спускането към гр. Ставруполис или турското Еникьой или българското Кръстополе. Пред нас е долината на р. Места. Спътникът ни изважда голям бинокъл и го насочва към останките на с. Габрово. Дълго разглежда нещо в далечината, под високите родопски ридове на север от Ставруполис, като обяснява, че вижда неразрушени къщи на турската махала, мястото, където е била черквата, а също прадядовата му къща. Всички подред разглеждаме руините. Пътят до там е черен и не е обозначен на картите. Слизаме в Ставруполис и сякаш се озоваваме в някакъв рай. Тихо, спокойно е навсякъде. Кокетните къщи са с дворове, обсипани от зеленина и какви ли не цветя. Хора рядко се виждат. Сякаш времето е спряло. Разхождаме се бавно и попиваме от успокояващата атмосфера. Минаваме покрай някогашната българска черква, но тя е заключена. В началото на черковния двор има помещение с оставени куп свещи и икона, пред която можеш да запалиш свещ. Отправяме се към центъра и скоро излизаме на един голям кръг, обсипан с маси и обграден от улица. В средата му има величествен чинар. Под сенките са седнали гърци и си говорят на чашка кафе. Вижда се попът, местни полицаи и т.н. Всичко е така тихо, сякаш времето е спряло. Отиваме да търсим къщата на бай Коста, но се объркваме и се връщаме. Сядаме на една маса. Скоро идва и той. Случайно минавал оттук. Здрависваме се и сядаме на приказка. Разпитва тия от нас, които за пръв път вижда, от къде сме. После разказва за живота си, за престоя си в Пловдив при една своя леля, която го е гледала две години като свое дете. Говори разговорен български език като пловдивчанин. Само тук-там в членуването на имената и при други граматични особености се усеща леко влиянието на чуждия гръцки език. По някое време събеседникът ни подхваща темата за с. Габрово, за това какво хубаво и богато село било то, за някои запомнени от него обичаи и т.н. Бай Коста с мъка говори за това как българите в момента са бедни и как се е притеснил от овехтялото облекло на поклонниците в една пловдивска черква при скорошното му посещение там. Разчувстван си задава въпроса „Защо е така?“ и сам не намира отговор. В отделни моменти речта му става диалектна, но само за някой израз, и после пак подхваща предишното говорене. Говори тихо и напевно за болестите

си, за връщането на българите патриаршисти в Еникой след 1913 г. за „помаците“ от околните села, за някогашния концлагер, за близки и познати. Накрая ни завежда до Булевата къща в горния край на някогашното село — къщата на един от най-големите българи богаташи там. Показва ни къщата, разказва ни за неоткритото все още Вулево имане и за къщите на околните българи, вече изкупени от малоазийски гърци. Връщаме се в центъра на Ставруполис и оставяме бай Коста там. Сбогуваме се с него и той ни изпраща с наставление пак да го посетим. А вече е на преклонна възраст. Тръгваме, заобикаляме в края на градчето бившия концлагер, сега гръцка казарма, и слизаме до поречието на р. Места. През нея минава дълъг мост. Реката е тиха, но доста пълноводна. Малко по-нагоре се виждат и лодки на левия ѹ бряг. Правим си снимки на моста. Снимаме и Ставруполис, после потегляме обратно към Ксанти. Горе, на високото, отново спирате да посъзерцеваме в далечината останките на с. Габрово и високите баири зад него. Още е средата на април, а машерката вече е нацъфтяла. Набирам си малко от омайно ухаещата трева за спомен. И досега си я пазя.

На връщане решаваме да минем през Комотини (Гюмюрджина), Дедеагач (Александруполис), Димотика и Свиленград.

Решаваме да се отбием до Марония. И за разкопките на древния град, а и за прословутата битка на Капитан Петко там. Но гръцките магистрали не са като българските. По тях рядко има разклонения към странични пътища. Все пак на половината път между Гюмюрджина и Дедеагач намираме начин да се отбием. Тясно пътче ни отвежда далеч на юг, към морето. Околните ниски планински склонове са осеяни с тръннаци и стада кози, щъкащи сред тях. Скоро стигаме в Марония, някога цветущо градче, а сега тихо и спокойно местенце, спящо своя пролетен сън под напеклото го слънце. На центъра има няколко големи чинара, а под един от тях са наредени масички на кафене. Там се виждат попът и други хора, повечето доста възрастни, насядали на сладка приказка. Разхождаме се към двете черкви. На камбанарията на едната има паметна плоча за гърци, дали пари за построяването ѝ през 1878 г. Но за капитан Петко нищо не пише. Наоколо къщите са отрупани с цветя и зеленина. Дори един изобретателен грък си е направил естествен гараж за колата с покрив от утивни растения. През дярето се отива до другата черква, пред която някаква жена мете. Спират и я заговарят на оскъден гръцки за името на черквата, за капитан Петко. Тя ме пита откъде съм и като научава, че съм българин, възклика: „А-а-а. Цирпан, Цирпан“. После става ясно, че има роднини в гр. Чирпан. Развежда ме из черквата, като ми по-

казва иконите, но за капитан Петко и за маронската битка нищо не чувала.

Отбиваме се да видим и разкопките на древния град Маронея. Морето е на две крачки, тихо и спокойно. Плажът е осенен с камъни. Нагазваме и събираме за близки и познати малки камъчета. Отсреща се виждат контурите на о-в Самотраки. Любуваме се на гледката и потегляме по пътя край морето, но скоро спираме. Цялата пъннина над Марония е военен обект и предупредителни знаци спират всяка към достъп до пресичащите я пътища. Връщаме се по обратния път до магистралата. Пътуваме по тая нова магистрала, която отдалече заобикаля Александруполис и поема към българската граница. Някъде там горе, на северозапад, са българоезичните села в Гюмюрджинско. А колко ли от тях са оцелели като българоезични до днес, един Господ знае. Преминаваме последователно през Софлу, Димотика, Орестиада. Пътят, макар и показан на картата от гърците като магистрала, си е повече обикновен първокласен път. На отделни участъци го разширяват. На запад са отбелзани множество разклонения с табели за села, някои населени с българско християнско население. Дали има следи от това население днес? Минавайки покрай Димотика виждаме някогашната византийска крепост Диадимотихон, станала впоследствие първа столица на турския султан в Европа. Пътят още преди гр. Софлу се доближава до поречието на р. Марица, та на места се вижда коритото на реката. Минаваме по мост и над доста широкото корито на р. Арда. Скоро в далечината на запад се съзира и телевизионната кула на Стръмни рид, до с. Звездел, Крумовградско. Една шепа земя сме обиколили. Тая кула се виждаше от височините до гръцката граница при Златоград, от височините над с. Шехин, а сега и от долното течение на най-голямата родопска река — Арда. Приближаваме българската граница, а на изток съзирахме град Одрин с високите четири минарета на „Султан Селим джамия“. Наслаждаваме се на гледката. Въщност основният поток от коли се отделя за Одрин, а за България продължават малко. Гледайки през бинокъла Одрин, се сещам отново за старата българска градска песен „Ако зажалиш някой ден“. Влязохме в Гърция и минахме през гр. Драма, известен с драмската ракия, а на излизане от Гърция минаваме покрай Одрин, в турска територия, известен с одринското вино. „Ако зажалиш някой ден... за драмска ракия... за одринско вино!“ Песен, сякаш родена от мъката на прокудените от родните си краища македонски и тракийски българи. Колко прокудени от родните си места българи жалеха за Драма и за Одрин, а колко от техните потомци днес жаят за родния край на дедите си, живели там от векове? Е, това е ис-

тория и в частност политика, неща, които стоят над нас, които са далеч от живота на обикновения човек, съсредоточен главно в битката за своето оцеляване. А днес реалностите са други. Реалности, които така или иначе приемаме. Все пак тая песен сякаш изразява копнежа на обикновения българин по тия места, населени някога с българи. А днес оцелелите местни българи вече са други, принудени от обстоятелствата, разбира се.

Ето я и българската граница, ето ги и митничарите, които ни посрещат с въпрос: „Момчета, какво карате?“. Иска ми се да им кажа, че караме много впечатления, но едва ли ще ме разберат в това време на трансгранични пренос-превоз на материални блага. Не знам и дали за тях там на юг е България. После ни посрещат тесният път, осеян с неравности, а и с дупки, пустеещите, обрасли с бурени земи покрай пътя, селцата с конските каруци и циганите, разградените някогашни стопански дворове с пустеещи огромни сгради, купищата боклук до тях и какво ли не още. Но и това е България, нашата си България, далеч от лъскавите центрове на големите градове. Здравей, България!

Април 2007 г.

БЕЛЕЖКИ

¹ Ш и ш к о в, Ст. Н. Из Беломорската равнина (пътни бележки), Пловдив, 1907; К ирил, Патриарх Български. Българомохamedански селища в Южни Родопи. С., 1964.

² Т р а й к о в, В. Названията на българските селища под гръцка власт. С., 1948; М и л е т и ч, Л., Разорението на тракийските българи през 1913 г. С., 1918.

³ Т е о х а р и д и с, С. П. Помахъцку-урумъцку лексико. Тессалоники, 1996.

⁴ К ирил, Патриарх Български. Цит. съч.

⁵ Так там, с. 29, 56.

⁶ В у л е в, Г. Село Кръстополе Еникьой, Ксантийско. С., 1972; Коруев, П. Село Габрово, Ксантийско. С., 1984.

ДЕЙЦИ НА ТРАКИЙСКОТО ДВИЖЕНИЕ

ИЗ ЛИЧНИЯ ЖИВОТ НА ДИМИТЪР МАДЖАРОВ

Доц. д-р ЗЛАТКО ПОПЧЕВ – Шумен

Едно от героичните имена, с които свързваме трагедията на Тракия през 1913 г., е това на войводата Димитър Маджаров. Тази година обществото отдава почит към неговото дело във връзка с 60 години от кончината му. Колкото времето повече ни отдалечава от неговия борчески, достойно изживян живот, толкова повече установяваме, колко много времето е скрило от нас. Това е причината да извършим едно всеобхватно изследване, за да дадем отговор на интересуващите ни въпроси.

В настоящата разработка ще публикуваме само част от него, като ще проследим чрез различни факти личния живот на Димитър Маджаров.

Неговото родно място е с. Мерхамли, намиращо се в Западна Тракия на 10 км северно от околийския център гр. Фере и 25 км южно от Софлу, в окръг Дедеагач.

За съоснователи на селището може да се смятат и неговите родители¹. В периода 1860–1865 г. 32 семейства от намиращото се на 25 км с. Доган Хисар, сред които е и това на майка му Злата Мармъркова, се заселват до турското с. Мерхамли, а след Руско-турската освободителна война от 1830 г. турско с. Мерхамли, основано в чифлик на Нисим бей Мерхамли, те закупуват земи и основават българското село Мерхамли. В него се оформят две махали – Доганхисарска и Тахтанджийска. По статистически данни броят на къщите в турското и в българското Мерхамли през годините съответно са: след 1878 г. – 25 и 40; през 1912 г. – 30 и 120. През 1920 г. турците се изселват и селото им повече не съществува, докато българите остават и има 80 къщи.

В това село Петко и Злата се запознават и по-късно се венчават³. За родовете на двамата младоженци можем да отбележим следното⁴: Петко има брат Стойко, а баща им се казва Димитър; Злата има сестра Груда и брат Кръстю, тяхната майка Мара има сестра Груда, която е майка на Капитан Петко войвода. Димитър Маджаров всъщност е братовчед на Капитан Петко по майчина линия. Покъсно между двета рода има сродяване⁵, като вуйчото на Димитър — Кръстю, става съпруг на Любка, която е осиновена от Капитан Петко и е сестрина дъщеря на съпругата му Рада.

Няколко години след създаването на семейство Маджарови, в селото започва благоустрояване, в което те се включват активно.

За строежа на църквата „Свети Атанас“ се събират помощи и тя става една от модерните за времето си сгради. С даренията и собствения труд на мерхамлийци се изгражда и едноетажна постройка с три стаи, която се използва за училище. Петко Киряков взема участие в самия строеж.

Семейството на Злата и Петко Маджарови се сдобива с пет здрави и весели деца — четирима синове и една дъщеря — Димитър, Стамо, Ружа, Кръстю и Стоян⁶. Димитър е най-голям, кръстен е на дядо си по бащина линия. Той е роден на 15 декември 1882 г. За родителите децата са тяхната радост, те са тяхната бъдеща отмяна.

Първоначалното образование Димитър започва в родното си село⁷, но го завършва в съседното с. Теке при даскал Апостол от Одрин⁸.

Трудностите в изхранването на семейството още от дете го принуждават да тръгне след стадото. Случва се и най-лошото, през пролетта на 1899 г. баща му почива⁹. За кмета Петко Димитров Маджаров жали цялото село. Съселяните му го обичат и затова е избиран за мухтарин (кмет) няколко пъти, а когато не е кмет, той е ааза (съветник). Той е и постоянен член на Църковното настоятелство. Властта го натоварва и с длъжността капзималин (бирник).

Димитър като най-голям сред своите братя и сестра, се чувства задължен да помага на майка си. Решава да отиде овчар в друго село, където да търси да се спазари да се грижи за по-многобройно стадо, за да получи по-голямо заплащане. Спазарява се в с. Чопълък, което се намира в землището на Мерхамли, на 3 километра на юг от него. Господар му е мюсюлманин — мухадир, преселник от Ловешко. Така 16-годишният Петко повежда стадо от 400 брави (дребен домашен добитък — млечни кози и едри каракачански овце).

В неговата душа обаче, започва да се натрупва мъка и недоволство от живота, който живее. Още от малък той се сблъска с неправдите. Много, много и то все по-унизиителни, и по-унизиителни случаи преживява, което го кара да намрази мохамеданска тирания. Той вижда привилегиите на господарите турци и неравноправното положение на българите — раята в Османската империя. Разбира, че за да се промени това е необходима сила, която да освободи българите в Тракия от турско робство. Бленува да напусне родния си край и да отиде в свободна България.

Една свада¹⁰ с полския пазач е причината през 1902 г. Димитър да напусне родното си село и отиде да живее във Варна при вуйчо си Кръстю Петков, но като турски поданик. Години наред след това при своята революционна дейност той няма установено местоживяне. За първо такова се смята Стара Загора¹¹. Там се заселва през 1920 г. в тракийския квартал на града, наричан „Бежански“. Там на мира свои роднини и познати на семейството, дошли още след 1878 г. При тях отсяда и при бягството си от Мерхамли за Варна.

Прибира при себе си майка си и двете осиротели деца на сестра си Ружа, загинала при изселването през 1913 г. — Кера и Петко.

Труден е животът на майка му Злата в Мерхамли след неговото напускане. На нея остава грижата за четирите ѝ деца. След по-малко от година я напуска и синът ѝ Стамо, който отива при брат си във Варна, но дотогава помага в изхранването на семейството. Децата отрастват. Ружа се омъжва, а двамата ѝ най-малки братя — Кръстю и Стоян отиват да отслужат военната си служба в турската армия. Започва погромът на Западна Тракия. Останала сама в дома си, Злата заедно с близки семейства през август 1913 г. решава да напусне Мерхамли. Преминава в свободна България и се установява в с. Ка съмово (дн. С. Чинтулово, Сливенско)¹². Кръстю я намира и довежда във Варна. Там тя разбира за смъртта на дъщеря си Ружа и за това, че зет ѝ Мавер е заклан. Интересуват се за съдбата на двете им деца. Научават, че след сражението при Фере оживелите деца са събрани на няколко места. Обхождат ги. В едно от тези Тополовградски села те намират жена, приютила десетина деца. Там за тяхна радост откриват живи и здрави двете ѝ внучета. Благодарността към грижовната „майка“ е неописуема. Целувките и прегръдките към нея, както разказват те след години, „бяха повече, отколкото към двете сиротни деца“, а тя — спасителката на децата, неосъзнавайки може би това, което е извършила, скромно обяснявала, как четници те носели децата и ги оставили на постлана слама, след това ги на товарили на каруца, а тя бежанката Стана, ги довела дотук. По време на този разговор двете деца гледали втрещено, още непреживели

трагедията от смъртта на майка си и баща си. Те не били забравили страха и кошмарите, когато останали сами в гората се криели в храстите и тръните от турците. Те бягали хванати за ръчички, когато чакалите виели през нощта покрай тях. Треперели от глад, от студ и от страх, незнайко какво да правят сами в тъмната гора.

Децата не можели да повярват, че виждат своята баба.

Отвели ги във Варна, но години след това те си спомняли за леля Стана, която наричали „мама Стана“, за нейната любов към тях, за нейните майчини грижи.

Носталгията по родния край кара баба Злата още през есента да отведе двете си внучета в напълно опожареното Мерхамли и да търси начин за оцеляване.

Виждайки тежкото състояние, в което се намират, синовете ѝ Димитър и Стамо отвеждат децата в Дедеагач. Малката Кера е на 6 годинки. По настояване на вуйчо си Димитър тя е настанена във френска забавачница. С много голямо желание детето приема живота в новата обстановка, но не може да преживее лошото отношение на монахините към нея, и я напуска.

Оттам пътят на баба Злата и децата е отново на север към България — този път към Стара Загора, където вече се е установил Димитър. Живеят мизерно в малка кирпичена къщичка. В нея има много малко радост. Трагедията дава отпечатък на живота им. Близките и роднините на баба Злата не си я спомнят усмихната. Тя била винаги скръбна.

Как можеш да се веселиш, щом си загубил три от своите деца. Освен за дъщеря си Ружа, научава и за смъртта на двамата си синове¹³ — Кръстю и Стоян, войници в турска армия. Тя скришом плаче и нареджа. Казва, че си говори с мъртвите и никога не може да забрави ужаса, картините, на които „е свидетелка и скъпите близки, които е загубила“.

Тази тъга влияе и на Димитър. Той я чувства много по-силно, защото освен личната драма и тази на близките му, пред него оживяват страшните сцени, на които е присъствал. Макар че външно не я изразявал, тъгата дълбоко се е враснала в душата му и дава отражение върху неговия личен и семеен живот. Той се решава да се оженчи на 38-годишна възраст. Запознава се с 24-годишната бежанка Златка от Свиленград, дъщеря на Ставри Янев и Аница Ставрева. Няя избира за другарка в живота¹⁴. На Димитровден — 8 ноември 1920 г. те се венчават¹⁵, в кварталната църква „Св. Троица“ в Стара Загора. Сватбеното тържество се провежда у техни близки, бежанци от Мерхамли — Тана и Стамо Костови. Кумове са д-р Костова и

синът ѝ. Присъстват и Аница — майката на младоженката, и много родственици и близки на младоженците. Не закъснява и голямата радост в семейството. Раждат се син, когото кръщават на бащата на Димитър — Петко. Радостта обаче им е кратка. На осем месеца детето почива.

Любимо място на Димитър за отмора и среща с тракийци е кафенето „Звезда“ и гостилиницата „Колумб“. По време на пребиваването си в Стара Загора, Димитър Маджаров продължава да участва активно в революционната тракийска дейност, за което полицията го преследва. В материали, свързани с него, се посочва, че постоянно му местожителство е в Стара Загора, но като забележка се пояснява, че по-често се намира в с. Ятаджик и в Хасково¹⁶.

През 1926 г. семейството напуска Стара Загора и се заселва в Тополовград¹⁷. Настипва радостно събитие в семейството — ражда се дъщеричката му Вера. Живеят в дом, намиращ се стотина метра южно от центъра на града. Той е известен като „Маджаровата къща“, така я помнят и днес възрастните хора. На нейно място на ул. „Гюмюрджина“ № 5 в края на шестдесетте и началото на седемдесетте години на XX в. е построен „Младежки дом“ — днес „Ритуална зала“.

На 9 май 1929 г. се ражда отново момиченце, на което дават името Златка. Само след два дни обаче домът отново е в траур. Почеква от родилна треска съпругата на Димитър — Златка. Погребана е в югозападния край на гробищния парк в града¹⁸. Димитър и майка му са покрусени. . . Техните грижи освен Вера и Златка чакат и осиротелите деца на сестра му Ружа. Те са ученици, Кера е в Първа педагогическа девическа гимназия в Стара Загора, а Петко — в Търговската гимназия във Варна, където живее в дома на Кръстю Петков.

Голямото признание на Кера и Петко за грижите, които се полагат за тях, след загубата на техните родители, се изразяват с приемането на фамилията Маджарови. Заедно с това Кера променя и личното си име на Кирила¹⁹. В последния курс на обучение Петко заболява от туберкулоза. Въпреки борбата с коварната болест, той почива на 23-годишна възраст във Варна.

През това време Д. Маджаров получава съобщение, че е оземлен от държавата като бежанец с 26 декара в землището на с. Адата, Кърджалийско (с. Островица, сега под водите на язовир „Студен кладенец“)²⁰.

Загубил другарката в живота — съпругата си Златка, след близо 3 години прекарани в Тополовград, той го напуска и се заселва в с. Адата. Тук е оземлен и неговият брат Стамо. Тъй като Димитър е

отдаден всецяло на обществена дейност, свързана с тракийци, за земята и семейството основно се грижи брат му. Техният престой в селото е кратък. Още през същата 1929 г. те го напускат и се заселват в гр. Кърджали. Заедно с Димитър е неговата майка, двете му дъщери Златка и Вера, Кирила и брат му Стамо. За децата основно се грижи баба Злата, а за семейството като цяло — Стамо, който работи като търговец. Тук семейството претърпява още една тежка загуба. На година и осем месеца след майка си почива и дъщеричката Златка. Съкрушеният Димитър Маджаров казва: „Като че ли сме проклети от дявола! Тъгите и мъките, започнали от Тракия, нямат край и днес!“

Къщата, в която се настаняват е на ул. „Екзарх Йосиф“. Там живеят под наем. Тя е на два етажа, с по три стаи на етаж, с дървена въгрешна стълба. Дворът е малък с хубава цветна градинка и колибка за ловното куче на брат му. През 1930 г. Стамо създава семейство, съпругата му Милка също е бежанка от Тракия. Раждат им се две дъщери — Лилия и Златка. Така домът приютява и младото семейство. Загубата на баба Злата през 1942 г. донася отново тъга в дома на Маджарови. Въпреки трудностите семействата са много сплотени. Подкрепа получават и от съседите си в квартала. Средата им е много близка, защото там живеят само бежанци от Тракия. С тях те делят и радости и тревоги²¹.

Димитър Маджаров е много уважаван човек и популярен сред съгражданите си²². В дома му е един непрекъснат поток от хора, идващи с никаква болка, с никаква молба. Голяма част от тях са напълно непознати. След изслушването на всеки човек, домакинът „взема шапката си, нахлупва я и тръгва“. С никого не споделя къде отива и защо, но се старае да свърши работа и да помогне за решаването на проблема. Човекът идва отново в дома му и с уважение му казва: „Благодаря ти войводо!“ Тогава Маджаров го смъмря и му казва: „Ще ми викаш бай Димитър!“ А след това спокойно продължава: „За какво ми благодариш? Нико не съм направил — само изпълнил човешкия си дълг!“ Той не иска да има хора, които да му се чувстват задължени и признателни. Колко показателна е неговата скромност.

Не обичал да се говори за извършената от него работа, въпреки че често го грозяла смъртна опасност! Предпочитал да не се вдига шум по тези въпроси! Народът обаче оценява високо неговото дело и му благодари при всяка възможност. Показателна е една от множеството срещи, проведена години след неговото воеводство и изпълнена с чувства на благодарност. Димитър Маджаров е посетен в дома си в Кърджали от специална делегация от гр. Гюмюрджина. Тя го поканва да присъства на тържество в тракийския град. Иници-

тивата е на Културно-просветното дружество „Коста Георгиев“ в Гюмюрджина. Тържествената вечер се провежда на 13 май 1944 г. в ресторант „България“ в града и е посветена на легендарния войвода²³. Салонът се оказва тесен за почитателите му. Приветствия поднасят околийският управител, кметът на града и ръководители на организации и институции. Те са пламенни, високопатриотични и повдигат националното чувство, запалват искрата на родолюбието.

Димитър Маджаров благодари за оказаното му уважение и скромно отбелязва, че всичко дължи на тези, които са били с него, които ведно с него са били брахи на башинията си, готови да посрещнат смъртта всеки миг.

Своето изказване той завършва с апела: „Дължни сме да пазим свещеното Беломорие, а то е свещено, защото в него се стече, по водите на Марица, скъпата кръв на хилядите борци от епохата на нашето Възраждане до днешни дни. Пазете Бялото море, пазете земите на дедите ни, защото без него, без морето нам ще бъде тежък и непосилен животът, нам, на българите в пределите на цялото царство.“

Главната редакторка на в. „Тракия“, издаван в гр. Гюмюрджина — Мара Михайлова завършва публикацията си за живия герой Димитър Маджаров: „Така говорят героите, способни да покажат своята мощ и своя патриотизъм не с демагогстване, не с красиви речи, а с дела, с живи примери, затова тяхното появяване навсякъде се посреща като празник, затова имената им не остават забравени, а записани в сърцата на поколенията“.

След установяването си в Кърджали, Димитър Маджаров се включва активно в разработването и експлоатацията на нерудни изкопаеми, с които са богати Родопите. През 1945 г. той има пет периметъра (запазени находища на природни изкопаеми) за добив на слюда, по две в землищата на Купците и Курт къй (дн. Вълкович, Кърджалийско) и една в Софтите (дн. Модрен, Кърджалийско). Всички те са в Мишевска община, Момчилградска околия, и имат обща площ 1300 хектара²⁴. През следващата година са фиксирани запазени на негово име периметри за добив на фелдшпат и минерални бои в Бойновското, Гледкенското и Ардинското землище. Извлечениите от тези периметри нерудни материали след 1944 г. се предават на държавата. По силата на 17 постановление на МС от 11 август 1948 г., съгласно протокол № 117 се учредява Държавно минно предприятие „Кариерни и нерудни изкопаеми“ със седалище в София. То има клонове в Плевен, Враца, Белово, Сандански, Раднево и Кърджали, чрез които стопанисва кариерите и находищата на балит, флуорид, фелдшпат, кизелгур, огнеупорни глини и пръст, черни шисти, мрамор, доломит, гипс, железни руди и др.²⁵

Поради големите количества слюда, предавани от Димитър Маджаров, предприятието го привлича на работа в него. Така предприятието, експлоатиращо периметрите на бившите собственици на нерудни изкопаеми, се разраства с бързи темпове.

Обединението „Кариерни материали, нерудни изкопаеми и солници“ достига до експлоатиране на кариери на 56 места. За по-эффективно ръководство на производството се обособяват два клона с администратори – единият в Белово и вторият, с ръководител Димитър Маджаров, в Кърджали²⁶. На него е възложено да ръководи кариерите за азбест в околността на Фукара бунар (дн. Чубрика, Ардинско), за охра в Ардино и Бял Извор, за фелдшпат в Бенковски и за слюда в Мишевско и двете Момчилградско, както и други намиращи се в Крумовградско. В Кърджали Маджаров организира работилница за сортиране на слюда²⁷.

Начело на клона в Кърджали той работи всеотдайно, като се стреми да разшири производството на всяка кариера, с което да повиши печалбата, а заедно с това да осигури и колкото може повече работни места за местното население²⁸.

В края на второто десетдневие на ноември 1949 г. в Обединението в София се провежда съвещание на всички ръководители на поголеми обекти. Присъства и Маджаров. Отчита се дейността за периода и се дават указания да предстоящата дейност. На тази служебна сбирка Димитър Маджаров е за последен път сред своите колеги в София. За нея неговият колега Марин Димов пише в своите спомени: „При изнасяне на своя доклад Маджаров припадна и бе доведен в моята стая. Лежа на коленете ми повече от час и половина. По едно време той се събуди и ме запита какво е станало. Успокоих го, че всичко е минало благополучно. Той поискава отново да се яви на заседанието и да довърши доклада си, но аз се възпротивих и го задържах. Съвещанието свърши. Хората се разотдоха и Маджаров пожела да излезе, като каза, че ще отиде при познат лекар да го прегледа. Поисках да го придружа, но той настоя да отиде сам, тъй като вече се чувстваш добре. Излязохме заедно, той към лекаря, аз към дома си. На другия ден наново се яви в предприятието, като ми предостави исканите документи. Вечерта предприятието даде банкет. Присъстваха всички ръководители на обекти, както и висши чиновници на Министерството на мините и Обединението. Той беше потиснат. Не взе никакво участие във веселбата, а и от храната вкуси много малко. Вечерта го изпратих до хотела, като ми каза, че другия ден ще замине за Кърджали, но ще се отбие в Асеновград.

Точно една седмица след този случай в предприятието се получи телеграма, че Маджаров е починал.“²⁹

Смъртта го следва от дома му в Кърджали към кварталното магазинче, където отивал да купи цигари, вървейки заедно с дъщеря си, която отива на училище³⁰. Датата е 25 ноември 1949 г.

На сесия на Градския народен съвет в гр. Кърджали председателят В. Табаков докладва за смъртта на Димитър Маджаров. Той проследява живота и дейността му, като подчертава: „Той е уважаван и скромен наш съгражданин, който през 1913 г. при изселването на българите от Тракия води смела и неравна борба с турския башибозук като войвода и спасява от явна смърт 50 хиляди българи. Неговото материално положение е лошо и единствената му наследница е скромна и трудолюбива служителка в нашия съвет“. Съветът решава „Погребението на Димитър Маджаров, жител на Кърджали, да се извърши за сметка на ГНС“³¹.

Телеграма за внезапната смърт на подпредседателя на ЦК на Тракийската организация Димитър Маджаров се получава на 25 ноември след обяд в клуба на ул. „Стефан Караджа“ № 7 в София. Изненадата е извънредно голяма. Като мълния новината се разпространява сред емиграцията в София. Няколко часа след това започват да звънят по телефона много дружества от страната. Председателят на Тракийската организация Никола Спиров веднага свиква спешно заседание на ЦК на организацията, за да се вземат бързи решения във връзка с организирането на неговото погребение, по търсения и откриването на архивите му и по други въпроси, свързани със случая.

За погребението на Димитър Маджаров, което е на 27 ноември, Централният комитет решава да изпрати 6 свои представители, начело с председателя на ЦК на организацията Никола Спиров. Групата пристига в Кърджали в един часа след полунощ на 26-ти. Посреща ги част от ръководството на Тракийското дружество в града. Макар и късно през нощта, делегацията посещава дома на покойника, и поднася венец пред тленните му останки. От името на Тракийската организация в страната нейният председател Никола Спиров поднася съболезнования на дъщеря му Вера Маджарова, брат му Стамо Маджаров и присъстващите, след което застава на почетна стража. На 27 ноември сутринта, по решение на ЦК на организацията и в съгласие с ръководството на Тракийското дружество в града, тялото на покойника е пренесено и изложено за всенародно поклонение в клуба на дружеството, в центъра на града. На 26 и 27 до обяд хиляди граждани на Кърджали, околните села и специални делегации от Хасково, Златоград, Момчилград, Ардино, Свиленград, Пловдив, Харманли и други селища пристигат, за да се поклонят пред тленните останки на бай Димитър. Знамената са сведени в знак

на почит и дълбока скръб за непрежалимата загуба, която търпи тракийската емиграция със смъртта на един от най-заслужилите трайски деятели – войводата Димитър Маджаров. В часа на погребението улиците в центъра на Кърджали са препълнени с народ. Последователно пред тялото на войводата се сменя почетната стража от членове на ЦК и от ръководителите на местното Тракийско дружество, представителите на тракийските дружества в страната, видни общественици. В 14 часа тленните останки на покойника са изнесени. От името на тракийското дружество в града говори председателят му Датко Бодуров. Той казва: „Неговите патриотични дела бяха много големи, обаче неговата скромност бе прословута и той не парадираше със заслугите си към тракийската емиграция. Не само това, той има извънредно големи заслуги и за организационното повдигане на нашите дружества по време, когато имахме най-голяма нужда. Бай Димитър бе стълбът на нашата организация не само в Кърджали, и уважението и почитта, която днес му отдават хилядите тракийски бежанци и целият град ще служи за утеша на неговите близки. Ние най-младите, сме длъжни да следваме заветите на бай Димитър – да обичаме Тракия, да обичаме нашия народ и да му служим вярно и честно така, както служеше през целия си живот бай Димитър Маджаров.“ По главната улица до гробищата се образува внушителна процесия. Ковчегът е носен на ръце. На погребението от Обединение „Кариерни и нерудни изкопаеми и солници“ в София присъства четиричленна делегация под водачеството на главния счетоводител Тодор Гавазов. В своята реч той поднася съболезнованието на управлението на Обединението и на всички работещи в него. Той охарактеризира Димитър Маджаров като благороден човек, изпитан стопански деятел, полагащ нечовешки усилия за всестранното разрастване на предприятието в богатите с руда селища на изостанала Родопа, изтъквайки с това и високата оценка, която се дава за неговата работа от Обединението³². За живота и дейността на стария войвода говори и свещеник Николчев.

Пламенно слово произнася и председателят на ЦК на организацията Никола Спиров. Той казва: „Намираме се за сeten път пред нашия любим бай Димитър. Скърбят по него неутешимо неговите близки, тракийската емиграция и цяла Тракия. Скърбим за човека, за другаря, за тракиеца бай Димитър. Но той за нас не е умрял. Живо е неговото дело. . .

И ние трябва да бъдем като него честни патриоти. Да пазим народа си от чуждо робство. Да пазим ненакърнимостта на нашите граници, целостта на нашата територия и неприкосвеността на нашия суверенитет. Така ни учи примерът на нашия любим и непре-

жалим бай Димитър... Да бъдем верни на делото, на което Д. Маджаров служеше до последния си дъх на своя живот!

Кълнем се, другарю Маджаров, пред твоя пресен гроб, че ще довършим делото, за което се бори през целия си живот!

Поклон пред светлата памет на Димитър Маджаров!

Да бъде вечна славата му!“³³

Точно в 17 часа ковчегът с тленните останки на покойника е спуснат в студения гроб под звуците на „Вий жертва паднахте“, изпълнена от военната музика. Пушечни залпове на военна част огласят околността, отдавайки последна почит на героя, войводата и човека Димитър Маджаров. На гроба му са положени много венци и цветя.

След откриване на новите гробища, тленните останки са пренесени в гробно място № 15 на гробищно поле № 1, намиращо се непосредствено до параклиса.

Заставаме съмълчани пред гроба на Димитър Маджаров. Пламъчето на запалените свещици е неспокойно, както бурният огън в неговото сърце, запален в родното му село Мерхамли в Тракия. Докосваме студения камък от Маджарово, вляял се заедно с паметника, който бе естествената преграда между живота и смъртта през кървавото лято на 1913 г. и запази войводата от вражеските куршуми. Научаваме как войводата споделил приживе с дъщеря си, че като умре желае на гроба му вместо паметник да поставят камък от Маджарово, където са се водили боевете през 1913 г. През 1971 г. Вера споделя това с инж. Никола Хърсов, тогава директор на ДМП „Маджарово“. Той лично се ангажира с изпълнението на желанието на войводата. Намират камъка. Натоварват го с автокран на товарна кола и го откарват в Кърджали, където е поставен на гроба му³⁴.

Полагаме букетче цветя. Коленичим. Погледът ни пробива черната безмълвна пръст. Минута, две, а може би и повече стоим така и не можем да приемем действителността. Ние сме пред гроба на войводата, на революционера Димитър Маджаров. Изправяме се. От снимката на паметника той ни гледа с познатата ни доброта, както и преди. Последен поглед към него и като клетва изговаряме: „Няма никога да забравим твоя революционен дух и трудов ентузиазъм! Народът те помни и ще те помни!“

Тръгваме бавно из града, който той толкова много обичаше и в който от любов остана завинаги.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ Тракийска дума, № 17, 1950.
² НБКМ-БИА, ф. 641, а.е. 16, с. 444.
³ Пак там.
⁴ П о ч е в, Зл. Собствен архив „Димитър Маджаров“.
⁵ Тракия Т. 1. ТНИ Хасково, 2001, с. 122.
⁶ НБКМ-БИА, ф. 641, а.е. 16, с. 444.
⁷ Пак там.
⁸ Маджаровец, № 38, 1986.
⁹ М а д ж а р о в, П. Въстанието в Одринско 1903. С., 2004, с. 197.
¹⁰ Пак там, 198—199.
¹¹ Тракия, № 4, 25 февр. 1995.
¹² П о ч е в, Зл. Собствен архив. Спомени на Томина Сидова.
¹³ Пак там.
¹⁴ Пак там, Спомени на Веселин Кълвачев.
¹⁵ Тракия, № 4, 25 февр. 1995.
¹⁶ ОДА-Хасково, ф. 656, оп. 1, а.е. 2, л. 9.
¹⁷ ОДА-Кърджали, ф. 13к, а.е. 32, 77—79.
¹⁸ П о ч е в, Зл. Собствен архив. Спомени на Веселин Кълвачев.
¹⁹ Пак там, спомени на Томина Сидова.
²⁰ Пак там, спомени на Златка Илиева.
²¹ Пак там, спомени на Томина Сидова; Спомени на Златка Илиева.
²² Маджаровец, № 38, 19 септ. 1986; Тракия, № 24, 1992.
²³ Тракия, издание — гр. Гюмюрджина, № 6, 17 май 1944.
²⁴ ДВ, № 272, 21 ноем. 1945.
²⁵ ЦДА, ф. 359, оп. 1, с. 1а—1в.
²⁶ Маджаровец, № 38, 19 септ. 1986.
²⁷ ОДА-Кърджали, ЛС № 209, с. 2.
²⁸ А н г е л о в а, Ив. Българи бежанци от Тракия. Сборник документи и спомени. Кърджали, 2004, с. 89.
²⁹ ОДА-Кърджали, ЛС № 209, с. 2.
³⁰ П о ч е в, Зл. Собствен архив „Димитър Маджаров“.
³¹ ОДА-Кърджали, ф. 6, оп. 2, а.е. 14, л. 87, 88.
³² Пак там, ЛС № 209, л. 4.
³³ Тракийска дума, № 18, 15 дек. 1949.
³⁴ Архив на Тракийско дружество „Димитър Маджаров“ гр. Кърджали. Спомени на Атанас Василев Вълков (25.07.2000 г.); П о ч е в, Зл. Собствен архив „Димитър Маджаров“.

ДОКУМЕНТАЛНИ СВИДЕТЕЛСТВА

ТЕЛЕГРАМА ОТ КИРЯКОВ, КОРЧЕВ И БАЛКАНСКИ ДО ПРЕДСЕДАТЕЛЯ НА НАРОДНОТО СЪБРАНИЕ ЗА ПРИЕМАНЕ ПРОЕКТА НА ПОБОРНИЧЕСКИЯ КОНГРЕС ЗА ЗАКОН ЗА ПОДОБРЕНИЕ ПОЛОЖЕНИЕТО НА ПОБОРНИЦИТЕ И ОПЪЛЧЕНЦИТЕ

Варна, 27 ноември 1897 г.
София

Председателю Народното събрание,
Копия: Министру-председателю, Министру финансии, варненски народни представители: Жеков и Енчев, вестниците: „Мир“, „Свобода“, „Знаме“, „Народни права“, „Опълченски конгрес“.

Г-не Председателю,
Слухът, че представеният проект от страна на конгреса за подобре-
ние положението на поборниците и опълченците е бил от-
хвърлен от г-на Министъра на финансите, крайно ни порази и уга-
си най-последната искрица на надежда за подобре-
ние положението ни.

Г-н Председателю,
От Освобождението до днешния ден хранехме надеждата: че
ще дойде едно по-благоприятно време; ще дойде едно по-патриоти-
ческо правителство, което, след като оцени скромните ни към оте-
чеството заслуги, скопчени с бедство, теглила, глад, преследвания,
затвор и риск на живота ни, ще се загрижи и уреди този висящ — ва-
пиющ въпрос — подобре-
ние нашата участ по примера на другите
народи. Днес обаче вместо подобре-
ние виждаме влошаване на
участта ни и си оставаме пак немили и недраги, подритнати и през-
рени.

Г-не Председателю,
Без стеснение, без изопачаване истината изповядваме пред
г-да народните представители, че нашето днес положение е много
по-тъжно, по-несносно отколкото онова преди Освобождението,
понеже тогава теглихме, гладувахме ний лично, а сега — с нас и се-
мействата ни. Преди Освобождението бедствията изглеждахме със-
смях и надежда, а сегашните — със сълзи и клетви; преди Освобож-
дението

дението плаче само родителите и роднините ни, без да ги виждаме, а сега пред очите ни плачат домочадията ни.

Г-не Председателю,

Най-учтиво молиме припомните на г-да народните представители, че в святата сграда, в която днес заседавате, основните ѝ камъци са положени от нас и са облеки с измъчени пот и кръв на поборниците и опълченците, и застъпете се за нашите права. Помолете г-да народните представители да погледнат по с бистрооко върху този въпрос, за да се даде един справедлив край, като приемете за закон представения от поборническия конгрес, а не онзи, внесен от Почитаемото Министерство.

Нека Всевишний просвети Вашите умове, а нас укрепи в надеждата и търпението.

Упълномощени от варненските поборници и опълченци:

Подписали: *Петко Киряков
Корчев
Балкански*

[В. „Странджа“, № 5, 30 ноем. 1897]

**РЕДАКЦИОННА БЕЛЕЖКА НА В. „СТРАНДЖА“
ЗА ПРИЕМАНЕ ОТ НОВОТО ПРАВИТЕЛСТВО
НА ЗАКОНОПРОЕКТА, ИЗРАБОТЕН ОТ КОНГРЕСА
НА ПОБОРНИЦИТЕ И ОПЪЛЧЕНЦИТЕ,
В КОЙТО СЕ ПРИЗНАВАТ ПРАВАТА
НА ЧЕТАТА НА КАПИТАН ПЕТКО**

Променението на правителството ни дава повод да споменем за един стар и възмутителен факт от деятельностита на миналия режим. Всеизвестно е, че през 1897 законодателна година г. Тодоров внесе законопроект, в който се изброяваха всички поименно чети и предводници, които са се борили срещу угнетенията на турците преди Освобождението на България. В този проект бе означена и четата на познатия родопски войвода Петко. Нейните заслуги и заслугите на уважавания ѝ предводник не само от г. министъра и камарата ги призна за доказани. Само един човек не ги призна: Апостол Савов и законът. След като беше се чел два пъти, на третото четене при вотирането си пропусна да узакони правата на тази чета. Той, разумява се, лиши от права и отличия родопския войвода г-н капитан Петко Киряков. Знае се, че Ап. Савов като член на комисията, която разследвала този законопроект, е повлиял на другите членове

да отпишат четата и войводата без знанието на министъра и да не ги четат при третото четене. Така и стана. И така за лична омраза Ап. Савов към капитан Петко Киряков, последния[т] лиши от едно право, разискано и признато дори и от най-висшето учреждение в страната — камарата. Наедно с лищаването на кап. Петко, лишиха се и много души негови съратници, от които повечето вече недъгави и неспособни за работа.

Няма ли поне настоящото правителство да поправи тази престъпна грешка, произлязла от невнимание на камарата?

Конгресът на поборниците и опълченците в изработения си законопроект е причислил и тази чета към заслужилите и в правата турил я е наравно с всички други. Ние мислим, че това учреждение е компетентно, за да бъде слушано по тия въпроси.

[В. „Странджа“, № 7, 21 февр. 1899]

**СТАТИЯ НА ВОЙВОДАТА МИЧО СТАМЧЕВ
„ПОВТОРЕНИЕ НА МИНАЛОТО“
С ДАННИ ЗА ДЕЙНОСТТА НА ПЕТКО КИРЯКОВ
ПРЕЗ 1872 г.**

През 1872 г. положението на Одринско беше възбудено, може да се каже, ако не колкото сега, то приблизително толкова. Причината за това беше един човек — Петко войвода.

Не знам каква е била степента на страха и трепета у турците тогава, но паметта ни спомня за тогавашния Кемик-Къран на име арап Хасан, който бе разплакал дете в майчина утроба все за същите причини и цели: да пресладва комитите и да отърве турското царство от гяурите, като улови Петко войвода.

Не му трябваше много на този рода защитник на турското царство. Войводата му проводи едно писмо, което читателите ще намерят веч съхранено в българската летопис, и му направи предупреждение да не бесува и да не трепе и убива невинни хора. Обаче той не послуша думите на войводата. Добре, но защитникат на българите, които бяха измъчени, не се задоволи само с голо предупреждение. Той загащи един ден арап Хакан с всичката негова глутница от кръвопийци в „Имарета“ и по християнски го изповядва за греховете му.

Ако тогавашния[т] арап Хасан, преобразен сега в образа на „Кемик-Къран“, който върлува в качеството си на власт по всички

ширини на Одринския вилает, си е турил за задача и в невинните девици вижда комити и невинните деца изтезава като дюовлетски душманни, за да спаси турското царство, не е ли за оплакване равнодушието на българския народ, който е съвременник на золумите.

Боже мой, помежду нас няма ли някой Петко войвода да го изповядда за днешните му грехове?

Храбри другари, срамота, за нас това нещо. Ние трябва да отмъстим на джелатина Кемик-Къран, а покрай него и на всички джелати.

Войвода: *Мичо Стамчев*

[В. „Странджа“, № 10, 14 март 1899]

ТЕЛЕГРАМА ОТ КАПИТАН ПЕТКО КИРЯКОВ,
ПРЕДСЕДАТЕЛ НА ПОБОРНИЧЕСКО-
ОПЪЛЧЕНСКОТО ДРУЖЕСТВО – ВАРНА,
ДО ПРЕДСЕДАТЕЛЯ НА ПОБОРНИЧЕСКО-
ОПЪЛЧЕНСКОТО ДРУЖЕСТВО – СОФИЯ,
С ПОЖЕЛАНИЕ ЗА СКОРОШНО
ОСВОБОЖДЕНИЕ НА РОДОПСКИЯ КРАЙ

Варна [преди 17 август 1899 г.]

Председателю поборническо-опълченско дружество. СОФИЯ

Сърдечно благодаря [на] другарите, дано скоро дочакаме такъв славен ден зад Родопите.

Капитан Петко Киряков (войвода)

[В. „Юнак“, № 21, 22, 17 авг. 1899 (печатно)]

ДОПИСКА НА В. „СТРАНДЖА“ ЗА ЧЕСТВАНЕТО
НА 11 АВГУСТ ВЪВ ВАРНА С ДАННИ
ЗА ПОЛУЧЕНИ ТЕЛЕГРАМИ
ОТ КАПИТАН ПЕТКО ПО СЛУЧАЙ ПРАЗНИКА

Отличният наш приятел, другар и подпредседател на дружеството ни, уважавания[т] родопски войвода г. Капитан Петко Киряков по случай 11 август — ден, който напомня миналото на България и заслугите на добрите ѝ синове, който озари земята ни, когато светлината се бореше с тъмнината, когато едно отстъпление от свещения дълг щеше всичко да провали, и тя, клетата България, можеше наново да се тласне в мрачната ера на мъките и теглилата, получи сърдечни поздравления на почитателите си от Софийското и Казанлъшкото поборническо-опълченски дружества.

Петко войвода не е бил на Шипка и не е спечелил своята слава на „Св. Никола“, той тогава беше вожд на една чета от 50 души, която развиваше своя прошарен от куршумите байряк на Родопите, но заслугите му са еднакви, защото и на Родопите имаше душманска сила и там тиранинът се сражаваше с онния, които бяха носители на великия идеал на българската свобода. Той беше независим заповедник на своето малко отделение от борци на този идеал. Той беше цар на царете и диктатор на диктаторите на върховете на Родопите, от които тиранът като трескав трепереше. Който не познава подвигите и заслугите на Петко войвода, той не познава една от светлите страници на нашата история.

Ние с дълбока почит се отнасяме към славните заслуги на този образцов борец — Войводата. И с още по-голяма почит се отнасяме към неговата светла личност, защото той е единственият човек, който в онния заспали времена на народа в нашия роден край, носеще знамето на свободата и за съжаление, до ден-днешен си остава все пак той единичък сред нас младите.

Като се присъединяваме към горещите поздрави на капитан-Петковите почитатели, ние сме уверени, че славния[т] спомен за неговите дела ще свърши с онова, което искат приятелите от „Бузлуджа“.

Ние можем да бъдем добри тълкуватели на онова, що вълнува душата и мислите на войводата. Той се вслушва в гласа на плачущите в Одринско. Той е готов да отговори на позива, щом часът удари. Той ще сложи костите си за своето мило Родопско царство — времето не е далеч.

[В. „Странджа“, № 17, 29 авг. 1899 (печатно)]

ПРОШЕНИЕ ОТ КАПИТАН ПЕТКО КИРЯКОВ
ДО ПАРЛАМЕНТАРНАТА ИЗПИТАТЕЛНА КОМИСИЯ
ПРИ НС ЗА НАКАЗВАНЕ НА ВИНОВНИЦИТЕ
И ВЪЗСТАНОВЯВАНЕ ЗАГУБИТЕ МУ
ОТ ИЗВЪРШЕНИТЕ ПРОИЗВОЛИ НА СТАМБОЛОВИЯ
РЕЖИМ НАД ЛИЧНОСТТА И ИМОТА МУ

Варна, 20 януари 1895 г.

До господина Председателя
на почитаемата Парламентарна
изпитателна комисия¹
в ст. София

ПРОШЕНИЕ
от Капитан Петко Киряков, варненски жител,
пострадавши от Стамболовия режим

На 1 юни 1890 година бях по частна работа в София. Установих се в хотел „Руски цар“². Същата вечер около 12 часа по полунощ по лицейския[т] тогавашен пристав Бенев окръжи цалото помещение на хотела със[с] стражари, мен хванаха от спалнята и същевременно произведоха обиск в нея (спалнята), след което ме отведе в IV участък и арестува в стая (катойт) нарочно подляна с вода и лишен от постелка и покривка³. Там бях задържан, без да зная защо до три (3) часа през деня, после ме освободиха, като ми се заповядда да напусна София и в три дни се върна във[ъ] Варна, същевременно ме снабдиха от градоначалничеството със[с] затворено писмо до Варненския окръжен управлятел под № 3175⁴. Ако и против частните ми интереси, но бях принуден веднага да се отправя за Варна⁵. Щом пристигнах на Пловдивската станция, нарочно за мен изпратени стражари ме взеха от трена и ме заведоха при тогавашния тамошен градски началник Котабанов. По негова заповед ме арестуваха цели десет (10) дни при най-лошави хигиенични условия. На въпроса ми защо? Имах отговор: „По висша заповед от София“. После под строга стража ме влечеха из участъците на следующите станции: Хаджи-Елес (Бор[исов] град)⁶ два (2) дена, Търново-Сеймен⁷ три (3) дена, Нова Загора един (1) ден, Сливен — един (1) ден, Ямбол — два (2) дена и ме доведоха до самата турска граница, за да ме интернират в Турция, която отдавна желае да се любува с трупа ми на някоя бесилка. Но за добра моя чест българското каваклийско население,

което знае и оценява заслугите ми, като узна за моето нещастно положение демонстративно протестира пред властта за мен и то отмени разпореждането за екстернирането и след около 25 дни, под стража се върнах във Варна⁸. Обаче лишение от храна, влечено по разни участъци и малтретиране през всичко това време не закъсня да се отрази на собственото ми здраве, а материално претърпях загуба около два (2) хиляди лева. За произволните постыпки на полицията се оплаках писменно на Г-на Министъра на външните работи с дата 16 септември с.г., но никакво удовлетворение не ме постигва⁹.

Но не бе само това малко за мен нещастие да изпитам от угнетения този режим. За мен свободата бе крайно тясна. Постоянно след всяка моя крачка следеше и явната и тайна полиция. Презирах, но даже ми бе и невъзможно да се занимавам с частната си работа, ограничавах се нищо да правя и нигде да ходя. Но при мен все се [е] залагало капан и чрез мен [са] се стремили да създадат изкуствен скандал във Варна, всичко бе извършено и от мен създадоха нещастник.

На 27 юли 1892 г. отивайки из пътя, който води за Евксиноград накрай градската черта ме задържаха няколко стражари до 1 часа по полунощ. След това ме хвърлиха в подземието на една стара римска находяща се в града крепост, в която даже и денем при най-добрата слънчева светлина не е възможно да се влезе без свещ. Там ме изтезаваха с най-нечути зверски способи цели 50 дни, [родени] в глава [на] тогавашния Варненски градски началник Спас Турчев, без да е имало никакво съдебно постановление. На 16 септември¹⁰ с.г. ме освободиха полужив от крепостта и на другия ден скритом от публиката ме интернираха за град Трявна, где престоях до 30 август 1893 година и всеки ден трикратно се явявах в полицията. Съсиран в здравето си бях принуден даже и до сега да се лекувам. След арестуването ми, на 28 юли са произвели обиск в къщата ми при отсъствието на домашните и то по най-нередовен начин. Ограбили всичко ценно за мен: 110 акции от източните железници на сума 44 хиляди лева, тевтерът ми и други разни ценни книжа на сума 16 хиляди лева. След всичко това се заключава, че работата е била до негде и за Настръдин ходжевия юрган¹¹. Освен упоменатите до тук загуби, нанесени мен от поменатия режим, те ме лишиха от здраве и разните приключения ми се материално отразиха на около 15 хиляди лева загуба.

За произволната постъпка на полицията още на 26 септември 1892 година от Трявна подадох прошение до Г-на прокурора при Варненски окръжен съд¹², по-късно на 19 декември¹³ с.г. до г-на

Министър председателя Стамболов за ограбените от мен ценни книжа и после до г-на прокурора при Русенския апелативен съд¹⁴, но всичко бе оставено без последствие. Поменатите прошения са обнародвани във вестник „Черно море“ от 11 юни 1894 година в брой 104.

Възползван от доброжеланието на настоящата сесия на Народното събрание и умението да се избере анкетна [комисия] от достойни и високостоящи патриоти се обръщам с най-покорна молба към Вас, господине Председателю, в кръга на справедливостта да се подвърнат изтезателите ми под строга отговорност на закона за техните произволни постъпки към мен и същевременно се заставят да повърнат всичко ограбено от мен и загубите, които съм претърпял чрез арестуването и интернирането ми.

Приемете отличните ми към Вас почитания.
(п) *П. Киряков*

В началото на документа: Вход[ящ] № 40, 25.I.1895 г.

[ЦДИА, ф. 173, оп. 6, а.е. 3095, л. 20—22. Оригинал. Ръкопис]

¹ Комисията е създадена от VIII Обикновено народно събрание на Първата редовна сесия на XXV заседание от 24 ноември 1894 г в състав: д-р Д. Молов, Ст. Михайловски, Велчо Велчев, Дим. К. Попов, Николай Ненчев и Маню Бояджиев.

² Точното име на хотела е „При руския цар“.

³ Арестуван е на 2 юни 1890 г.

⁴ Документът е публикуван в сб. „Петко войвода“ (с. 249).

⁵ Петко Киряков е освободен на 4 юни 1890 г. и е изпратен на софийската гарда от познати и приятели.

⁶ Дн. гр. Първомай.

⁷ Дн. гр. Тополовград.

⁸ Завръща се във Варна на 12 юни 1890 г.

⁹ Документът не е открит.

¹⁰ Петко Киряков е интерниран под строг конвой за Тръвна на 16 септември 1892 г.

¹¹ Една вечер пред къщата на Настрадин Ходжа се вдигнала голяма връвя. Жена му помолила Ходжата да излезе и разбере какво става. Той се наметнал с юргана и излязъл навън. В суматохата някой му взел юргана. Върнал се вкъщи и казал на жена си, че цялата суматоха била, за да му откраднат юргана.

¹² Документът не е открит.

¹³ Капитан Петко греши датата. Заявлението е от 18 декември 1892 г.

¹⁴ Документът не е открит.

ПРОЩЕНИЕ ОТ РАДКА КИРЯКОВА, ПОСТРАДАЛА
ОТ СТАМБОЛОВИЯ РЕЖИМ, ДО ПАРЛАМЕНТАРНАТА
ИЗПИТАТЕЛНА КОМИСИЯ ПРИ НС
ЗА ВЪЗСТАНОВЯВАНЕ ЗАГУБИТЕ И НАКАЗАНИЕ
НА ВИНОВНИЦИТЕ

Варна, 25 януари 1895 г.

До Господина Председателя
на Парламентарна изпитателна комисия
в ст. София

ПРОЩЕНИЕ
от Радка Кирякова, варненска жителка,
пострадавша от Стамболовия режим

През месец юли 1892 година бях на разход[ка] в гр. Балчик съма, без съпруга си¹. След връщането ми от там на 6-ти август² в гр. Варна, що да видя! Съпругът ми изгубен, вратите на къщата отворени и ковчега, служащ за падене на книжата ни, счупен и всички книжа без изключение ограбени. Okаза се, че самата полиция е извършила това ограбване, а за мъж [ми] нищо положително не можах да узная. За да се осветля за всичко това бях принудена да се обърна към тогавашния варненски градски началник Спас Турчев, който ми съобщи, че за съпруг ми не знае где се намира, като прибави, че и полицията го дири, но не може да го намери; а за ограбването книжата от къщата ни ми каза: „че уж бил фалирал и за това били взети всички книжа, за да не станело някакво злоупотребление“, обаче като го уверявах, че мъж ми не дължи никому и че за сторената тяхна постъпка ще се оплача на прокурорски надзор, то аз моментално бях арестувана³, без да е имало никаква причина, ни съдебна присъда, в който арест аз престоях цели 40 дни⁴, от което освен че ме последваха материални загуби на сума от 500 лева; но силно душевно вълнение и лошавите хигиенически условия на ареста ми повредиха здравето и съм принудена да се лекувам и до сега. Като довеждам всичко това на ваше и знанието на почитаемата комисия, [аз] Ви моля Господине председателю, щото причинителите на поменатите ми нещастия се подвърнат⁵ на отговорност пред закона и се заставят да им платят поменатата загуба.

Приемете отличните ми към Вас почитания
(п) *Радка Кирякова*

В допълнение чест имам да Ви съобщя още, Господине председателю, че както моята, така и кореспонденцията на мъж ми до падането на Стамболова бе изнасилвана⁶.

Сашъта (п) Радка Кирякова.

В началото на документа: Вх[одящ] № 48, 28.I.1895 г.

[ЦДИА, ф. 173, оп. 6, а.е. 3095, л. 31—32. Оригинал. Ръкопис.]

¹ Радка Кирякова е в Балчик от 27 до 29 юли 1892 г., когато е повикана с телеграма да се върне във връзка с извършения на 28 юли обиск в дома им.

² Връща се на 29 юли.

³ Арестувана е на 8 август с.г., като е държана в затънена стая на собствената им къща.

⁴ Освободена е на 14 септември.

⁵ В см. подведат.

⁶ В см. преглеждана.

ПРОШЕНИЕ ОТ КАПИТАН ПЕТКО КИРЯКОВ
ДО ПРОКУРОРА ПРИ ВАРНЕНСКИЯ ОКРЪЖЕН СЪД
ПРОТИВ СПАС ТУРЧЕВ И СТЕФАН СТАМБОЛОВ
ЗА ВЪЗСТАНОВЯВАНЕ НА НАНЕСЕНИТЕ МУ
ОТ ТЯХ ФИНАНСОВИ ЗАГУБИ

Варна, 7 юли 1894 год.

До господин Прокурора
при Варненския окръжен съд

ПРОШЕНИЕ

От капитан Петко Киряков, варненски жител, против
Спас Турчев, бивши варненски градски началник, живущ в
гр. Пловдив и Стефан Стамболов, живущ в ст. София

Господин Прокуроре,

Дълго време бях преследван от Стефан Стамболовата полиция като опозиционер на неговата партия, вследствие на което никак не ми е било възможно да се занимавам с частните си работи и постоянно бях принуден да стоя в бездействие, поради което материално се безкрайно съсипах, но не стигаше това постоянно преследване, което се отзаваше много зловредно на моето икономическо положение, но и още без никаква причина и съдебна присъда, а просто по кефа на поменатите Спас Турчев и Ст[ефан] Стамболов, мен ме

трабнаха през нощта на 27 юли 1892 год., арестуван в съвсем тъмно, влажно, мрачно и даже за животни неудобно място в старата тъкашка находяща се „Балък-пазар“ крепост, където цели петдесет (50) дни бях изтезаван с най-зверски спосobi, след което ме освободиха на 15 септември с.г. и интернираха в гр. Трявна до 30 август 1893 година.

От нечутите инквизиторски мъчения мен [мен] бяха лишили от здравето и за нещастие ме хвърлиха в Трявна без никаква лекарска помощ. Понеже там не се намираше лекар и живота ми бе на предвечерието, тъй щото след освобождението ми от Трявна по съвета на лекарите бях принуден за поправление на здравето си, да престоя дълго време в Казанлък. През всичкото ми пребиваване в Трявна бях принуден всеки ден трикратно да се явявам в полицията и се разписвам, ограничението бе дотам строго, щото не ми бе позволено [да излизам] навън от района на града.

В продължение на това дълго ограничение и лишение от свобода бях без всякакво занятие и бях пренудван с нищожна цена да пропада спестеното през целия си живот и преживея в това се най-угнетено положение, вследствие на което [за] мен са последвали материали загуби, сума петнадесет (15) хиляди лева. Като Ви съобщавам това моля Ви, господине Прокуроре, да направите нужното от Ваша страна, за да се подвърнат от отговорност поменатите: Спас Турчев и Ст. Стамболов като нарушители на чл. 75 от Българската Конституция и ми се повърнат от Държавното съкровище гореспоменатите загуби на сума 15 000 лева, тъй като те в качеството на власт постъпиха така с мене и ми причиниха тези загуби.

За доказателство, че поменатите си играеха с моята съдба моля да се искат от Варненското окр[ъжно] управление преписките, касаещи се до мен лично, а именно:

1) Писмото от Софийския градоначалник от 2-и юни 1890 год. под № 3175¹.

2) Преписката до господина командира на 8-ми Приморски полк от 1892 г.²

3) Преписката по интернирането ми в гр. Трявна³.

С почитание: (подп.) П. Киряков

Върху прощението има бележка: Стр. 13, Дело № 13/94 г. на съдебния следовател при Варненския окръжен съд.

[ЦДИА, ф. 173, оп. 6, а.е. 3097, л. 15, 16, 17, 18. Препис. Ръкопис.]

¹ Писмото на Софийския градоначалник от 2 юни 1890 г. не е приложено в делото.

² Преписката до командира на 8-ми Приморски полк от 1892 г. не е приложена в делото.

³ Приложение от док. № 41 до № 48 в настоящия сборник.

РАПОРТ НА СПАС ТУРЧЕВ
ДО ВАРНЕНСКИЯ ОКРЪЖЕН УПРАВИТЕЛ
ЗА ИЗПРАЩАНЕ ПРЕЗ РУСЕ И ТЪРНОВО
ЗАТОЧЕНИЯ В ТРЯВНА КАПИТАН ПЕТКО КИРЯКОВ

Гр. Варна, 16 септември 1892 г.

До Г-на Варненския
окр[ъжен] управител

Имам чест да Ви доложа Г-н управителю, че тая сутрин изпратих под строг конвой през Русе и Търново капитан Петко Киряков до Тревненския окол[ийски] н[ачални]к за възврорението му на местожителство.

При това явявам, че съгласно горното Ви предписание, на Тревненския окол[ийски] н[ачални]к с писмо под № 6337 от вчерашина дата препоръчах да има Киряков под строг полиц[ейски] надзор, да следи за неотълъчванието му от града, да държи точни бележки за поведението му и пр.

Варн[енски] градски н[ачалник]: (подп.) Турчев
Секретар: (подп.) Церов

Вярно,
секретар при Варн[ското] окр[ъжно] управление: (п) Т. Раев

[ЦДИА, ф. 173, оп. 6, а.е. 3097, л. 222. Препис. Ръкопис.]

УСТАВ
НА ТРАКИЙСКИЯ НАУЧЕН ИНСТИТУТ
(от 1934 г.)

I. ЦЕЛ

Чл. 1. Основава се Тракийски научен институт със седалище в София за обединение идеината и книжовната дейност досежно Тракия. Институтът изследва и представя писмено и устно пред българското общество и пред чуждия свят, чрез научни отделни и периодични издания, географията, историята, етнографията, стопанския и обществения живот, политическото положение, борбите и страданията на българите от Тракия за освобождение и обединение на българския народ и българските земи.

II. МАТЕРИАЛНИ СРЕДСТВА

Чл. 2. Тракийският научен институт черпи своите материални средства: от членски внос, от дарения и помощи от частни лица, сдружения и учреждения, приходи от устройване на сказки, от лихви на капитали, приходи от недвижими имоти и други.

III. ЧЛЕНОВЕ

Чл. 3. Член на Тракийския научен институт може да бъде всяко лице, което съчувства на целите и задачите на Института. Новите членове се приемат от общо събрание — по писмено предложение и препоръка от ръководството на Института.

Членовете на Института биват:

а) действителни — лица, по произход българи от бившия Одрински вилаает, Цариградския полуостров и Мала Азия, които са се

отличили с отделни и самостоятелни научни или художествени трудове за Тракия. Такива по право могат да бъдат и всички членове на Редакционния комитет на тракийските издания, както и учредителите.

б) дописници — които са писали и продължават да пишат статии за Тракия. Дописниците, след 3 годишно сътрудничество в изданията на Института, могат да бъдат прогласени за действителни членове, ако имат и качеството на произход.

в) спомагателни членове — които имат присърце делото на Тракийския научен институт и плащат редовно членския си внос.

г) благотелни — лица и сдружения, които внасят помош в размер повече от 10 000 лв.

д) почетни — лица и сдружения, които имат извънредни заслуги за проучване и представяне на Тракия, или пък такива, които са дарили на Института суми и материали, възлизащи на повече от 100 000 лева.

Действителните членове, дописниците и спомагателните членове поддържат членството си в Института със своята ежегодна вноска най-малко от 120 лева.

Всички членове на Института получават даром изданията му.

VI. УРЕДБА

Чл. 4. Тракийският научен институт се управлява от Ръководно тяло, състоящо се от председател, секретар-редактор, касиер-счетоводител и двама членове, избрани с мандат две години, като в края на първата година излизат по жребie двама членове, в края на втората година излизат останалите трима членове, след което се избират всяка година по двама или трима членове. Излезлите членове могат да бъдат преизбирани.

Проверителният съвет се състои от трима души: председателя на Контролната комисия на В. И. комитет на Тракийската организация, секретаря на фонд „Тракийско дело“ в Пловдив и лице, избрано от годишното събрание на Института. В случай, че председателят на Контролната комисия на В. И. К. няма възможност да участва в Проверителния съвет на Института, Годишното събрание, вместо един, избира двама души. Проверителният съвет проверява сметките на Института и докладва на Годишното събрание. Той също има право да свиква извънредни общи събрания.

Чл. 5. Тракийският научен институт издава „Тракийски сборник“, библиотека „Тракия“ и други издания.

Чл. 6. За своята служба Институтът изработва правилник, който се одобрява от Общо събрание.

V. СЪБРАНИЯ

Чл. 7. Събранията на Тракийския научен институт биват годишни и извънредни. Годишните стават в края на всяка година, а извънредните по решение на Ръководното тяло, или на Проверителния съвет.

Събранията са законни, ако на определения час присъстват повече от половината действителни членове. Един час след определеното време, събранието е законно, колкото и членове да присъстват.

Чл. 8. Право на гласуване имат само действителните членове. Останалите членове имат съвещателен глас.

Чл. 9. Годишното събрание разглежда отчета и дейността на Ръководното тяло на Института. То одобрява сметките, гласува бюджета, избира Ръководно тяло и Проверителен съвет.

За Ръководно тяло се избират лица, които живеят в седалището на Института.

VI. ПРЕХОДНИ НАРЕДБИ

Чл. 10. Настоящият устав може да бъде изменен от Годишното събрание по предложение на Ръководното тяло, или по искане на 1/8 от действителните членове. Решението за изменение на Устава се взима при большинство 2/3 от действителните членове.

Чл. 11. При ликвидация на Института, имотът му се предава на Тракийската организация, на фонда „Тракийско дело“ в Пловдив или на Българската академия на науките за продължение целите на Института.

Чл. 12. Институтът има печат, с кръгла форма, с надпис „Тракийски научен институт в София — 1934 г.“. В средата на печата — разтворена книга.

* * *

Настоящият Устав е приет на Учредителното събрание, състояло се на 30 септември 1934 година.

Утвърден от Министерството на вътрешните работи и народното здраве с № 532 от 24 декември 1934 година.

УСТАВ НА ТРАКИЙСКИЯ НАУЧЕН ИНСТИТУТ (от 2001 г.)

I. ОБЩИ ПОЛОЖЕНИЯ

Чл. 1.1. Тракийският научен институт (ТНИ) е доброволно сдружение за неопределен срок на български и чуждестранни десетпоследни физически лица и български и чуждестранни юридически лица, всички наричани за краткост „членове“.

2. Тракийският научен институт е юридическо лице с нестопанска цел със седалище гр. София, улица „Стефан Караджа“ № 7, вх. А, ет. 2.

3. Тракийският научен институт осъществява ОБЩЕСТВЕНО-ПОЛЕЗНА ДЕЙНОСТ. Той се вписва в нарочен Централен регистър при Министерство на правосъдието.

4. Тракийският научен институт може да има секции, филиали и други организационни структури.

5. Тракийският научен институт е колективен член на Съюза на тракийските дружества в България.

II. ЦЕЛИ

Чл. 2. Тракийският научен институт има за цел да изследва историята, духовната и материалната култура на Тракия и тракийските българи.

III. СРЕДСТВА ЗА ПОСТИГАНЕ НА ЦЕЛИТЕ

Чл. 3. За постигане на основните цели Институтът:

1. Извършва постоянна събирателка дейност на исторически, мемоарни и архивни материали, свързани с историята и бита на българите от Източна и Западна Тракия и Мала Азия.

2. Осигурява записването, съхраняването и популяризирането на фолклорното богатство на тракийци и на тракийския научен архив.

3. Развива чувство на сближение и солидарност между своите членове.

4. Съхранява, развива и предава на поколенията историческата истина за тракийския въпрос и работи за неговото решаване в съответствие с идеите за изграждащата се Европейска общност и интересите на България.

5. Организира изнасянето на лекции, беседи и доклади за героячното минало на българския народ, за революционните борби на тракийци, за техните духовни и културни ценности.

IV. 1. ПРЕДМЕТ НА ОСНОВНАТА ДЕЙНОСТ

ИНСТИТУТЬТ:

1. Развива целенасочена научноизследователска и проучвателна дейност за произхода, живота, националноосвободителните борби, културата и бита на тракийските българи.

2. Работи за духовното единство на всички българи.

3. Организира издаването на отделни научни и периодични издания и други материали, свързани с историята и борбите на тракийските българи.

4. Участва в теоретичните разработки на проблемите, свързани с формулирането на тракийската кауза и популяризирането ѝ пред българската общественост.

5. Организира подготовката и провеждането на научни конференции, съвещания и други форми, свързани с тракийското минало и наследство, както и популяризиране борбата на тракийските българи за националното освобождение.

6. Организира и развива обществена, патриотична, културно-просветна и художествена творческа дейност.

7. Организира научен, библиографски и методологичен архив.

8. Организира научни конференции, теоретични симпозиуми, дискусионни форми и други, свързани с културно-историческото наследство на тракийските българи, с участието им в национално-освободителните процеси.

IV. 2. ПРЕДМЕТ НА ДОПЪЛНИТЕЛНАТА ДЕЙНОСТ

Чл. 4.1. Тракийският научен институт може да извършва допълнителна стопанска дейност, свързана с предмета на основната дей-

ност, за която е регистриран, и да използва приходи за постигане на целите, определени в Устава.

2. Предметът на стопанската дейност по предходната алинея е следният: издателска, импресарска, интернет дейност, дейност в защита на детето, издаване на периодични научни издания и тяхното разпространяване, издаване и разпространение на научни трудове, свързани с патриотичното минало на тракийските българи и друга дейност, съгласно целите на този Устав.

3. Тракийският научен институт не разпределя печалби.

V. ОРГАНИ НА ТРАКИЙСКИЯТ НАУЧЕН ИНСТИТУТ

Чл. 5.1. Върховен ръководен орган на Тракийския научен институт е **ОБЩОТО СЪБРАНИЕ**.

2. Управителен орган е **УПРАВИТЕЛНИЯТ СЪВЕТ**.

Чл. 6.1. Общото събрание се състои от всички членове на Тракийския научен институт.

2. **ОБЩОТО СЪБРАНИЕ:**

1. Изменя и допълва Устава.

2. Приема други вътрешни актове.

3. Избира Управителен съвет, неговия председател и Надзорния съвет.

4. Приема и изключва членове.

5. Взема решения за откриване и закриване на клонове.

6. Взема решения за участие в други организации.

7. Взема решения за преобразуване, сливане или прекратяване на Института.

8. Приема бюджета и щата на Института.

9. Взема решения за размера на членския внос или на имуществените вноски и тяхната дължимост.

10. Приема годишните отчети.

11. Утвърждава годишния план за финансиране на мероприятията със средствата на Института.

12. Решава членството на Института в други сдружения с нестопанска цел.

13. Взема решения във връзка с разпореждане с имуществото на Института.

3. Решенията на Общото събрание са задължителни за членовете и другите органи на Института.

4. Общото събрание приема решенията си с обикновено мнозинство от присъстващите членове, с явно гласуване. Решенията по

точка 1.7 и 13 на алинея 2 се вземат с мнозинство от 2/3 от присъстващите. Всеки член има право на един глас. Заседанията са законни, ако присъстват най-малко половината плюс един от членовете. При липса на кворум заседанията се отлагат с един час по-късно на същото място и при същия дневен ред и могат да се проведат колкото и членове да се явят.

5. Общото събрание се свиква най-малко веднъж в годината от Управителния съвет или по искане на една десета от членовете. Поканата се обнародва в Държавен вестник най-малко един месец преди насрочения ден.

Чл. 7.1. Управителният съвет се състои от 7 члена: председател, заместник-председател, секретар и 4 члена избрани за срок от 5 години.

2. Управителният съвет:

1. Представлява Тракийския научен институт и ръководи неговата дейност в рамките на пълномощия си по Устава.

2. Осигурява изпълнение на решенията на Общото събрание.

3. Подготвя и внася за разглеждане от Общото събрание въпроси и предложения по дейността на Института.

4. Изпълнява и други задачи, произтичащи от решенията на Общото събрание.

3. Заседанията на Управителния съвет се свикват от председателя или по писмено искане на 1/3 от членовете му. Те се ръководят от председателя, а в негово отствие от заместник-председателя-

4. Управителният съвет може да взема решения, ако на заседанията му присъстват повече от половината от неговите членове.

5. Решенията се вземат с явно гласуване и мнозинство от присъстващите.

6. Управителният съвет може да взема решения и без да бъде провеждано заседание, ако протоколът за взетото решение бъде подписан без забележки и възражения от всички негови членове.

7. Председателят на Тракийския научен институт представлява Института пред трети юридически и физически лица.

VI. ЧЛЕНОВЕ

Чл. 8.1. Член на Тракийския научен институт може да бъде всяко лице с българско или чуждо гражданство на възраст над 18 години, което възприема целите и задачите на Института и приема да изпълнява Устава.

Неговите членове се приемат от Общото събрание по писмено предложение на Управителния съвет на Института с явно гласуване и със съгласието на не по-малко от половината действителни членове на Института.

2. Членовете на Института биват:

– **ДЕЙСТВИТЕЛНИ** – български или чуждестранни, отличащи се с отделни самостоятелни трудове за Тракия и научни разработки, свързани с националноосвободителните борби на тракийските българи;

– **ПОЧЕТНИ** – лица и сдружения, които имат заслуги в изследването на тракийското минало и тракийското наследство, или пък са дарили на Института суми и материални средства над 1000 лева.

3. Прекратяването на членството в Института се осъществява чрез писмена молба до Управителния съвет или по решение на Общото събрание, взето с обикновено мнозинство на присъстващите членове.

Чл. 9.1. Контролът върху дейността на Тракийския научен институт се осъществява от Надзорния съвет.

2. Надзорният съвет се състои от трима души – председател, секретари член, избрани за срок от 5 години от Общото събрание.

3. Надзорният съвет КОНТРОЛИРА дейността на Института и следи за разходването на финансовите средства на същия.

Чл. 10. Тракийският научен институт издава: „Известия на Тракийския научен институт“, книжна поредица „Тракия“ и други издания.

Чл. 11.1. В обособени райони с тракийски българи могат да се създават секции и филиали на Тракийския научен институт, които се ръководят от ръководители. Ръководителят на секцията се ползва с правата на редовен член на Института, а останалите лица със съвестен глас.

2. Секции на Тракийския научен институт на обществени начала или щатни могат да се изграждат и към някои от институтите на Българската академия на науките.

Чл. 12. 1. Към Тракийския научен институт се изгражда НАУЧЕН СЪВЕТ. Членовете на Научния съвет са всички хабилитирани и с научни степени и звания действителни и почетни членове на Института.

2. Научният съвет избира председател и секретар между членовете.

3. Научният съвет организира, ръководи и отчита научната дейност на Института.

VI. МАТЕРИАЛНИ СРЕДСТВА

Чл. 13. Тракийският научен институт набира своите материалини средства от допълнителна стопанска дейност, от членски внос, дарения от частни лица, сдружения и фирми, както и от субсидии от обществени организации, фондации и други.

Чл. 14. Тракийският научен институт не може да се преобразува от юридическо лице с нестопанска цел за осъществяване на общественополезна дейност в юридическо лице с нестопанска цел в частна полза.

Чл. 15. В Института се водят: Протоколна книга, Книга за приходите и разходите, Книга за движението на недвижимо имущество.

VII. ПРЕХОДНИ И ЗАКЛЮЧИТЕЛНИ РАЗПОРЕДБИ

Чл. 16. 1. Тракийският научен институт се преобразува, прекратява, ликвидира и заличава по решение на ОБЩОТО СЪБРАНИЕ с мнозинство от 2/3 от всички членове и по разпореждане на Закона.

2. При прекратяване, имуществото на Тракийския научен институт се предава на Съюза на Тракийските дружества в България.

Чл. 17. Институтът има печат с кръгла форма и надпис: „Тракийски научен институт“.

Уставът на Тракийския научен институт е приет на Учредително събрание, състояло се на 30.09.1934 година и е изменен и допълнен от Общото събрание на 15.01.1994 година в гр. София и преведен в съответствие със Закона за юридическите лица с нестопанска цел (ДВ, бр. 81 от 2000 г.) от Общото събрание на Тракийския научен институт на 23.11.2001 година, съгласно параграф 1, алинея 4 от Предходните и заключителни разпоредби на този Закон.

**ПРЕДСЕДАТЕЛ НА
ТРАКИЙСКИЯ НАУЧЕН ИНСТИТУТ: (п)
(Проф. Иван Георгиев Филчев)**

**ТРИ ДОКУМЕНТА ЗА ОДРИНСКАТА
БЪЛГАРСКА МЪЖКА ГИМНАЗИЯ
„Д-Р ПЕТЬР БЕРОН“**

ЕКЗАРХ ЙОСИФ ДО ЕВЛОГИ ГЕОРГИЕВ

Убеждава го да се употреби завещанието на д-р Петър Берон
за отваряне и издържане на българска гимназия в Одрин

№ 115
21 март 1880 год.
[Цариград]

На г-на Евлогия Георгиев [в Букуреш]
Ваше Високоблагородие!

Твърде добре трябва да е известно на един образован българин настоящото положение на нашето отечество; раздробено на няколко части, разединено в политическо отношение, то се намира не на еднаква степен на благоденствието. По-честитите от нашите съотечественици, които се снабдиха с независимост, засега имат пълна възможност да се развиват във всяко отношение. Всяка една вънкашна помощ за тях при сегашното им състояние не може да бъде толкова необходима, както за по-голямата половина от нашия народ, която остана в същото състояние, в което ся намираше преди три години всичка България. Бедни от материална и нравствена страна, угнетени от иноверни власти, одринските и македонските българи заслужават в настояще време голямо съжаление; поставени в неравна борба със своите неприятели — гърците, окаяните българи от Македония и Одринският вилаает са доведени до такова състояние, което може да накара и най-жестокосърдния да съжалява за тях. Доведени до изтощение, те се нуждаят от вънкашна поддръшка, без която по-нататъшното тяхно съществуване като българи е незъмъжно. При това в особено несносно положение от към

умствена страна се намират онези българи, които са имали по-голямо съприкосновение с гърците, каквото са напр. българите от целия Одрински вилаает. Като са се намирали под просветителното влияние на гърците в течението на цялото текуще столетие, те в настояще време представляват една такава безцветна в умствено отношение маса, на която човек с труд може да различи народността. В Одрин аз сам имах случая да видя цели махали, населени изключително с българи, които имат твърде темно представление за своята народност. Излишно е да се споменува за онези погърчени българи, които са се заселили в Одрин в миналото столетие; те са вече окончателно загубени за нашия народ; но не може без огорчение човек да погледне на онези, които имат още роднините си в съседните с града български села, кога вижда, че се издават за природни гърци и дават на децата си възпитание и образование в гръцките училища, на които направлението трябва твърде добре да познавате. Последното обстоятелство досега не е останало без прискърбни за нашия народ последствия — по-голямата част от настоящето българско юношество не знае положително матерния си език и счита за обидно да се казва българин. Разбира се, че такова положение на работите не може да обещава особено благоприятни последствия, както за целия наш народ, тъй в частности и за българите в непосредствените владения на Турската империя.

Пребиванието на едноплеменната нам руска войска в тези места даде един потик на националното съзнание на одринските българи; помежду тях сега се срещат по-малко такива, които със фанатическо презрение се отнасят към народността си; но ако [не]се представлят други фактори, които да продължават да влияят на по-нататъшното развитие на това съзнание, то има опасност, че последното ще загъльхне и ще дойде в същото оценение, в каквото беше преди войната. А такива фактори ний виждаме само в основанието на добри български училища, които да могат да действуват възпитателният образ на тамошното българско население. Съществуванието на едно добро наредено българско училище във вид на гимназия може да има огромно влияние на развитието на българите в целия Одрински вилаает. Освен местното му значение, то ще бъде проводник на българщината и във всичките второстепенни градове и села; то ще снабдява съседните села с учители, възпитани в народния дух и ще изважда граждани чисти българи. От тази точка на зрението, съществуванието в Одрин на подобно училище е нещо необходимо, нещо което може след едно десетилетие да даде чисто български характер на страната. Освен това последното обстоятелство по нашите съображения ще има огромна важност за

цяла България. В границите на Княжеството, Румелия и Македония, населена със сплотно българско население, тя само в Одринския вилает представлява национална пъстрина; местното българско население в тази нейна част е размесено с няколко гръцки села, а градовете с незначително изключение са почти погърчени. Ако нам, в сегашните времена, ни се представи възможност да изменим съществуващото направление на българското погърчване, то впоследствие ще имаме щастието да видим напълно окръглени границите на нашето отечество.

По тези съображения, ний се надяваме, че секи български патриот изиска съществуванието в Одрин на една българска гимназия като нещо необходимо и съществено за нашия народ. В такъв случай остава само да се изнамерят средства за поддържането на предполагаемото училище. Вам твърде добре трябва да е известно сегашното финансово положение на нашето Княжество, което при всичко това оказва известна поддържка; но тази помощ е толкова ограничена, щото с нея можат да се поддържат само първоначалните училища в града. За постигването на казаната цел се изиска нещо повече, което не може да се постигне само от скромните източници на Българското княжество.

Между това от лични съобщения ний знаем, че покойният Берон има завещано количество за учреждението в Одрин на българско училище. Ако тези съобщения са вероятни, то ний имаме голяма надежда на познатия Ваш патриотизъм, като предполагаме, че ще настоите колкото е възможно по-скоро да се тури помянутото завещание в действие.

Само с подобно училище ще се развие и укрепи българската община в Одрин, а с това ще се съживи и въздигне всички български елемент във вилаета.

Като призоваваме Божията благодат на Вас, оставаме на Ваше Високоблагородие теплий во Христе молитсовател.

(под.) Б. екз. Йосиф¹

АБЕ-СвС, 5/ в V. протокол на екз. Пис., 1878—1880, 221—224.

¹ Ев. Георгиев му е пратил с писмо от 16 май 1880 г. завещанието на д-р П. Берон в 2 листа, напечатано на румънски; вж. АБЕ — СвС, съобщения в 719-те тела, 7.

ФОНД НА Д-Р ПЕТЬР БЕРОН ЗА ИЗДЪРЖАНЕ НА БЪЛГАРСКА МЪЖКА ГИМНАЗИЯ В ОДРИН

ПРОТОКОЛ

Днес на 10 май 1889 година ний, долуподписаните членове на комитета, съставен за изпълнение решението, зето относително до употреблението на имота за основанието и поддържанието на една българска гимназия в Одрин под името на д-р Петър Берон, като зехме пред вид:

1° Протокола, съставен и подписан от нас в последното ни заседание от 27 юния 1884 и 2° фактът, че имотът е вече ликвидиран и се намира в румънски фондове, *fonciari rurali*¹ 5%, имен. фр. 373 000 с купони от 1 юлия 1889 и в брой зл. фр. 27259.82, според както се доказва от смятката, представена от г. Евл. Георгиев, склучена до днес, прегледана и одобрена от нас,

решаваме:

1° Да се продадат сичките, или част от казаните фондове и с тяхното произведение, както и с готовите пари, да се купят или български 6 процентни облигации, издадени за откупуванието на линията Русе — Варна, ил иаквите други ефекти намери г-н Евл. Георгиев за добри.

2° Сичките лихвоносни ефекти да се внесат в Българ. народна банка в София на съхранение.

3° Тия облигации ще бъдат внесени за съставлението един неотчуждаем фонд под името „Фонд на д-ра Петра Берон за издръжане българска мъжка гимназия в Одрин“. За това поддържане ще служат само лихвите му, тъй като самия фонд никога и от никого не може да се накърни.

4° До отварянето на казаната гимназия, която ще носи името: „Българска мъжка гимназия на д-ра Петра Берон“, лихвите от горният фонд ще се съберат и употребят за покупката или постройката на едно здание в Одрин, в което ще се помещава гимназията, освен ако подобно здание се подари от самите одринци или от другого, в който случай въпросните лихви ще се прибавят към самия фонд и ще станат неотчуждаеми и те, като служат само да дават нужните приходи за поддържанието на гимназията, с условие само, че и в тъкъв дори случай учреждението ще носи пак изключително името: „Българска мъжка гимназия на д-ра П. Берон“.

5° Лихвите от горният фонд, щом се съберат, ще се турят под разположението на Светата Българска екзархия, под управлението на която се туря казаната гимназия, директорът, учителите и служащите на която ще се назначават и уволняват от Светата Екзархия, а управлението ѝ ще става по един правилник, който ще се изработи от Св. Екзархия и съобщи за сведение на Министерството на народното просвещение в София.

6° Светата Българска екзархия ще испраща, след сключванието на всяка учебна година, до Министерството на народното просвещение в София подробна сметка и оправдателни документи на станалите разноски. Тая сметка и тия оправдателни документи, подир преглеждането им в самото Министерство, ще се подлагат за подробно проверение на Сметната палата в София.

7° В случай, че лихвите от горният фонд някоя година надминнат разноските, връхнината ще се употребява за купуване книги за една библиотека при гимназията — библиотека, която требова от началото още дасе основе, като се турят в нея по един екземпляр от всичките списания на български, гръцки, французки и немски езици на покойният д-р Петър Берон.

8° Г-н Евлоги Георгиев се натоварва, чрез настоящий протокол, с извършването на поменатите в 1° и 2° параграфи и щом той получи от Банката надлежната разписка за внесените у нея облигации, неговата отговорност престава. Българската народ. банка ще яви за получванието на тия облигации и на Св. Българска екзархия.

Обявяваме същевременно, че припознаваме за добро управлението на г-на Ев. Георгиева през всичкото преминало време, че няма против негова милост никакви претенции и му изражаваме нашите сърдечни благодарения за положений от него труд по ликвидирането на гореспоменатия имот.

Настоящий протокол се направи в пет екземпляра, от които г-н Евл. Георгиев ще изпрати един в Светата Българска екзархия, втори в Министерството на народното просвещение в София, трети на Българск. народ. банка в София, четвърти на Българската община в Одрин, а пети ще задържи у себе си.

Букуреш, 10 май 1889 в.с.²

М. Колони, Ст. Берон за себе си и братя [та] си³
Д-р В. Берон G. Nicolopulo⁴

Д-р Г. Атанасович
за Лука Радулов Ев. Георгиев, упълномощен с писмо
от 6 май 1889 — Ев. Георгиев

БИА — ДБВК, Ф.ХЕГ.

¹ Fonciare Ruralе означава облигации от кредитната институция за поземлен кредит в Румъния, наричана Creditul Funciar Rural (Поземлен селски кредит).

² В. с. значи вехт (стар) стил.

³ Велев, С. Цит. съч. с. 53, погрешно е отпечатал „брата си“, вместо „брата си“ — Атанас и Петър Р. Берон.

⁴ Пак там. С. Велев е писал „G.N... (не се чете) Л. Колов“, понеже не е разчел подписа на Г. Николопул. Грешките на Сава Велев в точки 3 и 4 са минали и при напечатването на същия протокол във в. „Тракия“, год. IV, № 123, 7 дек. 1924.

АКТ ЗА ОСНОВЕН КАМЪК НА ГИМНАЗИЯТА „Д-Р ПЕТЬР БЕРОН“

Днес, втори май хиляда детестотин и десета година от Рождество Христово в царуването на Н.И.В. султан Мехмед Решад I, пръв конституционен господар на турската империя и на Н.В. Фердинанд I, цар на българите, във времето на Н. Блаженство г-на, г-на Йосифа I, екзарх на всички православни българи, ... (изброяват се присъстващите турски и български служебни лица — б.а., И.Ф.) се положи основният камък на зданието на българската мъжка гимназия в град Одрин от фонда на благодетеля ѝ д-р Петър Берон, роден на хиляда седемстотин деветдесет и пета година от Р. Хр. в град Котел (Царство България) и починал на 25 март хиляда осемстотин седемдесет и първа година. Дано този храм на просветата на българския православен народ просъществува на вечни времена.

Подписали акта: директор А. п. Стоилов, и учителите при мъжката гимназия: архимандрит Протасий, Д. Попов, Н. Минчев, К. Николов, П. Мърмев, Козма Георгиев, Ф. Димитров, Кл. Шапкарев, Мих. п. Николов, Н. Вранчев, Д. Нашев, В. Ралев и П. Попов, от архитекта и от предприемача.

НБКМ-БИА, ф. 641, а.е. 36а, л. 78.

КНИГОПИС, ОТЗИВИ И РЕЦЕНЗИИ

ВЕЛИК ВИЧЕВ. КНИГА ЗА СЕЛО ПОКРОВАН.
ХАСКОВО, 2009. 320 с.

Н. с. д-р ВАНЯ СТОЯНОВА

Краеведческите изследвания винаги са се радвали на заслужено внимание, на първо място — сред естествената си читателска аудитория, свързана по един или друг начин с обекта на изследването по своя произход, родствени връзки или професионална биография. Но макар и фокусирани върху локални събития и общността, те често надхвърлят ограниченията на местното и моментното и това разширява както познавателната им стойност, така и кръга на почитателите им, които откриват в тях отговори на по-общи проблеми или потвърждение на изводи, направени на базата на други факти и герои. Тези съчинения, обаче, привличат и с още нещо — в тях предимство имат конкретното събитие и среда, усетени, преживявани и разказани през погледа на отделната личност или малката общност. А това винаги поражда емоции и доставя удоволствие.

„Книга за село Покрован“ е точно такава творба. Нейният автор, отец Велик Вичев, не е професионален историк, но се интересува от миналото и съумява да го представи чрез спомените на останалите живи свидетели, както и въз основа на собствените си проучвания на документални материали и изследвания, свързани с историята на Католическата църква от източен обред и специално на с. Покрован, чийто енорийски свещеник е от 1964 до 1975 г. Именно тогава, в ежедневното си близко общуване с покрованци той решава да запише спомените им за жестокия погром над селището при турската реокупация на Тракия през 1913 г., когато са избити 45 българи, а българската махала заедно с училището и църквата е опожарена. Отделно от това, мнозина от тях са съхранили спомена на своите предци за приемането на униатството (първите от тях сторили това в далечната 1861 г. като акт за съхранение на българската си идентичност), изграждането на църквата и ролята ѝ в живота на об-

щността. Това са и двете основни теми, хронологично разгърнати в неговата история — българският църковен въпрос през Възраждането и присъединяването на Покрован към униатството и трагичните събития от 1913 г., направили Покрован известен като „католическия Батак“. Голямата заслуга на автора е, че записва и събира техните лични разкази, които дават основа за написване на книгата му.

Всъщност, като всяка история и тази започва от древността — с произхода на името на селото и с археологическите останки от минали епохи, но бързо стига до Възраждането, до елинизма и отхвърлянето му, до съградените училище и църква и служещите в тях учители и свещеници. Следват Руско-турската война и епохата на комитълъка, на хуриета и след него, за да стигне до Балканските војни и най-драматичните събития в историята на селището. Следващият голям раздел от книгата е посветен на „новия Покрован“ — вече в границите на българската държава като самостоятелна община. Резонно, след „общинския въпрос“, вниманието на автора се насочва към църквата и свещениците, общежитието на сестрите евхаристинки, манастира и училището. Всички те дават своя принос за развитието и модернизирането на селото, в което духовността, будният ум и стремежът към знание са били винаги на почит. Значително място е отделено и на най-новата история на Покрован от 9 септември 1944 г. до 70-те години на миналия век. (Самият отец Велик Вичев си отива от света през 1985 г.).

Авторът не се впуска в анализи, но затова пък насища историята си с образите на живи хора, видни личности в църковния живот и националните борби (за Покрован, както и за много други места в България, те са неразрывно свързани) или строители на новия Покрован. В книгата могат да се прочетат също географски и етнографски описание, етимологични бележки и записани от автора народни песни. Любопитен е и речникът на думите, употребявани в покрованския диалект. Поместеният накрая снимков материал обогатява изданието и помага на читателя да почувства по-ярко описаните в него герои и събития.

„Книга за село Покрован“ излиза под веществата редакция на ст.н.с. д-р Георги Граматиков, който е не само авторитетен учен, но е родом от Покрован и е лично и семеен ангажиран с униатската църква. В обширния си предговор той въвежда читателя в широкия контекст на събитията и конкретно в историята на селото и жителите му, пречупени през собствения му житейски опит и историческа ерудиция.

Освен многобройните корекции и уточнения, Г. Граматиков обработва текста (преписван преди това два-три пъти) като добавя ин-

формация за определени събития от историята на Покрован въз основа на собствените си или други изследвания и запазва в него допълнително съхраните спомени от Иван Маринов, който през 1986 г. е размножил ръкописа в съвсем малък тираж. Добавеният текст не е видимо разграничен от оригиналния, но внимателният прочит отчита редакторската намеса, най-малко при смяната на граматическото време. Целта му е била да даде една по-цялостна картина на историята на село Покрован, за да бъде използвана тя като научно помагало от професионалните изследователи. В тази си работа редакторът е бил косвено подкрепен и от самия автор, който в послеслова към ръкописа си скромно определя своя труд „като само един първи записи, които биха могли да бъдат използвани по-късно за написване на истинска книга за с. Покрован“.

Желанието му е изпълнено. Читателят днес има в ръцете си една „истинска“ книга за героичното село Покрован. То я заслужава.

СЪДЪРЖАНИЕ

СТУДИИ И СТАТИИ

Част I

- Георги Първанов – Символ на непреходното българско родолюбие / 5
Дойно Дойнов – Капитан Петко Киряков – място и роля в българската история и в народната памет / 7
Димитър Замфиров – Военното наследство и бойната практика на Капитан Петко войвода / 16
Христо Ганев – Духовните и нравствените добродетели на Капитан Петко войвода / 27
Стоян Райчевски – Ролята на Петко войвода за разгромяването на Сенклеровия метеж в Родопите и Южна Тракия / 35
Наталия Рашкова – Капитан Петко войвода във фолклорните песни на българите – интерпретации в миналото и днес / 48
Невена Даскалова – Епизод от житейския път на Капитан Петко войвода / 55
Мария Бакърджиева – Капитан Петко войвода – поборник-интернационалист / 69
Христина Стоева, Димитрина Колинкова – Кого честваме? Или защо изписваме Капитан Петко Войвода с три главни букви? / 74
Христина Стоева – Капитан Петко войвода – светла личност „в пантеона на българщината“ / 78
Гергана Георгиева – Документи, свързани с живота и дейността на Капитан Петко войвода, съхранявани в ТДА – Варна / 84
Блага Илчева – Капитан Петко войвода – войводата, на когото родопчани са длъжници / 89
Дияна Славова – Четническата дейност на Капитан Петко войвода след Руско-турската освободителна война (1877–1878) / 97

Част II

- Иван Филчев – Одринската българска мъжка гимназия „Д-р Петър Берон“ – духовно и революционно огнище на тракийци / 104
Светозар Елдъров – Хърватският апостолат „Св. св. Кирил и Методий“ и българите в Одринска Тракия (1910–1914 г.) / 123
Цонка Каснакова – Тракийското младежко дружество „Капитан Петко войвода“ в Стара Загора (1925–2009) / 146

- Ваня Стоянова – Нъйският договор и българските аргументи за Тракия / 168
- Калина Пеева – Тракия в годините на гръцко-турската война (1920–1922) / 185
- Александър Перонковцим – Кримските българи и избягалите преди два века българи от село Граматиково и Странджа / 205
- Евгени Велев – Информационна среда за идентификация на православното художествено наследство на Странджа, Сакар и Източните Родопи / 221
- Иван Филчев – 75 години Тракийски научен институт / 231
- Андрей Печилков – Българомохамеданите – неразделна част от българската народност / 248
- Димитър Шалапатов – 110 години тракийска организация в Хасково / 263
- Василка Ташкова – Завръщането на малоазийските българи / 281
- Димитър Митев – Реваншизмът – генетичният код на Парижките мирни договори (1919–1920) / 292
- Андрей Печилков – Родопското Оборище / 303
- Георги Митров – Из Южните Родопи (Ксантийско). По стъпките на патриарх Кирил 65 години по-късно / 310

ДЕЙЦИ НА ТРАКИЙСКОТО ДВИЖЕНИЕ

- Златко Попчев – Из личния живот на Димитър Маджаров / 341

ДОКУМЕНТАЛНИ СВИДЕТЕЛСТВА

- Шест документа за Капитан Петко войвода / 353
- Устав на Тракийския научен институт (от 1934 г.) / 365
- Устав на Тракийския научен институт (от 2001 г.) / 368
- Три документа за Одринската българска мъжка гимназия „Д-р Петър Берон“ / 374

КНИГОПИС, ОТЗИВИ И РЕЦЕНЗИИ

- Ваня Стоянова – Велик Вичев. Книга за село Покрован. Хасково, 2009.
320 с. / 380

ИЗВЕСТИЯ
НА
ТРАКИЙСКИЯ
НАУЧЕН
ИНСТИТУТ

КНИГА ДЕСЕТА

Българска
Първо издание

Редактор *Лиляна Лучева*
Художник *Константин Жеков*
Технически редактор *Правда Глогинска*
Коректор *Марияна Мишева*
Предпечатна подготовка *Даниела Мицева*

Формат 60×84/16
Печатни коли 24,13

Печатница на Академично издателство „Проф. Марин Дринов“
1113 София, ул. „Акад. Г. Бончев“, бл. 5

www.baspress.com

ISSN 1312-6741